

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hanifi DOĞAN

DIŞ GELİŞMELER IŞIĞINDA
GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SON İKİ YILI
(1936–1938)

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Salih TUNÇ

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya,2007

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar Listesi.....	iii
Özet.....	iv
Abstract.....	vi
Önsöz.....	viii

GİRİŞ

I. Kongreler Dönemi ve Türk Dış Politikasının Şekillenmesi.....	3
II. TBMM Hükümeti Dönemi Türk Dış Politikası.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

(1923–1936)

1.1. Yeni Dönem Türk Dış Politikasının Şekillenmesi.....	39
1.2. Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Sorunu.....	422
1.3. Türk-Fransız İlişkileri.....	53
1.4. Türk-İtalyan İlişkileri.....	54
1.5. Türk-Yunan İlişkileri.....	58
1.5.1. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Anlaşmazlığı.....	58
1.5.2. Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi Sorunu.....	59
1.6. Türk-Sovyet İlişkileri.....	66
1.7. Türk-Macar İlişkileri.....	72
1.8. Türk- Bulgar İlişkileri.....	74
1.9. Doğu Ülkeleriyle (Afganistan-İran) İlişkiler.....	76
1.9.1. Türk-Afgan İlişkileri.....	76
1.9.2. Türk-İran İlişkileri.....	79
1.10. Türk-Amerikan İlişkileri.....	81
1.11. Türk-Alman İlişkileri.....	85
1.12. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi (18 Temmuz 1932).....	90
1.13. Türkiye ve Balkan Antantı.....	94

İKİNCİ BÖLÜM
ATATÜRK'ÜN SON İKİ YILINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI
(1936–1938)

2.1. Dış Gelişmeler ve Dönemin Türk Dış Politikasına Kısa Bakış	103
2.2. Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936).....	1077
2.2.1. Montrö Öncesi Durum	1077
2.2.2. Montrö Görüşmeleri ve Sözleşmenin İmzası.....	1133
2.2.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesinin İçeriği	119
2.2.4. Montrö'nün Sonuçları	127
2.3. Saadabat Paktı (8 Temmuz 1937).....	129
2.4. Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatana Katılması.....	135
2.4.1. Türk-Fransız İlişkileri ve Hatay Sorunu	135
2.4.2. Hatay Sorunu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Kararlı Tutumu	140
2.4.3. Hatay'ın Anavatana Katılması (30 Haziran 1939).....	149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI VE FATI, CENAZE MERASİMİ VE BÜYÜK
ÖNDER'İN VEFATININ DIŞ KAMUOYUNDAKİ YANKILARI**

3.1. Atatürk'ün Hastalığı ve Vefatı.....	163
3.2. Atatürk'ün Cenaze Merasimi ve Katılan Yabancı Temsilciler.....	169
3.3. Atatürk'ün Ölümünün Yurt Dışındaki Yankıları.....	179
3.3.1. Avrupa'da Meydana Gelen Yankılar	180
3.3.2. Balkanlar'da Meydana Gelen Yankılar	192
3.3.3. Doğu ve Ortadoğu'da Meydana Gelen Yankılar	198
3.3.4. Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Meydana Gelen Yankılar	201
3.3.5. Uzakdoğu'da Meydana Gelen Yankılar.....	204
3.4. Atatürk Dönemi Dış Politikasının Genel Değerlendirilmesi	207
SONUÇ.....	215
KAYNAKÇA.....	220
EKLER.....	227

KISALTMALAR LİSTESİ

AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
AHA	: Atatürk Haftası Armağanı
AKDITYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
BMM	: Büyük Millet Meclisi
C.	: Cilt
Gnkur. ATASE Bşk.	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.d.	: Ve devamı
Yay.	: Yayımları

ÖZET

“Dış Gelişmeler Işığında Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Son İki Yılı (1936–1938)” konulu bu çalışma kaynak ve arşiv taraması yapılarak oluşturulmuştur. Kaynak taraması yaparken, Milli Kütüphane, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Kütüphanesi, Jandarma Eğitim Komutanlığı Kütüphanesi, Gazi Orduevi Kütüphanesi, Gazi Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Ankara İl Halk Kütüphanesi ile TBMM, MSB arşivlerinden yararlandım.

Çalışmamda; “Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün yaşamının son iki yılını teşkil eden 1936–1938 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti’nin takip ettiği dış politikanın dayandığı temelleri ve uygulanan politikada Atatürk’ün rolünü ve yabancı ülkeler nezdinde etkinliğini ortaya koymaya” çalıştım. Amacım, yok olmaktan son anda kurtulmuş olan bir milletin dünya siyasetinde tekrar yer alma mücadelesini, bu mücadelede Mustafa Kemal Atatürk’ün rolünü ve özellikle cenaze merasimine katılan yabancı heyetler ile bu heyetlerin ülkelerinde meydana gelen yankıları ele alarak değerlendirmektir.

1919–1938 yılları arasında Atatürk’ün bizzat şekillendirdiği Türk dış politikasını ülke ve dünyada meydana gelen gelişmeler çerçevesinde ele almak mümkündür. Bu kapsamda Türk dış politikasını Milli Mücadele (1919–1923), Cumhuriyet’in ilanından 1936 yılına kadar geçen dönem ve II. Dünya Savaşına doğru birtakım gelişmelerin olduğu (1936–1938) dönem olarak ele almak mümkündür.

Milli Mücadele döneminde o zamanın şartları gereği yıkılmak üzere olan bir ülke yeniden kurulmaya çalışılmaktaydı. Durumun özelliği, büyük ve düşman devletlere karşı dengeli bir politika izlemeyi, bu ülkelere karşı koz olabilecek ve onlarla düşman devletlere dayanmayı ve ülkeyi işgal etme sevdasında olan Yunanistan’a karşı azami kuvvet ile mücadele etmeyi gerektirmiştir. O dönemde İtalya, İngiltere ve Fransa’ya karşı dengeli bir politika takip edilmiş, bu ülkelerin birlikteliği bozulmaya çalışılmıştır. Bu ülkeler ile mücadele içerisinde olan Rusya ile yakın ilişki kurulmak suretiyle denge sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu dönem takip edilen dış politika, mücadelenin dünya kamuoyuna tanıtılması, mücadelenin haklılığının ortaya konulması, ülke ve milletin asgari haklarının alınması şeklinde gelişmiştir. Bu hakların alınması ve dış politikanın desteklenmesi ancak içeride düşmanlara karşı kazanılan zaferler sayesinde olabilmıştır.

Mücadelenin Mudanya Mütarekesi ile sonuçlandırılmasından sonra kalıcı barışın sağlanması hususundaki çalışmalar ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda Lozan Barış Görüşmeleri’nden en fazla kazançla çıkabilmek için yapılabilecek her türlü diplomatik atak yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşını bitiren antlaşmalardan tamamen farklı platformda

gerçekleştirilmiş ve büyük oranda Türkiye lehine sonuçlanmış olan Antlaşmanın çözümlenmeden veya kısmen çözümlenerek bıraktığı sorunlar sonraki dönemin uğraşı konuları olmuştur.

Bu dönemde Musul meselesi tekrar bir savaşa girmemek uğruna aleyhimize sonuçlanmış, Boğazların statüsü Montrö ile istediğimiz gibi şekillenmiş, Hatay Anavatan'a bağlanmış, ülkenin güvenliğini temin maksadıyla Balkan ve Saadabat Paktları oluşturulmuştur. Aynı zamanda, sadece Rusya'ya dayanan dış politikamız, eşitlik çerçevesinde açılım içerisine girerek çok taraflı bir nitelik kazanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya siyasi hayatındaki etkinliği artmış, Milletler Cemiyeti'nin saygın ve seçkin bir üyesi olmuş ve yaklaşan İkinci Dünya Savaşı arifesinde revizyonist ve anti-revizyonist ülkelerin yanlarında müttefik olarak görmek istedikleri ülke konumuna gelmiştir.

Bu dönemin sonunda Milli Mücadelenin önderi Cumhuriyetin kurucusu Atatürk kaybedilmiştir. Dönemin ulaşım imkânları değerlendirildiğinde ve o dönem itibarıyla gerçek anlamda bağımsız olan ülkelere 37'sinin cenaze merasimine katılmış olması Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk'ün dünyadaki saygınlığını ve etkinliğini en iyi ortaya koyan delil niteliğindedir.

A B S T R A C T

The title of my study is “ Foundations on Which Stand The Foreign Policy of The Turkish Republic During The Last Two Years (1936–1938) of Atatürk’s Life”. The study has been made by carrying out source and archive investigation. I applied to National Library, Department of Military History Strategic Research Library of General Staff, Gendarmerie Training Command Library, Gazi Officers’ Club Library, Gazi University and Language and History, Geography Faculty Library of Ankara University, Public Library of Ankara and Archives of Turkish Grand National Assembly and Ministry of Defence.

In my study, I have tried to identify the “ foundations on which stand the foreign policy of the Turkish Republic during the last two years (1936–1938) of Atatürk’s life and the effectiveness of Atatürk’s role and it’s efficacy as regards foreign countries. My aim is to evaluate the struggle of a nation that has escaped from disappearing to have a place in world policy and Atatürk’s role in this struggle, considering foreign delegations and echoes that took place in these delegations’ countries.

It is possible to deal with Turkish foreign policy formed by Atatürk’s own between 1919 and 1938 in the frame of the events that happened at home and in the world. It is also possible to handle Turkish foreign policy Independence War period (1919-1923), the period from the declaration of republic to 1936 and the period (1936-1938) when several cues for the Second World War.

During independence war period, they were trying to re-establish a country which had been about to disappear in accordance with the circumstances of that time. The feature of the situation require follow a balanced policy against big and foe state and fight against Greece, which were keen on invading the country, with maximum force. In that period a balanced policy against Italy, England, France and the alliance of these countries was tried to be disturbed. The balance was tried to be attained through establishing close relationship with Russia, which was in a struggle with those countries.

The foreign policy followed in that period shaped through introducing the struggle to the world, bringing up the rightness of the struggle and acquiring the minimum rights of the country and nation. Having acquire the rights and having provided support for the foreign was made possible because of the victory against enemies inside.

After the end of the Independence War by means of Mudanya Armistice, the efforts relating to supplying permanent peace took priority. In this context, every benefit from Lousanne peace negotiations. The problems which remained unsolved or partly solved by the treaty, which was carried out in the totally different platform from the treaties which ended

the First World War, and which finished in favour of Turkey became the issues of the following period .

In this period Mousul issue has been solved unfavourably for the sake of not waging a war, the status of Turkish straits has been shaped by Montrö in favour of our interests, Balcan and Saadabat Pacts have been formed in order to ensure the security of the country. At the same time, our foreign policy only based on Russian partnership has gained multi-dimensional character in the framework of equilibrium.

The effectiveness of the republic of Turkey, in world politics, has increased, the Turkish Republic has become a distinguished and respected member of the League of Nations and on the eve of Second World War, Turkey has come to a position in which revisionist and anti-revisionist countries would like to consider as an ally.

After this period, the founder of the Republic and the Leader of the Independence War, Atatürk died. With regard to transportation capabilities of the period, the participation of 37 independent countries to the funeral has proved the effectiveness and the prestige of both Turkish Republic and Atatürk through out the world in the best way.

ÖNSÖZ

Dış Gelişmeler Işığında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Son İki Yılı (1936–1938) konulu çalışmamda, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamının son iki yılını teşkil eden 1936–1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin takip ettiği dış politikanın dayandığı temeller, uygulanan politikada Atatürk'ün rolü ve yabancı ülkeler nezdinde etkinliği incelenmiştir.

İncelenen dönemde meydana gelen olaylar öncesinde Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyetin ilanını müteakip gelişmeler ele alınmıştır. Dönem içinde meydana gelen dış politika gelişmeleri incelendikten sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı, cenaze merasimine katılan yabancı heyetler ve heyetlerin ülkelerinde meydana gelen gelişmeler ışığında ülkemizin ve Atatürk'ün dünya siyasetindeki etkinliği de incelenmiştir. Özellikle ulaşım imkânlarının oldukça kısıtlı olduğu 1938 yılında birçoğu askeri birlik eşliğinde olmak üzere 37 devlet temsilcisinin cenaze merasimine katılmış olmaları Türkiye ve Atatürk'ün dünya siyasetindeki etkinliği ve saygınlığının en önemli göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Tezimin hazırlığı esnasında öncelikle nasıl çalışacağıma karar verdim ve danışmanımın destek ve yönlendirmesiyle kaynak araştırması yaptım. Araştırmalarım neticesinde konu ile ilgili yaklaşık 120 (yüzyirmi) civarında esere ulaştım. Yazım esnasında kronolojik sıraya sadık kalmaya çalıştım ancak olayın veya konunun bütünlük ve devamını bozmamak adına bazen kronolojinin dışına çıkmak zorunda kaldım.

Çalışmamın giriş bölümünde Millî Mücadele yıllarını teşkil eden 1919–1923 döneminde bağımsızlığını sağlamaya çalışan bir ulusun mücadelesi ve bu mücadele içinde meydana gelen ve dış siyaset açısından önem arz eden olaylar incelenecektir. Müteakip bölümlerde Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar geçen süre içerisinde takip edilen Türk Dış Politikası ve Türkiye Cumhuriyeti ile Atatürk'ün dünya siyasetindeki etkinliği ele alınacaktır. Bu kapsamda;

Birinci bölümde, Cumhuriyetin ilanından 1936 yılına kadar geçen süre içerisinde meydana gelen olaylar, yeni Türkiye Cumhuriyetinin dünya kamuoyuna kendini tanıtmaya çabası ile geçmişten kaynaklanan ve henüz çözümlenememiş problemlerin çözümlenme şekilleri incelenecektir.

İkinci bölümde, esas olarak 1936–1938 yıllarındaki gelişmeler ele alınacaktır. Yaklaşan II. Dünya Savaşı arifesinde takip edilen dış siyaset, iştirak edilen ve önderlik edilen paktlar, imzalanan antlaşmalar incelenecek, özellikle Boğazlar ve Hatay sorunlarının halli ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze merasimine iştirak eden yabancı ülke temsilciliklerinin nitelik ve nicelik açısından değerlendirilmesi ve ölümünün dünyadaki yankıları ışığında Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk'ün dünya siyasetindeki yeri ve etkinliği incelenecek takip edilmiş olan dış politikanın dayandığı esasların genel değerlendirilmesi yapılacaktır.

Kuleli Askeri Lisesi ve Kara Harp Okulunda Atatürk İlke ve İnkılâpları'nın takipçisi olarak yetişmemizde büyük emeği geçmiş olan Sayın Hocam ve Komutanım Prof. Dr. İsrail KURTCEPHE'ye, şahsında tüm diğer hocalarım, bu zevkli konuyu seçmemde ki yönlendiriciliği ile etkili olan Danışman Hocam Yard.Doç.Dr.Salih TUNÇ'a, bilimsel çalışmalara verdikleri destekle Öğretim Başkanım Jandarma Kurmay Albay Güray ALPAR ve Bölüm Başkanım Jandarma Pilot Albay Doğan ÖZMEN'e, içerdiği kitap hazinesi ile gerçekten bir hazine niteliğinde olan J.Eğitim Komutanlığı Kütüphanesinin değerli çalışanlarına, Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Müdürlüğü Müze Sorumlusu ve Osmanlıca Mütercimi Sayın Ali IŞIK'a, çalışmamın her anında büyük fedakarlıklarla yanımda olan eşim Berin, kızım Berna Deniz ve oğlum Arda Berhan'a (her ne kadar reset düğmesine basarak 6 sayfalık çalışmamı silmişse de) sonsuz şükran ve teşekkürlerimi sunarım.

Hanifi DOĞAN

Antalya-2007

GİRİŞ

Bireylerde olduğu gibi devletlerin de çöküntü zamanları olmaktadır. Avrupa'nın sanayi inkılâbına dayanan askeri üstünlüğü ve On dokuzuncu Yüzyıl başlarında başlayan milliyetçilik akımlarına karşı duyarsız kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun da çöküntü zamanı başlamış ve neticede uzun yaşamayacağı daha Birinci Dünya Savaşından önce belli olmaya başlamıştı. On dokuzuncu Yüzyıl içerisinde bazı Osmanlı Padişahlarının durumu düzeltmek yönündeki çabaları basit düzeyde taklitçilikten öteye geçememiş ve kaçınılmaz sonun önüne geçilememiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında çok stratejik bir yanlış hesapla Almanya tarafında harbe katılan Osmanlı Devletinin beklenen acı sonu, Müttefik Devletler ile arasında Birinci Dünya Savaşından sonra silâhlı çatışmaya son veren ve Limnos Adasının Mondros limanında demirli Agamemnon isimli İngiliz savaş gemisinde, 30 Ekim 1918'de, Osmanlı Temsilci heyeti Başkanı Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) ile Müttefikler adına, İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Visamiral Calthorpe tarafından imzalanan Mondros Mütarekesi¹ ile gerçekleşmiştir.

Harpten yenilgi ile çıkan Osmanlı Devleti için uygun görülen yaşam alanı İç ve Kuzey Anadolu'nun bir kısmı ile boğaz (suyolu geçişi) olmanın hiçbir avantajını yaşayamayacak olan İstanbul'dan ibarettir. Anadolu, Millî Mücadelesine işte bu şartlar altında başlamıştır.

İnsan hayatı, aile hayatı, şehir hayatı, millet hayatı ve milletlerarası camianın hayatı, birbiri ile iç içe bir yapı arz eder ve birbirine çok yakından bağlıdır. Bunlardan herhangi birinin temellerinin sarsılması ve yıkılması diğerlerini de hemen etkiler ve dengeyi bozar. Bugün kurulması istenen barış, toplum hayatının her safhasını, her çeşit faaliyetini ilgilendiren ve bunlara dayanan bir sulhlar sentezi veya senfonisidir.

Cumhuriyet Türkiye'si Atatürk'ün önderliğinde daha ilk günlerden beri bu gerçeği sezmiş, kendi iç ve dış politikasına ona göre yön vermiştir. “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” vecizesi, Türkiye'nin barışla ilgili düşünce ve politikasını en iyi şekilde ifade etmektedir.

Yurtta sulh, cihanda sulh, Türk İnkılâbının bir temel ilkesi, Türk dış politikasının da dayanağıdır. 1961 ve 1982 Anayasalarında yer alan, devlet yönetiminde ve her türlü devlet faaliyetlerinde yönlendirici bir nitelik taşıyan bu ilke, sadece bir parola değil, aynı zamanda bir üstün hukuk kuralıdır. Bir taraftan yurt içinde huzur ve sükûnu, güven içinde yaşamayı, diğer taraftan da milletlerarası barış ve güvenliği hedef tutar. İlke, hem iç politikanın, hem de dış politikanın temel dayanağıdır.²

¹ Gönübol M., Sar C., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1965)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1969, s.3

² Eroğlu H., “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*”, AAM Dergisi, C.1, Sayı:2, AKDITYK, AAM Yay., Mart 1985, s.436-437

Atatürk'ün belirttiği gibi, “Haricî siyaset bir heyet-i içtimaiyenin teşekkülü dâhilisi ile sıkı surette alâkadardır. Çünkü teşekkül-ü dâhiliyeye istinat etmeyen haricî siyasetler daima mahkûm kalırlar. Bir heyet-i içtimaiyenin teşekkül-ü dâhilisi ne kadar kuvvetli olursa, siyaset-i hariciyesi de o nispette kavi ve rasin olur.” “Haricî siyaset, dâhilî teşkilâtla mütenasip olmak lâzımdır.”³

“Yurtta Sulh, Cihanda Sulh”, ilkesinin temelinde yatan, insan sevgisi ve insanlık anlayışıdır.⁴

“Yurtta Sulh” insanın huzur ve güven içinde, insan kişiliğine yakışır şekilde yaşamasını ifade eder. “Yurtta Sulh” her şeyden önce ülkede, o insanın, insanca yaşamasını, insanlık tıynetinin gereğinin tanınmasını ifade eder. Toplum hayatındaki düzeni, vatandaşın devlete güvenini, devletin de ülkede asayiş ve otoriteyi sağlamasını öngörür. Ülkede kanun hâkimiyeti ve hukuk hükümlerliği, bu ilkenin bir sonucu olup aynı zamanda devlete, vatandaşın huzur ve güven içinde yaşamasını sağlamaya dönük görevler verir.

“Cihanda Sulh” ise, milletlerarası barış ve güvenliğin korunmasını ve sağlanmasını, milletlerarası barışın bölünmezliğini, insanlığın da hepsini bir vücut ve her milleti de onun bir organı olarak kabul eder. Milletlerarası ilişkilerde kuvvete ve kuvvet tehdidine başvurmamayı, milletlerarası, uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesini ve bütün milletleri barış içinde, refaha, saadete ve daha ileri uygarlık çağına yöneltmeyi, en geniş ve yaygın anlamı ile teknik bir deyim olan kolektif güvenliği, milletlerarası barışın korunması ve devamlılığını da ifade eder.⁵

“Yurtta Sulh, Cihanda Sulh”, ilk defa Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Nisan 1931'de seçim dolayısıyla millete beyannamesinde dile getirilmiş olmakla birlikte Millî Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarının dış politika ana ilkesini oluşturmuştur. Belki o dönemde ifade edilmiş bir ilke değildi ancak dış ilişkilerde takip edilen yol tamamen bu ilkenin esasları olmuştur.

Atatürk, bu beyannamesinde; “Cumhuriyet Halk Fırkasının müstakar umumî siyasetini şu kısa cümle açıkça ifadeye kâfidir zannederim: ‘Yurtta sulh, cihanda sulh’ için çalışıyoruz.”⁶ Atatürk'ün imzası ile yayınlanan bu beyanname, Atatürk'ün de başında bulunduğu bir partinin, bir siyasî iktidarın içeride ve dışarıda takip ettiği politikanın esaslarını en iyi şekilde belirtmektedir.

³ Kocatürk U., **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, AAM Yay., Ankara, 1999, s.313

⁴ Eroğlu H., Mart 1985, s. 437-438

⁵ Eroğlu H., Mart 1985, s. 439

⁶ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, AAM Yay., Ankara, 1964, s.549-552

Milli Mücadele dönemi (1919–1923) yok olmakta olan bir ülkenin ölüm-kalım savaşı niteliği taşıdığından olağanüstü şartlar altında yapılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde takip edilmiş olan dış politika da bu savaşın tek amacı olan bağımsızlığı sağlamaya yönelmiştir.

Bununla birlikte, bağımsızlık amacı dış politikaya son derece dikkatli, dengeli ve gerçekçi yansıtılmıştır. Batılı büyük devletlerle mümkün olduğu kadar az sürtüşme içerisine girilmiş, daha çok Türkiye’yi işgal etmekte olan Yunan ordusuna karşı mücadele verilmiştir. Politikanın bu doğrultuda çizilmesinde Mustafa Kemal’in gerçekçiliği ve taktikçiliğinin izleri vardır. Mustafa Kemal asker kişiliğinden gelen taktikçiliğini Milli Mücadele ve devamında etkin olarak kullanmıştır.⁷

Milli Mücadele döneminde, iç politikada olduğu gibi dış politikanın oluşturulmasında da Mustafa Kemal’in büyük ağırlığı ve birçok durumda belirleyiciliği söz konusu olmuştur. Özellikle, Türk dış politikasının genel yönetimini belirlemede Atatürk’ün son noktayı koyduğu görülmektedir. Bu dönemde Mustafa Kemal, önce Eylül 1919’da kurulan Heyet-i Temsiliye başkanı, TBMM’nin kurulmasını müteakip de TBMM ve hükümet başkanlığını üstlenerek resmi yetkileri uhdesinde toplamış güçlü bir lider konumuna ulaşmıştır. Mustafa Kemal dış politika konularında, içinde bulunulan koşulların da etkisiyle karar verme sürecini merkezileştirmiş, aynı zamanda faaliyetlerinden TBMM’yi haberdar ederek faaliyetlerine meşru bir zemin oluşturmuştur.⁸

Milli Mücadele döneminde takip edilen dış politikayı, Heyet-i Temsiliye’nin olduğu Kongreler Dönemi ve TBMM’nin açılmasından Cumhuriyetin ilanına kadar geçen süreler içerisinde incelemek mümkündür.

I. Kongreler Dönemi:

Millî Mücadele, uzun bir geçmişe sahip olan bir devletin hayatının tehlikeye düştüğü, bir bakıma son bulduğu, çok nazik bir devredir. Bu mücadele sonunda “Avrupa’nın hasta adamı” diye bilinen Osmanlı Devleti yıkılmış, bunun yerine yeni bir Türk Devleti kurulmuştur. Gerek Millî Mücadele sırasında, gerek onu takip eden yıllarda izlenen dış politika Türkiye’nin milletlerarası camiada kaderini tayin edecek nitelikteydi. Türkiye’nin bu camia içinde önemini tekrar kazanması, Atatürk devrinde izlenen dış politika sayesinde mümkün olabilmiştir. Bugün dış politikamıza hâkim olan ilkelerin temelleri Atatürk devrinde, bizzat

⁷ Oran B., **Türk Dış Politikası**, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s.104

⁸ Oran B., 2005, s.74

Atatürk tarafından atılmıştır. Bu sebeple, Türkiye'nin bu devirdeki dış politikasını incelemek bugünkü dış politikamızın esaslarını göstermesi bakımından da önemlidir.⁹

Anadolu'daki Milli Mücadele Hareketi, Çanakkale kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın 3.Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasıyla başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Milletinin geleceği ile ilgili fikirleri ve öngördüğü milli hedef de ilk defa olarak Amasya'da ilan edilmiştir. 18–22 Haziran 1919 tarihleri arasında yapılan görüşmelerin akabinde yayımlanan Amasya Tamimi'nin amacı ve hedefi Anadolu ve Rume- li'de kurulmuş olan ve hâlihazırda müstakil olarak hareket eden Milli Mücadele örgütlerini birleştirmek, bir çatı altında toplamak, bir merkezden temsil edilmelerini ve yönetilmelerini gerçekleştirmek yani kısaca güç birliği sağlamaya ilişkin olarak Sivas'ta bir ulusal kurulun toplanmasını sağlamaktır.

Bu hedefin gerçekleşmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Cevat Abbas Bey'e 21/22 Haziran 1919 gecesi, Amasya'da yazdırdığı genelgenin esas noktaları şunlardı:

- “1. Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.
2. İstanbul Hükümeti, üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum, milletimizi yok olmuş gibi göstermektedir.
3. Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
4. Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür sesle cihana duyurmak için her türlü baskı ve kontrolden uzak Milli bir heyetin varlığı gereklidir.
5. Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta hemen milli bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.
6. Bunun için, bütün illerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olan en kısa zamanda yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.
7. Her ihtimale karşı, bu mesele milli bir sır olarak tutulmalı ve temsilciler, gereğinde yolculuklarını kendilerini tanıtmadan yapmalıdırlar.
8. Doğu İlleri adına, 23 Temmuz'da, Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar öteki illerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas genel kongresine katılmak üzere hareket ederler.¹⁰

Asker sivil bütün makamlara ulaştırılan bu tamim millete dayanan bir kurtuluş hareketinin başlayacağını, gerekirse İstanbul Hükümeti yerine fiili bir yönetimin kurulacağını, hareketin dış politikasının nasıl olacağını ilan edileceğinin bildirildiği, askerî komutanlar ve mahalli

⁹ Gönübol M., Sar C., **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919–1938)**, AKDITYK, AAM Yay., Ankara, 1990, s.III

¹⁰ Atatürk M.K., **Nutuk**, Akvaryum Yay., 2005., s.42

yöneticilerin Milli Mücadele için gerekli hazırlıkları yapmalarını isteyen bir ön emir* niteliğindedir.

Millî Mücadele hareketinin amaç ve ilkeleri, önce Erzurum'da, sonra da Sivas'ta toplanan kongrelerde tespit edilmiştir. “Vilâyet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti”nin Erzurum şubesinin, Trabzon ile anlaşarak, 23 Temmuz – 6 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum'da topladığı “Vilâyet-i Şarkîye Kongresi”nde Mustafa Kemal başkan seçilmiştir.¹¹ Mustafa Kemal Kongrede söylediği ilk nutukta:

“...Bilinen gerçeklerdendir ki, tarih bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkâr edemez. Bu nedenle böyle bir batıl örtünün arkasından vatanımız ve milletimiz aleyhine verilen hükümler, kanaatler muhakkak iflasa mahkûmdur. Ve işte bütün bu iğrenç zulümlerden ve bu bedbaht acizlerden, tarihimize karşı reva görülen haksızlıklardan müteessir olan milli vicdan, nihayet uyanış haykırışını yükseltmiş ve Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Muhafaza-i Hukuk-u Milliye ve Müdafaa-i Vatan ve Redd-i İlhak gibi çeşitli isimlerle, fakat aynı mukaddesatın korunmasını temin için beliren milli cereyan, bütün vatanımızda artık bir elektrik şebekesi haline girmiş bulunuyor. İşte bu kararlı şebekenin oluşturduğu yiğitlik ruhudur ki, mübarek vatan ve milletin mukaddesatını kurtarma ve himayeye dayanan son sözü söyleyecek ve kararını uygulatacaktır. Bütün bu amaçları elde etmek için her şeyini buna bağlayan soylu milletimiz içinde bir milli fert gibi çalışmaktan doğan zevk ve övüncü burada şükran ve iftiharla arz eylerim.”¹² Son söz olarak da:

“Mukadderata hâkim milli iradenin ancak Anadolu'dan doğacağını ve milli iradeye müstenit bir milli şura ve keza kuvvetini milli iradeden alacak bir hükümetin teşkilini” ilk hedef olarak belirtmiştir.¹³

Kongre çalışmalarının sonunda yayımlanan bildiride “Millî sınırlar içinde vatan bir bütündür, onun muhtelif kısımları birbirinden ayıramaz. Yabancı müdahalesi karşısında Osmanlı Hükümetinin düşmesi halinde millet birlikte savunmada ve direnmede bulunacaktır. Yabancılar siyasî egemenliğimizi ve toplumsal dengemizi bozucu imtiyazlar verilmeyecektir; manda ve himaye kabul edilmeyecektir”¹⁴ denilmektedir. Bu ifadeler aslında yeni oluşumun ve takip edilecek dış politikanın ipuçlarını da vermektedir. Müteakiben icra edilen Sivas Kongresi ile yurt genelinde bulunan bütün milli kuruluşlar Anadolu ve Rumeli

* Askeri birliklerin yapacakları her türlü muharebe görevinde yaygın olarak kullanılan, ast birlikleri icra edilecek harekât hakkında uyarmaya ve astlara yapacakları hazırlıklar için azami zaman ayırmalarına yarayan, kısaca durumdan, harekâtın başlama zamanından ve mahiyetinden bahseden bir hazırlık emridir.

¹¹ Atatürk M.K., 2005, s.66

¹² Kocatürk U., **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, AAM Yay., Ankara, 1999, s.150

¹³ Eroğlu H., **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yay.,1990, s.125-126

¹⁴ Gönübol M., Sar C., 1969, s.10

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almış, Erzurum'da kurulmuş olan Heyet-i Temsiliye'nin bütün vatani temsil edeceğine karar verilmiştir.¹⁵

Millî Mücadelenin başında Osmanlı Devletinin tasfiye edileceğini gören ve icra edilen Erzurum ve Sivas Kongrelerinde bu öngörü ile hareket eden Mustafa Kemal, icra edilecek Millî Politikanın dünya kamuoyuna duyurulmasının yolunun da yabancı ülkelerce halen meşru olarak görülen Osmanlı Devleti vasıtasıyla olabileceğini değerlendirmiştir. Bunu gerçekleştirmek içinde öncelikli olarak Meclis-i Mebusan'ın toplanmasının uygun olacağı kararını vermiştir.

Yapılan seçimler sonucunda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çoğunluğu sağladığı Meclis-i Mebusan ilk toplantısını 12 Ocak 1920 de yapmıştır. Düşman devletlerin tehdidi altında çalışan Meclis-i Mebusan 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Millî'yi kabul etmiş ve 17 Şubat 1920'de basında yayınlayıp bütün yabancı parlamentolara bildirmiştir. Kabul ve ilan edilen Misak-ı Millî'nin birinci maddesi takip edilecek dış politikayı tespit etmektedir:

“Osmanlı Devleti'nin yalnızca Arap çoğunluğu bulunan ve 30 Ekim 1918 tarihli Mütarekenin (Mondros) imzası sırasında düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerin geleceği ora halkının özgür biçimde verecekleri oylara göre saptamak gerekir. Sözü geçen mütarekenin çizdiği sınır içinde dince, ırkça ve asılca birlik, birbirine karşı saygı, fedakârlık duyguları ile dolu gelenekleri ile toplumsal çevrelerine tüm olarak bağlı Osmanlı İslâm çoğunluğunca oturlan bölgelerin tamamı gerçekten yâda hükmen hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütündür”¹⁶ denilmek suretiyle takip edilecek siyaset Dünya kamuoyuna açıklanmıştır. Bu ifade bir anlamda da Ondokuzuncu Yüzyılın başından beri süre gelen millî devletlerin kurulma sürecinde artık sıranın Türk Halkına geldiğinin göstergesidir.

Mustafa Kemal Paşa, “millî” bir devlet kurmak istiyordu. O zamanın şartları içerisinde nerede durması gerektiğini ve dolayısıyla çarpışılacak düşmanı çok iyi tespit etmiştir. Bu tespitine ilişkin olarak Erzurum Kongresi sebebiyle Erzurum'da bulunduğu günlerde arkadaşlarına şunları söylediği görülmektedir:

“Paşa, masanın üstündeki haritanın başında bize dünyanın o günkü askerî ve siyasî durumunu en ince noktalarına kadar anlattı. Açıklamalarını bitirdikten sonra da Türkiye'nin o günkü durumuna geçerek Anadolu'da bir millî mukavemetin çok geçmeden başarıya erişeceği düşüncesi üzerinde ısrarla durdu. Paşa bu beyanında iki noktaya dayanıyordu. Birincisi, Türk Ulusunun bağımsız yaşamak hususundaki azmidir. İkincisi de büyük bir savaştan henüz

¹⁵ Atatürk M.K., 2005, s.83

¹⁶ Altuğ Y., “Atatürk'ün Dış Politikası”, Uluslararası Atatürk Konferansı, 10-11 Kasım 1980, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1980, s.1

çıkmiş bulunan o zamanki galip devletlerin ikinci bir dünya savaşına giremeyecekleri düşüncesi idi. Paşa dört saat kadar süren oturumda sorulan çeşitli suallere inandırıcı cevaplar verdi ve oturumu şöyle iki cümle ile kapadı:

Görüyorsunuz ki, bu şartlar altında karşımızda yalnız Yunan kuvvetleri kalacaktır. Eğer Türk Ulusunu tek bir mukavemet cephesi halinde birleştirebilir ve ordumuzu kısa zamanda tensik edebilirsek çok geçmeden Yunan ordusunu denize döker memleketi istilâdan kurtarır, tam bağımsızlığa kavuştururuz.”¹⁷

Mustafa Kemal Paşa bunları söylediğinde 1919 yılının Temmuz veya Ağustos ayıdır. Bu sözlerden üç yıl sonra 1922 yılının 9 Eylül’ünde, öngördüğü düşmanı yani Yunan ordusunu denize dökmüştür. Düşmanını iyi tahlil eden ve kendi gücünü bilen bir komutanın muharebe meydanındaki kaçınılmaz sonu olan zaferi üç yıl önceden görebilmiş, Yunan ordusunu maşa olarak kullanan Müttefiklerin de müdahil olamayacaklarını çok iyi tespit ederek sıklet merkezini oluşturabilmiştir.

Mustafa Kemal, dışarıda meydana gelen bütün gelişmeleri yakından takip etmeye çalışmıştır. Birçoğuna hemen ve yerinde karşılıklar vermiştir. Üstelik bu dönemde (Kurtuluş Savaşı’nın ilk yıllarında) hiçbir resmi sıfatı yoktur ve gerek İstanbul Hükümetince ve gerekse İtilaf Devletlerince tanınmamaktadır. Bu olumsuz şartlara rağmen, büyük bir özveri ile her gelişmeye karşılık vermeye çalışması, takip edilecek Yeni Türk Dış Politikasının da başladığının göstergesi olmuştur.

Millî Mücadele dönemi, doğası gereği, barış dönemine göre farklı özellikler göstermekteydi. Burada amaç, yeni ulusal sınırların tespiti, bu sınırlar içinde “tam bağımsız” bir devletin kurulması ve “yenidünyaya kabul ettirilmesi”di”. Bu yapılırken, Mustafa Kemal’in özenle üzerinde durduğu husus, ulaşılmak istenen bu hedeflere en az zararlar varılabilmesini sağlamaktı.¹⁸ Millî Mücadelenin başında her şeyden önce Türkiye’nin gelecekteki coğrafi ve siyasî varlığının temelini ne olacağının belirtilmesi ve bunun gelecek savaşlar için kesin bir millî program ve hedef olarak, içeride ve dışarıda açık olarak ilân edilmesi gerekiyordu. Ana ilkesi kayıtsız ve şartsız millî egemenlik olan Misak-ı Millî bu ilânı gerçekleştiren belgeydi. Yeni Türkiye, öz yurdu olarak dünyaya tanıttığı topraklar üstünde, egemen ve şerefli bir millet olarak yaşamaktan başka bir şey istemiyordu.¹⁹

Heyet-i Temsiliye’nin yabancı devletler ile ilk ilişkisi, 1919 Eylül ayında ABD askerî heyeti ile yapılan görüşme ile başlamıştır.²⁰ Birinci Dünya Savaşından sonra ABD Başkanı Wilson’a memleketimizin bir kısmı üzerinde vasilik etmesi teklif edilmişti. Wilson bu hususta

¹⁷ Altuğ Y., 1980, s.2

¹⁸ Gönübol M., Temmuz 1992, s.439

¹⁹ Akşin A., 1991, s.23

²⁰ Özgüldür Y., 2000, s.60

bir karar vermeden önce bir adamını, General Harbour'd'u, Anadolu'ya göndermiştir.²¹ ABD Başkanı Wilson'un emri ile Anadolu'da bir inceleme gezisine çıkan Harbour başkanlığındaki Amerikan askerî heyeti, 20 Eylül 1919'da, Sivas'ta, Heyet-i Temsiliye üyeleriyle birkaç görüşme yapmıştır. Mustafa Kemal'le yaptığı görüşmelerde Millî Hareketin hedeflerinin ne olduğunu sormuştur. Mustafa Kemal Millî Hareketin hedeflerini, Ulusal birliğin nasıl kurulacağını anlatmakla kalmamış, adeta Generale bir de muhtıra vermiştir. Millî Hükümetin o anki ve gelecekteki genel politikasına ışık tutan bu çok önemli muhtıranın özeti şudur:

“1. Biz mütarekeyi (Mondros) Wilson Prensiplerine güvenerek yaptık ve adil bir barış bekledik. Müttefiklerse zulümlerini artırdılar, İstanbul'u işgal ettiler, ülkenin başka yerlerine de çullandılar. İzmir Yunanistan'a bırakıldı. İstanbul Hükümeti İtilaf Devletlerinin ellerinde oyuncak oldu.

2. Bu duruma karşı her tarafta milli mukavemet hareketleri meydana çıkmıştır. Rumların İzmir bölgesindeki ağır mezalimi bu hareketlere hız vermiştir. (Bu sıradadır ki Ferit Paşa Paris'e çağrılmış bulunuyordu. Mümessillerimizin orada uğradıkları kötü muamele Türkiye'ye karşı reva görülmüş olan eski tutumların yeni bir örneği oldu.)

3. Türk Ulusu anladı ki kurtuluş ancak tam birlik halinde davranan genel ve tek bir kurulun meydana gelmesiyle elde edilebilir. (23 Temmuz 1919'da Erzurum'da ve 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan kongreler bu düşüncelerden doğmuştur.)

4. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin amacı, bir yandan ulusal kuvvetleri Misak-ı Millî sınırları içinde ulusal bağımsızlığımızı ve hilafetin hukukunu koruyabilecek bir hale getirmek, öbür yandan da ulusal egemenliğimizi gerçekleştirmektir. Müslüman olmayan yurttaşlarımızla eşitlik halinde yaşamak istiyoruz. Eğer yabancılar karışmasalar biz onlarla yan yana mesut bir hayat yaşayabiliriz.

5. İstanbul Hükümeti milli hareketi ve milletin kendi kendisini idarede gösterdiği kabiliyeti kötü gözle gördüğü için Millî Hükümeti ittihatçılık ile lekelemek istemektedir. İngilizler de böyle düşünmekte ve davranmaktadırlar. Oysaki İttihatçılarla hiçbir münasebetimiz yoktur. Bolşevikliğe ise memleketimizde yer yoktur. Çünkü bizde ne sermayedar ne de milyonlarca işçi vardır. İngiltere, Hindistan ve Mısır'daki tecrübelerine dayanarak Türk Ulusunu bir sürü durumuna sokmak istiyor, aydınları hapse atıyor, yurdu parçalıyor, Kürtleri bizden ayırmak istiyor. Ferit Paşa, ajanslarla Anadolu'da kargaşalık çıktığını, onun suç ortağı olan İngilizler de Hıristiyanların öldürüldüklerini veya öldürüleceklerini yayıyorlar.

²¹ Akşin A., 1991, s.23

6. Merkezi Erivan olan Ermeni Cumhuriyetine karşı dostluğa aykırı duygular beslemiyoruz. Oysaki Ermenistan'da Müslümanları toptan öldürüyorlar. Bu olaylar karşısında İngilizler bize dönerek, bu mezalimin dayanılır şeyler olmadığını söylüyorlar ve bunlara mukabelede bulunmaya bizi kışkırtıyorlar. Ancak biz Ermeni tahriklerine tahammül ederek İngilizlerin kışkırtmalarına aldırış etmedik. Şuna inanıyorduk ki hakikat er geç öğrenilecektir. Gerçekteyse İngilizlerin bizi Ermenilere saldırmaya kışkırtmakla kendi askerlerinin buralara gönderilmesine uygun bir durum yaratmak istediklerini sezmekteyiz. Bütün bu manevralara İngilizlerin Kafkasya'yı boşaltmak zorunda kalacakları anlaşıldıktan sonra kendi subay ve temsilcileri tarafından girişilmiştir.

7. Ermenistan'daki Müslüman halkın yardımına gitmekten ve Azerbaycanlılarla işbirliği yapmaktan sakındık. Biz şu düşüncedeyiz ki, biz Misak-ı Millî sınırları içinde yurt ve ulusumuzun hayat ve saadetini sağlamakla yetinmek zorundayız. Biz Turancılığı çok zararlı bir telakki sayıyoruz. Yakın geçmişin olayları bize mutedil düşüncelere bağlı kalmayı öğretmiştir. Meselâ henüz barışla sonuçlanmamış olan genel savaş sırasında hükümetimizin başında olanlar Kafkasya'yı fethetmek, Azerbaycan Hükümetini kuvvetlendirmek, Mısır'ı geri almak gibi amaçların arkasında koşmuşlardır. Bu davranışımızın neticesi olarak gerçek yurdumuzun hayat kaynağı olan halk büyük ölçüde azalmıştır. Birçok değerli ve verimli topraklar elimizden gitmiştir. İstanbul, İzmir, Antalya, Adana yabancı askerlerin istilasına maruz kalmıştır. Eğer savaşa girmemiş olsaydık, hiç olmazsa ona girdikten sonra kuvvetlerimizi ihtiraslı hareketlerle israf edeceğimize sınırlarımız içinde ülkemizi savunmak için akıllıca kullanmış olsaydık durumumuz yine yenilmiş ulusun durumu olmakla beraber bu gündünden başka olurdu.²²

8. Cemiyetimizin Almanlardan, Bolşeviklerden, yabancı Müslümanlardan, Enver Paşa'dan para aldığı İngiliz uydurmasıdır. (Bu muhtıranın yazıldığı Eylül 1919 tarihlerinde dışarıdan henüz bir yardım alınmamıştı.)

9. Bizi cansız ve kansız bir ülke sanıyorlar ve böyle bir ülkeye ne layık görülürse bize de onu uygulamaya çalışıyorlar. Hakkımızdaki kararların gecikmesi ve Amerikan Kongresi'nin kararına bırakılmış olması umut vericidir. Amerika'nın on dört prensibidir ki (Wilson Prensipleri) savaşa son vermiştir. Amerika'nın kararlarına güvenimiz vardır.

10. Biz bin yıllık geçmişi olan kabiliyet ve kudretini Avrupa, Asya ve Afrika'da göstermiş bir milletiz. Son yüz yıl içinde Avrupa devletlerinin entrika ve müdahaleleri, kapitülasyonlar, hükümetin aczi bizi bu günkü halimize düşürmüştür. Eğer yurdumuz yabancı entrikasından

²² Akşin A, 1991, s.23-25

kurtulur ve işlerini ulusal isteklere saygı gösteren bir hükümete bırakabilirse bütün dünya için memnuluk kaynağı olan bir duruma gelir.”²³

Bu muhtıra Misak-ı Millî'nin bir ifadesi niteliğindedir. Kaleme alınıp deklare edildiği dönem olarak Millî Hükümetin tohumlarının atıldığı döneme rastlaması ve ülke itibarıyla da Dünya Savaşının galiplerinden biri olup ülke üzerinde mandaterlik yapması tartışılan Amerika Birleşik Devletlerine karşı olması nedeniyle çok büyük önem taşımaktaydı. İleride meydana gelen gelişmelerle yukarıdaki ifadeler karşılaştırıldığında Mustafa Kemal Paşa'nın öngörü kabiliyeti görülecektir.

Misak-ı Millî, memleket içinde ve dışında Türk Milletinin dayandığı temel prensiplerdi ve bunlar, üzerinde kesinlikle pazarlık edemeyeceğimiz asgari isteklerimizi, dönem itibarıyla kırmızı çizgimizi teşkil ediyordu.

Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'ni, daha Erzurum Kongresi günlerinden itibaren yakından izleyen İngiltere, Yarbay Rawlinson'u Heyet-i Temsiliye üyeleriyle görüşmek üzere Anadolu'ya yollamıştı. Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan temasa geçmeyen Rawlinson, önce soruşturma komisyonu başkanı Albay Rüştu ile daha sonra ise Kazım Karabekir Paşa ile görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa, 8 Ocak 1920'de Kazım Karabekir Paşa'ya yolladığı kapalı telgrafta, Rawlinson İngiliz Hükümeti tarafından Heyeti Temsiliye ile görüşmeye yetkili kılınmışsa, bir an önce Ankara'ya gelmesini yararlı gördüğünü; yetkili değilse Ankara'ya kadar gelmesine gerek olmadığını bildirmiştir. Yarbay Rawlinson'un böyle bir yetkisi olmadığından görüşme gerçekleşmemiştir.²⁴

Burada Mustafa Kemal'in kıvrak zekâsının bir örneğini daha görmekteyiz. Yetkisi olmayan bir şahıs veya heyetle yapılacak görüşme hiçbir anlam taşımayacaktı. Yetkili bir şahısla yapılacak görüşme ise zımnen tanınma*'nın bir göstergesi olacaktı.

Birinci dünya savaşı sonunda, müttefikleri tarafından aldatıldığına inanan ve gizli antlaşmalarla kendisine vaat edilen Anadolu topraklarını ele geçiremeyen İtalya, Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'ne yaklaşmak suretiyle, barış içerisinde birtakım ekonomik ayrıcalıklar elde etmek istiyordu. Bu nedenle, müttefiklerinden elde ettiği gizli bilgileri, anında Heyet-i Temsiliye üyelerine aktarıyordu. İtalya'nın bu yaklaşımından yararlanarak, Milli Mücadele'nin ilk dönemlerinden itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcileri Roma'ya gönderilmişlerdi. Bu temsilciler, bir yandan İtalyan Hükümeti'yle resmi olmayan görüşmeler yapıyor, diğer yandan da gizlice silâh ve cephanesini işiyle uğraşıyorlardı.²⁵

²³ Akşin A., 1991, s.23-25

²⁴ Özgüldür Y., 2000, s.60

* *Yeni kurulmuş olan bir devletin, diğer bir devlet tarafından, tanınmaya ilişkin herhangi bir açıklama yapılmaksızın birlikte icra edilen bir faaliyet neticesinde tanınmış olması durumu.*

²⁵ Özgüldür Y., 2000, s.60-61

Heyet-i Temsiliye'nin Sovyet Rusya ile ilişkileri daha çok Millî Mücadelenin ihtiyaç duyduğu lojistik desteğin sağlanması ve ülkenin Birinci Dünya Savaşının galipleri karşısında dayanacak büyük bir ülke ihtiyacı çerçevesinde gelişmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmiş, ekonomik açıdan çökmüş ve toprakları işgal edilmiş Türk Milletinin Kurtuluş Mücadelesini büyük yokluklar içinde başlatmıştır. Türkiye, böylesine büyük bir mücadeleye başlarken, önemli ölçüde askeri ve ekonomik yardıma ihtiyaç duyuyordu. Böylesine bir yardımı, ülkesini bölmeye ve parçalamaya gelen ve topraklarını işgal eden batılılardan alamayacağına göre, bu yardım ancak doğudan gelebilirdi.²⁶

16.Yüzyıldan beri savaşarak veya sulh döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nu ele geçirmeye çalışan, fakat kendisi de yokluk içerisinde olan, Türkiye'nin doğu komşusu Rusya'da, ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli bir ışık yanıyordu.²⁷

Üstelik bu sıralarda Bolşevikler de tıpkı Türkiye gibi, Batılılarla büyük sorunlar yaşamaktaydı. Bolşevikler, batı cephesinde Polonya'ya karşı ağır bir yenilgiye uğramışlar; boğazlar bölgesinde, Kafkasya'da, İran ve Afganistan'da bulunan İngiliz kuvvetleri tarafından çembere alınmışlardı. Batılı devletler tarafından desteklenen büyük miktardaki Çarlık taraftarı kuvvetler Sibiryaya, Kuzey Denizi, Kafkasya ve Kırım cephelerinde Bolşeviklere karşı taarruza geçmişlerdi.²⁸ Türkiye'de de Millî Mücadele Hareketi başladığı zaman, Sovyetler Birliği müstesna, bütün büyük devletlerle savaşmak durumunda kalınmıştı. Bu durumda Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile işbirliği yapması tabii idi.²⁹

Birinci Petro'dan ve onun genişleme siyasetinden bu yana, her kuşak bir Türk-Rus savaşına tanık olmuştur. Şimdi, Batı tehdidi altındaki Kemalistlerle Bolşevikler, tarihlerinin bu dönüm noktasında birbirlerine ihtiyatlı adımlarla yaklaşmak ve sarılmak zorundaydılar. Zaten Mustafa Kemal'de, Anadolu'ya ayak bastığından beri, sırf Müttefiklere karşı koz olarak kullanmak için bile olsa, Sovyetlerle bir anlaşmayı ciddi şekilde düşünmeye başlamıştı.³⁰

Ankara ile Moskova arasında özel temsilciler ve mesajlar Haziran 1919 tarihinden itibaren gidip gelmeye başlamıştır. Bu tarihte iki devlette aynı kaderi paylaşıyordu. Her ikisi de Fransa ve İngiltere'ye ve onların maşalarına karşı savaş veriyorlardı. Bu durumları göz önüne alan Mustafa Kemal Paşa, siyasî ve askerî gelişmeler karşısında sabırsızlanarak 11 Nisan'da Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Bolşeviklerle bir an önce fiilen ilişki kurma

²⁶ Özgüldür Y., 2000, s.61

²⁷ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, 1964, s.291

²⁸ Özgüldür Y., 2000, s.61

²⁹ Gönübol M., Sar C., 1963, s.140

³⁰ Kinross L., **Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çeviren: Necdet Sander), Sander Yay., İstanbul, 1978, s.369

gereğini belirtiyor; o tarihe kadar bu yöndeki çabalarını, maddî bir temas ile sonuca varıp varmadığının bildirilmesini rica ediyordu.³¹

Bu yazıya karşılık veren Karabekir Paşa millet adına Moskova'ya bir heyet gönderilmesinin Moskova'ca istenildiğini, alacağı talimata göre görüşmelerde bulunarak iki ülke arasında tam güvenilir ilişkiyi kurmak için yetkili bir kurulun ivedilikle Moskova'ya gönderilmesini, fakat Bolşeviklerle görüşmelerde ölçülü davranılmasını; Türk sınırlarının ırk ve din esasına dayanmasını; Kızıl Ordu'yla birleşmek üzere Doğu Cephesi'nde yapılacak harekâtın Gürcistan sınırında son bulmasını öneriyordu.³²

II. TBMM Hükümeti Dönemi Türk Dış Politikası:

Heyet-i Temsiliye'nin başkanı ve Millî Mücadelenin önderi Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmeleri üzerine, Türkiye'nin işgal altında olmayan bölgelerinden seçilecek milletvekillerinin ivedilikle Ankara'ya gönderilmesini istemiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden seçilerek gönderilen 232³³ milletvekili ile İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçen 92 Meclis-i Mebusan üyesi 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanarak Büyük Millet Meclisi'ni kurmuşlardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından bir gün sonra Mustafa Kemal mütarekeden, Meclis'in açıldığı güne kadar meydana gelen siyasi durumu özetleyerek: “Milli hâkimiyetin her şeyden evvel belirmesi maksadıyla Meclis-i âlinizin salahiyeti fevkalade ile toplanmıştır. Seçimlerin ivedilikle yapılması, Meclisi âlinizin şekil ve mahiyetinin, milli iradeye samimiyetle kuvvetle dayandığını göstermiştir. Hükümet teşkili zaruridir”,³⁴ demiştir.

Büyük Millet Meclisi, 25 Nisan 1920 günü Mustafa Kemal'in başkanlığı altında yürütme yetkisini uygulayacak bir “Muvakkat İcra Encümeni”(İlk Bakanlar Kurulu) kurmuş ve bu kurulda Bekir Sami (Kunduk) Bey'i Dışişleriyle görevlendirerek dış ilişkileri Dışişleri Bakanlığına devretmiştir.³⁵ Bundan sonra, Büyük Millet Meclisinin dış işlere ilişkin faaliyetleri neredeyse sıfırdan başlamış ve gittikçe gelişmiştir.

TBMM bir yandan gücünü her yerde gösterebilmek için yurt içinde otorite sağlayacak tedbirler almaya başlamış, diğer yandan da İstanbul'daki Hükümeti 7 Haziran 1920 günkü oturumunda aldığı bir kararla yasal olmayan bir kuruluş olarak saymış, bu Hükümetin 16

³¹ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1964, s.291

³² Karabekir K., *İstiklâl Harbimizin Esasları*, İstanbul, 1957, s.622-624 (Aktaran: Özgiray A, “Atatürk ve Dış Politika”, Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 3-6 Ekim 1995, Gazi Mağusa, C.I, AKDITYK, AAM Yay., Ankara, 1998, s.217-218)

³³ Hale W., *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, (Çeviren: Petek Demir), Mart Matbaası, İstanbul, 2003, s.39

³⁴ TBMM, *Zabıt Cerideleri*, Devre I, C.I, TBMM Matbaası, Ankara, 1981, s.30-32

³⁵ Soysal İ., *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s.41

Mart 1920 tarihinden sonra imzalamış bulunduğu tüm antlaşma ve sözleşmeleri yetkisiz ve geçersiz saymıştır.³⁶ Söz konusu kanun metni şöyledir:

“Madde 1. İstanbul’un işgali olan 16 Mart 1920’den itibaren Büyük Millet Meclisinin tasvibi haricinde İstanbulca aktedilmiş ve edilecek bilimum muahedat ve mukavelât ve ukudat ve mukarreratı resmiye ve verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalâtı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra aktedilmiş bilcümle muaheratı hafiyeye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecanibe verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalât ile ruhsatnameleri keenlemyekûndur.

Madde 2. İş bu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi Heyeti İcraiyesi memurdur.”³⁷

Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1920’de Avrupa Hariciye Nezaretlerine birer yazı göndererek Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldığını ve bu varlığı tanımalarını istemiştir.³⁸ Bu notada, Büyük Millet Meclisinin amaçlarını belirttiğinden sonra, İstanbul’un işgalini protesto ediyor ve bu işgal devam ettiği sürece, Büyük Millet Meclisinin Türk Milletinin gerçek ve tek temsilcisi olduğunu ilan ediyordu.³⁹

Mustafa Kemal Paşa ve Büyük Millet Meclisi’nin dış siyasette öngördüğü amaçlar şunlardı:

1. Misak-ı Millî’yi uygulamak,
2. Türkiye’nin dış ülkelerde tanınmasını sağlamak,
3. Çeşitli savunma, saldırma, dostluk ve ittifak antlaşmalarının çerçevesi içinde maddî ve manevî yardım elde etmek,
4. Yukarıdaki amaçlara ulaşabilmek için her türlü propaganda araçlarına başvurmak.

Büyük Millet Meclisi bu amaçları oybirliği ile destekliyor, ancak bunları gerçekleştirmek için uygulanacak yöntemler konusunda milletvekilleri arasında görüş ayrılıkları bulunuyordu. Bu gruplar; Osmanlı İmparatorluğu Batılılar tarafından yenilgiye uğratıldığından batıya karşı nefret içinde olanlar, Wilson Prensipleri çerçevesinde Batı yanlısı olanlar ile dinci ve hizipçi İttihat ve Terakki Derneği mensubu küçük bir grup.⁴⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı dönemde, dış âlemde büyük bir yalnızlık içindeydi. Bunun en önemli nedeni, Dünya Savaşının galipleri ve diğer ülkelerin hâlâ İstanbul Hükümetini tanımaları ve meşru saymalarıdır. Dünya çapında tanınmak kolay değildir. Mustafa Kemal, önderliğinde başlamış olan kurtuluş hareketini ve kurulmuş olan TBMM’ni dünya kamuoyuna tanıttı kabul ettirmeyi en öncelikli görev olarak görmüştür. Dış dünya ile

³⁶ Özgüldür Y., 2000, s.62

³⁷ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.15

³⁸ Sonyel Ş., “Kurtuluş Savaşı Yıllarında Doğu Siyasamız”, Belleten, C.41, No:164, 1977, s.658

³⁹ Sonyel R. S., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.2

⁴⁰ Sonyel S.R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Yay., Ankara, 1986, s.4

münasebetler kurmayı ve neticesinde ülke ve millet yararına dayanaklar aramayı ilk ele alınacak işlerin başında bildi. Bu nedenle, TBMM Hükümeti bu yolda çok yoğun çalışmalar yapmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Mustafa Kemal ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin takip ettiği dış siyaseti;

“1. İtilaf Devletleri arasındaki uyuşmazlıktan yararlanmak ve bunun için muvaffakiyete dayanan bir varlık göstermek,

2. Rusya ile dayanıklı bir politika izlemek,

3. Amerika'nın sempatisini kazanmaya çalışmak”⁴¹ şeklinde ortaya çıkmıştır.

II.I. TBMM Hükümeti'nin Yabancı Devletlerle İlişkileri:

TBMM Hükümeti de Heyet-i Temsiliye Hükümeti'nin yabancı ülkelerle olan ilişkilerini devam etmiştir. Bu kapsamda en yoğun ilişki kurulan ülkelerin başında Sovyet Rusya yer almış ve Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin gelişmesi TBMM'nin açılmasıyla hızlanmıştır.

Meclis, açıldıktan üç gün sonra 26 Nisan 1920 tarihli ve Mustafa Kemal imzalı “TBMM'nin Moskova Hükümeti'ne Birinci Önerisi”⁴² başlıklı mektupla harp malzemesi yardımı istemiştir. Mektupta; “İhtilâlcî Rusya ile birlikte emperyalizme karşı müşterek mücadele azmini” bildirmiş ve ayrıca Moskova'ya bir heyet göndermek istediğini de belirtmiştir.⁴³

3 Haziran 1920 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin tarafından verilen ve Misak-ı Milli'nin Ruslar tarafından da kabul edildiğini bildiren mektupla karşılıklı ilişkiler başlamıştır.⁴⁴ Bu iki mektup Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki resmi münasebetlerin başlangıcıdır.

TBMM tarafından seçilen Bakanlar Kurulu 5 Mayıs 1920'de yaptığı toplantıda karşılaştığı en önemli sorunun İtilaf devletlerine karşı girişilecek mücadelede yalnız kalınmamak olduğunu tespit etmiştir. O sırada, Sovyet Hükümeti de tıpkı Türkiye gibi, Batılı devletlerin tehdidi altında bulunuyordu. Bu yüzden Büyük Millet Meclisi Hükümeti, en tabii müttefik olarak Sovyetleri görmüştür.⁴⁵

⁴¹ Altuğ Y., 1980, s.3

⁴² Avcı C., “*Türk Sovyet İlişkileri (Millî Mücadele Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti)*”, Uluslararası 4. Atatürk Kongresi, 25-29 Ekim 1999, C.1, Türkistan-Kazakistan, AKDITYK, AAM Yay., Ankara, 2000, s.722

⁴³ Sonyel Ş., 1977, s.662

⁴⁴ Avcı C., 2000, s.723

⁴⁵ Potskhveriya B., “*1921 Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması İmzalanmasının Nedenleri*”, Uluslararası 2. Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991, C.1, Ankara, AKDITYK, AAM Yay., Ankara, 1999, s.1078-1079

TBMM Hükümeti'nin, Sovyet Rusya ile dostluk ilişkileri kurmak istemesi gayet doğaldır. Hatta gelişecek ilişkinin seviyesine göre ittifak antlaşması bile söz konusu olabilirdi. Çünkü dönem itibarı ile Türk Ordusu çok dağınık bir durum arz etmekteydi. Türkiye, Doğu'sunda sorunsuz sınırlar oluşturarak yabancı işgal ve müdahalesine karşı mücadelesini artırmak durumundaydı. Bunun da en kolay yolu Doğu'dan kuvvet tasarrufu ve akabinde Batı'da sıklet merkezi sağlamaktı. Bütün bu düşünceler içerisinde “düşmanın düşmanı ile dostluk kurmak” en doğru ve mantıklı dış politika davranışı olarak değerlendirilebilir.

BMM, Sovyetlerle ilişkileri geliştirmek ve mümkün olursa bir dostluk antlaşması imzalamak üzere, 11 Mayıs 1920'de Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyeti Moskova'ya göndermiştir.⁴⁶ Bu, Ankara Hükümeti'nin Sovyet Hükümeti ile ilk resmi siyasi ilişki girişimi olmaktaydı. Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk dışişleri heyeti, 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaşmış ve Sovyet temsilcileriyle görüşmelere başlamıştır. Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyet, Sovyet Hükümeti ile bir yandan dostluk antlaşması imzalamanın yollarını ararken, diğer yandan da ihtiyacımız olan para ve her türlü malzemenin temini konusunu da gündeme getiriyordu. Dostluk antlaşmasının esasları 24 Ağustos'ta belirlenmiş olmasına rağmen, Bolşeviklerin Bitlis, Van ve Muş illerinin Ermenistan'a terk edilmesini talep etmeleri üzerine antlaşma imzalanamamıştır.⁴⁷

Görüşmelerin bu şekilde sonuçlanması ve 1920 Haziranında Ermeni Kuvvetlerinin Doğu Anadolu'da, Oltu'da Türklere karşı geniş çapta saldırıları üzerine Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk Kuvvetleri 28 Eylül'de taarruza geçerek Sarıkamış ve Kars'ı almış ve 7 Kasım'da Gümrü'yü ele geçirince, Menşevik* iktidarı altındaki Ermenistan barış istemiştir. Önce bir ateşkes antlaşması, 2-3 Aralık 1920 gecesi de Gümrü barış antlaşması imzalanmıştır.⁴⁸

Gümrü Barış Antlaşmasıyla saptanan sınır ufak tefek bazı değişimlerin dışında günümüzdeki sınırdır. Ancak Antlaşmanın 18'inci maddesi gereği yürürlüğe girmesi için hükümetlerin onayı gerekirken Taşnak Ermeni Hükümetinin çökerek yerine Erivan Sovyet Hükümetinin kurulması nedeniyle onaylanmamıştır.

Bu antlaşmanın Türkiye açısından önemi şöyledir. Her şeyden önce, uzun senelerden beri Türkiye'nin “yenen” niteliğiyle imzaladığı ilk antlaşma olması bakımından önem taşımaktadır. Bundan sonra imzalananlar ya aynı nitelikte ya da eşit statüde imzalanmıştır.

⁴⁶ Armaoğlu F., **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İş Bankası Yay., Ankara, 1993, s.312

⁴⁷ Özgüldür Y., 2000, s.62

* *Menşeviklik: Rus sosyalizmi içerisinde Bolşevikliğe karşı gelişen akım.*

⁴⁸ Soysal İ., **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C.I, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 18

1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile kaybedilmiş olan Artvin, Posof, Şavşat, Ardahan, Çıldır, Kars, Iğdır, Tuzluca, Sarıkamış ve Oltu yeniden Anavatan'a katılmıştır.

Ayrıca bu antlaşma Mondros'tan beri işlemekte olan "Büyük Ermenistan" düşünün de sona ermesi anlamına geliyordu. Bundan sonra Ermenistan Hükümeti Türk toprakları içinde kalan yörelerin hiç birinde Ermenilerin nüfus çoğunluğunu oluşturmadığını kabul ediyordu.⁴⁹

Doğu'da Ermenilere karşı kazanılan başarı ve Batı'da kazanılan I. İnönü muharebesi, Ankara temsilcilerinin Moskova'daki pazarlık güçlerini arttırmış ve nihayet 16 Mart 1921 günü Türkiye- Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması, TBMM yeni Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) ile Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin arasında imzalanmıştır.

İmzalanan bu antlaşma 2-3 Aralık 1920 tarihinde Ermenistan ile imzalanmış fakat geçerlilik kazanmamış olan Gümrü antlaşmasının yerini de almış olup Batılı devletlerle girişilen görüşmelerde pazarlık gücünü arttırması açısından Türkiye için çok önemlidir. Antlaşma hükümlerine göre, Türkiye'ye zorla kabul ettirilmek istenen Sevr Antlaşması Sovyet Rusya tarafından reddedilmekte, "Türkiye" kelimesinden Misak-ı Milli'nin anlaşılacağı deklare edilmekte, günümüzde bile geçerliliğini koruyan ve Gümrü antlaşmasıyla belirlenen sınırlar teyit edilmektedir. Batum'un Rusya'ya bırakılması bu antlaşmada verilen tek ödündür.⁵⁰ Ancak müteakip dönemde elde edilecek kazanımlar "kaz gelecek yerden tavuğu esirgeme" atasözünü anımsatacak niteliktedir.

Bu antlaşmanın yapıldığı gün Sovyet Hükümeti ile İngiltere ile de çok istediği ticaret antlaşmasını yapmıştır. Bu antlaşma neticesinde Sovyetlerin Türk Milli Mücadelesine yaptıkları yardım birdenbire artmıştır. Sovyetler Milli Mücadeleye hem askerî malzeme yardımıyla bulunmuşlar ve hem de para yardımı yapmışlardır. 1920-1921 yıllarında yapılan yardımlar şöyledir: "1920 yazında 6.000 tüfek, 5 milyon kadar tüfek mermisi ve 17.600 top mermisi. 1920 Eylülünde 200,6kg. külçe altın (Erzurum'da teslim edilmiştir). 1921 Ocak-Şubat aylarında, 1.000 atımlık top barutu, 4.000 el bombası ve 4.000 şarapnel mermisi ile daha bazı askeri malzeme verilmiştir. 1921 yılı içinde 33.275 tüfek, 57.986.000 tüfek mermisi, 327 makineli tüfek, 54 top, 129.479 top mermisi, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi. 3 Ekim 1921'de Jiyov ve Jutkiy isimli iki destroyer, 1921 Nisan ayından 1922 Mayıs ayına kadar süre içerisinde toplam 10 milyon altın ruble."⁵¹

16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Moskova Antlaşmasından yaklaşık altı ay sonra Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile 13 Ekim 1921 tarihinde Kars Antlaşması

⁴⁹ Ateş T., **Türk Devrim Tarihi**, Der Yay., İstanbul, 1984, s.201

⁵⁰ Soysal İ., 1983, s.27-31

⁵¹ Armaoğlu F., 1993, s.313-314

imzalanmıştır. Bu üç ülkenin Sovyetler Birliği içerisinde yer almış olmaları sebebiyle Kars Antlaşması Türk-Sovyet ilişkileri arasında değerlendirilebilir.

Bu Antlaşma, Rusya'da Komünist devrimi üzerine, 1918 yılında Menşeviklerin yönetiminde bağımsızlıklarını açıklayan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın 1920 yılında Bolşeviklerin eline geçip Sovyetler Birliği içinde yer almalarından sonra yapılmıştır. İmzalanan bu antlaşma, 16 Mart 1921 Sovyet-Türk Antlaşmasına tümü ile uygun olsa da ve altında ayrıca Sovyet Rusya yetkili Temsilcisinin imzası bulunsa da Sovyetler Birliğinin o zamanki bünyesi ve yönetim biçimine göre, bu “federe” Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin, böyle bir uluslar arası antlaşmayı imzalayabilmeleri doğal değerlendirilmektedir.

13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması, gerek Türkiye'nin sınırları, gerek koyduğu ilkeler bakımından, yedi ay önce Moskova'da imzalanan Türk-Sovyet Antlaşmasının bir benzeridir. Böyle de olsa, Kars Antlaşmasının Türkiye açısından önemi şudur ki Türk sınırı ve ilkeler Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ulusları adına da kabul edilip yükümlenilmiştir. Belki hukuksal anlamda yeni bir güvence ortaya koymamaktadır ancak tarihi bir gerçeği simgelemesi açısından önemlidir.⁵²

TBMM Hükümetinin Bulgaristan ile ilişkileri şu şekilde gerçekleşmiştir. Balkan savaşları sonuna kadar arzu edilen düzeye ulaşamayan Türk-Bulgar ilişkileri, Balkan savaşlarından sonra normale dönmeye başlamış ve I. Dünya Savaşı sırasında her iki ülke aynı ittifak içinde yer almıştır. Savaşın sonunda her iki ülkenin mağlup sayılması, Osmanlı Devleti'nin önce Mondros Mütarekesi akabinde Sevr Antlaşması ve Bulgaristan'ın da Neuilly Barış Antlaşması ile savaştan çekilmeleri her iki ülke toplumunu aynı kaderleri paylaşmaları açısından birbirine yaklaştırmıştır.

Mondros Mütarekesi sonrasında Türk İstiklâl Harbi başladığında Bulgaristan bu mücadeleyi büyük bir ilgi ve sempati ile izlemeye başlamıştır. Selanik Mütarekesi, Bulgaristan'ın resmi ilişkilere girişmesinde bir engel niteliği taşımaktaysa da Bulgar Hükümeti Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinden yana bir politika takip etmiştir. İlişkiler gayri resmi olsa da bu dönemde Bulgaristan ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin geliştirilmesinin her iki ülke açısından büyük önemi olduğu değerlendirilmektedir.⁵³

Millî Mücadele döneminde, Türk Milletinin İstiklâl Savaşı'na yardım eden, Bulgaristan'ın desteği, Türkiye'nin Avrupa topraklarına karşı Yunanistan'ın saldırılarını nispeten sınırlayan, toprak bütünlüğünün korunması hususunda yararlı olan ve özellikle de İstanbul ve Boğazlar'ın kuzeyi ve geri bölgesi durumunda olan Doğu Trakya'nın savunmasını

⁵² Soysal İ., 1983, s.39

⁵³ Köstüklü N., “Atatürk Dönemi Türkiye Bulgaristan İlişkilerine Dair Bazı Tespitler (1919-1938)”, Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 2002, Gnkur. ATASE Bşk. Yay., Ankara, 2002, s.23

kolaylaştıran çok önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. İki ülke arasında gelişen iyi ilişkileri Bulgaristan açısından değerlendirdiğimizde ise yeni Türkiye'nin desteği, Batı Trakya iddiaları, Ege Denizine çıkış isteği ve hiç olmazsa bu bölgede muhtar bir birim oluşturmak açısından büyük önem taşıdığı değerlendirilebilir.

İstiklâl Savaşı yıllarında Bulgar hükümeti Yunanlılarla mücadele eden Türk kuvvetlerine lojistik destek ve manevra kolaylığı sağlamak suretiyle yardım etmiştir. Bu günlerde Bulgar Hükümetince Türk askerleri ve Trakya mültecilerine 2.000.000 leva yardım yapılmış, 1920 sonları ve 1921 başlarında Türk kuvvetlerinin Varna ve Burgaz üzerinden Türkiye'ye gönderilmesine imkân sağlamıştır.

1920 Ağustos'unda Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Sofya'ya gönderdiği mektubunda Bulgar Hükümeti'ne Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın amaçları ve niteliği, Ankara Hükümeti'nin izlediği politika hakkında bilgi vermiştir. Bulgar Hükümeti tarafından olumlu karşılanan bu mektup Ankara ile Sofya arasında resmi ilişkiler kurulması arzusunun bir beyanı olarak kabul edilmiştir.⁵⁴

TBMM Hükümeti'nin Batılı devletler ile ilişkilerinin gelişmesi 1921 yılının başında Moskova'da Sovyetler ile Ankara temsilcileri arasında yapılmakta olan görüşmelerin olumlu sonuçlar vermeye başlaması ve özellikle doğuda Ermenilere, batıda da Yunanlara karşı kazanılan zaferler sonrasına rastlamaktadır. Bu sayede Ankara'nın durumu daha güçlü hale gelmiş, Ankara Hükümetinin Batılı Devletler ile diplomatik münasebetlere girişmesini kolaylaştırmıştır.⁵⁵

Sevr Barış Antlaşmasını 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Hükümetine imzalatan Batılı devletler, bu antlaşma ve sonuçlarını Türk Milleti'nin kabul etmediğini, sonuna kadar mücadelede kararlı olduğunu 10 Ocak 1921 tarihinde kazanılan I.İnönü Muharebesi ile anlamışlardır. Bu nedenle İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması üzerinde bir takım değişiklikler yaptıktan sonra, bunu Türk Hükümeti'ne de kabul ettirmek için, İstanbul ve Ankara Hükümeti temsilcilerini Londra'da bir konferansa çağırdılar. Ancak resmi davet sadece İstanbul Hükümetine yapılmış, Ankara temsilcilerinin de İstanbul Hükümeti Temsilcileri arasına dâhil olması istenmiştir. İstanbul Hükümeti'nin Ankara'ya yaptığı davet üzerine Mustafa Kemal Paşa:

“Millî iradeye dayanarak Türkiye'nin kaderini elinde tutan yasal ve bağımsız tek hâkim kuvvet, Ankara'da sürekli olarak toplanan TBMM'dir. Türkiye ile ilgili bütün meselelerin çözümünde ve her türlü dış ilişkilerde başvurulacak tek yer, yalnız bu Meclis'in hükümetidir.

⁵⁴ Hakov C., “Atatürk ve Bulgaristan ile Türkiye Arasında Yeni Siyasal-Diplomatik Münasebetler”, Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991, Bildiriler, C.2, Ankara, 1996, s.1272-1273

⁵⁵ Gönübol M., Sar C., 1969, s.31

İstanbul'daki herhangi bir kurulun, hiçbir bakımdan yasal ve hukuki bir durumu yoktur. Bundan dolayı, böyle bir kurulun kendine hükümet adını vermiş olması, milletin hayatı ile ilgili konularda, dışarıya karşı kendini muhatap göstermesi uygun görülemez... İtilaf Devletleri, Londra'da toplayacakları konferansta, Doğu Meselesini hak ve adalet ölçüleri çerçevesinde çözmeye karar vermişlerse, davetlerini TBMM Hükümeti'ne doğrudan doğruya yapmalıydılar. Yukarıdaki şartlara uygun olarak yapılacak davetin, TBMM tarafından iyi karşılanacağını tekrar bildiririz"⁵⁶ şeklinde cevap vermiştir.

Gazi Mustafa Kemal, bu cevabıyla uluslar arası ilişkilerdeki kıvrak zekâsını bir kez daha ortaya koymuştur. İtilaf Devletleri tarafından bizzat davet edilmeyi talep etmektedir. Bu davetin gerçekleşmesi durumunda ve neticede imzalanacak bir antlaşma TBMM ve Hükümetinin "sarih olarak tanınması"* anlamına gelecektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin katı tutumu karşısında milletin gerçek ve geçerli temsilcisinin kim olduğunu anlayan İtilaf Devletleri, İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza vasıtasıyla Lloyd George tarafından Ankara Hükümetine resmi çağrıda bulunarak Londra Konferansına davet etmişlerdir. Bu davetin yapılacağını değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, konferansa katılmasını uygun gördüğü bir heyeti proaktif bir hareketle Antalya üzerinden Roma'ya hareket ettirmiştir. Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyet 23 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında yürütülen konferansa katılmıştır.⁵⁷ Konferansta hiçbir olumlu sonuç çıkmamıştır. Çünkü yapılmakta olan teklifler asıl Sevr metninde yapılan ufak tefek değişiklikten ibarettir. Ayrıca yapılan tekliflerin cevabı henüz alınmadan Yunan ordusu taarruza geçmiştir. Bu durum İtilaf Devletlerinin barış hususundaki samimiyetsizliklerinin bir göstergesi olmuştur.

Konferans bu şekilde olumsuz sonuçlanmasına rağmen Bekir Sami Bey, Londra'da, İngiltere, Fransa ve İtalya ile birtakım ikili antlaşmalar imzalamıştır. Milli çıkarlara uymayan, Millî Hükümet prensipleriyle bağdaşmayan, I.Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerinin aralarında imzaladıkları ve Anadolu'yu paylaşma amacını güden anlaşmalara çok benzeyen bu antlaşmalar, Mustafa Kemal tarafından kesin bir dille reddedilmiş ve Bekir Sami Bey'de görevinden uzaklaştırılmış⁵⁸ yerine Yusuf Kemal (Tengirşek) atanmıştır.⁵⁹

Londra Konferansının Türkiye açısından önemli sonuçlarından birisi de İtilaf Devletleri arasındaki görüş ayrılıklarının ortaya çıkmış olmasıydı. Öncelikle İtalyanlar, TBMM ordularının Yunanlılara karşı II. İnönü Zaferi'ni kazanması üzerine, 1921 yılı Haziran ayından

⁵⁶ Atatürk M.K., **Nutuk**, Alfa Yay., 2006, s.396-397

* *Devletlerarası hukukta, bir ülkenin diğer bir ülkeyi, açık olarak beyan tanıdığını ilan ederek tanınması veya karşılıklı imzalanan bir antlaşma ile tanınması hali.*

⁵⁷ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2006, s.408

⁵⁸ Özgüldür Y., 2000, s.64

⁵⁹ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.37

itibaren Anadolu'daki kuvvetlerini çekmeye başlamışlar ve bu çekilmeyi 5 Temmuz 1921'de tamamlamışlardır. Bundan sonra, Ekim 1921'de İtalyanlar, Ankara'ya temsilci göndererek, Ankara Hükümetinden iktisadi imtiyazlar talebinde bulunmuşlardır. Fakat bu talep yapılmakta olan mücadelenin ruhuna ters düştüğü için reddedilmiştir.

Bu sırada İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri General Harrington da Mustafa Kemal ile temasa geçmiş ve Yunanlıların Türkiye'den çıkarılacaklarını ileri sürerek, İngiltere ile Ankara Hükümeti arasında esirlerin mübadelesini talep etmiştir. Ancak 10 Temmuz'da başlayan Yunan taarruzu bu girişiminde bir oyalama taktiği olduğunu göstermiştir. II. İnönü Muharebesinden üç ay kadar sonra başlayan Yunan taarruzu, süratle gelişmiş ve Türk kuvvetleri 25 Temmuz'da Sakarya Nehrinin doğusuna kadar çekilmişlerdir. Batılı Devletler bu Yunan taarruzu karşısında, 10 Ağustos 1921'de Anadolu'da cereyan eden Türk-Yunan savaşlarında tarafsız olduklarını ilan etmişler ve muharip kuvvetlerin Boğazlar etrafındaki tarafsız bölgeye girmelerini yasaklayan bir bildiri yayınlamışlardır.

II. İnönü Zaferi Fransa üzerinde de etkili olmuş ve bu ülkenin Millî Mücadeleye bakış açısını değiştirmiştir. İtalyan ve İngilizler gibi Fransızlar da 1921 yılının ortalarına doğru Ankara Hükümeti ile temas teşebbüslerine girişmişlerdir. Üstelik bu sırada Güney Cephesinde Fransızlara karşı çok sert bir mukavemet yapılmaktaydı ve aynı zamanda Almanya'nın Ren bölgesine ilişkin İngilizler ile çatışmaya başlamışlardı.⁶⁰ Ayrıca Fransızlar Sevr Antlaşması hükümlerinin İngiltere yararına işlediğini düşünmeye başlamışlar ve her şeye rağmen Türkiye ile barış yapmak fikri ön plana çıkmıştır. Bu sebeple Fransa, resmi ilişkiler kurması için eski milletvekili ve Güzel Sanatlar Müsteşarı Franklin Boillon başkanlığındaki bir heyeti, 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya yollamıştır. Eğer antlaşmayı yapmaya muktedir olursa Ankara Büyükelçisi olarak atanacağı vaadiyle Türkiye'ye gelen Franklin Boillon⁶¹ Ankara'da iki hafta kalmış, Mustafa Kemal Paşa ile bizzat görüşmeler yapmıştır. 23 Ağustos – 13 Eylül 1921 tarihli Sakarya Meydan Savaşındaki zafer, Türk Ulusal Kurtuluş Mücadelesinin gücünü bir kez daha ortaya koymuş, bunun üzerine Fransa, TBMM Hükümeti ile 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara İtilaf namesini imzalamıştır.

Bu antlaşma ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Fransa arasındaki savaş hali resmen sona ermişti. Ayrıca, Türkiye-Suriye sınırı da çizilmiş ve Fransa Güney Anadolu'dan çekilmeyi kabul etmiştir. Yalnızca İskenderun bölgesi Suriye sınırları içinde bırakılmakla beraber, 7.Maddeye göre, burada özel bir idare kurulacak, Türkler Millî kültürlerini geliştirmek için her türlü kolaylıktan faydalanacaklar ve burada Türkçe resmi dil olacaktır. Fransızların daha 1920 ortalarında Ankara Hükümeti ile temasları ve bir Silah Bırakışma

⁶⁰ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.38-39

⁶¹ Ateş T., 1984, s.203

Anlaşması yapmaları BMM Hükümetini fiilen tanımaları anlamına gelir. 20 Ekim 1920 Ankara Antlaşması ise tanımayı açıkça tanıma durumuna getirmiştir. Bu antlaşma ile siyasî, ekonomik, askerî v.b. hiçbir alanda bağımsızlığımızdan fedakârlıkta bulunmaksızın, vatan topraklarımızın değerli parçaları işgalden kurtarılmıştır. Bu antlaşma ile millî davamız ilk defa olarak batı devletlerinden biri tarafından onaylanmış ve açıklanmıştır.⁶²

Ankara Antlaşması'nın göz ardı edilmemesi gereken önemli bir sonucu da Türkiye'ye karşı Büyük Batı Devletlerinin cephesinin bölünmüşlüğüdür. Çünkü Fransa bu antlaşmayı imzalamak suretiyle müttefiklerinden ayrılmış, kendi başına hareket etmiştir.⁶³

Bu Antlaşma TBMM Hükümeti için 16 Mart 1921 Türk-Sovyet Antlaşmasından sonra, ikinci ve çok önemli bir siyasal başarı olup O'nun uluslar arası alandaki durumunu güçlendirmektedir. Ayrıca imzalanan bu antlaşma ile I.Dünya Savaşının galiplerinden olan büyük bir Avrupa devleti BMM Hükümeti ve Ulusal Kurtuluş Mücadelesini ilk defa olarak tanımıştır. Belki de imzalanmış olan bu Antlaşmanın en önemli sonucu budur.

TBMM Hükümeti'nin doğulu devletler ile geliştirdiği ilişkiler kapsamında öncelikli olarak Afganistan'ı ele almak gerekir. Türkiye ile Afganistan coğrafi açıdan birbirlerine oldukça uzak olmalarına rağmen özellikle din kardeşliği ve kısmen de dil benzeşmesi iki ülke arasında sevgi ve saygıya dayanan ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Yirminci Yüzyıl başlarında her iki ülkede neredeyse uluslar arası bütün olayların altından çıkmakta olan İngilizlere karşı savaşıyorlardı. Bir nevi kader birliği içerisinde olan iki ülke arasındaki dostluğun bu nedenlerden dolayı oldukça iyi seyrettiği söylenebilir.

Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Dr.Rıza Nur Beyler TBMM Hükümeti'nin vekilleri ve tam yetkili delegeleri olarak Ruslarla anlaşma yapmak üzere Moskova'ya gitmişlerdir. 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Rusya Antlaşmasından önce müzakerelerde bulunmak üzere Moskova'da bulunan Türk heyeti Tam Yetkili Büyükelçi General Mehmet Veli Han başkanlığında ki bir Afgan heyeti ile temasa geçmişlerdir.⁶⁴

Tam yetkili iki heyet arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde antlaşma metni imzalanmıştır. İsteyen her devletle eşit şartlarda ilişki kurmak isteyen iki devletin birbiriyle ikili ilişki kurması gayet doğaldır. İmzalanmış olan antlaşma planlanmış ve öngörülen bir antlaşma değildir. Ancak dönemin Türk Dış Politikasının dayandırıldığı ilkelere olan "isteyen bütün ülkelerle eşit şartlarda ilişki kurma" prensibinden hareketle ele geçirilen fırsatın değerlendirilmiş olması gayet doğaldır.

⁶² Atatürk M.K., **Nutuk**, 2006, s.439-442

⁶³ Soysal İ., 1983, s.48-49

⁶⁴ Şimşir B. N., **Atatürk ve Afganistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2002, s.55

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek Moskova’da Afgan heyetine rastlamalarını bir nimet olarak gördüklerini ve antlaşmayı yaptıklarını şöyle anlatmaktadır:

“Moskova’da salâhiyeti kâmileyi haiz bir Afgan heyetine tesadüfama beklenilmedik bir nimet bilerek kendileriyle derhal bir muahede akti müzakeresine girmiştik. Bütün efradında büyük bir samimiyetin şahidi olduğumuz bu heyet tanzim ettiğimiz şekli aynen kabul ettiler. Bir iki güne kadar imza edeceğiz. Ankara’dan hiçbir emir ve haber alamıyoruz... Bundan dolayı uhdemize hiçbir mesuliyet terettüp etmeyeceği bedihidir...”⁶⁵

Türkiye ile Afganistan arasında 1 Mart 1921’de imzalanmış olan İttifak Antlaşması’nın bazı özellikleri vardı. Bunlar:

1. Bu antlaşmayı imzalamakla Afganistan, Türk Devleti’ni, İstanbul Hükümeti’nin değil, Ankara Hükümeti’nin temsil ettiğini tanımış ve Ankara Hükümeti’ni tanıyan ilk devlet olmuştur. Afganistan’ın bu davranışı, Türkiye’nin tanınması hususunda bir başlangıç olmuştur. Zaman içinde Türkiye başka devletlerce de tanınmış ve Lozan Barış Antlaşması’yla dünyaya onaylatılmıştır.

2. Bu antlaşmayla Türkiye de Afganistan’ın bağımsızlığını açıkça tanımıştır. Afganistan, 1919’da İngilizlerle imzaladığı mütareke niteliğindeki bir antlaşmayla bağımsızlığına kavuşmuş ancak bağımsız bir devlet olarak kendisini henüz dünyaya tanıtamamıştır. Türkiye, bağımsız Afganistan’ı tanıyan ikinci devlet olmuştur.

3. Antlaşma, iki ülke arasında dostluk ve işbirliğinin ötesinde “emperyalist devletlere karşı” bir ittifak antlaşmasıdır. Türkiye ile Afganistan arasındaki uzaklık ve başka bazı zorluklar nedeniyle bu ittifak, kâğıt üzerinde kalsa bile o günün havası içinde anlamlı ve önemliydi. Dünyaya gösteriliyor ki, Doğu halkları artık birbirlerine karşı umursamaz ve kayıtsız kalmayacaklar, el ele verip ve emperyalizme karşı ittifaklar oluşturabileceklerdir. Bu onlar için tarihsel bir görevdir. Antlaşmada bu mesaj da vardır.

4. Bu antlaşmayla Türkiye, “Asya politikasında artık bende varım” mesajını vermiş, bu politikadan pay almaya kararlı olduğunu dosta düşmana göstermiştir.

5. 1921 Antlaşması, daha sonraki Türk-Afgan antlaşmalarına temel, bir çerçeve olmuştur. Gerçekten bu antlaşmadan da esinlenerek Türkiye ile Afganistan arasında 1928’de Dostluk İşbirliği Antlaşması, 1937’de Saadabad Paktı ve ondan sonraki tarihlerde çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır.

6. Türk-Afgan Antlaşması’nın bir özelliğine de İngiliz raporlarında parmak basılıyordu ki o da şuydu: Afganistan, imzaladığı bu antlaşmayla İslâm dünyasında Türkiye’nin manevî liderliğini tanımıştı.⁶⁶

⁶⁵ Tengirşek Y. K., **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s.206

⁶⁶ Şimşir B. N., 2002, s.56-58

7. Bu antlaşma ile tarihte ilk kez Doğu uluslarının uyanışından, onların bağımsızlık ve özgürlüklerinden söz edilmektedir. Bu aynı zamanda Mustafa Kemal'in uluslar arası alanda açtığı çağırın ilk somut örneği olmuştur. Bu antlaşma ile Yeni Türkiye ilk kez bir Doğu ülkesine eğitim alanında yardım vaat etmiş ve bu yardım uzun yıllar devam etmiştir.⁶⁷

İki ülke arasında bir dostluk ve işbirliğinin ötesinde, uzaklık ve zorluklar nedeniyle, kuramsal da kalsa, “Emperyalist Devletlere karşı” bir ittifak bağı yarattığı için bir dayanışma antlaşması denebilecek olan bu antlaşma onaylanmamış olan 1920 Gümrü Antlaşması sayılmazsa Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin hukuksal açıdan geçerli ilk antlaşmasıdır.⁶⁸

Millî Mücadele'nin silahlı mücadelesinin son aşaması olan Büyük Taarruz sadece İzmir yöresinde değil tüm Batı Cephesi Boyunca sürmüştür. Yunanlılar geçtikleri her yeri yakıp yıkmışlardır. Hatta 10 Eylül 1922'de Bursa'yı boşaltırken burayı da yakmak istemişler ancak İngiliz ve Fransız subaylar bunu engellemek istemişlerdir. Buna rağmen yerli Rumların çıkardığı yangın Türk birliklerinin hızla şehre girmesi ile söndürülmüş ve Bursa Eskişehir, Uşak ve İzmir'in akıbetine uğramaktan son anda kurtulmuştur.

Bu tarz eylemlerin olacağını ve olduğunu önceden gören Büyük Millet Meclisi 7 Eylül'de toplanarak uygar dünyaya Bursa'daki tarihsel kalıntıların Türk ulusu açısından önemini belirtmiş ve bunlara verilecek zararın unutulmayacağı bildirilmiştir. Aynı konuda İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'de 8 Eylül 1922'de Lord Curzon'a çektiği telgrafta şöyle demektedir:

“Yunan askerlerince boşaltılması sırasında Bursa'nın Eskişehir ve Uşak'ın akıbetine uğrayacağından korkulmaktadır.

Böyle bir hareketin, hele Yeşil Camiye zarar verilmesinin havsalaya sığmayan çılgınlığı ve bütün Osmanlı Türklerince öylesine hürmet duyulan bir şehrin vahşice tahrip edilmesinin doğuracağı dehşetli sonuçlar üzerine parmak basmaya ihtiyaç duymuyorum... ”⁶⁹ bölümü öncelikle Mudanya Mütarekesi ve akabinde bu mütarekeyi tamamlayan Lozan Barış Antlaşması ile tamamlanmıştır.

Mudanya Mütarekesi, 15 Mayıs 1919 günü Yunan Ordusunun İzmir'e çıkışı ile başlayan Türk-Yunan Savaşına son verdiği gibi, Türkiye'nin Trakya sınırının Ankara Hükümetinin istediği biçimde çizilmesi gereğini de Müttefiklere kabul ettirmekle, Lozan Barış görüşmelerinde toprak sorununun çözümlenmesini kolaylaştırmıştır.

⁶⁷ Cöhce S., “Atatürk Dönemi Türk-Afgan Münasebetleri”, Atatürk 4.Uluslararası Kongresi, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, Cilt II, AKDITYK, AAM Yay., Ankara, 2000, s.1135

⁶⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s.249

⁶⁹ Ateş T., 1984, s.212-213

Daha önce yapılmış olan antlaşmalar açısından bakıldığında ise Mudanya Mütarekesi, giderek geçerliliğini yitirmiş olan 1918 Mondros Silah Bırakışımı Sözleşmesinin yerine geçtiği gibi, İstanbul Hükümetinin imzaladığı 1920 Sevr Antlaşmasının ölü doğan bir antlaşma olduğunun da Müttefiklerce kabulü anlamına da gelmiştir.

Yunan ordusunun Eylül 1921’de Sakarya başarısızlığının akabinde, 1922 Bahar ve Yaz aylarında Müttefikler ile Ankara Hükümeti arasında barış için yapılan ön görüşmeler olumlu bir gelişme göstermemiştir.⁷⁰ Önceleri Yunanlılar ateşkesi kabul etmişlerdir. Ancak bizim ateşkes koşullarımızı İtilâf Devletleri reddetmiştir. Doğal olarak onların karşı önerileri de Mustafa Kemal ve Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmeyecektir. Ancak; büyük zaferi izleyen günlerde, 4 Eylül 1922’de, Mustafa Kemal cephedeysen, İstanbul’daki İtilâf Devletleri temsilcileri ateşkes isteğinde bulunurlar. Atatürk’ün cevabı şu olacaktır:

“Anadolu’da Yunan ordusu kesin olarak yenilmiştir... Anadolu için hiçbir şekilde görüşmeye gerek yoktur. Ateşkes ancak Trakya için söz konusu olabilir.”⁷¹

Sakarya muharebesinin bitiminden yaklaşık bir yıl sonra 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz, Türk Ordusu’nun 5 Eylül’de Bursa’ya, 9 Eylül’de İzmir’e girmesi ve nihayetinde 18 Eylül’de Anadolu’dan Yunan ordusunun tamamen sökülüp atılmasıyla kesin zafere ulaşmıştır.⁷²

Kesin zafer neticesinde 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi’nden önce, 26 Eylül 1922’de Mustafa Kemal Paşa, “Chicago Tribün” muhabirine verdiği demeçte; “Misak-ı Millimizde sebat ediyoruz. Bütün Türk arazisinde hakiki istiklâl istiyoruz. Bizim için kapitülasyonlar mevcut değildir”⁷³ demiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa bu ifadesiyle ilerleyen günlerde imzalanması muhtemel barış antlaşmalarının Türk tarafı açısından hangi temel üzerine inşa edileceğini açık olarak ifade etmektedir.

27 Eylül 1922 tarihinde İngiliz General Harington, Mustafa Kemal Paşa’ya telgraf çekerek, Yunan Donanmasının İstanbul’dan uzaklaştırıldığını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 28 Eylül 1922’de General Harington’un telgrafına cevap vererek, “Fransızlar ve İtalyanlar gibi, siz de Asya sahilinde bulunan kıtalarınızı geri çekmeğe hazır olduğunuz takdirde, Boğaz Sahillerinde bulunan kıtalarımıza yalnız mülki idare ile polis teşkilatını tanzim etmekle yetinmeleri hususunda emir vermeğe hazırım”⁷⁴, demiştir. Mustafa Kemal’in önderliğinde izlenen becerikli bir politika ile İngilizler yapayalnız kalmışlardır. Bundan yararlanılmıyordu.

⁷⁰ Soysal İ., 1983, s.61

⁷¹ Göze A., **İnkılap Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1985, s.287-291

⁷² Soysal İ., 1993, s.43

⁷³ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, 1989, s.45

⁷⁴ **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, 1964, s.463

Bu arada Türk birliklerinin ilerleyişi Çanakkale’de İngilizlerin önüne kadar gelmiştir. Müttefikler Ankara Hükümetine verdikleri notada Doğu Trakya ve Boğazlar bölgesinin Barış Antlaşmasından sonra boşaltılacağı belirtilerek askeri harekâtın durdurulması ve bir Silah Bırakışımı imzalanmasını önermişlerdir. Ankara Hükümeti de verilen bu güvence üzerine verdiği yanıtta, Türk Kuvvetlerinin İstanbul ve Çanakkale doğrultusunda ilerlemeyeceğini, fakat ancak Doğu Trakya’nın Edirne ile birlikte, Meriç’in batısına dek boşaltılması koşulunu ileri sürerek, 3 Ekimde Mudanya’da görüşmelerin başlayabileceğini bildirmiştir.⁷⁵

İsmet Paşa başkanlığında toplanan Konferansa İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan Hükümetlerinin temsilcileri katılmıştır. Konferans esnasında bir ara sert tartışmalar olmuştur. Öyle ki, 5 Ekim 1922 günü Türk Heyeti, “6 Ekim 1922 günü, saat 2.30’a kadar isteklerimiz kabul edilmezse tekrar ileri harekâta başlayacağız”⁷⁶, şeklinde bir nota vermiştir. Nihayet 11 Ekim 1922 de imzalanan ve tamamı 14 maddeden oluşan Mudanya Ateşkes Antlaşmasında özetle:

“1. Edirne’nin ve Meriç ırmağının sol kıyısına kadar, Doğu Trakya’nın on beş gün içinde Yunan ordusu tarafından boşaltılmasına,

2. Boşaltılmadan sonra otuz gün içinde Trakya’da Mülkî yönetimin, Yunan memurları tarafından, Türk memurlarına teslim edilmesine,

3. Barışın imzalanmasına kadar Türklerin Doğu Trakya’da 8.000 jandarma bulundurmalarına,

4. Savaş Bırakışması’nın imzalanmasından sonra İstanbul’un ve Boğazların TBMM Hükümetine bırakılmasına, yalnız buralardaki İtilaf Devletleri askerlerinin barış yapılıncaya kadar sayılarının artırılmadan kalmasına”⁷⁷ karar verilmiştir.

Konferansa katılan İngiliz (General Harrington), İtalyan (General Monbelli) ve Fransız (General Charpy) delegeleri ile Türk tarafında Ferik (Tümgeneral) İsmet Paşa Mütarekeyi imzaladılar. Yunan delegeleri (General Mazarikis başkanlığında) ise yetkilerinin olmadığından bahisle imzalamaktan kaçındılar. Ancak İngiliz Temsilcisi General Harrington’un, Mütarekenin Yunanistan’ın bu tutumuna karşın Müttefiklerce uygulanacağını açıklamasından üç gün sonra, İstanbul’daki Yunan Temsilcisi Sinopulos, Yunanistan’ın da sözleşmeye katıldığını Müttefikler aracılığı ile Ankara Hükümetine bildirmiştir.⁷⁸

Mudanya Mütarekesinin yürürlüğe girdiği 15 Ekim 1922 gününden dört gün sonra Refet Paşa komutasındaki sembolik Türk birliği İstanbul’a girmiştir. Refet Paşa, Mustafa Kemal

⁷⁵ Soysal İ., 1983, s.61

⁷⁶ Himmetoğlu H., **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları, C.II**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975, s.326

⁷⁷ Soysal İ., 1983, s.63-66

⁷⁸ Soysal İ., 1983, s.61

Paşa'nın talimatıyla yaptığı konuşmada Padişah hakkında belirsiz konuşurken Tevfik Paşa'nın sadrazamlığını tanımadıklarını belirtmiştir.⁷⁹

Mütareke metninde belirtilen süre içerisinde Yunanlılar, Doğu Trakya'yı boşaltmışlar ve böylece Misak-ı Milli'nin önemli bir bölümü kan dökülmeksizin kurtarılmış ve Anavatana katılmıştır. İmzalanan bu antlaşma ile Türk Kurtuluş Savaşı artık bütün dünyada kabul edilmiş oluyordu ve daha önce TBMM'ni tanımayan İngiltere ve İtalya da antlaşmayı imzalamakla resmen Yeni Türk Devletini tanımış oluyorlardı. Mudanya Ateşkes Antlaşması geçici bir düzenleme de olsa TBMM Hükümeti adına büyük bir siyasi aşama idi. Şimdi sıra kesin barışın kurulması hususuna gelmiştir.

Mudanya Ateşkes Mütarekesi, yukarıda da belirtildiği üzere geçici bir çözümdü. Yeni kurulmakta olan Türkiye'nin barış içinde yaşaması, geleceğini garanti altına alması ve her şeyden önemlisi de dünya çapında tanınması için yapılması gereken kalıcı bir barış antlaşmasına ihtiyaç vardı.

Mudanya'yı müteakip Türkiye'nin haklarını en üst seviyede korunması için icra edilecek olan Barış Konferansı'nın hazırlıklarına başlanmıştır. Ancak bu dönemde halledilmesi gereken bazı iç sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, konferansa gönderilecek heyetin başında kimin olacağı sorunudur.

Bakanlar Kurulu Reisi olan ve heyetin başında konferansa katılması gereken Rauf Bey'in başarılı olamayacağına inanan Mustafa Kemal, Lozan'da Türkiye'yi, baş delege olarak, İsmet Paşa'nın temsil etmesini uygun görmüştür. Bu, yerinde bir karardır. Çünkü İsmet Paşa'nın Lozan'a gitmesi bir anlam taşıyordu. O, muzaffer Türk Ordularının Batı Cephesi Komutanı ve Mudanya Silah Bırakışması Konferansının Türk Delegesi idi. Bu Komutanın Lozan'a gönderilmesi, askeri alanda kazanılmış olan zaferden hiç ödün verilmeyeceğinin, bu zaferin, siyasal isteklerimizin zaferiyle tamamlanması gerektiğinin bir göstergesiydi. Ayrıca Mustafa Kemal, İsmet Paşa'nın kişisel meziyetlerini, inat derecesine varan sebatkârlığını, çalışkanlığını, 1.Dünya Savaşından beri yakından tanımış, Kurtuluş Savaşında da bu meziyetlerini yeniden denemek ve görmek fırsatını bulmuştur. İsmet Paşa o tarihlerde Atatürk'e yürekten ve içtenlikle bağlı idi. Konferansta çıkacak güçlükleri yenme, bunların üstesinden gelme yöntemlerini saptarken, Atatürk onunla daha rahat diyalog kurabilir, daha isabetli sonuçlara varabilirdi. Ona göre, İsmet Paşa'nın delegeliğinden "azami istifade temin" olunacağı değerlendirilmiştir.⁸⁰

Bu yüzden, Mustafa Kemal, o sırada Hariciye Vekili olan Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'den görevinden istifa etmesini istemiştir. Yusuf Kemal Bey bu teklifi kabul etmiş ve

⁷⁹ Ateş T., s.216-217

⁸⁰ Velidedeoğlu H.V., **Devirden Devire**, Bilgi Yay., Ankara, 1974, s.107

yerine Hariciye Vekili seçilen İsmet Paşa'nın, Türkiye'yi Lozan'da temsil edecek olan heyetin başkanlığına getirilmesi mümkün olmuştur. Türk temsilci heyetinde İsmet Paşa'dan başka, Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey ve eski Maliye Vekili Trabzon Mebusu Hasan (Saka) Bey'de bulunuyordu. Askerî, malî, iktisadî müşavirler ve kâtiplerle birlikte heyet 20 kişiyi geçiyordu.⁸¹

Konferansa gönderilecek heyetin seçimi üzerinde bu kadar durulmasının elbette ki önemli nedenleri vardı. Her şeyden önce konferansta Türkiye'nin geleceği görüşülecekti. İngiltere ve Yunanistan'da konferansa büyük önem veriyorlardı ve konferansa birinci derece adamlar göndererek katılıyorlardı. Buna mukabil Türkiye'nin de en ehil kişilerce temsil edilmesi gayet doğal karşılanmalıdır.⁸²

Lozan Barış Konferansı öncesinde, çözümlenmesi gereken ikinci bir sorun da, Lozan Konferansına davetle ilgilidir. İtilaf Devletleri 28 Ekim 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile birlikte Osmanlı Hükümeti'ni de Lozan'da icra edilecek Konferansa davet etmişlerdir.⁸³ Davetin bu şekilde yapılmasını Mütteliklerin Osmanlı Hükümetini tanımaktaki ısrarlarının bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür.

İtilaf Devletlerinin yaptığı bu davetten cesaret alan İstanbul Hükümetinin başında bulunan Tefik Paşa ve arkadaşları, yapılan bu çağrıyı kabul etmişler ve önce Mustafa Kemal Paşa'ya ardından da Büyük Millet Meclisi'ne başvurarak Konferansa gidecek delegelerin kararlaştırılması için yetkili bir kişinin İstanbul'a gönderilmesini istemişlerdir. Çekilen telgrafta, kazanılan zaferle İstanbul ile Ankara arasındaki anlaşmazlığın ortadan kalktığı, ulusal birliğin sağlandığı, sağlanan başarılarla İstanbul Hükümeti'nin de payı olduğu ileri sürülüyordu. Mustafa Kemal ve Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922'de çıkardığı bir kanunla hilâfet ile saltanatı birbirinden ayırıp, saltanatı da kaldırmak suretiyle bu sorunu çözümlenmiştir. Saltanatın kaldırılması Milli Mücadele hareketinin en önemli aşamalarından biridir.⁸⁴

Lozan Konferansı'na katılan devletlerin durumu şöyle idi:

1. Çağırılan dört Müttelik Devlet: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya;
2. Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve ABD bir tarafta, Türkiye diğer tarafta tüm görüşmelere katılmıştır.
3. Boğazlar Rejimi üzerindeki görüşmelere çağrılan Sovyetler Birliği ve hem Boğazlar Rejimine, hem de Trakya sınırına ilişkin konulardaki görüşmelere çağrılan Bulgaristan,

⁸¹ Gönübol M., Sar C., 1969, s.53-54

⁸² Bayur Y.H., **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, TTK Yay., Ankara, 1973, s.120

⁸³ Göze A., 1985, s.311-314

⁸⁴ Gönübol M., Sar C., 1969, s.51-52

4. Belirli konulardaki görüşmelere ve belirli hükümlere katılan Belçika ve Portekiz.⁸⁵

Müttefiklerin birkaç haftada biteceğini öngördükleri konferans, Türk heyet başkanı İsmet Paşa'nın Misak-ı Milli'yi ve ulusal çıkarları savunmadaki ısrarı neticesinde sekiz ay sürmüştür. 21 Kasım 1922'de başlayan konferans görüşmeleri, 4 Şubat 1923'de kesintiye uğramış, 23 Nisan 1923'de tekrar başlamış ve 24 Temmuz 1923'de imzalanarak sonuçlanmıştır.⁸⁶ Antlaşma 24 Ağustos 1923'te de TBMM'nde onaylanmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, Lozan Barış Antlaşması'nın önemini vurgularken, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Türkiye'ye yapılan dört barış teklifi arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Bu barış teklifleri; 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr, 12 Mart 1921 tarihli Londra Konferansı, 22 Mart 1922 tarihli Paris ve son olarak 24 Temmuz 1924 tarihli Lozan'dır.⁸⁷ Bu karşılaştırma Lozan'ın ülkemize neler kazandırdığını da en güzel şekilde açıklamaktadır.⁸⁸

“İtilaf Devletlerinin Türkiye'ye uygulamayı düşündükleri esaslarla, Millî Mücadele sonunda elde ettiğimiz sonucu açıkça gözden geçirmek için, bu dört türlü öneri arasında, yalnız en önemli konuları ele alarak kısa bir karşılaştırma yapmayı yararlı sayarım.⁸⁹

1. SINIRLAR SORUNU:

1.1. Trakya Sınırı:

1.1.1. Sevr Antlaşması: Trakya Sınırı Çatalca hattının biraz ilerisinden geçmekteydi.

1.1.1.I. Mart 1921 Londra teklifi: Söz konusu edilmemiştir.

1.1.1.II. Mart 1922 Paris teklifi: Tekirdağ bize, Babaeski Kırkkilise ve Edirne Yunanlılara kalacak şekilde bir hat.

1.1.1.IV. Lozan: Meriç hattı sınır olmaktaydı. Karaağaç bizde kalıyordu.

1.1. İzmir Bölgesi:

1.1.1.1. Sevr Antlaşması: Bu bölgenin sınırı Kuşadası-Ödemiş-Salihli-Akhisar ve Kemer iskelesine az çok yakın yerlerden geçmektedir. Bu bölge Türk egemenliğinde kalacak, fakat Türkiye, bu hâkimiyetini kullanma hakkını Yunanistan'a devredecek. Türk hâkimiyetinin belirtisi olarak İzmir şehrinin dış İstihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacak. Bir bölge meclisi toplanacak ve beş yıl sonra bu meclis, bu bölgenin sürekli olarak Yunanistan'a kalmasına karar verebilecekti.

1.1.1.1.I. Mart 1921 Londra teklifi: İzmir şehri Türk hâkimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir bölgesinin geri kalan yerlerinde, çeşitli unsurların nüfus

⁸⁵ Soysal İ., 1983, s.69

⁸⁶ Göze A., 1985, s.321

⁸⁷ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2005, s.552

⁸⁸ Göze A., 1985, s.321-324

⁸⁹ Atatürk M.K., **Nutuk**, TTK. Yay., 1999, s.1001

oranlarına göre oluşturulacak bir jandarma birliği görev alacak ve buna İtilaf Devletleri'nin subayları komuta edecek.

1.11.111. Mart 1922 Paris teklifi: Bütün Anadolu ve dolayısıyla İzmir'de bize geri verilecek yolunda aldatıcı bir vaat. İzmir Rumlarının yönetime adaletli bir şekilde katılmasını sağlamak için ve aynı hakkın Yunanistan'da kalacak Edirne Türklerine de verilmesi şartıyla usul konusunda İtilaf Devletleri, Türkiye ve Yunanistan ile anlaşacaklardır.

1.11.114. Lozan: Doğal olarak bu gibi meseleler söz konusu bile edilmemiştir.⁹⁰

1.11. Suriye Sınırı:

1.111.1. Sevr Antlaşması: Akdeniz kıyısında aşağı yukarı Karataş Burnundan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i epey güneyde ve Suriye topraklarında bırakan bir sınır.

1.111.11. Mart 1921 Londra teklifi: Aşağı yukarı şimdiki sınır olmak üzere Fransızlarla ayrıca bir anlaşma imzalanmıştır.

1.111.111. Mart 1922 Paris teklifi: Söz konusu edilmemiştir.

1.111.114. Lozan: 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'ndaki sınır olduğu gibi bırakılmıştır.⁹¹ Çözümlemeyen bir kısmı ise daha sonraya bırakılmıştır.⁹²

1.11. Irak Sınırı:

1.11.1. Sevr Antlaşması: İmadiye bizde kalmak kaydıyla Musul'un kuzey sınırı.

1.11.11. Mart 1921 Londra teklifi: Söz konusu edilmemiştir.

1.11.111. Mart 1922 Paris teklifi: Söz konusu edilmemiştir.

1.11.114. Lozan: Çözümü daha sonraya bırakılmıştır.⁹³

1.11. Kafkas Sınırı:

1.11.1. Sevr Antlaşması: Türk-Ermeni sınırının tayini Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a bırakılmıştır. Wilson, sınır olarak Karadeniz kıyısında Giresun'un doğusundan başlayan, Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van Gölünün güneyinden geçen ve birçok noktada, Dünya Savaşı'ndaki Türk-Rus cephesini izleyen bir hat gösterilmiştir.

1.11.11. Mart 1921 Londra teklifi: Milletler Cemiyeti bir Ermeni yurdu kurulması için doğu illerinden Ermenistan'a bırakılacak toprakların tespiti için bir komisyon kuracak, Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

1.11.111. Mart 1922 Paris teklifi: Söz konusu edilmemiştir.

1.11.114. Lozan: Bu konu ortadan kaldırılmıştır.⁹⁴

⁹⁰ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2005, s.553

⁹¹ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2006, s.541

⁹² Atatürk M.K., **Nutuk**, 2005, s.554

⁹³ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2006, s.541

⁹⁴ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2005, s.554

1.vi. Boğazlar Bölgesi:

1.vi.1. Sevr Antlaşması: Rumeli'nin Türkiye'de kalan bütün parçaları. Anadolu'nun Adalar Denizi üzerinde aşağı yukarı İzmir bölgesinin sınırından başlayarak Manyas Gölü'nün güneyine, Bursa'nın ve İznik'in biraz kuzeyinden ve Sapanca Gölü'nün batı ucundan Ahabadr Deresinin göle döküldüğü yere kadar uzanan bir hatla sınırlandırılmış bölge. Bu bölgelerde asker bulundurmamak ve askeri harekâta bulunmak hakkı yalnız İtilaf Devletlerine aittir. Bu bölgedeki Türk Jandarması da İtilaf Devletlerinin komutası altında olacaktır.

İtilaf Devletleri, bu bölge içinde, askerî maksatlarla kullanılabilecek yol ve demiryolu yapımını yasaklayabileceği gibi, yapılmış olan yollardan bu gayeyle kullanılacak olanları da tahrip ettirebilecektir.

1.vi.11. Mart 1921 Londra teklifi: Çanakkale güneyinde Bozcaada karşısından Karabiga'ya çekilen hattın kuzeyi ile Boğaziçi'nin her iki yakasında 25 kilometrelik bir bölge.

Çanakkale Boğazına hâkim olan her iki tarafındaki adalar.

İtilaf Devletleri yalnız Yunanistan'a kalacak olan Gelibolu ve bize kalacak olan Çanakkale'de asker bulunduracak böylece İstanbul'u ve İzmit Yarımadasını boşaltacak, Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurmamasına ve Anadolu'dan Rumeli'ye ve Rumeli'den Anadolu'ya asker geçirmesine izin verecektir.

1.vi.111. Mart 1922 Paris teklifi: Çanakkale'nin güneyinde Erdek Yarımadası dışarıda kalmak üzere Çanakkale Sancağı, Boğaziçi'nin güneyinde o zaman tarafsız sayılan bölge, yani aşağı yukarı İzmit Yarımadası askersiz bölge olacaktır.

Bizde İtilaf Devletleri'nin işgal kuvvetleri kalmayacaktır.

1.vi.1v. Lozan: Gelibolu yarımadası ile Kumbağı Baklaburnu hattının güneydoğusu, Çanakkale bölgesinde, kıydan yirmi kilometrelik bir yer ve Boğaziçi'nin iki yakasında kıydan on beş kilometrelik birer bölge ve Marmara'da da İmralı dışındaki adalarla İmroz ve Bozcaada, askerden arınmış bir duruma getirilecektir.

Hiçbir yerde İtilaf Devletleri'nin işgal kuvvetleri kalmayacaktır.⁹⁵

11. EKONOMİK ÇIKAR BÖLGELERİ:

11.1. Sevr Antlaşmasından sonra İtilaf Devletleri'nin aralarında imza ettikleri üçlü anlaşmaya göre:

11.1.1. Fransız çıkar bölgesi: Suriye sınırıyla aşağı yukarı Adana ilinin batı ve kuzey sınırı, Kayseri ile Sivas'ın kuzeyinden geçen ve Muş'u dışarıda bırakarak bu kasabaya yaklaştıktan sonra Cizre'ye giden bir hattın içinde kalan bölge.

⁹⁵ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2006, s.541-542

11.1.11. İtalyan çıkar bölgesi: İzmit Yarımadasından çıktıktan sonra Afyonkarahisar'a kadar Anadolu demiryolu hattı ve oradan Kayseri yakınlarında Erciyes Dağı yöresine kadar giden hatla İzmir bölgesi, Adalar Denizi, Akdeniz ve Fransız bölgesi arasında kalan bölge.

11.11. Mart 1921 Londra teklifi: Bekir Sami Bey ile Fransız ile İtalyan Dışişleri Bakanları arasında imza olunup Hükümetçe reddedilen antlaşmalara göre:

11.11.1. Fransız çıkar bölgesi: O sırada Fransız işgali altında bulunan yerlerle Sivas, Elazığ, ve Diyarbakır illeri.

11.11.11. İtalyan çıkar bölgeleri: Antalya, Burdur, Muğla, Isparta Sancaklarıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın, ve Konya Sancaklarının daha sonra tayin edilecek kısımları.

11.11.11. Mart 1922 Paris teklifi: Söz konusu edilmemiştir.

11.11.11. Lozan: Söz konusu edilmemiştir.⁹⁶

iii. İSTANBUL:

111.1. Sevr Antlaşması: Antlaşma samimiyetle uygulanmadığı takdirde İstanbul'da bizden alınacaktır.

111.11. Mart 1921 Londra teklifi: Bu tehdidin kalkacağı, Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurabileceği ve Boğaziçi'nin çevresindeki askerden arınmış bölgeden askeri kuvvet geçirilmesine izin verileceği belirtilmiştir.

111.11.1. Mart 1922 Paris teklifi: İstanbul'dan çıkarılacağımız tehdidinin kaldırılacağı ve İstanbul'da bulundurulabilecek Türk kuvvetinin artırılacağı vaad edilmektedir.

111.11.1. Lozan: Söz konusu olmamıştır.⁹⁷

iv. VATANDAŞLIK:

111.1. Sevr Antlaşması: Gerek Yunanistan'da dâhil olmak üzere İtilâf Devletleri'nden gerek yeni kurulan devletlerden birinin(Ermenistan v.b.) vatandaşlığına girmek isteyen Türk uyruklulardan hiç kimseye Türk Hükümeti'nce engel olunmayacak ve bunların yeni vatandaşlığı kabul edilecektir.

111.11. Mart 1921 Londra teklifi: Söz konusu edilmemiştir.

111.11.1. Mart 1922 Paris teklifi: Söz konusu edilmemiştir.

111.11.1. Lozan: Söz konusu edilmemiştir.⁹⁸

v. ADLÎ KAPİTÜLASYONLAR:

v.1. Sevr Antlaşması: İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın temsil edildikleri dört üyeden kurulu bir komisyon, kapitülasyonlardan yararlanan diğer devletlerin uzmanlarıyla

⁹⁶ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2006, s.542-543

⁹⁷ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2005, s.555

⁹⁸ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2006, s.543

birlikte bu konuda yeni bir usul düzenleyecek ve Osmanlı Hükümeti'ne danıştıktan sonra bu usulü tavsiye edebilecek.

Osmanlı Hükümeti bu usulü kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecek.

v.ii. Mart 1921 Londra teklifi: Bu komisyonda Türkiye'nin de temsil edilmesine İtilaf Devletleri razı olmaktadır.

v.iii. Mart 1922 Paris teklifi: 1921 teklifi tekrarlanmıştır.

v.iv. Lozan: Kapitülasyonlarla ilgili hiçbir kayıt yoktur. Danışma niteliğinde olmak üzere birkaç yabancı uzmanı beş yıl için hizmetimize almayı kabul ettik.⁹⁹

vi. AZINLIKLARIN KORUNMASI:

vii.1. Sevr Antlaşması: 1918 Ateşkes Antlaşmasından sonra yapılan bütün antlaşmalarda yer alan hükümlerden başka Türkiye'ye, özellikle aşağıdaki hususlar kabul ettirilmek istenmiştir;

vi.1.1. Yerlerinden ayrılmış olan ve Türk olmayan bütün halkın eski yerlerine gönderilmesi.

Başkanları Milletler Cemiyeti'nce tayin edilecek olan hakem komisyonları aracılığıyla bunların haklarının geri verilmesi; bu komisyonlar istedikleri takdirde, Türk olmayan halkın zarar görmüş mal mülklerinin onarımı için de ücretleri Hükümetçe ödenecek işçilerin sağlanması, zorla göç ettirmeye ve buna benzer işlerde parmağı bulunduğu, söz konusu komisyonlar tarafından iddia edilen bütün şahısların sürgün edilmesi v.b.

vi.1.11. Türk Hükümeti, azınlıkların Parlamento'da kendi nüfusları oranında temsil edilmelerini sağlayacak ve bir seçim yasası tasarısını, iki yıl içinde İtilâf Devletleri'ne sunacaktır.

vi.1.111. Patrikhaneler ile bunlara benzer kurumlara tanınmış olan tüm ayrıcalıklar genişletilecek daha da sağlamlaştırılmakta ve bunların idare ettikleri okul, yetimhane v.b. konusunda o güne kadar Hükümetin sahip olduğu sınırlı denetleme hakkı da elinden alınmaktadır.

vi.1.111. İtilâf Devletleri, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin görüşünü aldıktan sonra, bu kararların uygulanmasını sağlayacak gerekli önlemleri belirleyecektir. Türkiye bu konuda sonradan alınacak her tedbiri kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecektir.

vi.11. Mart 1921 Londra teklifi: Azınlıklar söz konusu edilmemiştir. Bu teklifte Sevr'de yapılacak değişiklikler yer aldığı için, bundan adı geçen antlaşmanın azınlıklarla ilgili bölümünün değiştirilmeyeceği sonucu çıkarılabilir.

vi.111. Mart 1922 Paris teklifi: Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklarla ilgili bir sıra tedbirin teklif edileceği ve bunların gereğince uygulanmasını kontrol için Milletler

⁹⁹ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2005, s.557

Cemiyeti'nce komiserler tayin edileceği yazılıdır. Bu bir sıra tedbirin ne olduğu açıklanmamıştır.

VI.IV. Lozan: Misak-ı Milli'mizde kabul etmiş olduğumuz üzere ve yalnız Müslüman olmayanlar için Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan bütün milletlerarası antlaşmalarda yer alan hükümler.¹⁰⁰

VII. ASKERÎ HÜKÜMLER:

VII.1. Sevr Antlaşması: Türkiye'nin silahlı kuvvetleri şu sayıları aşmayacaktır. Saray Muhafız Birliği (700 kişi) , jandarma (35.000 kişi) ve jandarmayı desteklemek üzere özel birlikler (15.000 kişi). Bu sayıya Harp Akademisi ve askeri okul öğrencileri ile depo birliklerinde ve çeşitli görevlerde yer alan er ve subaylar da dâhildir. Özel birliklerinde 15 batarya* dağ topu* bulunabilecek, sahra veya ağır top olmayacaktır. Memleket, çeşitli bölgelere ayrılacak ve her bölgede bir jandarma birliği bulunacaktır. Jandarmanın topu ve teknik araçları bulunmayacaktır. Özel birlikler, kendi bölgeleri dışında kullanılmayacaktır. Jandarma subayları arasında, sayıları 1.500'ü geçmemek üzere yabancı subaylar bulunacaktır. Her bölgedeki yabancı subaylar aynı milletten olacaktır. Özel birliklerin erleriyle, jandarmalar hep paralı olup bunlar en az iki yıl askerlik yapacak ve mecburi askerlik hizmeti kalkacaktır. Her bölgedeki birliğe alınacak er ve çeşitli unsurların birlikte temsil edilmesine mümkün olduğu kadar dikkat edilecektir. Deniz kuvvetlerimiz, yedi gambot* ve altı torpidoyu* geçmeyecek, hiçbir uçagımız ve güdümlü balonumuz olmayacaktır. İtilaf Devletleri'nin kara, deniz ve hava denetleme komisyonlarının memleketimiz içinde her türlü denetleme hakları olacaktır. Özellikle Kara Denetleme Komisyonu:

Türkiye'nin kullanabileceği polis, gümrükçü, orman korucusu v.b. görevlilerin sayısını tayin etme, artacak silah ve cephanemizi teslim alma, birlik sayısını tespit etme, bunların hangi işlerde ve ne şekilde çalıştırıldıklarını denetleme, yabancı subayların sayılarını ve oranlarını tayin etme ve hükümetle işbirliği yaparak yeni silahlı kuvvetlerimizi düzenleme gibi işlerle görevli olacaktır.

VII.II. Mart 1921 Londra teklifi: Jandarma sayısı 45.000'e, özel birliklerin sayısı 30.000'e çıkarılmıştır. Jandarmanın memleket içerisindeki dağıtım şekli, yukarıda söz edilen İtilaf Devletleri temsilcilerinden kurulu Denetleme Komisyonu ile hükümet arasında anlaşmaya varılarak tespit edilecektir. Jandarma subay ve astsubay oranı artırılabilecektir. Yabancı

¹⁰⁰ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2006, s.544-545

* *Batarya: Topçu birliklerinde tabur seviyesinin bir altında yer alan bölük eşiti birlik.*

* *Dağ topu: Katır sırtında taşınabilen, küçük çaplı ve kısa menzilli küçük top.*

* *Gambot: Üzerinde birkaç top bulunan küçük ve hafif savaş gemisi.*

* *Torpidobot: Torpil atmaya yarayan, küçük ve çok hızlı hareket edebilen savaş gemisi.*

subayların sayısı azaltılacak ve bunların birliklere dağıtılması Denetleme Komisyonu ile hükümet arasındaki anlaşmaya göre kararlaştırılacaktır.

vii.iii. Mart 1922 Paris teklifi: Paralı asker usulünün devam ettirilmesi, Jandarmanın 45.000'e, özel birliklerin 40.000'e çıkarılması. Jandarmada, yabancı subaylara verilmesi Türkiye'ye tavsiye edilmekle birlikte, bu nokta şart olarak ileri sürülmemektedir.

vii.iv. Lozan: Trakya ve Boğazlarda askerden arındırılmış hale getirilen bölgelere ait sınırlamanın dışında hiçbir kayıt yoktur. Üstelik Boğaziçi'nin iki tarafındaki askerden arındırılmış bölgede 12.000 asker bulundurmamak hakkı elde edilmiştir.¹⁰¹

viii. CEZA:

viii.1. Sevr Antlaşması: Türkiye, savaş sırasında savaş kurallarına aykırı davranmış ya da Türkiye'de işkence ya da zorla göç ettirme v.b. eylemlerine karışmış olanları, İtilâf Devletlerine (Yunanistan dâhil) ve Türkiye'den toprak almış olan devletlere (Ermenistan v.b.) teslim edecektir. Bu gibi kimseler, kendilerini isteyen devletin Divan-ı Harp'i tarafından yargılanıp cezalandırılacaktır.

viii.ii. Mart 1921 Londra teklifi: İtilaf Devletleri'nin teklifinde bundan söz edilmemiştir. Ancak Bekir Sami Bey'in, İngilizlerle imza etmiş olduğu esirlerin geri verilmesi ile ilgili sözleşmede, elimizdeki bütün İngilizleri serbest bırakarak bir kısım Türkleri suçlu sayıp İngilizlerin elinde bırakmaya razı olması, Sevr taslağında yer alan önceki hükümlerin daha hafifletilmiş şekliyle başka bir şey değildir.

viii.iii. Mart 1922 Paris teklifi: Bu konu üzerinde durulmamıştır.

viii.iv. Lozan'da: bundan söz edilmemiştir.¹⁰²

ix. MALÎ HÜKÜMLER:

ix.1. Sevr Antlaşması: İtilâf Devletleri Türkiye'ye yardım için, İngiliz, Fransız ve İtalyan Devletleri temsilcilerinden oluşan bir maliye komisyonu kuracaklar ve bu komisyonda danışman olarak bir Türk temsilci bulunacaktır. Bu komisyonun görev ve yetkileri aşağıdaki şekilde olacaktır:

ix.1.1. Türkiye'nin gelirlerini korumak ve artırmak için her türlü tedbiri alacaktır.

ix.1.ii. Türk Meclis-i Mebusanına sunulacak olan bütçe, daha önce Maliye Komisyonu'na verilecek ve onun kabul ettiği şekilde Meclis'e gönderilecektir. Meclis'in yapacağı değişiklikler, ancak komisyonca uygun görülürse yürürlüğe konabilecektir.

¹⁰¹ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2005, s.558-559

¹⁰² Atatürk M.K., **Nutuk**, 2006, s.546-547

ix.1.iii. Komisyon, mali kanun ve tüzüklerin uygulanmasını, doğrudan doğruya kendisine bağlı bulunan ve üyeleri kendisinin uygun bulacağı kimselerden seçilip tayin edilecek olan Türk Maliye Teftiş Heyeti vasıtasıyla denetlenecektir.

ix.1.iv. Düyun-u Umumiye idaresi ve Osmanlı Bankası ile anlaşarak Türkiye'nin para işlerini düzenleyecek ve düzeltecektir.

ix.1.v. Türkiye'nin, Düyun-u Umumiye'ye ayrılan gelirleri dışındaki bütün gelirleri bu Maliye Komisyonu'nun emrine verilecektir. Komisyon bunlarla:

Önce, kendisine ve Türkiye'de kalacak olan İtilaf Devletleri işgal kuvvetlerine ait giderleri karşıladıktan sonra, 30 Ekim 1918 tarihinden beri İtilaf Devletleri ordularının gerek bugünkü Türkiye gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun başka yerlerindeki giderlerini ödeyecektir.

İkinci olarak, Türkiye yüzünden zarar görmüş olan İtilaf Devletleri uyruklarının zarar ve ziyanını ödeyecektir. Türkiye'nin ihtiyaçları bundan sonra dikkate alınacaktır.

ix.1.vi. Hükümetçe verilecek her bir imtiyaz için Maliye Komisyonu'nun uygun bulması şarttır.

ix.1.vii. Bugün yürürlükte olan, bazı gelirlerin doğrudan doğruya Düyun-u Umumiye tarafından toplanması usulü, Komisyon'un onayı ile mümkün olduğu kadar genişlemesine yaygınlaştırılacak ve bütün Türkiye'ye uygulanacaktır.

Gümrükler, Maliye Komisyonu tarafından tayin veya işten çıkarılabilecek ve kendisine karşı sorumlu olacak bir genel müdürün yönetiminde bulunacaktır.

ix.ii. Mart 1921 Londra teklifi: Yukarıda söz edilen Maliye Komisyonu Türk Maliye Nazırı'nın fahri başkanlığı altında bulunacaktır. Komisyon'da bir Türk temsilci bulunacak ve Türk Maliyesi ile ilgili konularda oyu olacaktır. İtilaf Devletleri'nin mali çıkarları ile ilgili konularda ise Türk temsilcinin yetkisi ancak danışma niteliğinde olacaktır.

ix.iii. Mart 1922 Paris teklifi: Maliye Komisyonu kurulmasından vazgeçilmektedir. Fakat İtilaf Devletleri'ne olan savaştan önceki borçların ve aşırı olmayan bir tazminatın ödenmesi konusundaki gerekli denetlemenin Türk hâkimiyeti ilkesi ile bağdaştırılmasına çalışılacaktır. Savaştan önceki Düyun-u Umumiye komisyonu olduğu gibi bırakılacak, yukarıda belirtilen iş için İtilaf devletleri'nce bir tasfiye komisyonu kurulacaktır.

ix.iv. Lozan: Bu gibi bağlayıcı hükümlerin hepsi kaldırılmıştır.¹⁰³

x. EKONOMİK HÜKÜMLER:

x.1. Sevr Antlaşması: Kapitülasyonlardan yararlanma hakkı, savaştan önce bu haklardan yararlanan müttefik devletleri uyruklarına aynen tanınacak, bunlardan önce yararlanmamış

¹⁰³ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2005, s.560-561

olan Yunanistan, Ermenistan v.b. devletlerin uyrukları da yararlanacaktır. Bu haklar arasında vergiden muafiyet ve uyrukluk konusunda tanınan ayrıcalıklar önemli yer tutmaktadır. Türkiye, İtilaf Devletleri gemilerine en azından Türk gemilerine verdiği hakkı tanıyacaktı. Yabancı postalar yeniden kurulacaktır.

x.ii. Mart 1921 Londra teklifi: Bazı şartlara bağılı olarak yalnız yabancı postaların kaldırılmasının düşünüleceğı söylendiğine göre, diğerk hükümler olduğı gibi bırakılmaktadır.

x.iii. Mart 1922 Paris teklifi: İngiliz, Fransız, Japon ve Türk temsilcilerinden ve kapitülasyonlardan yararlanan öteki devletlerin uzmanlarından oluşarı bir komisyon, barışın yürürlüğe girmesinden sonra geçecek üç ay içinde, İstanbul'da toplanıp kapitülasyon sisteminin değıştirilmesiyle ilgili teklifler hazırlayacaktır.

Bu teklifler, malî konularda, yabancı uyrukluların Türklarla eşit vergi vermesini sağlayacaktır. Bu tekliflerde, gümrük vergisinde gerekli görülecek değışikliklerin yapılmasına da yer verilecektir.

x.iv. Lozan: Kapitülasyonların her türlü, kökünden ve ebediyen ortadan kaldırılmıştır.¹⁰⁴

xı. BOĞAZLAR KOMİSYONU:

xı.i. Sevr Antlaşması: Kendine has bayrağı, bütçesi ve polis kuvveti bulunacak olan bu komisyon, gemilerin boğazlardan geçişini düzenleme, fenerler, kılavuzluk gibi işlerle ilgilenecek, önceleri Yüksek Sağlık Kurulu'nun yaptığı görev ve kurtarma işlemleri komisyon tarafından yapılacak, Komisyon, Boğazların serbestliğini tehlikede görünce, İtilaf Devletlerine başvurabilecektir. Komisyonda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'nın temsilcileri ikişer oya sahip olacaklardır. Amerika istediğı zaman, Rusya'da Milletler Cemiyeti'ne girdiğı andan başlayarak bu komisyona katılabileceklerdir. Komisyon üyeleri, diplomatik dokunulmazlıktan yararlanacaklardır. Komisyona sırayla ve ikişer yıl süreyle, ikişer oya sahip devletlerin temsilcileri başkanlık edecektir.

xı.ii. Mart 1921 Londra teklifi: Türk temsilcisi de iki oya sahip olacak ve Boğazlar Komisyonu'na başkanlık edecektir.

xı.iii. Mart 1922 Paris teklifi: Aynı şekilde, Türk temsilcisi komisyona başkanlık edecektir. Boğazlarla ilgili bütün devletler komisyonda temsil edilecektir.

xı.iv. Lozan: Komisyonun başkanlığı bize verilmiştir. Komisyonun görevi, gemilerin Boğazlardan geçişlerinin Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine uygunluğunu sağlamaktan ibarettir. Komisyon her yıl Milletler Cemiyeti'ne rapor verecektir. Lozan Antlaşması ile İstanbul'daki Uluslar arası Sağlık Kurulu da kaldırılarak sağlık işleri Türkiye Hükümeti'ne bırakılmıştır.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2006, s.548-549

¹⁰⁵ Atatürk M.K., **Nutuk**, 2005, s.562-563

Saygıdeğer baylar, Lozan Barış Antlaşması'ndaki hükümleri, öbür barış önerileriyle daha fazla karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu Antlaşma, Türk Ulusuna karşı, yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir yok etme girişiminin yıkılışını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal zafer eseridir!''¹⁰⁶

Lozan Antlaşması Birinci Dünya Savaşından sonra galip devletler tarafından mağlup devletlere zorla kabul ettirilen barış antlaşmaları mahiyetinde değildi. Bu antlaşma, Osmanlı İmparatorluğuna Sevr Antlaşmasının zorla kabul ettirilmek istenmesi üzerine Milli Mücadele Hareketine girişen ve bu mücadeleden başarı ile çıkan yeni Türk Devleti ile Birinci Dünya Savaşının galipleri arasında eşit şartlara göre yapılan bir antlaşma idi. Birinci Dünya Savaşında yenilgiye uğrayan devletlerarasında yalnız Türkiye böyle bir antlaşma yapmaya muvaffak olabildiği.¹⁰⁷

Kısaca iki galip tarafın eşit şartlarda münazara ettiği ve sonucunda özellikle Türkiye'nin milli menfaatlerinin olabildiğince korunduğu bir antlaşma ortaya çıkmıştır. Başarıyla sonuçlanan Milli Mücadele sonunda Türk Ulusu, toprak bütünlüğüne, halkın egemenliğine, siyasî ve ekonomik haklarına sahip, bağımsız bir Milli Türk Devletinin kurucusu olarak tarihe geçmiştir. Emperyalist güçlere karşı savaşıyan bütün ulusların örnek aldığı bir mücadele olmuştur.

Milli Mücadele devrinde Türk Diplomasisinin başarılı olması, bir taraftan askeri alanda kazanılan zaferler, diğer yandan da Birinci Dünya Savaşından sonra Müttefik Devletlerarasındaki dayanışmanın çökmesinden ve Sovyet Rusya ile Batılı devletlerarasında meydana gelen çatışmadan Türk Dış Politikasını yönetenlerin faydalanmasını bilmeleri sayesinde mümkün olabildiği. Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, Misak-ı Milli'de ülke ile ilgili hedefler mantıklı bir şekilde sınırlandırılmamış olsaydı, bu başarının elde edilmesi güçleşebilirdi. Başlangıçtan beri sınırlanmış olan bu hedeflerin gerçekleşmesinde, dış politikayı yönetenlerin önemli rolleri olmuştur. Milli Mücadelede Türk Dış Politikası bizzat Mustafa Kemal tarafından yönetilmiştir.¹⁰⁸

Birinci Dünya Savaşından sonra galip devletlerin insafsızca hareketlerine maruz kalan Türkiye, tehlikeli bir genişleme politikası izleyebilirdi. Fakat Türk önderleri bu yola gitmemişlerdir. Gerçekten, Türkiye'nin Lozan'dan sonraki davranışı, mağlup devletlerarasında özel bir yer işgal etmektedir. Hissi sebeplerin etkisi altında basit milliyetçilik duygularıyla hareket edilseydi, Türkiye'nin diğer bazı devletler gibi Birinci

¹⁰⁶ Atatürk M.K., **Nutuk**, 1999, s.1023

¹⁰⁷ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.63

¹⁰⁸ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.62

Dünya Savaşı düzeninden memnun olmayan devletler grubuna katılması pekâlâ mümkün olabilirdi. Fakat Milli Mücadele'den sonra Türk Dış Politikasının ana hedeflerini tayin etmek görevini üzerine alan Mustafa Kemal, memleketi yeni maceralara sürüklemekten kaçınmıştır. Çünkü Milli Mücadele sonunda yapılan Lozan Konferansında Misak-ı Milli'nin esasları büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁹

Gerçi bu antlaşma neticesinde Musul meselesinin çözümü, Konferans sonrasında Türkiye ile İngiltere'nin aralarında yapacakları görüşmelere bırakılmış, Batı Trakya Yunanistan'a bırakılmış, Suriye sınırı netleşmemiş dolayısıyla Hatay Anavatan dışında kalmıştır. Ancak ne kadar zor şartlar altında diplomatik mücadele verildiği göz önüne alındığında imzalanan antlaşmanın Türkiye açısından arz ettiği önem daha iyi anlaşılacaktır.

Hayal peşinde koşan yönetimlerin günümüzde uğradığı akıbetler de dikkate alındığında, o yıllarda Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde takip edilen Milli Mücadele ve Milli Dış Politikanın ne kadar akılcı temellere oturtulduğu da görülecektir. Milli Mücadele dönemini bir muharebe meydanı olarak değerlendirdiğimizde tespit edilen ara ve ana hedeflerin imkân ve kabiliyet sınırları içinde olması, iç ve dış gelişmeler karşısında yapılan durum muhakemeleri ve alınan kararlar neticesinde icra edilen manevralardaki isabet bütün dünya uluslarının takdirini kazanmıştır. Kazanılan büyük zafer, Türk liderlerinin öz güvenini arttırmış, Türk milletinin moralini yükselterek geleceğe güvenle bakmasını sağlamıştır.

¹⁰⁹ Altuğ Y., 1980, s.5

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1923–1936)

1.1. Yeni Türk Dış Politikasının Şekillenmesi:

Cumhuriyetin ilk on yılında Türk dış politikası münferit devletler ile geçmişten gelen mevcut sorunları halletmek üzerine inşa edilmiştir. Sorunlar halledildikten ve normal seyrine konulduktan sonra, diplomatik alanda çok taraflı siyasi konular önem kazanmıştır.

Lozan Barış Antlaşmasının çözümlenmeden veya yarı çözümlenmiş olarak bıraktığı bazı problemler adeta Millî Mücadeleden Cumhuriyete kalan miras niteliğindedir. Lozan bahsinde de ifade edildiği üzere bu sorunlar Musul, Hatay, Suriye sınırı, Boğazlar, borçlar, nüfus mübadelesi gibi hususlardır. Adeta yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin önümüzdeki yıllarda takip edeceği dış politika bellidir ve gerçekten de bu sorunların halli en önemli dış politika faaliyetleri olarak kendini göstermiştir. Bu döneme ilişkin dikkat çekici diğer bir hususta Türkiye Cumhuriyeti devletinin dünya kamuoyuna kendini tanıtmaya çabalarıdır. Her ne kadar Lozan Barış Antlaşmasına taraf olarak imza atmış olan ülkeler Türkiye'yi sarih olarak tanımışsalar da bu yeniden kuruluşu hazmetmeleri zaman almıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün iç ve dış politikanın belirlenmesinde sahip olduğu ağırlık Cumhuriyetin kuruluşunu müteakip de devam etmiştir. Ancak bu dönemde Atatürk, artık uzman görüşlerine de yer vermeye başlamış yani bir noktada karar verme sürecindeki merkezi yaklaşımını terk etmeye başlamıştır. Dışişleri Bakanlığının görüşlerini ve raporlarını dikkatle incelemiş, yakın çevresinde bulunan yönetici ve diplomatlarla uzun tartışmalara girmiş ve kakarlarını ondan sonra oluşturmaya başlamıştır. Hatta Ankara'da bulunan yabancı diplomatlarla bile görüş alış verişinde bulunmuştur.¹¹⁰ Bu tartışma ve görüş alış verişlerini de ekseriyetle Çankaya Köşkünde yenilen akşam yemeklerinde veya Atatürk'ün deyimiyle sofrada yapmaktadır. Sofra Atatürk için sadece yemek yenilen bir mekân olmamıştır. Sofra kurulduğunda kara tahta da beraberinde kara tahta kurulmuş, ülke meselelerinin yanında dış politika hususları da bazı günler sabahlara kadar tartışılmıştır.¹¹¹

Bu dönemde dış politika hususunda öne çıkan en önemli isim İsmet İnönü olmuştur. Daha önce ifade edildiği gibi Lozan Konferansına gitmesine karar verilmiş ve Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Kendisinden önce Bakanlık yapmış olan iki bakandan farklı yanı

¹¹⁰ Oran B., 2005, s.74

¹¹¹ Dündar C., *Sarı Zeybek Atatürk'ün Son 300 Günü*, Milliyet Yay., İstanbul, 1996, s.23

hem cephenin başarılı komutanı olması hem de Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı olmasıydı. İlerleyen yıllarda aralıklı olarak Başbakanlık da yapacaktır. 1925 yılından itibaren Tevfik Rüştü Aras Dışişleri Bakanlığı görevini devralmış ve bu görevi Cumhuriyet tarihinin en uzun süreli Dışişleri bakanı olarak 1938 yılına kadar sürdürmüştür. Ancak bu kadar uzun süreli görevde kalmasın rağmen Türk dış politikasının belirleyicisi yine Atatürk olmuş, Aras'ın görevi uygulayıcılık olmuştur.¹¹²

Türk Devleti uzun süren Kurtuluş Savaşı sonunda yeni baştan kurulmuştur. Daha önceki savaşlar ile Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları devleti ve ulusu yorgun bırakmış; ülkenin büyük bölümü elden çıkmış; elimizde kalan bölümü ise bir harabeye dönmüştü.¹¹³ Lozan Barış Antlaşması'yla savaş dönemini kapatan ve 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmış olan Türkiye, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet yönetimine geçmiş ve yepyeni bir devlet olarak uluslar arası alandaki yerini almıştı.¹¹⁴ Yeni ve körpe Türkiye Cumhuriyetinin yaralarını sarması, gelişmesi, tam bağımsızlığını sağlaması, çağdaş uygarlık düzeyine çıkması için sükûna ve zamana ihtiyacı vardı.¹¹⁵

Atatürk, Türkiye'nin dış politikasına ilişkin esasları tespit ederken, uluslar arası ilişkileri etkileyen ilkelerle memleketin milli çıkarlarını göz önünde bulundurmıştır. Küçük bir devlet olması, büyük devletlerin yayılma yollarının üzerinde bulunması ve stratejik bakımdan önemli bölgeleri elinde tutması tarihin her döneminde dikkatleri üzerinde toplamasına neden olmuştur. Bu sebeplerden dolayı Türkiye tarafından izlenecek dış politikanın milletlerarası münasebetlerin gelişmesine göre ayarlanması en doğru hareket tarzı olarak ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Milli Mücadeleden sonra bağımsızlığını ve gelişimini bu gerçekçi dış politikası sayesinde korumuş ve sürdürebilmiştir.¹¹⁶

1930 yılından sonra ise iç ve dış sorunlarını büyük ölçüde çözüme kavuşturmuş bir devlet olarak, uluslar arası alana daha aktif bir aktör olarak girme zamanı gelmişti. Artık, uluslar arası alanda işbirliği gittikçe daha zor bir hal almış ancak gelişmeler bu tür işbirliklerini kaçınılmaz kılmıştır. Bu dönem içinde Milletler Cemiyeti'ne giriş, Balkan Antantı, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma ve bazı ittifaklar içerisinde yer alma çabası Türkiye'nin dış politikadaki esaslarını teşkil etmiştir.

¹¹² Oran B., 2005, s.74

¹¹³ Feypoğlu O.G., **Atatürk İlkeleri ve İnkılâbımız**, MEB Yay., İstanbul, 1982, s.85

¹¹⁴ Gönübol M., Kürçüoğlu Ö., "*Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*", AAM Dergisi, C.1, Sayı 2, AKDITYK, AAM Yay., Mart 1985, s.458

¹¹⁵ Feypoğlu O.G., 1982, s.85

¹¹⁶ Gönübol M., Sar C., 1969, s.139

Bu döneme ilişkin konulardan Musul hariç diğerleri genellikle Türk milli menfaatleri doğrultusunda çözümlenmiştir. Türkiye, Musul'un İngiliz mandasındaki Irak'a bırakılmasını reddetmesi halinde, İngiltere ile yeniden savaşmak zorunda kalacağını bilincindeydi.¹¹⁷

Aslında bu durum takip edilmekte olan dış politikanın esaslarından olan gerçekçi çizginin bir sonucuydu. Yıllarca sürmüş ve oldukça fazla toprak ve prestij kaybıyla sonuçlanmış savaşlardan sonra her şeye rağmen başarıyla sonuçlandırılmış Milli Mücadeleden çıkalı henüz üç yıl olmuştu. Daha tam anlamıyla toparlanamamış olan Türkiye Cumhuriyeti'nin savaşı göze alması gerçekçi olmazdı. Keza Misak-ı Milli'nin çok büyük bölümü gerçekleştirilmişti.

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye toplum hayatını tamamen değiştiren önemli devrim ve kalkınma hareketleri yapmaya başlamıştır. İcra edilmekte olan bu hareketlerin başarılabilmesi için içeride ve dışarıda barış ortamının kurulması ve korunması gerekmektedir. Devrimlerin başarıyla sonuçlanması ve eldi edilen olumlu sonuçların sürdürülebilir olması için bütün devletler ile iyi geçinmek gerekiyordu.

Lozan'dan sonra Türkiye'nin batılı devletlerle ilişkilerini karşılıklı eşitlik çerçevesinde düzenlemesi kolay olmamıştır. Çünkü bu devletler kapitülasyonlar devrindeki düzene alışmışlardı. Öyle ki Başkent İstanbul'dan Ankara'ya nakledilmesi gibi bir iç mesele bile bu devletleri memnun etmemiştir.¹¹⁸ Türkiye'deki yabancı okullarda okutulacak dersler ve bu derslerin öğretim şekli de bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Türkiye özellikle tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından Türkçe okutulmasında ısrar etmiştir. İngiltere, Fransa ve İtalya Türkiye'nin bu okullardaki öğretim işlerine karışamayacağını ileri sürmüşler ve bu anlaşmazlık 1925–1926 yıllarına kadar devam etmiştir. Hatta kurulması öngörülen Boğazlar Komisyonu'nun özel bayrağı olacağına ilişkin bir hüküm olmamasına rağmen sanki Sevr uygulanıyor gibi Komisyon için özel bayrak istenmiştir.¹¹⁹

Bu dönemi kendi içinde 1923–1932 ve 1932–1936 dönemi olmak üzere iki alt döneme ayırmak mümkündür. Çünkü Cumhuriyetin ilanından 1932 yılına kadar geçen dönem içinde Türkiye'nin dış politikası Millî Mücadelenin sonunda imzalanmış olan Lozan Barış Antlaşması'nın etkisi altında geçmiştir. Bu dönem içerisinde Türkiye'nin dış ilişkileri genel olarak ülkelerle bire bir ilişkiler şeklinde gelişmiş ve ülkelerin Türkiye'ye karşı izledikleri politika Türkiye'nin de politikasını yönlendirmiştir. Daha çok komşu ülkelerle anlaşmalar yaparak sınırlarını belirlemeye çalışmış ve karşılıklı ikili meselelerini halletmiştir. Bu tür sorunlarını çözüme kavuşturan Türkiye bağımsız devletler gibi uluslar arası alanda eşit bir

¹¹⁷ Gönübol M., Kürçüoğlu Ö., 1985, s.458

¹¹⁸ Esmer A.Ş., **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1953, s.191

¹¹⁹ Gönübol M., Sar C., 1969, s.66-67

statü kazanmıştır. Takip eden yıllarda ise ana hedef elde edilen bu bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün devamını ve uluslar arası status quo içerisinde devamını sağlamak olmuştur.¹²⁰

Bu bölümde incelenecek olaylar ülkeler bazında ele alınacak olup, dönem içinde yer alan Milletler Cemiyetine giriş ve Balkan Antantı ayrıca incelenecektir. Her ne kadar 1936–1938 dönemi ayrıca ele alınacaksa da bu döneme damgasını vuran üç önemli gelişme (Montrö, Saadabat ve Hatay) özellikle inceleneceğinden ülkeler ile ilişkiler değerlendirilirken olayların seyri itibarıyla 1936 yılı sonrasına sarkan olaylarda ele alınacaktır.

1.2. Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Sorunu:

Anadolu'daki kurtuluş hareketi başarıya ulaştıktan ve Müttefik kuvvetleri Anadolu ve İstanbul'dan çekildikten sonra İngiltere'nin Orta Doğu'daki bağlantısı bu kez de manda yönetimleri aracılığıyla devam etmiştir.

Bu dönemde İngiltere ile ilişkilerde ilk önemli husus Lozan görüşmeleridir. Yukarıda da belirtildiği üzere Lozan görüşmeleri sanki İngiltere ile Türkiye arasında geçmiştir. Diğer bir hususta İngiliz Büyükelçiliğinin Ankara'ya taşınması sorunudur. Diğer birçok ülke gibi İngiltere'de Büyükelçiliğini Ankara'ya taşımak istememiştir. İngiltere Büyükelçiliğini ancak Musul sorunu çözüldükten sonra yani 1926'da taşımıştır. Bütün sorunlar arasında belki de en önemlisi Musul meselesidir. 1920'li yılların Türk Dış Politikası açısından en önemli olayı Musul meselesidir.¹²¹

Lozan Barış Antlaşması Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin milletlerarası plânda resmen tanınma belgesi olmaktaydı. Lâkin Türk Millî Varlığının bu tanınması, dört yıl devam etmiş olan bir mücadelenin sonunda kazanılan kesin bir zaferle mümkün olabilmişti. Kazanılan bu zafer, Türk vatanını paylaşmak ve parçalamak istemiş olan devletlerle Türkiye arasındaki ilişkileri hemen rayına oturtamamıştır. Bu durumun başlıca iki sebebi görünmektedir. Öncelikli olarak iki taraf arasındaki güvensizlik duygusu diğeri de Antlaşma neticesinde kesin olarak çözümlenememiş meselelerin halledilmesi sırasında ortaya çıkan gerilimlerdir. Bu sorunlar özellikle Türkiye'nin muhatap olduğu ülkelere karşı güvensizliğini artırdığı gibi, doğal olarak meselelerin çözümlenmesini zorlaştıran iki taraf arasında normal ilişkilerin kurulması uzun bir süre almıştır.¹²²

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının öncelikle Lozan'da elde edilen bağımsızlığın sürdürülmesi ve milli menfaatlerin korunması temeline dayandığını, bu politikanın ışığı

¹²⁰ Dağıstan A., **Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992, s.108

¹²¹ Oran B., 2005, s.258-259

¹²² Armaoğlu F., **20.Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995**, Alkım Yay., İstanbul, 1995, s.321

altında yürütülmesi gereken diplomasinin de iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek ve dünya politikasında ağırlıklı devletlerle işbirliğine girmekten geçtiğini vurgulamak yanlış olmasa gerek. Irak sınırlarında yer almasına rağmen Irak'ın dönem itibarıyla İngiltere'nin mandası altında bulunması nedeniyle Türk-İngiliz ilişkilerinde en önemli sorunu teşkil eden Musul meselesi bu bölümde incelenecek önemli hususlardan birisi olacaktır.

Musul sorunu Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile başlayıp, 1926 yılı Haziran ayına kadar süren ve zaman zaman Türk-İngiliz ilişkilerini savaş noktasına dahi getiren bir sorundur. Bu bölgenin I. Dünya Savaşından önce zengin petrol yatakları nedeniyle İngiltere, Fransa, Almanya ve hatta Birleşik Amerika arasında rekabet konusu olduğu ve 1916 Sykes-Picot anlaşması ile Fransa'ya bırakıldığı göz önünde bulundurulursa sorunun aslında bizim kontrolümüz dışında ve daha önceden geliştiği görülecektir.¹²³

Bu sorun yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllardaki dış politikasında karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki sadece İngiltere ile değil aynı zamanda Türkiye ile diğer Batılı devletlerarasındaki ilişkilerin gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır.¹²⁴ Musul, son Osmanlı Mebuslar Meclisinin ilan ettiği ve Milli Mücadelenin de nihai hedefini teşkil Misak-ı Millî esaslarına göre Türk toprakları içinde yer alıyordu. Yukarıda da belirtildiği üzere kabul edilen Misak-ı Millî'de Mondros Mütarekesi imzalandığı tarihte Türk ordusunun elinde bulunan ve Türk olan yerler, ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmiş ve Milli Türk hudutları içerisinde sayılmıştır. Nitekim 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Musul Türk ordularının elindeydi.

Ayrıca Irak Cephesinde Türk ordusu 1915 yılı Kasım ayında İngilizleri Kut'ül Amere'de yenilgiye uğratmıştır. Ancak yeterince takviye edilemediğinden kazanılan bu zaferin olumlu neticeleri elde edilememiştir. Tam tersine yenilginin intikamını almak isteyen İngilizler birliklerini takviye etmişler ve yavaş yavaş kuzeye doğru ilerlemeye başlamışlardır. 1917 yılı Mart ayında Bağdat İngilizlerin eline geçince Musul Vilayeti de ciddi bir işgal tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Mondros Mütarekesinin imzalanmasından birkaç gün önce Musul'da 6. Ordu Komutanlığına getirilen Ali İhsan (Sabis) Paşa, İngilizlerin Musul'u ele geçirmek istediklerini hissederek Mütarekenin imzalanmasına kadar bunun meydana gelmemesi için yoğun gayret sarf etmiş ancak bunda tam anlamıyla başarılı olamamıştır. 25 Ekimde başlayan İngiliz taarruzu 30 Ekim'de yaklaşık 13.000 kişilik Türk birliğinin esir edilmesi ile neticelenmiştir.¹²⁵

¹²³ Armaoğlu F., 1995, s.321

¹²⁴ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.75

¹²⁵ Bayur Y.H., 1973, s.163

Mütarekenin yürürlüğe girdiği 30 Ekim 1918 günü saat 12.00'de geri çekilmekte olan Ali İhsan Paşa'nın 6. Ordusu olduğu yerde durmuş ve o an itibarıyla işgal ettikleri mevziileri kontrol etmeye başlamışlardır. Buna göre mütarekenin yürürlüğe girdiği an Kerkük merkezi hariç olmak üzere Musul Vilayetinin büyük bir kısmı Türk ordusunun elindeydi.¹²⁶

Mütareke hükümlerine göre bölgede bulunan bütün kuvvetlerin yerlerinde kalmaları gerektiği hâlde, İngiliz kuvvetleri buna uymamışlardır. İlerlemeye devam eden İngilizler, 1 Kasım'da Hamamalil'e girmişler, buradan Musul'u işgal edeceklerini söyleyerek Türk kuvvetlerinin Musul şehrinde 5 km. kuzeye çekilmelerini istemişlerdir.

Ali İhsan Paşa, İngilizlerin bu talebini Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya bildirmiş, bir seri telgraf görüşmeleri sonucunda Sadrazam, Ali İhsan Paşa'ya 8 Kasım tarihli telgrafı ile 15 Kasım günü şehrin boşaltılması talimatını vermiştir. Ali İhsan Paşa, bu talimata uygun olarak 10 Kasım'da Musul'u İngilizlere terk etmiş, ordu karargâhı ile birlikte Nusaybin'e doğru çekilmiştir.¹²⁷

8 Kasımda başlayan Musul'u boşaltma işlemi 15 Kasımda tamamlanmış ve bu arada 11 Kasım itibarıyla İngilizler Türk Mülki Erkânını tasfiye etmişlerdir. Daha sonra Bağdat sivil komiseri olacak Albay Wilson bir belgede "bu başarının üstlerinden cevap beklemeden anında karar verip cesaretle uygulayan General Marshall'a ait olduğunu vurgulamıştır.¹²⁸ Aslında bu ifade İngilizlerin kural dışılığının önemli bir delili sayılabilir. Savaş kurallarını hiçe sayarak işgal edilmiş olan Musul hiçbir zaman vatan topraklarından ayrı tutulmamış ve Misak-ı Milli belgesinde de vatanın ayrılmaz parçası olarak yer almıştır.

İngilizler, Musul'u işgal ettikten sonra bölgedeki emellerini pekiştirmek maksadıyla çok çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Şeyh Mahmut adında ki bir şahsa özellikle çoğunluğu Türk olan Süleymaniye, Kerkük, Tuzhurmatu, Kifri, Zaho, Bâna, Revandız, Duhok, Nebiyunus, Erbil, Altunköprü ve Sina'yı içine alan bölgede kendi himayelerinde "Kürt Emirliği" kurdurmuşlardır. Ancak kurulan emirliğe Süleymaniye ve Kerkük halkı şiddetle karşı çıkmıştır. Neticede İngilizler, Türklere karşı o kadar düşmanca davranmışlar ve kendi emperyalist emellerine ulaşmak için bölgedeki gerçekleri görmezlikten gelmişlerdir ki bölgede Türkçe konuşulmasını bile yasaklamışlardır. İngilizler bölgede hâkimiyet kurmak maksadıyla aşiretlerden yararlanmak istemiş fakat başarılı olamamışlardır. İngilizlerin gerçek niyetini gören bölge halkı Osmanlı yönetimini istemeye başlamıştır. İngilizlere karşı özellikle

¹²⁶ Öke M.K., **Musul-Kerkük Dosyası**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s.12

¹²⁷ Sabis A. İ., **Harp Hatıralarım**, C.V, Nehir Yay., İstanbul, 1993, s.7

¹²⁸ Öke M.K., 1991, s.14

Süleymaniye'deki Türk, Arap ve Kürtler ciddi olarak karşı koymuşlar ve bu durum İngiliz yöneticilerin öldürülmesine kadar gitmiştir.¹²⁹

Esasında İngilizlerin Musul'u işgal etmeleri askerî anlamda bir statü değişikliğinden başka bir durumu ifade etmemiştir. Musul'u işgal etmişler ancak bölgeye hâkim olamamışlardır. Bölgedeki aşiretleri kontrol altında tutma konusunda ciddi sıkıntıları olmuştur. Kerkük ve Süleymaniye halkı İngiliz himayesine sıcak bakmamışlar, tam aksine rahatsızlık duymuşlardır. Müslüman kabileler İngilizlere vergi vermekte direnmişler, sık sık sokak kavgalarına girmişlerdir. Yöre halkının ekseriyeti kesinlikle Türk tarafında yer almıştır.¹³⁰ Musul halkı, Ankara'da ilk B.M.M.'nin açılmasıyla güçlenen Millî Mücadele hareketine destek vermiştir. Hatta bölgede bulunan Araplar dahi İngilizlere karşı Mustafa Kemal Paşa ile işbirliğini düşünmüşlerdir. İngiliz belgelerinde bile Musul'daki Arap ve Kürtlerin, İngiliz himayesindeki Faysal'a değil de Anadolu'ya dayanmayı tercih ettikleri ifade edilmektedir.¹³¹

Musul halkının bu arzuları karşısında Ankara hükümeti duyarsız kalmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mayıs 1920 tarihinde B.M.M.'nde yaptığı konuşma, Musul konusundaki düşüncesini ve uygulanması gereken politikayı açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudut meselesi ayin ve tespit edilirken, Hudud-u Millimiz, İskenderun'un cenubundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder”¹³² demiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu ifadeleri Musul'un Misak-ı Millî sınırları içerisinde olduğunu vurgulayan önemli bir tespittir.¹³³

M. Kemal Paşa ve Ankara hükümeti, ortaya koyduğu bu kararlılığını Lozan Konferansı'na kadar olan süre içinde çeşitli vesilelerle göstermiştir. İngilizlerin Ocak 1921'de Erbil ve Revanduz arasında bulunan ve Türkleri destekleyen “Sürücü Aşireti”ne saldırılarına üzerine M. Kemal Paşa, Millî Müdafaa Vekâleti'ne çektiği telgrafla Revanduz bölgesine asker gönderilmesini istemiştir. Bu görev Kaymakam ve Milis Yarbay Özdemir Bey'e verilmiş, Özdemir Bey, kuvvetleriyle başlangıçta bölgede oldukça önemli başarılar elde etmiş ancak daha sonra çekilmek zorunda kalmıştır. Özdemir Bey'in Revanduz'da kazandığı başarı, bölgedeki halk ve aşiretlerle üzerindeki nüfuzu Türk Genelkurmayı'nı Musul'un kurtarılması için bazı askerî tedbirlerin alınmasına sevk etmiş ve dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi

¹²⁹ Kodal T., **Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s.50-51

¹³⁰ Öke M.K., 1991, s.15-16

¹³¹ Öke M.K., 1991, s.31

¹³² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II**, 1997, s.75

¹³³ Kodal T., 2005, s.55

Paşa 7 Eylül 1922 tarihli yazıyla El-Cezire Cephesi Kumandanlığından, Musul'a taarruz için gerekli hazırlıkların yapılmasını dahi istemiştir.¹³⁴

Görüldüğü gibi Ankara Hükümeti, daha Lozan Konferansı'nın başlamasından önce Musul'un gerekirse silah yoluyla kurtarılması için İngilizlere karşı bir harekâtı göze almıştır. Ancak Türk Kuvvetleri'nden bir kısmının Batı Cephesi'ne kaydırılmak zorunda kalınması ve daha sonra konferansın başlaması, bu isabetli düşüncenin gerçekleşmesine engel olacaktır.¹³⁵ Ayrıca Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması harekâtı engelleyen diğer bir husus olmuş ve Musul bölgesinin geleceğinin belirlenmesi Lozan Konferansına bırakılmıştır.¹³⁶ Mustafa Kemal Paşanın burada uyguladığı ve savaştan kalan konuların barış yoluyla çözümlenmesi politikası ileride Musul meselesinin çözümünde de kendisini gösterecek¹³⁷ ve ülkeyi tekrar savaş durumuna ve özellikle de İngiltere ile savaş durumuna sokmamaya özen gösterecektir.

Gerek Mütareke hükümlerine göre, gerekse Mütareke hattını esas alan Misak-ı Millîye göre Musul vilâyeti Türk sınırları içerisindedir. Musul'un Misak-ı Millîye dâhil olması tarihî ve askerî bir hakikatin ifadesinden başka bir şey değildir.

Lozan Konferansında İngiltere'yi Lord Curzon'un, Türkiye'yi de Dışişleri Bakanı İsmet İnönü'nün temsil ettiği daha önce belirtilmişti. Türk Heyeti İsmet Paşa başkanlığında Lozan'a gönderilirken kendilerine Hükümet tarafından 12 maddelik bir talimat verilmişti.¹³⁸ Bu talimatın beş maddesi doğrudan toprakla ilgili olup 2. Madde ise Musul konusunda gerektiğinde taviz verilebileceğini içeriyordu. Bu maddeye göre "Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'de kalması hususunda taviz verilmemeli ancak İngiltere'ye özellikle petrol işletmeciliği alanında bazı ekonomik ayrıcalıklar sağlanabileceği" görüşme konusu yapılabilecekti.¹³⁹

Konferans esnasında Musul'a ilişkin resmi ilk görüşme 23 Ocak 1923 tarihli oturumda ele alınmıştır.¹⁴⁰ Aslında Türk ve İngiliz heyetleri, konferans öncesinde Musul konusunda ikili temaslarda bulunmuşlardır. 27 Kasım 1922'de İsmet Paşa, 5 Aralık 1922'de de Dr. Rıza Nur Lord Curzon'la görüşmüşlerdir. Türk heyeti ön görüşmelerde, Musul'un Misak-ı Milli'ye dâhil olduğunu ve bu nedenle Türkiye'ye verilmesi gerektiğini tarihî, iktisadi ve etnik nedenlere dayandırarak İngilizlere bildirmişlerdir.¹⁴¹

¹³⁴ **Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s.266–282

¹³⁵ Öke M.K., 1991, s.51

¹³⁶ Ilgar İ., "Lozan Konferansın başarısızlığa uğraması halinde Türk Genel Kurmayının Gizli Harekât Planı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 36, Eylül 1970, s.33

¹³⁷ Kodal T., 2005, s.55

¹³⁸ Armaoğlu F., "Lozan Konferansı ve Musul Sorunu", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, AKDTYK, AAM Yay., Ankara, 1998, s.139

¹³⁹ Armaoğlu F., 1998, s.116

¹⁴⁰ Meray S., **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler-I, Kitap I**, Ankara, 1969, s.343 v.d.

¹⁴¹ Dilan H. B., **Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)**, Alfa Yay., İstanbul, 2005, s.30-31

Türk Heyetinin sunduğu bütün somut gerekçelere rağmen Lord Curzon Musul'un Türkiye'ye bırakılmasına yanaşmamış ve konuyu 19 Ocak 1923 tarihli bir mektupla, ülke sorunları komisyonuna götüreceğini bildirmiştir. Lord Curzon'un bu davranışı üzerine İsmet Paşa 23 Ocak 1923 günü siyasî tarihi etnografik, coğrafi, ekonomik ve askeri açıdan geniş bir şekilde ilmî delillere dayandırdığı Türk Tezini detaylı biçimde Konferansta savunmak zorunda kalmıştır. İsmet Paşa, konuşmasının sonunda Musul'da bir plebisit yapılmasını teklif etmiş, İngiltere'nin bunu reddetmesinin Türk Tezinin haklılığını göstereceğini belirterek sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülemeyecek kadar açık olduğunu anlatmıştır.¹⁴² İsmet Paşa'dan sonra söz alan Lord Curzon Türk tezini çürütmeye çalışmış ancak bunda başarılı olamayacağını anlayınca başka metotlara başvurmuş ve Musul'un stratejik önemi, zengin petrol yatakları gibi konuları gündeme getirmeyip sorunu basit bir sınır anlaşmazlığı seviyesine indirmeye çalışmıştır.¹⁴³

İkinci celse görüşmelerinde de konunun çıkmaza girmesi üzerine İsmet Paşa Bölgede plebisit yapılmasını teklifini yenilemiş, fakat İngiltere "bölge halkının cahil olduğunu" ileri sürerek bu teklifi reddetmiş, meselenin Milletler Cemiyetine havale edilmesini ve orada çözümlenmesini teklif etmiştir. Bu teklif İngiltere'nin müttefikleri tarafında da desteklenmiştir.¹⁴⁴ İsmet Paşa ise ısrarla Türkiye'nin Musul'dan vazgeçmeyeceğini bildirmiş ve herhangi bir uzlaşmaya varılmadan toplantının ilgili bölümü dağılmıştır.¹⁴⁵

Konferansın devam eden görüşmelerinde de konuya ilişkin bir sonuç elde edilememiştir. 4 Şubat'ta İngiltere ve müttefikleri yeni bir barış taslağını Türk heyetine bildirerek kabul edilmediği takdirde görüşmelerin kesilebileceği tehdidinde bulunmuşlardır. Ancak İsmet Paşa bu teklifi dolayısıyla tehdidi reddetmiş ve yazılı bir karşı teklifte bulunarak Musul Meselesinin Türkiye ve İngiltere arasında bir yıl içinde ortak bir anlaşma ile çözümlenmek üzere konferans programından çıkarılmasını talep etmiştir. Bu teklifle konferansın birinci bölümü sona ermiş ve Türk Heyeti 7 Şubat'ta Lozan'dan ayrılıp 19 Şubat'ta Ankara'ya ulaşmıştır.¹⁴⁶

İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönüşünü müteakip Lozan Konferansı'ndaki gelişmeler T.B.M.M.'de 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumda görüşülmeye başlanmıştır. İlk olarak İsmet Paşa, Konferanstaki gelişmeler hakkında uzun ve detaylı bir konuşma yaparak Meclis'i

¹⁴² Meray S., 1993, s.343 v.d.

¹⁴³ Meray S., 1993, s.354-364

¹⁴⁴ Armaoğlu F., 1998, s.127

¹⁴⁵ Yalçın S., 1998, s.164

¹⁴⁶ İnönü İ., **Hatıralarım-II**, (Yayıma Hazırlayan: Sebahattin Selek), Bilgi Yay., Ankara, 1987, s.93-94

bilgilendirmiştir. Konuşmasında; “Müttefik devletlerin Türk heyetini tehdit ettiğini” söylemiş “Musul halledemediğimiz ve ihtilaf halinde büyük bir mesele olarak kalmıştır” demiştir.¹⁴⁷

İsmet Paşa'nın açıklamalarından sonra 27 Şubat'tan itibaren yaklaşık bir hafta devam eden Lozan görüşmeleri çetin tartışmalara sebep olmuştur. T.B.M.M.'deki görüşmelerde Musul milletvekillerince Misak-ı Milli'nin temel unsuru ve anavatanın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal ve Hükümet ile milletvekillerinin çoğu arasında görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Mustafa Kemal ve Hükümet, elde edilmesi zor şeylerde taviz verip, diğer konularda tam bağımsızlığı gerçekleştirmek isterken Musul ikinci planda kalan bir konu olarak düşünülmektedir.¹⁴⁸ Milletvekillerinin çoğunluğu ise Misak-ı Milli'den taviz verildiği gerekçesi ile İsmet Paşa ve Vekiller Heyeti aleyhinde ser eleştirilerde bulunarak Musul'dan taviz verilmemesinden yana tavır sergilemişlerdir.¹⁴⁹ 6 Mart 1923 tarihli görüşmede Hükümetin görüşü oylamaya konulmuş ve kabul edilmiştir.¹⁵⁰

TBMM Hükümeti 8 Mart 1923'de Müttefiklerin barış tasarısına karşı kendi barış tasarısını İstanbul'da bulunan müttefik devlet temsilcilerine bildirmiştir. 31 Mart 1923 tarihinde İtilaf Devletleri temsilcileri cevabi notalarında Lozan'a tekrar heyet gönderilmesini istemişlerdir.¹⁵¹ 23 Nisan'da Lozan Konferansının ikinci tur görüşmeleri yapılmış ve Musul sorunun çözümünü daha sonraya bırakan Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 de imzalandı. Antlaşmanın üçüncü maddesinin ikinci paragrafında yer alan Musul konusundaki karar şu şekildedir.

“Türkiye ile Irak arasındaki hudut dokuz ay zarfında Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında anlaşmaya varılamazsa Musul meselesi Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir.”¹⁵²

İngiltere 5 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'ye başvurarak Lozan Antlaşması'nın 3. maddesine göre Musul konusu ile ilgili ikili görüşmelere başlanılmasını talep etmiştir. Lozan Antlaşması'nın metni uyarınca iki ülke arasında yapılan görüşmeler neticesinde 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verilmiş ve Haliç Konferansı olarak da bilinen Konferans 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da eski Bahriye Nezareti binasında toplanmıştır.¹⁵³

¹⁴⁷ TBMM. **Gizli Celse Zabıtları**, C.III, İş Bankası Yay., Ankara, 1985, s.1290–1301

¹⁴⁸ TBMM. **Gizli Celse Zabıtları**, C.IV, İş Bankası Yay., Ankara, 1985, s.2 v.d.

¹⁴⁹ TBMM, **Gizli Celse Zabıtları**, C.IV, 1985, s.64 v.d.

¹⁵⁰ TBMM, **Gizli Celse Zabıtları**, C.IV, 1985, s.150–191

¹⁵¹ **Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem, 1919–1923, C.II**, (Hazırlayan: Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu-Fahri Çoker), TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1994, s.34

¹⁵² Soysal İ., 1983, s.164

¹⁵³ Dilan H. B., 1998, s.32

Konferansta Türk Heyeti'ne T.B.M.M. Başkanı, İstanbul Mebusu Fethi (Okyar) Bey, İngiliz Heyetine de Irak Yüksek Komiseri Sır Percy Cox başkanlık etmiştir.¹⁵⁴ Konferansta Türkiye; “Musul Vilayetinin halkının üçte ikisinin menşe ve coğrafi özellikleri dolayısıyla Türklerden oluştuğu, bu vilayetin coğrafi bakımdan Türkiye'nin devamı sayılması ve Türkiye'nin sınırları içinde kalması gerektiği” tezini savunmuştur. Fethi Bey Lozan'da savunulan Türk tezine değinerek, ağırlıklı olarak etnik ve coğrafi unsurlara yer vermiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1916 yılında İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot gizli antlaşmasında Musul bölgesi Irak'ın değil Suriye'nin bir parçası sayılmıştı. Diğer taraftan Türkiye tarafından onaylanmamış olan Sevres Antlaşmasınının 64 üncü maddesine göre ise Musul ne Irak'a, ne de Suriye'ye bırakılmamıştı. Bu vilayet muhtar Kürdistan'a veriliyordu. Böylece, Fethi Bey, Musul vilâyetinin etnik, coğrafi sebeplerle Türk ve Kürt halklarının kaderlerini birleştirmiş oldukları Türkiye Devletinin bir parçası sayılması gerektiğini savunmuştur.¹⁵⁵

İngiltere ise bu fikre yanaşmadığı gibi, Hakkâri ilinin dinsel çoğunluğunun Süryanî olduğunu, Süryanilerin ise Irak'a göç ettiklerini ve bu nedenlerden dolayı, Hakkâri'nin de Irak'a katılması gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁵⁶ İngiliz temsilcileri Musul vilâyetinde bulunan Hıristiyan Asurîlerin durumuna da özel bir önem vermişler, bu yüzden ülke meselesinde aşırı iddialarda bulunmuşlardır. Fethi Bey bu iddialara biraz da alaylı bir dille verdiği cevapta, Musul'da çoğunluğu teşkil eden Türk ve Kürtlerin haklarının bir avuç Hıristiyan'ın haklarına feda edilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁵⁷ 19 Mayıs - 5 Haziran 1921 tarihleri arasında devam eden görüşmeler iki ülkenin de geri adım atmaması üzerine kapanmış ve İngiltere sorunu 6 Ağustos'ta Milletler Cemiyeti Konseyine götürmüştür.¹⁵⁸

Musul meselesi Milletler Cemiyeti Meclisinde 20 Eylül 1924 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmeler sırasında her iki ülke temsilcileri Lozan Konferansı ve Haliç Konferansında sunmuş oldukları tezlerinde ısrar etmişlerdir. Görüşmeler sırasında Meclis, tarafların Status Quo'yu bozmamalarını öngören bir karar almıştır. Müteakiben Musul halkının isteklerini tesbit etmek, ilgili devletlerin resmî makamları ile görüşmek ve bunlara dayanarak kendisine rapor vermek üzere Macaristan'ın eski Başbakanı Kont Paul Teleki, İsveç'in Bükreş Büyük Elçisi De Wirsén ve Belçika ordusu emekli albayı Paulis'ten

¹⁵⁴ **Türk Parlamento Tarihi, II. Dönem, 1923–1927, C.I,** (Hazırlayan: Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu-Kazım Öztürk), TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1993-1995, s.238

¹⁵⁵ Gönübol M., Sar C., 1969, s.76

¹⁵⁶ Armaoğlu F., 1995, s.322

¹⁵⁷ Gönübol M., Sar C., 1969, s.77

¹⁵⁸ Soysal İ., 1983, s.304

müteşekkil bir komisyon kurmuştur.¹⁵⁹ Komisyona, Irak'taki incelemeler sırasında İngiliz ve Türk delegeler ile uzmanlar yardımcı olacaktı.

Komisyon, Musul bölgesinde çalışmalarını sürdürürken, İngilizler bir yandan heyete yardımcı olan Türk delegesine zorluklar çıkarıyor, diğer yandan da sınır bölgesinde kuzeye doğru yeni topraklar işgal ediyordu. Bu durumda bölgede kanlı olayların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.¹⁶⁰

Cenevre'de görüşmeler devam ederken Musul bölgesinde İngiliz-Türk silahlı kuvvetleri arasında mevzii çatışmalar vuku bulmaya başlamıştır. İngilizler, 9 Ekim 1924'te verdikleri bir ultimatomda, Türk kuvvetleri 48 saat içinde İngilizler tarafından kabul edilen sınır hattı gerisine çekilmezlerse zora başvuracaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine, Türkiye geçici bir sınır hattının tespiti için Milletler Cemiyeti Meclisine başvurmuştur. Brüksel'de olağanüstü bir toplantı yapan Milletler Cemiyeti Meclisi 29 Ekim 1924'te geçici sınır hattını tespit etmiş* ve taraflardan bu hatta riayet etmelerini istemiştir. Tarafların buna riayet edeceklerini bildirmeleri üzerine uyuşmazlık geçici bir süre için halledilmiş ve Tahkik Komisyonunun görevlerini yapması mümkün olmuştur.¹⁶¹

Komisyon raporunu Milletler Cemiyetine 1925 Eylülünde sundu. Rapor, Musul'un Irak'a katılması gerektiğini ve ayrıca Kürtlerin haklarının da garanti altına alınmasını tavsiye ediyordu. Bu sırada İngiltere Milletler Cemiyetinde hâkim durumda olduğu için. Milletler Cemiyeti Konseyi de bu tavsiyeyi aynen kabul etti. Komisyon raporu Hakkâri'yi Türkiye'ye bırakmıştır.¹⁶²

Cemiyet Meclisinin kararı Türk resmî çevrelerinde ve kamuoyunda İngiliz emperyalizmine ve Milletler Cemiyeti sistemine karşı büyük tepki yaratmıştır. 1919 yılında Yunanlıların Anadolu'ya çıkmasında, Anadolu'daki azınlıkların Türkler aleyhine tahrik edilmesinde, Birinci Dünya Savaşından sonra İstanbul'un işgal edilerek milliyetçilerin sürgüne gönderilmelerinde, Arapların ve Kürtlerin Türkler aleyhine kışkırtmalarında ve

¹⁵⁹ Gönübol M., Sar C., 1969, s.77

¹⁶⁰ Soysal İ., 1983, s.305

* 1999–2001 yılları arasında Hakkâri İli Çukurca İlçesi'nde bulunan sınır birliklerinde görev yaptığım esnada sınır hattı boyunca sınıra çok yakın olan yerleşim birimlerinin genellikle Türkiye tarafında bulunduğunu gördüm. Sebepini araştırırken Milli Eğitim Müdürlüğünde görevli bir memur ile yaptığım görüşme'de kendisinin Çayırılı Köyü (terör baskısı nedeniyle terk edilmiş) nüfusuna kayıtlı olduğunu beyan etmiş ve sınır tespiti esnasında babannesinin köyde hatırı sayılır bir kişi olduğunu bu nedenle komisyon üyelerinin sınırın ne tarafında kalmak istediklerini sorduklarında “gâvurların sınırında kalmaktansa Müslüman Türkiye'de kalmayı isterim” şeklinde beyanda bulunarak Çayırılı Köyünü Türkiye sınırları içerisinde bıraktığını beyan etmiştir.

¹⁶¹ Gönübol M., Sar C., 1969, s.77-78

¹⁶² Armaoğlu F., 1995, s.322; Gönübol M., Sar C., 1969, s.78'de Komisyonun “Musul halkının hiçbir tarafa katılmaksızın bağımsız kalmak istediğini” bildirdiği belirtilmektedir.

nihayet Musul meselesinde hep İngilizlerin parmağının olması Türkiye’de haklı olarak bir İngiliz düşmanlığı doğurmuştur.¹⁶³

Dönem itibarıyla değerlendirildiğinde İngiltere, Birinci Dünya Savaşı’nın galibi ve Milletler Cemiyetinin daimi üyesidir. Türkiye ise henüz yeni kurulmuş bir Devlet olarak kendisini Dünya kamuoyuna tanıtmak çabasında olan ve henüz tam olarak büyük devletler tarafından tanınmayan ve desteklenmeyen bir konumdadır. Ayrıca Milletler Cemiyetinin de üyesi değildir. Bu durumda Musul meselesinin Milletler Cemiyeti’ne götürüldüğü an aleyhimize sonuçlandığı değerlendirmek doğru bir yaklaşım tarzı olarak ortaya çıkmaktadır.

Millî Mücadeleden yeni çıkmış ve bu mücadelede önemli kayıplara uğramış bulunan Türkiye’nin bu durumundan yalnız İngiltere değil, savaştan galip çıkan diğer büyük devletler de faydalanmak istemişlerdir. Fransa ve İtalya da savaş meydanlarında elde edemediklerini diploması ve tehdit yolu ile masa başında elde etmeye çalışmışlardır. Fransa ve İtalya’nın durumu müteakiben ele alınacaktır. Batılı devletlerin bu şekilde davranışları karşısında Türkiye tekrar Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmiş ve Milletler Cemiyetinin Musul kararının hemen ertesinde bu ülke ile Paris’te bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalamıştır.¹⁶⁴

Türkiye başlangıçta Milletler Cemiyeti kararını kabul etmek istememiştir. Hatta yerli basında İngiltere ile Musul için savaşılacağı bile dile getirilmiştir. Ancak Türkiye yapılan oldubittiyi değiştirmek için İngiltere’ye savaş açmak gibi o günün koşulları içinde hayalden öte geçmeyecek bir yola girmek istememiştir. 1926 yılında İngiltere ile yeniden görüşmelere girişmiş ve bu çok can sıkıcı sınır uyuşmazlığını bazı tavizlerle mevcut durumu koruyarak çözmüştür. Ankara’da 5 Haziran 1926’da imzalanan Antlaşma iki gün sonra T.B.M.M.’de onaylanmış ve 18 Haziran 1926 günü yürürlüğe girmiştir.

Antlaşmanın 3.Bölüm 14.Madde hükümlerine göre Türkiye’nin Musul’dan vazgeçmesinin bir karşılığı olarak 25 yıl süre ile Irak’ın belirli petrol gelirlerinden %10 pay alacağı belirtilmektedir. Antlaşmaya ekli olarak, İngiltere ve Irak yetkili temsilcilerinin Türk Dışişleri Bakanına sundukları mektupta, Türkiye’nin bu payını, isterse 500 bin İngiliz Lirası nakit olarak alabileceği teklif edilmiştir.¹⁶⁵ Ancak Türkiye bu teklifi kabul etmemiş ve 1952 yılına kadar % 10’luk petrol geliri payını almaya devam etmiştir. Bu dönem içerisinde Türkiye’ye ödenmesi gereken bedel 5,5 milyon İngiliz Sterlini iken İkinci Dünya Savaşı v.b. nedenlerle bu paranın ancak 3,5 milyonluk bölümü tahsil edilmiştir.¹⁶⁶

¹⁶³ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.80

¹⁶⁴ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.81

¹⁶⁵ Soysal İ., 1983, s.306-307

¹⁶⁶ Kodal T., 2005, s.420-421

1926 Antlaşmasından sonra Türkiye ile İngiltere arasındaki münasebetlerin gelişmesi kolay olmamıştır. Aynı zamanda Mustafa Kemal'in giriştiği devrim hareketleri İngiltere'de anlaşılammıştır. 1929 yılına kadar devam eden bu durum bir İngiliz filusunun İstanbul'u resmen ziyareti ile nispeten yumuşamıştır. Filo Komutanı ve İngiliz Elçisi'nin Ankara'da Atatürk'ü ziyaret etmeleri iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi açısından bir başlangıç teşkil etmiştir.¹⁶⁷

Müteakip yıllarda İngiltere uluslararası birçok faaliyette Türk tezlerini savunmuş, Türkiye'nin Dünya kamuoyu tarafından tanınması yönünde yardımcı olmuştur. Özellikle Türkiye'nin organize veya iştirak ettiği Balkan Antantı, Akdeniz Paktı, Saadabat Paktı gibi organizasyonlarda ve Montrö görüşmelerinde Türkiye'yi desteklemiştir. Bu destek tamamen İngiliz çıkarlarının bir sonucu olsa da Türkiye durumdan istifade etmeyi başarmıştır.

Türkiye ile İngiltere arasındaki dolaylı olarak devam eden işbirliğinin yanı sıra 1930'lardan itibaren doğrudan işbirliğinin gelişmekte olduğu da görülmektedir. Bu ilişkiler ekonomik ve siyasal alanda hatta ittifak ilişkileri şeklinde kendini göstermiştir. İki yönde gelişen ilişkilerin etkeni Avrupa'da ve Akdeniz'de meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelerin Türkiye üzerindeki etkileri olmuştur. Türkiye'de 1930'lu yıllardan sonra meydana gelen Alman ekonomik üstünlüğü İngiltere'yi endişelendirmiştir. Bu durum sadece İngiliz yetkilileri değil aynı zamanda Türk yetkilileri de endişelendirmiş ve Karabük demir-çelik işletmelerinin yapımı daha iyi koşul öneren Alman firmaları yerine İngiliz firmalarına verilmiştir.¹⁶⁸

Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesi açısından önemli bir olay da 1936 yılının Eylül ayında gerçekleşmiştir. Özel yatı ile Akdeniz de gezinmekte olan İngiltere Kralı Sekizinci Edward, Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Türkiye Cumhurbaşkanı Atatürk'ün konuğu olmuştur.

Resmî bir mahiyet taşımamakla beraber, bu ziyaret iki devlet arasındaki dostluk münasebetleri adına önemli gelişmelere vesile olmuştur. İngiltere Kralı İstanbul'u ziyaret ederken, Londra'da Türkiye ile İngiltere arasında bir ticaret antlaşması imzalanmış aynı yılın sonuna doğru bir Türk filosu Malta'yı ziyaret etmiş ve Türk denizcileri İngiliz denizcileri tarafından büyük ilgi ile karşılanmışlardır.

İngiltere'nin Türkiye ile ticaret münasebetlerine önem vermeye başladığı görülmüyordu. Bu ilgiye Türkiye'de karşılık vermiş ve Karabük çelik tesislerini kurma işi İngiliz firmalarına verilmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Gönübol M., Sar C., 1969, s.82

¹⁶⁸ Oran B., s.272

¹⁶⁹ Esmer A.Ş., **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1953, s.229

1.3. Türk-Fransız İlişkileri:

1921 Ankara Antlaşması ile kurulan Türk-Fransız dostluk ilişkileri, Lozan Konferansında Fransızların Osmanlı Borçları ve ayrıcalıklar konusundaki katı tutumları nedeniyle sarsılmıştır. Türkiye'deki Fransız kuruluşları ve Türkiye-Suriye sınırının kesin olarak saptanamaması önemli sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkiler 30 Mayıs 1926 Türkiye-Suriye(Fransa) Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi¹⁷⁰ ile Türkiye-Suriye sınırının kesin tespitinden sonra düzenlenmiş ise de müteakiben ortaya çıkan bazı sorunlar ilişkilerde zaman zamanda olsa gerginlik meydana getirmiştir.¹⁷¹

Fransa ile 1926 Antlaşmasının akabinde, Ağustos 1926'da bir Fransız şirketine ait Lotus isimli vapur ile Bozkurt isimli Türk gemisi Midilli Adası açıklarında uluslar arası sularda çarpışmış ve Türk gemisi batmıştır. Kazada Bozkurt gemisinin sekiz denizcisi boğulmuştur. İstanbul'a yük getiren Lotus gemisi kaptanı yakalanarak Türk mahkemeleri huzuruna çıkarılmıştır. Fransa, olayın Türk kara suları dışında olduğunu beyanla Türkiye'nin bu konuda yetkisi olmadığını iddia etmiştir. Buna mukabil olarak Türkiye devletlerarası hukuk kurallarına göre kendisinin haklı olduğunu iddia etmekteydi. Sonuç olarak sorun Türkiye'nin teklifi ile Lâhey Adalet Divanına gönderilmiş ve Divan Türkiye'nin haklı olduğuna karar vermiştir.¹⁷²

Lozan'da Fransa ile önemli anlaşmazlık konularından biride Osmanlı borçları nedeniyle ortaya çıkacaktır. Osmanlı borçları sorunu yalnızca Fransa ile olan bir sorun değildir. Konunun Fransa ile olan ilişkiler altında incelenmesinin sebebi en fazla borcun Fransa'dan alınmış olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁷³ Sorun Lozan'da halledilemediği için Antlaşmadan sonra çözülmek üzere ileriye bırakılmıştı. Osmanlı Borçları birçok platformda uzun görüşme ve pazarlıklara konu olmuş ve zaman zaman Türk-Fransız ilişkilerinde ciddi gerginliklere sebep olmuştur. Nihayet Şubat 1928'de bu borçlar üzerinde antlaşmaya varılmış ve Lozan'dan arta kalan sorunlardan birisi daha halledilmiş oluyordu. Antlaşma son şeklini 13 Haziran 1928'de Paris'te Türkiye Cumhuriyeti, Fransa ve ilgili beş ülke arasında imzalanmıştır. Antlaşmaya göre 124.634.000 Türk altınına eş değer borçların 86.860.000 altını Türkiye cumhuriyeti tarafından tediye edilecekti. Bu antlaşma aynı zamanda Duyunu umumiye müessesesini de tarihin tozlu yapılarına gömüyordu.

1929 yılında ortaya çıkan Adana-Mersin demiryolu hattının satın alınması sebebiyle ilişkiler bir kez daha gerilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti BMM'nden çıkardığı kanun

¹⁷⁰ Soysal İ., 1983, s.281

¹⁷¹ Esmer A.Ş., 1953, s.191

¹⁷² Esmer A.Ş., 1953, s.200-201

¹⁷³ Göze A., 1985, s.329

gereği hattı satın almak istemiştir. Buna mukabil Fransızlar güçlük çıkararak demiryolu hattını devretmek istememişlerdir. “Yurdu demir ağlarla örmek” Türkiye Cumhuriyetinin esaslı ulaştırma politikası olmuştur. Esasen Fransa ile imzalanmış olan antlaşmalar hattın devrine imkân sağladığı gibi, Franklin Bouillon’un vermiş olduğu bir mektup da Türk Hükümeti’nin haklılığını ortaya koyuyordu. Adana-Mersin Demiryolu hususundaki anlaşmazlık Ankara’da imzalanan ve Fransa’nın on beş gün içinde demiryolunu devretmeyi taahhüt ettiği 22 Haziran 1929 tarihli anlaşma ile çözümlenmiştir.

Görülmektedir ki Lozan Antlaşmasından altı yıl geçmesine rağmen iki ülke arasındaki sorunlar ancak çözülebilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti İmparatorluktan miras kalan birtakım iktisadi sorunların çözümlenmesi için halen uğraşmaktadır. Gerçi bu sorunların önemli bölümü Fransa ile ilgiliydi. Ancak Fransa, diğer büyük devletlerin Türkiye ile ilişkilerini yeni şartlara uydurma çabasının oldukça gerisinde kalmış Türkiye’ye anlayış göstermekte çok zorlanmıştır. Kaldı ki Türklerle asırlar boyunca ilişkide bulunmuşlardır.¹⁷⁴ Bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye Cumhuriyeti idari yapılanmasının esasını teşkil edecek kanunları Fransa’dan ithal etmekten geri kalmamıştır.

1.4. Türk-İtalyan İlişkileri:

Türkiye Cumhuriyeti ile İtalya arasındaki ilişkiler, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Dış Politikasında önemli yer tutmuştur. Bu dönem içerisinde Türkiye dış ilişkilerinde İtalya’yı daima dikkate almak zorunda kalmıştır. Milli Mücadele dönemini incelerken değinildiği gibi İtalya Türkiye’yi desteklerken Cumhuriyetten sonraki dönemde desteğini çekmiş hatta ciddi bir tehdit durumuna gelmiştir. Lozan Barış Antlaşmasından sonra İngiltere ve Fransa ile artı kalan sorunların halledilmesi hususunda birçok kriz yaşanırken bu iki ülke ile ilişkiler düzelmiştir. Ancak İtalya ile ilişkilerin her zaman istem üstünde olduğu, her an kopma noktasına geldiği ve Türkiye’nin dış politika alanında sergilemiş olduğu dengeli manevralar sayesinde yürütüldüğü değerlendirilebilir.

Cumhuriyet döneminde iki ülke arasında ki ilişkilerin istenen düzeyde gelişmemesini İtalya’da meydana gelen rejim değişikliğine, yeni emperyalist hedeflerin ön plana çıkmasına ve Türkiye’den beklentilerin gerçekleşmemesine bağlayabiliriz.

¹⁷⁴ Esmer A.Ş., 1953, s.202

İtalyanlar Piyemonte Krallığı'nın önderliğinde Fransız ihtilalinin doğurduğu milliyetçilik akımının etkisiyle milli birliklerini kurmuşlardır. 1880'lerden itibaren de diğer Avrupalı devletler gibi büyük devlet olma hayaliyle sömürgecilik faaliyetlerine başlamışlardır.¹⁷⁵ Kendisine sömürge alanları arayan İtalya, gözünü kendisine en yakın gördüğü Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarına çevirmiştir. Bu niyetini gerçekleştirmek için de zamanın büyük devletleri ile gizli pazarlıklar yapmaktan geri durmamıştır.¹⁷⁶

1922'de Mussolini'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra, İtalya saldırgan, emperyalist bir dış politika izleyecektir. İtalya Lozan'dan sonra Oniki Ada üzerindeki hakkını teyit etmiş ve Anadolu'ya çok yakın konumdaki Meis Adasını da ele geçirmiştir. Mussolini uluslararası ilişkilerde aktif bir politika izlemeye başlamış, Roma İmparatorluğu'nun yeniden kurulacağından söz etmeye başlamıştır.¹⁷⁷

Mussolini'ye yakın olan gazeteler Türkiye'nin nankörlüğünden bahseden yazılar yazmaktaydılar. Yazılarında İtalya'ya muayyen bölgelerde imtiyazlar verilmediğinden şikâyet ediyorlardı. Resmi kaynakların yönlendirmesiyle yazıldığı değerlendirilen bu yazılarla Türkiye tehdit ediliyor, iki devlet arasında harp ihtimalinden bile bahsediliyordu. Durumun bu şekilde gelişmesi üzerine Türkiye savunmaya dönük bir takım tedbirler bile almaya başlamıştı. Bu kapsamda İzmir bölgesinde askeri manevralar yapma kararı bile alınmıştı.¹⁷⁸ Bu kapsamda Başvekil İsmet Paşa yaz ayları boyunca İtalya'nın çıkarma yapabileceği değerlendirilen İzmir'in güneyindeki muhtemel bölgeleri gezmiş, sahilde bulunan savunma kuvvetlerini denetlemiştir.¹⁷⁹

Bu sıralarda çözümlenemeyen ve ağır buhranlar geçiren Musul sorunu sırasında İtalya da Fransa gibi, İngiltere tarafını tutmuş, Musul'u Türkiye'nin kuvvet kullanarak alması söz konusu olursa, İtalya'nın da Anadolu'ya asker çıkartacağı söylentileri yayılmıştır. Hatta Türkiye'ye karşı oluşturulmuş bir İtalyan-Yunan ittifakından bile bahsediliyordu.

Nihayet İtalyan Hükümeti, Roma'da bulunan Türk Büyükelçinse verdiği sözlü notada çıkan haberleri yalanlamıştır. Yunan Dışişleri Bakanı da İtalya ile Yunanistan arasında Türkiye'ye karşı kurulmuş bir ittifakın olduğunu yalanlamıştır. Bunlara ek olarak İtalyan

¹⁷⁵ Armaoğlu F., 1993, s.13-25

¹⁷⁶ Kurtcepe İ., **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK Yay., Ankara, 1995, s.11

¹⁷⁷ Göze A., 1985, s.335

¹⁷⁸ Esmer A.Ş., 1953, s.193

¹⁷⁹ Özgiray A., 1998, s.221

Büyükelçisinin Ankara’da yapmış olduğu temaslar Türk tarafında endişelerin kalkması yönünde etkili olmuştur. Neticede Türk Dışişleri Bakanı görüşmelerin faydalı geçtiğini, münasebetlerin geliştirilmesine faydalı olacağını beyan etmiştir.¹⁸⁰

Ancak Musul sorunu çözümlendikten sonradır ki, İtalya ile ilişkiler düzelme yoluna gidecektir.¹⁸¹

İtalya’yı Türkiye ile ilişkilerini düzeltmeye sevk eden en önemli sebep, Yugoslavya ile ilişkilerinin gerginleşmesidir. Arnavutlukta takip ettiği politika Yugoslavya ile ilişkilerini çok germiştir. Bu gerginlik karşısında Yugoslavya’nın sırtını Fransa’ya dayaması İtalya’yı da karşı arayışlar içine sürüklemiş ve bu doğrultuda Macaristan, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye ile münasebetlerini olumlu yönde geliştirmeye karar vermiştir.¹⁸²

1928 yılı ilkbaharında yapılan görüşmeler sonucu 30 Mayıs 1928 tarihinde Türk-İtalyan Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması imzalanmıştır.¹⁸³

Başvekil İsmet Paşa 13 Eylül 1928’de Malatya’da yaptığı konuşmada Türk-İtalyan Antlaşmasını “takkire lâyük”¹⁸⁴ bulduğunu beyan etmiş ve 14 Eylül 1928 günü TBMM’de; “Her iki ülkede şimdiye kadar karşılıklı duyulan güvensizlikten ve şüpheden büyük zarar gördü. Bu yanlış anlamayı her iki taraf da suni olarak körükledi. Bu imzalanan iyi niyet ve saldırmazlık paktı, milletlerarası her çeşit spekülasyonlara ve onların emellerine son verecektir. Dünyada büyük ismi ve yeri olan devlet adamı Mussolini’nin iki devlet arasında yaratılan güvene katkısı pek büyüktür. Size şunu kesinlikle söyleyebilirim ki, bu antlaşmanın imzalanmasından sonra bu güven duygusu her iki memlekette de sağlam bir şekilde gelişmektedir ” demiştir.

İmzalanan bu antlaşma ile Türkiye’nin bir süre için de olsa rahatladığı değerlendirilebilir. İleride meydana gelen olaylar göz önüne alındığında bu dönemde sağlanan barış ortamının aslında göreceli bir barış dönemi olduğu görülecektir.

Antlaşma beş yıl süreyle imzalanmış, süresi dolmadan Roma’da İsmet İnönü ve Mussolini tarafından üç yıl daha uzatılmış ve bu metinde Antlaşma sona ermeden altı ay

¹⁸⁰ Esmer A.Ş., 1953, s.198

¹⁸¹ Göze A., 1985, s.335

¹⁸² Esmer A.Ş., 1953, s.199

¹⁸³ Soysal İ., 1983, s.333

¹⁸⁴ Gönübol M. Sar C., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, C.1, (1919-1973), Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1987, s.83

önce bildirilmezse yeniden beş yıl süre ile uzayacağı hükme bağlanmıştır. Bu Antlaşmaya rağmen Türkiye İtalya tehlikesini II. Dünya Savaşı ortalarına kadar hissetmiştir. Bu tehlike Türkiye'yi 1934 Balkan ve 1937 Saadabat Paktlarını yapmaya, hatta 1935 Habeşistan Savaşı ve 1936'da İspanya iç savaşı sırasında İtalya'ya karşı toplu önlemlere katılmaya yöneltmiştir.

Gerçekte, Mussolini 1934 Martında Asya ve Afrika'ya ilişkin genişleme ideallerini açıklamış, Habeşistan'ın fethine ilişkin hazırlık çalışmalarını hızlandırmış, On İki Ada'da yığınak yapmıştır. Ertesi yıl Habeşistan'a saldıran İtalya'ya karşı Milletler Cemiyeti'nin aldığı yaptırım kararlarına uyan Türkiye ile İtalya'nın ilişkileri tekrar gerilmiştir. 1936 yılında İspanya İç Savaşı esnasında İtalya'nın Akdeniz de gerçekleştirdiği korsan eylemlerine karşı 1937 Lyon ve Cenevre Antlaşmalarına Türkiye'nin katılması ve sorumluluk üstlenmesi gerginliği tekrar tırmandırmıştır. 1937'de durumun düzelmesi üzerine Milano'da buluşan Türk ve İtalyan Dışişleri Bakanları, iki devlet arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinde 1928 Antlaşmasının önemli yeri olduğundan bahsedilmiştir.¹⁸⁵

Türkiye'nin toprakları üzerinde emelleri olan İtalya ile dostluk kurma çabasını normal karşılamak gerekmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında takip edilmekte olan denge politikası gereği Batılı devletlerle ilişkilerini düzenleme çabası ön planda tutulmuştur. Zor şartlar altında gerçekleştirilmiş olan Misak-ı Milli ile sağlanmış olan toprak bütünlüğünün korunmasının ve güvence altına alınmasının yolu da karşılıklı iyi ilişkilerin geliştirilmesinden geçmekteydi. Ancak bu duruma paralel olarak, sınırlarına karşı herhangi bir saldırının gelebileceğini değerlendirdiği ülkelere karşıda kuşkulu ve dikkatli davranmak zorundaydı. İtalya'nın, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı tehditkâr davranışlarda bulunan ilk ülkelerden biri olduğu değerlendirilebilir.

Bu dönem içerisinde değerlendirilebilecek bir hususta 1926 yılında eski İslâmi esaslara dayalı medeni ve ceza kanunun yerine İsviçre ve İtalya'nın lâik kanunlarının alınmasıdır.¹⁸⁶ Bu davranış Türkiye Cumhuriyetinin Batıya uyumundaki önemli adımlardan birini teşkil etmiştir.

¹⁸⁵ Soysal İ., 1983, s.334

¹⁸⁶ Hale W., 2003, s.49

1.5. Türk-Yunan İlişkileri:

Tarih boyunca Türk-Yunan ilişkileri çok yönlülük göstermiştir. Zaman içerisinde gelişen ilişkiler Türkleri ve Yunanları “yan yana yaşamaya”, diğer bir ifadeyle “karşı karşıya gelmeye” sürüklemiştir denilebilir. Bilhassa Anadolu ve Balkanlar’da yoğunlaşan ilişkiler, zaman dilimlerine ayrılarak özetlenecek olursa, Selçuklu - Bizans, Osmanlı - Bizans, Osmanlı - Rum ahali; Yunan isyanları ve bağımsız Yunanistan ve Millî Mücadele Türkiye’si ile Yunanistan arasında meydana gelen çatışmalar ve uzlaşma denemeleri şeklinde değerlendirilebilir.¹⁸⁷

1.5.1. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Anlaşmazlığı:

Yukarıda belirtildiği üzere Lozan Barış Konferansı 20 Kasım 1922’de başlamış ve kesin bir sonuç alınmadan 4 Şubat 1923’te dağılmıştır. Bu süre içerisindeki oturumlara “Birinci Dönem Oturumları” denmektedir. Bu oturumlar sırasında 30 Ocak 1923 tarihinde “Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Özleşme ve Protokol” ile “Sivil Tutukluların Geri Verilmesi ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Antlaşması” imzalanmıştır.¹⁸⁸ İmzalanan bu antlaşma ile iki ülkeyi ilgilendiren şu sorunlara çözüm getirilmeye çalışılmıştır:

I. Askerî esirler ve sivil tutukluların değişimi kabul edilmiştir.

II. Trakya’da Mudanya Ateşkes Antlaşması’nda saptandığı gibi Meriç Nehri sınır olarak alınmıştır. İmroz Bozcaada ve İtalya’ya bırakılan On İki Ada dışında bulunan, Doğu Ege adaları “silâhsızlandırılma” koşulu ile Yunanistan’ın egemenliğine bırakılarak Ege’nin mevcut durumu belirlenmiştir.

III. Nüfus Mübadelesi konusunda 30 Ocak 1923’te imzalanan sözleşme ve protokol üzerinde antlaşmaya varılarak Lozan Barış Antlaşması ve Ekleri kapsamına alınmıştır.

Lozan Barış Görüşmelerinin ikinci bölümü 23 Nisan 1923 tarihinde başlamış, 24 Temmuz 1923 tarihinde Barış Antlaşması ve Ekleri imzalanarak son bulmuştur. Lozan Barış Görüşmelerinin ikinci döneminin sonunda çözümlenen konu ise, Yunan ordusunun işgali sırasında Anadolu’da yaptığı yıkıntı ve zararlara karşılık Türk heyeti tarafından istenen tazminat konusudur. Görüşmeler sonunda Yunanistan, Türkiye’ye tazminat karşılığı Karaağaç’ı bırakmıştır.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Hatipoğlu M.M., **Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988,

s.1

¹⁸⁸ Soysal İ., 1983, s.72

¹⁸⁹ Dilan H.B., 1998, s.20

Yapılan bu Antlaşmaya rağmen Cumhuriyet döneminde iki ülke arasındaki en büyük sorun nüfus mübadelesinde yaşanmıştır. Bu Antlaşma, Türkiye’de kalan Rumlarla Yunanistan’da kalan Müslüman Türklerin değiştirileceğini öngörüyordu. Sözleşmeye uygun olarak kurulan bir komisyon, Ekim 1923’den sonra çalışmalarına başlamıştır. Ancak sözleşmenin uygulanmasına başlanmasıyla birlikte “etabli” “yerleşik” deyiminin kapsamı ve içeriği konusunda Türk ve Yunan temsilcileri arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmış ve konunun Adalet Divanı’na götürülmesine karar verilmiştir.

Divanın Şubat 1925’de yaptığı yorum da anlaşmazlığı çözümlenmeye yetmez ve Yunanistan Batı Trakya’da yaşayan Türkler aleyhinde girişimlerde bulunmaya başlar. Bunun üzerine Türk Hükümeti tarafından misilleme olarak İstanbul’daki Rumların mallarına el konulması amacıyla 7 Ocak 1925 tarihinde TBMM’ne kanun teklifi sunulur. Türk-Yunan ilişkilerindeki gerginlik Yunan Başbakanı Venizelos’un* tutumunu yumuşatıncaya kadar devam eder. Venizelos’un barışçı teşebbüsü Ankara’da memnurlukla karşılanmış ve ön görüşmelerden sonra 10 Haziran 1930’da mübadele meselesini çözüme kavuşturan antlaşma imzalanmıştır. “Etabli Meselesi” 9 Aralık 1933’de Ankara’da imzalanan bir antlaşmayla çözümlenmiştir. Bu antlaşma ile yerleşme tarihlerine ve doğum yerlerine bakılmaksızın İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi “etabli” kapsamına alınmıştır.¹⁹⁰

Anlaşmazlığın bu şekilde çözülmesi üzerine Anadolu’da yaşayan yaklaşık 900.000 Rum, Yunanistan’da yaşayan 400.000 Müslüman Türk’le mübadele edilmiştir. Bu büyük nüfus hareketi her iki ülkenin nüfuslarını homojen hale getirirken, yüz yıllardır bir arada yaşayan iki topluluğun birbirinden ayrılmasına neden oldu. Bu yer değiştirmeden İstanbul’da yaşayan Rumlarla Batı Trakya’da yaşayan Türkler hariç tutulmuş ve bunlara bazı ayrıcalıklar verilmişti. Bu ayrıcalık eğitim kurumları ve dini kuruluşlarını kendi lisanslarında devam ettirme hakkıdır.¹⁹¹

1.5.2. Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi Sorunu:

Fatih Sultan Mehmet’in 1453 yılında İstanbul’u fethi ile yıkılan Bizans İmparatorluğu bünyesinde faaliyet gösteren ve aynı zamanda Bizans İmparatorluğu’na Dünya Ortodoksları arasında ruhani liderlik statüsü veren Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, bu tarihten itibaren Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Patrikhane’nin dini işlerini yürütebilmesi açısından Fatih

* *Elefterios Venizelos: Girit’te doğmuştur. Atina Üniversitesinde okuyan Venizelos, Girit’teki 1889 ve 1896–1897 ayaklanmalarına katılmıştır. 1897’den sonra Girit’teki Mecliste yer alıp valinin bakanlarından biri olmuştur. 1909 Darbesi’yle Yunanistan’a Başbakan olmuştur.*

¹⁹⁰ Göze A., 1985, s.332

¹⁹¹ Hale W., 2003, s.48

Sultan Mehmet ve takip eden Padişahlar gerekli özerkliği sağlamışlardır. Ancak sağlanan bu özerklik hiçbir zaman siyasi maksat taşımamıştır.

Ancak 1829 yılında Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanması ve takip eden dönemde Patrikhane, dini liderlikten ziyade siyasi etkinlik peşinde koşmuş, Papalık gibi evrensellik kazanmak peşinde koşmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve devamında Millî Mücadele yıllarında Türk Milletinin hafızasından silinmeyecek türlü entrikalar içerisine girmiştir.

Trabzon ve havalisinde kurulmak istenen Pontus Devleti de Patrikhane'nin faaliyetleri arasında yer almaktadır. Trabzon Metropolit Hrisanthos, 27 Mart 1919 tarihinde konferans için Paris'e giden Patrikhane heyeti içinde yer almış ve "Esaret Altındaki Rumlar'ın Delegatesi" sıfatıyla bir muhtıra sunmuştur. Bu muhtırada Trabzon, Samsun, Amasya ve Şarki Karahisar'dan oluşan Pontus bölgesinde 600 binden fazla Rum yaşadığı ve bunlara Türkler tarafından yapılan baskılardan dolayı 1880 yılından itibaren Rusya'ya göç eden 250 bin Rum'da eklenirse sayının 850 bin ettiğini ileri sürerek, asılsız rakamlarla konferansa katılanları etkilemeye çalışmıştır. Elindeki gerçek dışı rakamları hazırlayan YOrgi Paşa'nın oğlu Konstantin'de yanında bulunuyordu. Gerçekte ise Pontus bölgesi olarak adlandırılan bölgede o dönem itibarıyla 890 bin Türk'e karşılık 150 bin Rum bulunmaktaydı. Konstantin, Hrisanthos'un iddialarının doğruluğunu ispata çalışırken, delegeleri etkilemek amacıyla Hrisanthos'un Patriklik için en yakın aday olduğunu ileri sürüyordu.¹⁹²

Hrisanthos'un bu iddialarına Paris'te bulunan Dorotheos'tan da destek gelmiştir. Çünkü bu iddialar çok öncesinde birlikte hazırlanmış ve konferanstan çok önce Nisan ayında Türkiye'de Rumların en çok bulunduğu yerlerin başında Trabzon'un bulunduğu Dorotheos tarafından bildirilmiştir.¹⁹³

Fakat İngiliz temsilcisi Rawlinson, Marsilya Konferansı sırasında yaptığı incelemelerde Türklerin Rumlardan çok fazla olduğunu ortaya koymuştur. Hrisanthos Avrupa gezisi sırasında 25 Mayıs 1919 tarihinde İngiliz Başbakanı ile görüşmüş ve Trabzon'a İngiliz askeri gönderilmesini ve İngiliz komutanlı emir komutasında Rumlardan müteşekkil jandarma birlikleri oluşturulmasını istemiştir. Bu istekleri göz önünde bulunduran İngiliz Hükümeti üç general ile gemilerini Trabzon limanına göndererek desteğini göstermiştir. Daha sonra bir İngiliz alayının gönderilmesine ilişkin talep ise olumlu cevaplandırılmamıştır.¹⁹⁴

¹⁹² **Hakimiyet-i Millîye**, "Pontus Meselesi ve Safhaları", 17 Mart 1338/1922 (Aktaran: Atalay B., **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s.146)

¹⁹³ **Hadisat**, 12 Nisan 1335/1919 (Aktaran: Atalay B., 2001, s.146-147)

¹⁹⁴ Atalay B., **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s.147

Trabzon Metropolit Hrisanthos'un faaliyetleri Türk yetkililerin gözünden kaçmıyordu. Özellikle Mustafa Kemal Paşa Hrisanthos'un gerçek kimliği ve amacını bildiğinden yakın takibe almıştır. Nitekim 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktıktan iki gün sonra Sedaret ve Harbiye Nezaretine çektiği telgrafta;

“Mondros Mütarekesinden sonra Rumların Türklere yönelik faaliyetlerinin arttığı açıkça ortada olduğunu ve bu faaliyetleri kırk kadar düzenli Rum çetesinin, Pontus Devleti'ni kurabilmek için yaptıkları uyarısında bulunmuştur.” Mustafa Kemal Paşa ayrıca 24 Temmuz 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye adına Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya çektiği bir başka telgrafta;

“Hrisanthos'un, İstanbul'a gelen Yunanlı Miralay Aleksandr Simraki ile birlikte Yunan gizli teşkilatının faal bir üyesi olduğunu ve denetim altında tutulması gerektiğini” belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın tespitlerinde yanılmadığı görülmüştür. Çünkü Patrikhane, Pontus faaliyetlerini yakından takip edebilmek için düzenli olarak iki haftada bir çeşitli şahısları bölgeye göndermiş ve faaliyetleri gizlemek için bu şahısları Patrikhanede görevli olanların akrabalarından seçmiştir. Böylece hem gizliliği muhafaza etmiş hem de birinci elden güvenilir bilgi elde etmiştir.¹⁹⁵

Yukarıda belirtildiği üzere İngiliz Hükümeti Rumları desteklemek maksadıyla Trabzon limanına gönderdiği gemilerin sayısının Hrisanthos'un beklediğinden az olması Hayallarını suya düşürmüş ve bunun üzerine Osmanlı Hükümet ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmak istediğini ifade etmeye başlamıştır. Bu düşüncesinde samimi olduğunu göstermek için Trabzon Valisi ve Trabzon Mevki Kumandanı ile yaptığı görüşmelerde;

“Avrupalılar bizi çiftlik olarak görüyor ve bölücülük yapıyorlar. El ele vererek birlikte çalışalım” teklifinde bulunmuş, teklif İstanbul'a bildirilmiş ancak Harbiye Nezareti'nden gelen cevapta;

“...Avrupa'dan yüz bulamamış olacak ki İstanbul'a döndüğünde de uzlaşma teklif etti. Samimi olduğundan şüphe ediliyor” denmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ve diğer görevliler şüphelerinde haklıydılar. Çünkü iki hafta sonra aynı şahıs destek aramak için Batum ve Tiflis'e gitmiştir. Hrisanthos'un teklifine kanılarak Trabzon ve havalisinin güvenliğini bu şahsa emanet edilmesi bölgenin gözden çıkarılması anlamına gelecekti.¹⁹⁶

Samsun Metropolit Yermanos'da Hrisanthos'dan farklı davranmamıştır. Bir müddet için ayrılıkçı düşüncesi ve buna bağlı faaliyetlerini gizlemeye çalışmıştır. Kendisinden şüphelenilmesine rağmen bundan vazgeçerek asli görevlerini yerine getirir ümidiyle üzerine

¹⁹⁵ Atalay B., 2001, s.147-148

¹⁹⁶ Atalay B., 2001, s.149-150

fazla gidilmemiştir.¹⁹⁷ Yermanos Bursa Metropoliti Dorotheos'un Patrik Vekilliği döneminde bölücü faaliyetlerini arttırmış ve Samsun bölgesi Trabzon'dan sonra Pontus faaliyetlerinin en fazla görüldüğü yer olmuştur.¹⁹⁸

Bütün bu faaliyetlere mukabil Anadolu'da yaşayan birçok Hıristiyan vatandaş Patrikhane'nin bu tutumuna karşı çıkmıştır. Öyle ki Millî Mücadele dış güçlere karşı yapılırken bu unsurlarda birlik ve beraberliği bozma çabası içerisinde bulunan Patrikhaneye karşı mücadele içerisine girmişlerdir.

Bu oluşumlardan en önemlisi Papa Eftim tarafından kurulan Türk Ortodoks Patrikhanesi olmuştur. 1884 yılında Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesinde doğan Eftim çevresinin taktirini kazanmış ve Fener Patrikhanesine bildirilmiştir. Keskin Metropoliti olarak atanan Eftim Patrikhane'nin Türk Hükümeti aleyhine faaliyet göstermesine dair emri yerine getirmemiş bunun üzerine Patrikhane Eftim için tutuklama kararı çıkarmak istemiş fakat bunda başarılı olamamıştır. Patrikhane'nin bütün mücadelelerine rağmen yılmayan Eftim hükümetin dış baskılar neticesinde zor durumda kaldığını görmüş ve Müslümanlar'la birlikte yaşamaktan mutlu olduklarını ve kendilerine yardımcı olan Müslüman Türklere ve Hükümete teşekkür borçlu olduklarını bildirmiştir.¹⁹⁹

Papa Eftim, Türk milletine karşı yıkıcı faaliyetler içinde bulunan Fener Patrikhanesi ile ilişkilerini Mondros Mütarekesi sonrasında tamamen askıya almış ve 1920 yılı başlarından itibaren tamamen koparmıştır. Bundan sonra da Türk Ortodokslarına ait bir Patrikhane kurulması için çalışmıştır. Sonuçta Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kuruluşuna ilişkin kanun 1 Mayıs 1921 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından görüşülüp kabul edilmiştir. Türk Ortodoks Patrikhanesi kanunen kuruluşunu müteakip Millî Mücadeleye yardımlarını maddi ve manevi yönden devam ettirmiştir. Hatta 11 Haziran 1921 tarihinde ABD ve Avrupa Dışişleri Bakanlıklarına çekilen telgrafta;

“...Türkiye'den başka bir devlet himayesini asla ve kat'a istemediğimizi, Türkiye'den başka hiçbir müessesenin namımıza söz söylemeye selahiyatdar olmadığını efkâr-ı umumîye-i cihana ilân ederiz” denilmiştir.²⁰⁰

Ayrıca Papa Eftim 30 Kasım 1921 tarihinde yayınladığı bildirisinde;

“Vatanları olan Anadolu'ya karşı yapılan haksız saldırılara değinmiş ve bunlara karşı mücadele etmekten başka çareleri olmadığını, Avrupa ve Yunan baskısının kendilerini de en

¹⁹⁷ Atalay B., 2001, s.151

¹⁹⁸ **Hakimiyet'i Milliye**, “Pontus Rum Cemiyet-i Hafiyesi”, 30 Mart 1337/1921 (Aktaran:Atalay B., 2001, s.151)

¹⁹⁹ Atalay B., 2001, s.187

²⁰⁰ Atalay B., 2001, s.188-189

az Müslüman Türkler kadar rahatsız ettiğini belirterek bugün, içerisinde bulunulan durumun başlıca sebebinin Fener Patrikhanesi olduğunu” ifade etmiştir.²⁰¹

Görüldüğü gibi Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ve onun güdümünde olan Ortodokslar haricinde Anadolu’da yaşamakta olan Ortodoksların Türk yönetimi ile bir sorunları yoktur. Fener Patrikhanesi ise kendisine sağlanan imkânların kıymetini bilmemiş ve önce Osmanlı Devletinin müteakiben de Millî Mücadele döneminde yeni Türkiye’nin önünde bir engel olarak faaliyetlerde bulunmuştur. Türk Milleti nazarında Anadolu’da yaşanan birçok kanlı olayın sorumlusu Fener Patrikhanesi olarak hafızalara kazınmıştır. Bütün bu düşünceler sonucunda Patrikhane’nin Türkiye sınırları dışına çıkarılması en doğru karar olarak Türk Kamuoyunun düşüncesinde yerini bulmuştur.

Lozan’da 20 Kasım 1922 tarihinde barış görüşmelerinin başlamasıyla birlikte başta Patrik Meletios olmak üzere, bütün Patrikhane çevrelerinde olumlu anlamda değişiklikler olmaya başlamıştır. Patrik eski saldırgan tavırlarını bir tarafa bırakmış, daha önce yanına yaklaştırmadığı Türk gazetecilerle görüşme talebinde bulunmuştur. 1 Aralık 1922 tarihinde Türk gazetecilerle yaptığı görüşme sırasında;

“Türkler ve Rumlarla ilgili olarak düne ait ne varsa unutalım, yeni bir sayfa açalım. Artık Patrikhane sadece dinî işlerle ilgilenecektir. Geçmişte çok hata yaptık. Bundan sonra Türkler ve Hıristiyanlar arasında dostluk köprüsü olmaya hazırız. Daha önce Rumlar tarafından yapılanlar bir cinnet hali idi. Türkler aynı şeyi bize karşı tekrarlamayacak kadar geniş gönlüdür. Şu anda Türklere karşı olan hürmetimiz çok fazla artmıştır. Çünkü onlar verdikleri mücadele ile yaşamaya hakları olduğunu bütün dünyaya ispat ettiler” şeklinde beyanatta bulunuyordu.²⁰² Ancak artık bir takım şeyler için çok geç olduğunu unutmaktaydı.

Yukarıda belirtildiği üzere Yunanistan’ın 1830’da bağımsız bir devlet olmasından sonra Fener Patriği sürekli Türkler aleyhinde faaliyette bulunmuş “devlet içinde devlet” rolünü oynamaya başlamıştır. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında Patrikhane, bu tahrik ve eylemleri daha da artırmıştır. Bunun üzerine Lozan Konferansı esnasında Türk Heyeti, Patrikhanenin İstanbul’dan kaldırılmasını istemiş ve bu yönde mücadele etmiştir. Ancak Patriklik, İngiliz temsilcisi Lord Curzon’un “siyasî meselelerle uğraşmaması kaydıyla yerinde kalması” teklifinin kabul edilmesi üzerine İstanbul’da kalmıştır.²⁰³

Lozan’da çözümlenmiş olmasına rağmen Patrikhane’nin sorun haline gelmesi 1924 yılında Patrikliğe tayin edilen Arapoğlu Konstantin’in mübadeleye tâbi olması nedeniyle Türk

²⁰¹ Atalay B., 2001, s.189-190

²⁰² Atalay B., 2001, s.197

²⁰³ Dilan H.B., 1998, s.22

makamlarınca sınır dışı edilmesinden kaynaklanmıştır. Bu durumun Yunanistan tarafından tepki ile karşılanması üzerine Mübadele Komisyonu meseleyi görüşmüş ve Konstantin'in mübadeleye tâbi olduğunu belirtmiştir. Fakat Patriklik sıfatının İstanbul'da bırakılmasının veya bırakılmamasının TBMM'nin yetkisinin dışında olduğunu da belirtmeyi ihmal etmemiştir. Patrikhane meselesi, Konstantin'in 19 Mayıs 1925'te istifa etmesi ve yerine Vasil Georgiades'in seçilmesi üzerine halledilmiştir.

1930 yılından itibaren Türk-Yunan ilişkileri düzelme eksenine girmiştir. Bunda en önemli etken Bulgaristan'ın Balkanlar'daki tutumu olmuştur. Bulgaristan I. Dünya Savaşı'nın kendisi açısından sonuçlanış biçimini hiçbir zaman beğenmemiş ve daima değişimci bir tutum sergilemiştir. Bu kapsamda Yunanistan ile Makedonya ve Batı Trakya sorununu gündeme getirmiş, bu durum da Yunanistan'ı Türkiye'ye yaklaştırmıştır.

Türkiye ve Yunanistan bu yumuşama ve dostluk dönemini ikili ziyaretlerle pekiştirmişlerdir. Yunan başbakanı Venizelos 27 Kasım 1930'da Ankara'ya bir ziyarette bulunmuştur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa yasama yılının açılışında 1 Kasım 1930 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada Yunan Başbakanı'nın ziyaretini şöyle değerlendirmektedir;

“Komşumuz ve dostumuz Yunanistan Başvekilinin ve Hariciye Nazırının Ankara'yı resmen ziyaretlerini hususi bir memnuniyetle zikrederim. Türkiye ile Yunanistan'ın yüksek menfaatleri birbirine zıt olmaktan tamamen çıkmıştır. Bu iki memleketin samimi bir dostlukta kendileri için emniyet ve kuvvet görmelerinde isabet vardır.

İki cumhuriyet arasında açılan yeni devrin yeni esaslarını, ahde rapteden vesikalar yüksek tasvibinize arz olunmuştur”²⁰⁴ demektedir.

Yine, 1931 yılı içinde Başvekil İsmet İnönü ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü'nün Yunanistan'ı ziyaretleri münasebetleriyle 1 Kasım 1931 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada;

“Türkiye'nin güvenliğini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti daima düsturumuz olacaktır. Başvekil ve Hariciye Vekilinin Yunanistan ziyaretleri iki memleket arasında kıymetli dostluk tezahüratına vesile vermekle bilhassa dikkat ve memnuniyetimizi mucip oldu. Birbirleriyle davası kalmadığı birbirleriyle iyi geçinmek kararında bulunduğunu ilan eden iki memleketin ilişkilerinde hayırlı inkişafı memnuniyetle kolaylaştırmak ve teşvik etmek emelimizdir.

Muhterem Millet Vekilleri;

²⁰⁴ Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s.53

Harici siyasetimizin müsalemetperver ve müstakim mahiyeti, geçen sene içinde bir daha tebarüz etmiştir. Yakın komşularımızla münasebetlerimizin samimiyeti artmıştır. Beynelmilel âlemde, her devletle iyi münasebette bulunmakta, müspet semereler elde etmekteyiz.

Türkiye'nin emniyetini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır²⁰⁵ demektedir.

Gazi Mustafa Kemal bu ifadeleriyle Türkiye Cumhuriyetinin takip etmekte olduğu dış politikanın esaslarını bir kere daha ortaya koymaktadır. Kısaca bizimle dost olmak isteyen herkese, eşitlik çerçevesinde kapımız sonuna kadar açık demektedir.

Eylül 1933'de Yunan Başvekili Çaldaris'in Ankara'yı ziyareti esnasında müşterek sınırların tecavüzden masunluğu hakkında bir antlaşma imzalanmıştır. İmzalanan diğer bir antlaşma ile iki devlet kendilerini ilgilendiren meselelerde birbirleriyle istişarede bulunacaklardır. Ayrıca, milletlerarası toplantılarda da Türkiye ve Yunanistan birlikte temsilci bulundurmaya taahhüt ediyorlardı. Bu antlaşma ile Türkiye ve Yunanistan bir nevi ittifak münasebetlerine girmiş olmaktadır.²⁰⁶ Bu ziyarete ilişkin olarak;

“Balkanlarda münasebetlerimiz inkişafa mazhar olmuştur. Yunanistan'ın mümtaz Başvekilini ve Nazırlarını kabul ettiğimiz esnada, dostça antlaşma paktı imza edildi. Başlıca hükmü, iki memleketin müşterek hudutlarını karşılıklı taahhüt altına alan bu mukavele, Yunanistan'la aramızda mütemadiyen artan dostluk ve emniyet rabıtasının neticesidir. Bu muahede denizde ve karada yüksek menfaatleri ve coğrafi rabıtaları bu kadar birbirine girmiş olan iki memleket için tabii ihtiyacın ifadesidir. Bu muahede, Balkanlarda dahi sulhun ve umumi ahengin kuvvetli bir vasıtası olacaktır²⁰⁷ demektedir.

Dönem itibarıyla Türk-Yunan ilişkilerinin ulaştığı boyutu göstermesi açısından önemli olan hususlardan biride Yunanistan Başbakanı Venizelos'un, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşayı Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermesidir. Yapılan diğer bir jestse Gazi Mustafa Kemal'in doğduğu evin o anki sahiplerinden Yunan Hükümeti tarafından satın alınarak müzeye çevrilmesidir.²⁰⁸ Böylece, Türk-Yunan ilişkileri 1954 yılına kadar sürecek bir iyi ilişkiler dönemine girer.

²⁰⁵ Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1981, s.54

²⁰⁶ Esmer A.Ş., 1953, s.213

²⁰⁷ Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1981, s.57

²⁰⁸ Önder M., Atatürk Evleri, TTK Yay., Ankara, 1983, s.155

1.6. Türk-Sovyet İlişkileri:

Türkiye'nin Millî Mücadele yıllarında Avrupa'nın güçlü devletleriyle çatışma halinde bulunduğunu, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin de Türkiye gibi emperyalizmle savaştığını ve iki ülkenin işbirliği yaparak 1921 antlaşmasını imzaladıkları yukarıda açıklanmıştır.

1923'ten sonra iki ülke arasındaki ilişkiler, Lozan'dan kalan meselelerin çözümünde Batılı Devletlerin Türkiye'ye karşı davranışlarının etkisi altına girmiştir.²⁰⁹ Musul sorununu çözümünde İngiltere'nin ve onu destekleyen Fransa'nın, İtalya ve Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'ye karşı olumsuz davranışlarının Türkiye'yi Sovyetlerle yakınlaştırdığını ifade edilebilir.

Ayrıca Birinci Dünya Savaşının galipleri ile Almanya'yı birbirlerine yaklaştırmak için hazırlanan "Locarno Sistemi"* de Sovyetleri Türkiye'ye yaklaştırmıştır. 1917 Bolşevik İhtilalinden sonra Sovyet Rusya çevresini sardığını değerlendirdiği kapitalist çemberi yıkmak için iki hedefe yönelmiştir. Bu hedefler:

I. Almanya ile Batılı devletlerin arasını açmak,

II. Komşuları ile iyi münasebetler kurarak bu devletleri kendisine yaklaştırmak. Bu doğrultuda 1921 yılında yaptıkları birçok antlaşma ile komşularıyla iyi ilişkiler kurmayı başarmışlardır. Ancak birinci hedefinde başarılı olamamış, 16 Nisan 1922'de Almanya ile aralarında yaptıkları Rapollo Antlaşması* uzun ömürlü olmamış, 1 Aralık 1925'de Almanya ile Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında imzalanan Locarno Antlaşması Almanya'yı Sovyet Rusya'dan uzaklaştırmıştır.

Gerek Locarno Antlaşmaları gerekse Milletler Cemiyeti Meclisi'nin Musul hakkındaki kararı Türkiye ile Sovyet Rusya'yı bir kez daha birbirine yaklaştırmış ve iki devlet arasında 17 Aralık 1925'te, Paris'te Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşmasının imzalanmasına neden olmuştur.²¹⁰

²⁰⁹ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.82

* *Daha çok Fransa ile Almanya arasındaki sorunları çözmeyi amaçlayan ancak iki ülkenin haricinde İngiltere, Belçika, İtalya, Polonya, Çekoslovakya'nın imzaladığı üç antlaşmalı bir seriden oluşan ve Almanya'yı tekrar milletlerarası işbirliğine sokmuş, iki savaş arası dönemin önemli antlaşmalarından biridir. Versay Antlaşmasını kuvvetlendiren bir antlaşma olarak düşünülmüşse de aslında zayıflatan bir unsur olarak dikkati çekmektedir. Fransa açısından büyük önem taşımakta olup Dışişleri Bakanı Aristide Briand antlaşmaya ilişkin olarak "Biz Locarno'da Avrupa'ca konuştuk. Bu, öğrenilmesi gereken olacak olan yeni bir dildir" demektedir. (Armaoğlu F., 1993, s.160-162)*

* *1922 Nisanında Cenova'da toplanan Dünya Ekonomik Konferansı esnasında Almanya ve Sovyet Rusya'ya karşı takınulan olumsuz tavır nedeniyle iki ülke arasında yapılan gizli görüşmeler neticesinde 16 Nisan 1922'de Rapollo'da imzalanan bir antlaşmadır. Önemli hükümler içermemektedir. İki ülke arasında diplomatik ilişkileri başlatmış ve savaş sonrasında karşılıklı iddiaların ortadan kalktığı deklare edilmiştir.. (Armaoğlu F., 1993, s.165-168)*

²¹⁰ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.83

Daha bu antlaşma imzalanmadan önce Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal TBMM yasama yılı açılışında, 1 Kasım 1925 tarihinde yaptığı konuşmada; “Komşumuz ve dostumuz Sovyet Cumhuriyetiyle münasebetimiz samimanedir. Yekdiğere karşı emniyetbahş bir hattı hareket üzerindeyiz”²¹¹ demek suretiyle milletvekillerine yapılacak antlaşma hakkında ön bilgi vermektedir.

Rusya adına Chicherin (Çiçerin) ile Türkiye adına Tefvik Rüştü Aras’ın imzaladığı antlaşma hükümleri özetle şöyledir:

I. Askeri manevralar hariç olmak kaydıyla taraflar birine karşı üçüncü devlet ya da devletler tarafından saldırılması durumunda tarafsız kalacaklardır,

II. İki taraf da birbirine saldırmamayı taahhüt ederler, birbirlerine karşı herhangi bir ittifak içine girmeyecekler, üçüncü tarafın iki ülkeden birine karşı gerçekleştirdiği saldırıya iştirak etmeyeceklerdir.

III. Antlaşmanın süresi üç yıl olacaktır. Sürenin bitiminden altı ay önce son verilmek istendiği bildirilmezse Antlaşma kendiliğinden bir yıl uzamış olacaktır.²¹²

Antlaşma hükümlerine göre iki ülke birbirlerine karşı saldırmazlık ve tarafsızlık hususunda garanti vermektedir. Bu durum daha çok Musul’dan sonra Türkiye’nin Batılı devletler ile ilişkilerinin gelişmesi ve Rusya’ya karşı bir oluşum içerisine girme ihtimaline karşı Rusya’nın düşündüğü bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

1925 Antlaşmasından sonra Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimini iki açıdan ele almak gerekmektedir:

I. Siyasî münasebetler,

II. İktisadi ve ticari münasebetler. Bu antlaşma imzalandığında henüz iki ülkede Milletler Cemiyeti’nin üyesi değildiler. Sovyet Rusya milletler Cemiyetini, büyük devletler tarafından organize edilmiş ve kendisine karşı saldırı maksadıyla kullanılacak bir oluşum olarak düşünüyordu. Bu yüzden kendisi girmediği gibi Türkiye’nin de girmesini önlemeğe çalışıyordu. Diğer taraftan İngiltere Musul meselesinin çözümlenmiş olması nedeniyle Türkiye’yi Moskova’dan ayırmak istiyor bu maksatla ekonomik boykot sayılabilecek mali tedbirler almaktan geri kalmıyordu. Ancak bu durum Türkiye’yi Rusya’dan uzaklaştırmamış bilakis siyasi açıdan daha da yakınlaştırmıştır.

1925 Antlaşmasından sonra iki ülke arasındaki iktisadi ve ticari münasebetler siyasi gelişmelerle paralellik göstermemiştir. O dönemde Rusya kendi kalkınma meselesi ile uğraşmaktadır ve bu konularda Türkiye’yi tatmin edecek durumda değildir. Millî Mücadele döneminde her yönde artan ilişkiler, Lozan’dan sonra istenen seviyeye bir türlü

²¹¹ Atatürk’ün Milli Dış Politikası, 1981, s.46

²¹² Soysal İ., 1983, s.268-269

ulaşamamıştır. Şubat 1926'da Türkiye'den ithal edilen mallara Sovyetlerin giriş izni vermemesi üzerine Türk Hükümeti protesto çekmiş, Kasım 1926'da Dışişleri Bakanları Odesa'da bir araya gelmiş ancak sorun çözülememiştir. İki devlet arasındaki ticaret hususunda meydana gelen sorunları çözmek amacıyla Ocak 1927'de görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler iki temel konu üzerinde cereyan ediyordu.

I. Sovyetlerin bazı Türk mallarını ithal etmek istememeleri,

II. Türkiye'nin bazı ilerinde bulunan Ticaret Temsilciliklerine ülke dışı haklar talep edilmesi.²¹³

Görüşmeler sonucunda 11 Mart 1927'de, Ankara'da, Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Sovyetlerin Türkiye'den yapacakları ithalata kota koyulması, ticaret mümessilliklerinin şubeler kurması ve diplomatik bazı imtiyazlardan faydalanmaları Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Buna karşılık olarak Batum limanının Türkiye tarafından kullanılması sağlanıyordu. 1927 Antlaşması iki ülke arasındaki ticaret hacmini artırmış ancak iktisadi ve ticari konularda çatışmaların önünü kesememiştir. Sovyetler Türk ihracatçılarına karşı güçlük çıkarmaya devam etmişlerdir.

1928 yılından sonra iki ülke arasındaki siyasî ilişkiler uluslar arası politikanın etkisi altında kalmıştır. Milletler Cemiyeti tarafından Cenevre'de düzenlenen Silahsızlanma Konferansına çağrılan Sovyetler Birliği Türkiye'nin de katılmasını teklif etmiş ve Sovyet Temsilcisi Litvinof hazırlık çalışmaları esnasında "Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya siyasetinde oynamakta olduğu mühim rol ve coğrafi durumu sebebiyle" komisyon toplantılarına katılması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Türkiye Mart 1928'de Cenevre'ye davet edilmiş ve Millî Mücadeleden sonra ilk defa olarak katıldığı uluslar arası konferansta Sovyet Rusya tezi olan "topyekûn silahsızlanmayı" desteklemiştir.²¹⁴ Bu durum Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin katılımı hususundaki ısrarının sebebini açıklaması açısından değerlendirilebilir.

İki ülke arasındaki yakınlaşmanın diğer bir göstergesi de Türkiye'nin 1928 yılında Litvinof Protokolü'ne katılmasıdır. Milletler Cemiyeti'nin muhtemel bir savaşı önlemekte yetersiz kalacağını düşünen ABD Dışişleri Bakanı Kellog ve Fransız Dışişleri Bakanı Briand, boşluğu doldurmak için 22 Ağustos 1928 yılında yeni bir uluslar arası belge (Briand-Kellog Paktı) hazırlamışlardır. Bu belge ile "savaşın millî siyaset vasıtası olarak kullanılması" yani tecavüz maksatlı savaş yasaklanıyordu. Türkiye bu belgeyi 8 Eylül 1928'de imzalamıştır. Batılı devletlerin saldırısından çekinen Sovyetler Birliği'de ilk tasdik eden olarak pakta katılmıştır. Paktın Doğu Avrupa ülkelerinde de bir an önce imzalanmasını temin maksadıyla

²¹³ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.84

²¹⁴ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.84-86

9 Şubat 1929'da Polonya, Letonya ve Estonya'nın katılımıyla Moskova'da Litvinof Protokolü adı verilen protokol imzalanmıştır. Bu protokol 26 Şubat 1929'da Türk Dışişleri Bakanına verilmiştir. TBMM'de yapılan görüşmeler neticesinde 1 Nisan 1929'da onaylanan protokol ile Türkiye'de dâhil olmuştur.²¹⁵

1923–1930 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkileri oldukça dostane devam etmiştir. Bu dönemin sonuna doğru artık Sovyet Rusya Türkiye'nin dayandığı tek büyük ülke olmaktan çıkmaya başlamıştır. 1928 yılında imzalanan Türk İtalyan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, 1930 yılına doğru İngiltere, Fransa ve Yunanistan'la halledilen meseleler Türkiye'nin bu devletler ile dostane ilişkiler kurmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum Sovyet Rusya'da endişe yaratmış ve Sovyet Hariciye Komiser Yardımcısı Karahan 12 Aralık 1929'da Türkiye'ye gelerek 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını teyit eden ve iki yıl daha uzatan bir protokol imzalamıştır. Bu girişimin Sovyetler Birliğinden gelmesinin sebebi olarak Japonya'nın Mançurya'daki tecavüz hareketini ve Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesi karşısında duyulan endişeler²¹⁶ değerlendirilebilir.

Protokol içerisinde yer alan “Âkidlerden her biri diğer tarafa iblâğ etmeksizin, işbu tarafın kara veya denizden doğrudan doğruya komşuluğunda bulunan devletlerle siyasi mukaveleler akdin matuf müzakerelere girişmemeyi ve bu kabil mukaveleleri ancak mevzubahis tarafın muvafakati ile akdetmeyi taahhüt etmişlerdir”²¹⁷ ifadesi dikkat çekicidir.

Bu ifade Rusya'nın Türkiye'nin Batılı Devletler ile iyi ilişkiler kurmasının önünü kesmeye dönük bir manevrası niteliğindedir. Bu sayede Türkiye'nin üçüncü ülkeler ile yapacağı antlaşmaları kontrol altına almak istemektedir. Ancak bu durum bile Türkiye ile Batılı devletlerin iyi ilişkiler geliştirmesine engel olamamıştır.

Türkiye 1930 yılından sonra Status quo'cu devletlere yönelik bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu durum Sovyetler Birliği'ni Türkiye'nin dayandığı tek büyük ülke durumundan çıkarmıştır. Ancak gelişen yeni durum Türk-Sovyet ilişkilerinin bittiği anlamına gelmemektedir. Çünkü Türkiye, girişmiş olduğu sosyal ve iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi için ve aynı zamanda da askerî gücünü artırabilmek için Batılı Devletler kadar Sovyetler Birliğinin de yardımına ihtiyaç duymaktaydı.²¹⁸ Başbakan İsmet Paşa'nın 1930 Ekiminde kurduğu yeni kabinenin programını TBMM'de okurken dış politikaya ilişkin söylemiş olduğu şu sözler dikkat çekicidir: “Millî Mücadeleden beri teessüs eden dostluk

²¹⁵ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.86

²¹⁶ Esmer A.Ş., 1953, s.217

²¹⁷ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.87

²¹⁸ Gönlübol M., Sar C., 1969,117

münasebetlerinin muhafaza ve takviyesine, yani dostlukların lazım oldukları kıymetle takdir edilmesine çalışmak.”²¹⁹

Bu ifade ile eski dostlukların devam ettirileceği ancak gelişen durumlara ve ihtiyaçlara göre yeni dostlukların da kurulacağı ilan ediliyordu. Türkiye'nin artık Batılı Devletler ile Sovyetler Birliği arasında yavaş yavaş tarafsız bir politika izlemeye başladığını belirtmek hiç de yanlış olmayacak bir yorumdur. Sovyetler Birliği'nde Türkiye'yi tamamen kaybetmemek uğruna ilişkileri sıcak tutma çabası içerisinde bulunmuştur.

1932 yılının Nisan ayında Sovyet Hükümetinin daveti üzerine Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Moskova'yı ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret iki devlet arasındaki siyasi ve iktisadi ilişkilerin tekrar ele alınmasını sağlamış, Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye sekiz milyon dolarlık kredi açması yönünde mutabakata varılmıştır. Bu yardımın gerçekleşmesine dair protokol ise iki yıl sonra 21 Ocak 1934 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Moskova görüşmelerinin sonuçlanmasından kısa bir süre sonra Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girmiştir. Bu durum Türkiye'yi Status quo'cu devletlere bir adım daha yaklaştırmış ancak hemen müteakibinde Sovyetler Birliğinin de teşkilata üye olması iki ülke arasında çıkması muhtemel gerilimin önünü kesmiştir.²²⁰

1933–1936 yılları arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği sıkı bir işbirliği devresine girmişlerdir. Bu işbirliğinin en önemli sebebini büyük Avrupa Devletleri arasındaki kutuplaşma hareketinin yeni bir şekil alması olarak yorumlamak mümkündür. Bu durumun ilginç örneklerinden birisi olarak revizyonist Almanya ve İtalya'nın anti-revizyonist İngiltere ve Fransa ile dördü bir pakt oluşturmak üzere olduklarına dair çıkan söylentidir. Bu durum revizyonist iddialarla Almanya ve İtalya'nın toprak talebinde buldukları ülkeler arasında ciddi endişe uyandırmıştır. İtalya'nın toprak talebinde bulunduğu Türkiye'de de bu durum endişe yaratmıştır. Atatürk, Ankara'da yabancı devlet temsilcilerine verdiği bir akşam yemeği esnasında, Türkiye'nin Dördü Pakti iyi karşılamayacağını açıkça ifade etmiştir.

Gelişen bu durum karşısında Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Aras'ın teklifi ile Sovyetler Birliği tarafından Avrupa ve Yakın Doğu'da bulunan bütün komşuları arasında Dördü Pakta karşı bir işbirliği için girişimde bulunulmuştur. Aslında, Revizyonistlerle anti-revizyonistler arasında gerçekleştirilmek istenen Pakt Sovyetler Birliğini de endişelendirmişti. Girişim sonucunu vermiş ve 1933 yılında Londra'da toplanan Dünya İktisat Konferansı sırasında görüşmeler yapılmış ve ilgili ülkeler arasında “Tecavüzün Tarifi” konusunda 3 ve 4 Temmuz 1933 tarihlerinde iki antlaşma imzalanmıştır. Birinci antlaşma Türkiye, Sovyetler Birliği, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, İran ve Afganistan arasında, ikinci antlaşma ise

²¹⁹ Esmer A.Ş., 1953, s.216-217

²²⁰ Gönlübol M., Sar C., 1969,117

Türkiye, Sovyetler Birliği, Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya arasında gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşmaların maksadı taraf ülkelere karşı muhtemel bir tecavüz karşısında gerçek mütecavizi ortaya çıkarmak ve dolaylı olarak taraf ülkeler arasında yeni bir grubun teşkilidir.²²¹

Antlaşmalar Türkiye ve Sovyetler Birliği açısından değerlendirildiğinde karşımıza iki yorum daha çıkmaktadır. İmzalanan iki antlaşmada her iki ülke de yer almıştır. Bu durum bir nevi ittifak olarak yorumlanabilir. Ayrıca, taraf ülkelerin coğrafi konumları dikkate alındığında Sovyetler Birliğini kuşatan ülkeler oldukları görülecektir. Bu durumda Sovyetler Birliğinin kendisine karşı muhtemel bir saldırıda tampon ülkeler kuşağı oluşturma çabası olarak da değerlendirilebilir. Türkiye açısından ise Balkanların ve Doğu'nun güvence altına alınması anlamını taşıdığı sonucuna varılabilir.

Bu döneme ilişkin Türk-Sovyet ilişkilerine ait önemli hususlardan birisi de Boğazlar meselesidir. Bu dönemde Türkiye Lozan'da ortaya konmuş olan Boğazlar Rejimini değiştirmek istemektedir. Bu konuya ilişkin 1933 yılından itibaren girişimlerde bulunmuştur. Konuya ilişkin olarak Mart 1993'de gerçekleştirilmiş olan Silahsızlanma Konferansı esnasında Türkiye Boğazları silahtan tecrit eden Lozan Antlaşmasının ilgili hükümlerinin değiştirilmesini teklif etmiştir. Aynı konferansta Türkiye'nin silahsızlanmaya ilişkin Sovyet teklifini desteklediği yukarıda belirtilmişti. Sovyetler Birliği'de Boğazlar konusundaki Türk teklifini desteklemiştir. Müteakiben Voroşilov başkanlığında Türkiye'yi ziyaret eden bir Sovyet heyeti konu hakkında olumlu görüşmelerde bulunmuş, bunun üzerine Atatürk Türk-Sovyet ilişkileri hakkında şöyle demiştir: “Son günlerde Boğazlar meselesini ortaya koyduğumuz zaman, Sovyetlerin, bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı bildirmiş olmaları, Türk ulusunda yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır. Türk-Sovyet dostluğu uluslar arası barış için şimdiye kadar yalnız hayır ve fayda getirmiştir. Undan sonra da yalnız hayırlı ve faydalı olacaktır.” İki devlet arasında dostane zeminde gelişen ilişkiler sonunda 7 Kasım 1935'te, 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile bunun uzatılması hakkındaki 17 Aralık 1929 ve 30 Ekim 1931 tarihli iki protokol ve esas antlaşmaya ek 7 Mart 1931 tarihli Deniz Protokolünün süresinin onbeş yıl süre ile uzatılmasını öngören bir protokol imzalanmıştır. Bu, 1921 yılında Mustafa Kemal'in önderliğinde ve girişimleriyle başlayan iki ülke arasındaki münasebetlerin geleceğe taşınması hususunda iki ülkenin fikir birliği içerisinde olduğunun göstergesi olmuştur.

Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras geçmiş onbeş yıllık Türk-Sovyet ilişkilerini şu şekilde özetlemektedir: “Bizim onbeş seneden çok fazla bir müddet içinde Sovyetler Rusyası ile

²²¹ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.118

yapılan bir işbirliği devremiz vardı. Bu devrede birçok milletlerarası meselelerde beraber görüştük ve yürüdük. Bu yüzden bir harbe girmek zarureti belirmediği gibi, aramızda; icabında birlikte harbe girmek taahhüdü bile yoktu. Fakat amelî bir işbirliğimiz vardı ve her birimizi ilgilendiren herhangi bir iş üzerinde aramızda görüşmeden bir şey yapılmazdı.”

1936 yılına kadar ufak tefek bazı sorunlar yaşamasına rağmen gayet dengeli devam eden Türk-Sovyet ilişkileri, yıl içinde toplanan Montrö Konferansı ve müteakip yıllarda Türkiye'nin İngiltere ile işbirliğine gitmesi üzerine aynı şekilde devam edememiştir.²²²

Yukarıda incelediğimiz olaylar Türk Dışişleri Bakanı'nın söylediklerini doğrulamaktadır. İki ülke ittifak veya müttefiklik ilişkisi içerisinde olmasalar bile uluslar arası faaliyetlerde devamlı bir istişare ve işbirliği süreci içerisinde bulunmuşlardır. Bu durumu Atatürk'ün yönlendirdiği Türk Dış Politikasının sonucu olarak değerlendirmek gerekir.

1.7. Türk-Macar İlişkileri:

Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olarak sürdürdüğü I. Dünya Savaşı sonucunda yenilmiş ve 4 Haziran 1920 yılında imzaladığı Trianon Antlaşması ile büyük ölçüde toprak kaybetmiştir. Bu barış ile Macaristan, Presburg bölgesini Çekoslovakya'ya; Bosna-Hersek'i Yugoslavya'ya; Transilvanya'yı Romanya'ya ve Burgerland'ı Avusturya'ya terk etmiştir.²²³ Topraklarının yarısından fazlasını (2/3'ünü) komşu ülkelere kaptıran Macaristan'da; Atatürk'ün başlattığı bağımsızlık mücadelesi, Macar ulusunun geleceği için de bir ümit kıvılcımı teşkil etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'daki yeniden yapılanmanın her adımı ve Atatürk'ün yaptığı inkılâplar hayranlıkla karşılanmıştır.²²⁴ Lozan Antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle ilişkiler daha da gelişmiş, diplomatik ilişkiler kurulmuş, dostluk, ikamet ve ticaret antlaşmaları imzalanmıştır.

Yeni girilen dönemde Macar Hükümetleri dostluk ilişkisinin devamı ve gelişmesine büyük özen göstermiş, Atatürk'te milli dış siyasetin dayandığı “yurtta sulh, dünyada sulh” ilkesinden hareketle bu dostluğa büyük önem vermiştir. Bu dönemde sosyal ve kültürel alanda da önemli bir yakınlaşma gözlemlenmektedir. Amiral Horthy, bağımsızlığını sağlayan kardeş Türk Milletine Avrupa'da irfan, ziraat alanlarında samimi kardeş hissi ile ancak Macarların rehber olabileceğini bildirmiştir.²²⁵

²²² Gönübol M., Sar C., 1969, s.119

²²³ Özgiray A., “Türkiye – Macaristan Siyasi İlişkileri” (1923–1938), Tarih İncelemeleri Dergisi, XII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1997, s.80.

²²⁴ Demirkan T., **Macar Turancıları**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.53–55.

²²⁵ Şimşir B. N., **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C.III, TTK Basımevi, Ankara, 2001, s.278.

1932 yılında başbakan olan General Gömbös'de "birbirlerine kan ve kardeşlik bağları ile bağlı bulunan iki milletin kültürel ve ekonomik alanlarda yapacakları birçok şey olduğunu" söylemiştir. Atatürk ve dönemin ileri gelen devlet adamları da ilk önce "kardeş Macar ulusu" ile yapılan sözleşmelerle sevgi ve güven ile karşılıklı iş birliğine geçmeyi uygun görmüşler; Macar bilim adamları, uzmanlar Türkiye'ye davet edilmişler ve bu kişilerin Türkiye'nin yeniden yapılanması sırasında büyük emekleri geçmiştir.²²⁶

Macaristan Faşist Partisinin 1932 yılında iktidara geçmesiyle Birinci Dünya Savaşında topraklarının büyük bölümünü komşularına kaptıran Macaristan'da kaybedilen toprakların tekrar kazanılmasına dönük olarak değişimci düşünce ön plana çıkmaya başlamıştır. Trianon antlaşmasının tekrar gözden geçirilmesi ve düzeltilmesi, kaybedilen en değerli toprakların tekrar kazanılması Macar Ulusu için en önemli ülkü olmuş, bu yüzden de Macaristan iki savaş arasının en değişimci ülkelerinden biri olmuştur.²²⁷

Bu tarihlerde Türkiye komşusu olan devletlerle sınırlarının çoğunu belirlediği için Macaristan'ın değişimci tavırları çok dikkate alınmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde bizzat Atatürk'ün belirlediği dış siyaset ilkeleri çerçevesinde ve milli sınırlar içerisinde kalarak Türkiye'yi güçlendirmeyi, bağımsızlığını muhafaza ederek her devletle iyi ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Özellikle İtalya'nın yayılma siyaseti karşısında Balkan devletleriyle iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmış ve sonucunda 9 Şubat 1934 yılında Balkan Paktı kurulmuştur. Antirevizyonist bir özellik taşıyan bu pakt başlangıçta Macaristan tarafından kendine karşı yapılmış bir oluşum olarak algılanmış ise de Türkiye Dışişleri Bakanının Mart ayında yaptığı Macaristan ziyareti olumsuz tavrı ortadan kaldırmıştır. Atatürk'ün dirayeti ve kıvrak zekâsıyla aradaki buzlar erimiş ve ilişkiler tekrar iyi yola girmiştir.²²⁸ 1933 senesi içinde Macaristan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Bu ziyarete ilişkin olarak Atatürk'ün 1 Kasım 1933'de yaptığı değerlendirme şu şekildedir:

"Macaristan'ın mümtaz Başvekili ve Hariciye Nazırının ziyaretlerini çok samimiyet ve memnuniyetle karşıladık. İki memleket arasındaki Bitaraflık ve Hakem Muahedesi de uzatılmıştır. Milletlerimiz arasındaki kardeşçe duygular bu mesut vesilelerle taşkın bir surette gösterilmiştir."²²⁹ Özetle Atatürk döneminde Türk - Macar ilişkileri çok iyi seviyede seyretmiştir denilebilir.

²²⁶ Erkun V., **Budapeşte'den Ankara'ya**, Türk – Macar Dostluk Derneği Yay., Ankara, 1999, s.36-37.

²²⁷ Armaoğlu F., **Siyasi Tarih (1789-1960)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1973, s.493-494.

²²⁸ Özgiray A., 1987, s.80.

²²⁹ **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, 1981, s.58

1.8. Türk- Bulgar İlişkileri:

1923 yılı başlarında Türkiye ile Bulgaristan arasındaki diyalogun artış gösterdiğini görmekteyiz. Bulgar Hükümet Başkanı Stamboliyski'nin talimatı ile Bulgaristan'ın Edirne Başkonsolosu Emekli General Markov, Bulgaristan ile Türkiye arasında iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri görüşmelerine hazırlık çalışmalarının başlatmak üzere görevlendirilmiştir. Bu kapsamda, 1923 Ocak ayı içinde Mustafa Kemal ile İzmir'de üç defa görüşülmüş ve bu görüşmeler samimi bir dostluk havası içinde geçmiştir. Görüşmelerde Markov, her iki ülkenin ortak problemlerine işaret ederek karşılıklı menfaatlerde iş birliğinin önemi üzerinde durmuştur. Mustafa Kemal'de bu görüşmelerden memnun ayrılmış, iyi niyet ve dostluk yönünde diplomatik ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduğunu belirtmiş ve şu görüşleri dile getirmiştir:

“Türkiye’ye karşı istilacı bir niyeti olmayan Bulgaristan’la kolay anlaşmaya varabiliriz. Balkanlarda bize dost bir millet lazımdır ve bu itibarla Bulgar Milleti coğrafi, siyasi ve iktisadi bakımlardan ihtiyaçlarımıza en iyi cevap vermektedir. Halklarımız arasında dostluk hem bizi, hem de sizi daha güçlü ve daha bağımsız yapacaktır... Batı Trakya sorununa gelince, Millî Misak isteklerimize girmesine rağmen, biz onu istilâ etmeyi hiçbir zaman ciddi olarak düşünmüş değiliz. Onu istilâ etmekle Türkiye'nin daha güçlü değil, bilakis daha güçsüz olacağı kanaatindeyim. Sizin durumunuz ise bambaşka. Kanaatimce, Batı Trakya sizler için hayati önemi olan bir sorun ve bu yüzden, biz sizleri desteklemeye hazırız.”

Her iki tarafında ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduğu görülmektedir. Ancak Antanta Devletlerinin baskısı yüzünden Bulgaristan istenen adımları atamamıştır.²³⁰ Ayrıca 8 Haziran 1923 darbesi ile Stamboliyski Hükümeti'nin düşürülmesi olgunlaşmaya başlayan Türk-Bulgar ilişkilerinin gelişmesini önlemiş, bir dostluk anlaşmasının imzalanmasını iki yıl geciktirmiştir.²³¹

1923'ün Kasım ayında Galatasaray mezunu olan ve Türkiye'yi çok iyi tanıyan tecrübeli diplomat Simeon Radeff'in İstanbul Bulgar Maslahatgüzarı olarak Türkiye'ye gelmesiyle Bulgar Türk görüşmeleri yeniden başlamıştır.²³² 1924 Haziran'ında Ankara'da Simeon Radeff'i kabul eden Başbakan İsmet Paşa şunları belirtmektedir: “Türkiye, Bulgaristan’la yakın bir dostluk kurma arzusundadır... Bizim politikamız açık bir politikadır. Bulgaristan aleyhinde hiçbir art niyetimiz yoktur.” Simeon Radeff de şu karşılığı vermiştir: “Biz bütün

²³⁰ Hakov C., “Atatürk ve Bulgaristan ile Türkiye Arasında Yeni Siyasal-Diplomatik Münasebetler”, Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991, Bildiriler, C.II, Ankara, 1996, s.1275-1276

²³¹ Köstüklü N., “Atatürk Dönemi Türkiye Bulgaristan İlişkilerine Dair Bazı Tespitler (1919-1938)”, Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2002, Gnkur. ATASE Bşk. Yay., Ankara, 2002, s.24

²³² Köstüklü N., 2002, s.25

komşularımızla, özellikle de geçmişin, anıların, menfaatlerin bizi bağladığı Türkiye ile dostane ilişkilerimiz olmasını istiyoruz...”²³³ Bu görüşmelerin temelini geçmişten süregelen aşağıdaki konularda toplamak mümkündür:

- I. Göçmenlerin eski yerleşim bölgelerine dönmeleri ve onların emlakı,
- II. Bulgaristan ve Türkiye’deki azınlıkların hakları,
- III. Azınlık okulları ve azınlıkların din işleri.

Türkiye adına Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Tevfik Kâmil ve Bulgaristan adına Orta Elçi Simeon Radeff’in başkanlığında Ankara’da yapılan müzakereler 18 Ekim 1925 günü varılan antlaşma ile sonuçlanmıştır. Bu antlaşma ile Cumhuriyet döneminde ilk kez Türkiye ile Bulgaristan arasında samimi bir şekilde iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin temelleri resmen atılmış oldu. Takip eden yıllarda da antlaşmanın getirdiği dostluk ortamının sosyal ve kültürel alanlarda etkisi görülmeye başlanmıştır. Bu kapsamda Bulgaristan’daki Türklerin sosyal ve kültürel durumlarıyla ilgilenecek Turan Cemiyetinin kurulmasına izin verilmiş ve Türk gençlerinin bir ülkü etrafında toplanmalarına imkân tanınmış, Atatürk İnkılâplarının Bulgaristan’daki Türkler arasında tanıtımı ve yayılması sağlanmıştır.²³⁴

Atatürk’ün yurttaki barış, dünyada barış ilkesine uygun olarak Türkiye, Balkanlar’daki dostluk ve güven ortamının artırılması için, Yunanistan ve Yugoslavya ile ilişkilerini geliştirirken bu devletlerle problemi olan ve değişimci bir politika takip eden Bulgaristan’ın endişelerini gidermek için Bulgaristan’la yeni bir anlaşma yapmıştır. 6 Mart 1929 tarihinde her iki ülke arasında “Tarafsızlık, Uzlaşma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Anlaşması” imzalandı. Bu anlaşma ile 1925 Anlaşmasıyla kurulan dostluk bağları daha da kuvvetlendirilmiş oldu. 1925 ve 1929 anlaşmaları müteakip Türk-Bulgar ilişkilerinin geleneksel temellerini atmıştır.²³⁵ İmzalanmasında Mustafa Kemal’in büyük katkısı olan bu antlaşmalar zamanın bütün güçlüklerini yenmiştir. İkinci Dünya Savaşı’na kadar halklar arası ve özellikle Balkanlar’daki münasebetlerin gelişmesinde bütün sebatsızlıklara rağmen, Bulgaristan’ın diğer komşularına kıyasla Türkiye ile en iyi münasebetleri olduğu söylenebilir.²³⁶

Atatürk, Türk-Bulgar ilişkilerinin seyri hakkında 1 Kasım 1933 tarihinde TBMM’nin Yasama Yılı açılışında şunları söylemektedir:

“Bulgaristan’la dostluk ve emniyet münasebetlerinin artırılması için biz bütün imkânları kullanmaktayız. İki memleket arasındaki bitarafılık ve hakem muahedesinin uzatılmasını derpiş eden bir protokol, vekillerimizin komşu hükümete cevabi ziyaretleri esnasında

²³³ Hakov C., 1996, s.1277

²³⁴ Köstüklü N., 2002, s.26

²³⁵ Köstüklü N., 2002, s.27

²³⁶ Hakov C., 1996, s.1280

imzalanmıştır. İktisadi ve siyasi münasebetleri inkişaf ettirmek, Cumhuriyet Hükümetinin ciddi arzusudur... Balkanlar da ve Orta Avrupa'daki devletlerarasında Türkiye Cumhuriyeti ancak politikasının dürüst ve açık mahiyeti sayesinde, samimi mevki muhafaza etmektedir. Pek nazik olan bu siyasetin icaplarını dikkatle göz önünde bulundurmaktayız.”²³⁷

1.9.Doğu Ülkeleriyle (Afganistan-İran) İlişkiler:

1.9.1. Türk-Afgan İlişkileri:

Bu dönem içinde Türkiye Cumhuriyetinin Sovyetler Birliğine dayanan dış ilişkilerden sıyrılmaya başlaması ve eşitlik ön şartı ile arzu eden bütün uluslar ile ikili ilişkiler kurması neticesinde Doğuda İran ve Afganistan ile bağlantı kurması da doğal karşılanabilir. Zaten,“Türkiye'nin eskiden beri bağımsız olan Afganistan ve İran ile önemli bir çıkar çatışması da bulunmuyordu.”²³⁸

Millî Mücadele sırasında Türkiye'nin Doğulu devletlere karşı takip etmiş olduğu siyaset Ankara Hükümetinin Hilafet müessesesine karşı tutumu ile paralel seyretmiştir. Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşları Hilafet'in er geç kalkacağı hususunda şüpheleri yoktu. Ancak muhtemel iç ve dış tepkiler düşünülerek hareket etmek gerekiyordu. Millî Mücadele esnasında dış yardıma ciddi olarak ihtiyaç vardı ve Doğulu devletlerin desteği bu hareketi güçlendirecekti. Atatürk'ün 1920 yılında yapmış olduğu konuşma Doğulu Müslüman devletlerden beklenen yardımı açık olarak ifade etmektedir:

“Bu halk harekâtıdır ve âlem'i İslâm'ın yardımına da istinat ediyoruz. Türklerin son müstakil Müslüman milleti olduğu gibi müstakil kalacaktır. Diğer yerlerdeki Müslümanlar da düşmanlarımıza karşı mücadele edeceklerdir. Bunlar ekseriyetle İngiliz idaresindedirler...”

Nitekim Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında kalan Müslüman halklar bile Millî Mücadele karşısında desteklerini belirtmişlerdir. Lozan Antlaşmasını müteakip Cumhuriyetin kurulmasıyla anlamını tamamen kaybetmiş olan Hilafet müessesesi 3 Mart 1924 tarihli kanunla ilga edilmiştir. Bu durum Doğulu Müslüman halklar arasında bazı tepkilere sebep olmuş, fakat Türkiye'de önemli bir yankı doğurmamıştır.²³⁹

Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkilerin 1 Mart 1921 tarihli Moskova antlaşması ile başladığını yukarıda belirtmiştik. Bu Antlaşma ile iki ülke birbirlerini tanımış ve karşılıklı işbirliği başlamıştı. Antlaşma hükümleri gereğince Türkiye Afganistan'a eğitim-öğretim ve

²³⁷ Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1981, s.58-59

²³⁸ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.95

²³⁹ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.95-96

askeri alanda yardımlarda bulunmak maksadıyla öğretmen ve subaylar göndermişti. Cumhuriyetin ilanından sonrada ilişkiler aynı sıcaklıkta devam etmiş, ilişkiler 1921 Antlaşması çerçevesinde devam etmiştir.

1928 yılında Afganistan Kralı Amanullah Han, eşi Kraliçe Süreyya ile birlikte Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapmıştır. Bu ziyaret Türkiye'ye devlet başkanı seviyesinde yapılan ilk ziyaret olması açısından önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de ziyareti çok detaylı bir şekilde planlayarak Afgan Kralına ve şahsında Afgan Milletine karşı beslemekte olduğu dostluğu göstermiştir.²⁴⁰

Bu ziyaret sırasında imzalanan dostluk antlaşmasıyla Türk-Afgan ilişkileri daha da gelişmiştir. 25 Mayıs 1928 tarihinde yapılan Türkiye Afganistan Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahadenamesi 9 maddeden oluşmaktaydı. Bu antlaşma ile Afganistan'a gönderilen uzman sayısı arttırılmıştır.²⁴¹

Amanullah Han Türkiye ziyaretinden çok memnun ayrılmış, Türkiye'de gördüğü yenilikleri ve Mustafa Kemal'in tavsiyelerini ülkesinde gerçekleştirmek heyecanı ile 1928 Temmuz başlarında Afganistan'a dönmüştür. Ülkesini aydınlığa çıkarmak için köklü reformlar yapmaya karar vermiş, fakat Afganistan'ın şartlarını hesaba katmamıştır. Maddi açıdan da yeterince güçlü olmayan Kral dengeli bir reform politikası takip edememiş, yapılan yenilikleri kanunları ve orduyu güçlendirmeden yapmaya kalkmış ve neticede Kasım 1928'de ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır.²⁴²

İtalya'da Roma'ya yerleşen Amanullah Han Atatürk'le olan dostluğunu bitirmemiş ve zaman zaman özel olarak Türkiye'ye gelmiş ve Atatürk'le görüşmelerde bulunmuştur. Amanullah Han ileride de belirtileceği üzere Atatürk'ün cenazesine de katılmıştır.

Müteakiben 1929 yılının başında ülkede Habibullah başkanlığında çağ dışı bir rejim kurulmuştur. Türkiye Kâbil'de bulunan Büyükelçi'yi geri çekmemiş ancak bu rejimi de tanımamıştır. Yaklaşık dokuz ay devam eden bu idareden sonra 15 Eylül 1929 tarihinde Afganistan tahtına Nadir Şah çıkmıştır.²⁴³

Nadir Şah döneminde ilişkiler başlangıçta mesafeli olmakla beraber girişilen reform hareketleri neticesinde tekrar iyi seviyeye gelmiştir. Önceleri Gazi Mustafa Kemal Nadir Şah'a karşı temkinli davranmış ancak Nadir Şah'ın reformlara başlaması üzerine ilişkilerde iyileşme görülmüştür.²⁴⁴

²⁴⁰ Şimşir B. N., 2002, s.151-153

²⁴¹ Soysal İ., 1983, s.329

²⁴² Şimşir B. N., 2002, s.211-213

²⁴³ Şimşir B. N., 2002, s.224-225

²⁴⁴ Şimşir B. N., 2002, s.233-234

1930'lu yıllarda Türk-Afgan ilişkilerinde önemli gelişmeler olmuştur. Afganistan'da açılan okullar ihtiyacı yeterince karşılamamış, hukukçu, hariciyeci, idareci, doktor gibi yetişmiş beyin gücüne ihtiyaç hâsıl olmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak için 1932 yılında bir üniversite açılmış ancak bu seferde üniversite bünyesinde kurulan tıp, hukuk ve siyasal bilgiler fakültelerini kurmak üzere uzmana ihtiyaç hâsıl olmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak üzere Nadir Şah Türkiye'den yardım istemiştir. Ancak kısa bir süre sonra suikast sonucu öldürülünce yerine oğlu "Muhammed Zahir Şah"* tahta geçmiştir.²⁴⁵

Muhammed Zahir Şah, Nadir Şah ve Amanullah Han'ın başlatmış olduğu denge politikasına devam etmiştir.* Bu politika Afganistan'ı yalnızlığa sürüklemiş ve İran'la hudut anlaşmazlığı baş göstermiştir. İran ve Afganistan'ın 1932 yılında Türkiye'ye müracaat etmeleri üzerine Fahrettin Altay başkanlığında bir heyet bölgeye gönderilerek²⁴⁶ sorun çözümlenmiştir. Türkiye'nin yardımları bununla kalmamış, Afganistan'ı uluslararası kamuoyundaki yalnızlığından kurtarmak için Milletler Cemiyetine girmesini sağlamıştır. Bu hususta Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey büyük gayret göstermiştir.* Türkiye ve Afganistan arasında 1921 yılında imzalanan Antlaşma ile başlayan dostluk ilişkileri Atatürk'ün son günlerini yaşadığı 1938 yılına gelindiğinde iyice kökleşmişti. Afganistan'da krallar değişmiş, hanedan değişmiş ancak Türk-Afgan dostluğu kesintiye uğramamıştır. Kral Amanullah Han'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında imzalanan 25 Mayıs 1928 tarihli Antlaşma 31 Aralık 1937 günü imzalanan bir protokol ile on yıl daha uzatılmıştır.²⁴⁷ İleride incelenecek olan Saadabat Paketi'da iki ülke ilişkilerinde önemli bir mihenk taşı olarak gözükmektedir.

* Nadir Şah'ın oğlu Muhammed Zahir Şah 1914'de Kâbil'de doğdu. Lise öğrenimini Fransa'da yaptı. Ülkesine dönünce askeri eğitim aldı. Eğitim Bakanlığında görev aldı. 1933'de babası ölünce 19 yaşında tahta çıktı. Ağustos 1937'de Türkiye'yi ziyaret etti. 1973 yılında İtalya'da iken kuzeni Davut Han tarafından devrildi. (Şimşir B. N., 2001, s.67)

²⁴⁵ Şimşir B. N., 2001, s.71

* Zahir Şah bu politikaya ilişkin olarak 8 Haziran 1935'de Afgan Meclisinde yaptığı konuşmada "Harici siyasetimiz şehit babamın takip ettiği yoldan devam ediyor" diye belirtmektedir. (Aydın Tarihi, No.19, s.229)

²⁴⁶ Aydın Tarihi, No.6, 1923, s.415

* Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne kabulü hakkındaki müracaatı 26 Eylül'de Asamble tarafından tetkik edildikten sonra siyasi komisyona havale edilmiştir. Bunun üzerine Tevfik Rüştü Bey'in riyaseti altında toplanan komisyon Afganistan'ın durumunu tetkik ederek Milletler Cemiyeti'ne girmek için gerekli şartları taşıdığına ve kabulünün tavsiyesine karar vermiştir. Afganistan'ın girmesine Türkiye önyak olduğundan Tevfik Rüştü Bey Mazbata Muharriri intihap edilmiştir. Bu gelişmelerden sonra Afganistan 27 Eylül 1934'de Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmiştir. Milletler Cemiyeti Asamblesi komisyon raporunu tevdi eden Tevfik Rüştü Bey'i dinleyip Afganistan'ı kabul etmiştir. (Aydın Tarihi, No.10, s.181-182)

²⁴⁷ Şimşir B. N., 2002, s.382

1.9.2. Türk-İran İlişkileri:

Millî Mücadele yıllarında Ankara Müslüman komşuları ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu faaliyetleri esnasında İslami motifleri de kullanmıştır. İlişkilerin geliştirilmesi kapsamında İran ve Afganistan ile siyasi ilişkiler kurulmuştur.²⁴⁸ İran Ankara Hükümetini 22 Haziran 1922’de tanımıştır.²⁴⁹ Tanımayı müteakip 30 Haziran 1922 tarihinde Mümtazüddeve İran Elçisi olarak Ankara’da göreve başlamıştır.²⁵⁰ Türkiye’nin Tahran Büyükelçisi olarak da Memduh Şevket Bey görevlendirilmiştir.²⁵¹

7 Temmuz 1922 tarihinde Rus Sefiri Arolof’un İran Sefiri onuruna verdiği ziyafete Mustafa Kemal’de katılmıştı. Mustafa Kemal bu ziyafette yaptığı konuşmasında İran-Türkiye ilişkilerine değinerek şöyle demiştir:

“İçimizde hakikaten büyük bir boşluk vardı. O da İran milletinin mümessilinden mahrumiyet. Bugün ona da muvaffak olduğumuzdan dolayı bahtiyarız. Türkiye halkının şark milletleriyle, Rusya ile Azerbaycan ile Afgan ile İran ile olan revabatı yalnız hissi hayat üzerine mübtteni değildir. Hakiki maddi gayr-ı kabil-i bedel bir takım esaslara dayanmaktadır... Türkiye’nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve çabuk biterdi... Müdafaa ettiği dava bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır... Şimdiye kadar Devlet-i Aliye-i Osmaniye unvanı altındaki imparatorluk ile Devlet-i Aliyye-i İraniye arasındaki münasebatın İranlıların ve Türkiye halkının ciddi temayüllerine mutabık tecelli edememiş olduğunu itiraf etmek lazımdır. Fakat bugün İranlı kardeşlerimiz emin olabilirler ki Türkiye’nin başında bulunanlar aynı adamlar değildir... İran Millet ve Devleti hakikî temas noktalarını bulmuştur. Bunun tecellisi pek feyizli olacaktır. Bu feyizden yalnız Türkiye ve İran değil bütün şark milletleri mütefeyyiz olacaktır...”²⁵²

Gazi Mustafa Kemal’in bu veciz konuşmasında da işaret ettiği gibi iki ülke arasında çok yönlü münasebetler her dönemde mevcut olmuştur. Özellikle 1918–1925 yılları arası bazı anlaşmazlık konuları ilişkileri etkilemiştir. Bunlar mezhep anlaşmazlıkları hudut anlaşmazlıkları Türkçülük, Kürtçülük cereyanları, gibi konulardır.²⁵³ Cumhuriyet kurulduktan

²⁴⁸ Özgiray A., “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1919-1938)”, AAM Dergisi-XI/33, AAM Yay., Ankara, 1995, s.687

²⁴⁹ Soysal İ., 1983, s.274

²⁵⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s.42

²⁵¹ Dilan H. B., 1998, s.74

²⁵² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s.43–45

²⁵³ Özgiray A., 1995, s.687-688

sonra da münasebetlerin olumlu yönde gelişme gösterdiği söylenemez.²⁵⁴ Ancak zaman zaman ilişkilerin olumlu şekilde düzenlenmesi için bazı girişimlerde de bulunulmuştur. 1923 Aralık ayında Türkiye İran Hükümetine bir nota ile İranlılarla ilgili “acem” sözcüğünün kullanılmayacağını bildirmiş, buna karşılık İran Hükümeti de bütün resmi dairelere ve gazetelere “Osmanlı” yerine “Türkiye” tabirinin kullanılmasını emretmiştir.

Musul uyuşmazlığı sırasında Türk-İran sınır bölgesinde yaşayan bazı aşiretlerin baskınlar yapmaları Türk ve İran hükümetlerinin karşılıklı itham ve protestolarına sebep olmuştur. Sınır anlaşmazlıkları 1925 yılında Türkiye’de Doğu isyanının bastırılmasından sonrada devam etmiştir.²⁵⁵ 22 Nisan 1926’da, Tahran’da sınır sorunlarına son vermek ve iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın içeriğine göre iki ülke, sınır bölgesinde konuşlu olan aşiretlerin sınır güvenliğini ve asayişi bozan davranışlarını birlikte önlemeyi taahhüt ediyor, ülkelerin birbirlerine karşı düşmanlık etmeyeceklerini, birine tecavüz vuku bulduğunda diğerinin tarafsız kalacağını ve ülkeler arasında ebedi dostluk kurulacağını beyan ediyorlardı.²⁵⁶

İmzalanan bu antlaşma sınır meselelerini kesin olarak halledememiştir. Sınır bölgesinde bulunan aşiretlerin karşılıklı baskınları iki ülkenin ilişkilerini etkilemeye devam etmiş, hatta diplomatik ilişkilerin kesilmesi tehlikesine bile yol açmıştır. Fakat iki tarafın iyi niyeti olayların çözümlenmesinde etkili olmuştur.²⁵⁷ 15 Haziran 1928’de Tahran’da, 22 Nisan 1926 tarihli Antlaşmaya Ek bir Protokol imzalanmış²⁵⁸, sonrasında 23 Ocak 1932’de Tahran’da, biri Türk-İran sınır hattının tayini diğeri de Uzlaşma, Adlî Tasfiye ve Hakemlik konularında iki antlaşma imzalanarak Türkiye-İran sınır meselesi kesin olarak halledilmiştir.²⁵⁹ Bu antlaşmalar neticesinde iki ülke arasındaki sorunların kalıcı olarak halledilmesi, Türkiye ile İran arasında ki ilişkilerin gerçekten bir yakınlık, dostluk ve samimiyet içerisine girmesine vesile olmuştur. İran Hükümdarı Rıza Şah Pehlevi 1934 yılında Ankara’yı ziyaret etmiş, ziyaret çok samimi gösterilere vesile olmuş ve Şah ile Atatürk arasında kişisel dostluk bile oluşmuştur.²⁶⁰ Atatürk Şah’ın ziyaretini Cumhuriyet Halk Partisi IV. Büyük Kurultayında 9 Mart 1935’de şu şekilde değerlendirmektedir:

“Geçen dört yılın şerefli hadiselerinden biri olmak üzere İran Şehinşahının, sayın konuğumuz olduğunu kıvançla hatırlatırım. Bu şahsi tanışmadan iki memleketin kazandığı

²⁵⁴ Armaoğlu F., 1995, s.332

²⁵⁵ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.97

²⁵⁶ Soysal İ., 1983, s.276; Gönlübol M., Sar C., 1969, s.97

²⁵⁷ Armaoğlu F., 1995, s.332

²⁵⁸ Soysal İ., 1983, s.279

²⁵⁹ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.97; Soysal İ., 1983, s.356

²⁶⁰ Armaoğlu F., 1995, s.332

faydalar pek geniş olmuştur. İki kardeş ulusun arasını açacak hiçbir mesele kalmadığı ilân edilmiş ve birbirinin bahtiyarlığından kuvvetli olmalarından başka dilekleri bulunmadığı anlaşılmıştır... Yakın komşularımızla ve uzak devletlerle olan ilgilerimiz, genel olarak normal ve dostçadır. Arsulusal ilgilerin gerektirdiği bütün değerleri ve konuşmaları kıvançla kolaylaştırıyoruz.”²⁶¹ Bundan sonra iki ülkenin ilişkileri gayet iyi düzeyde devam etmiş ve ileride incelenecek olan Saadabat Paktı’nı müştereken imzalamak suretiyle müttefiklik ilişkisi içerisine de girmişlerdir.

1.10.Türk-Amerikan İlişkileri:

I.Dünya Savaşına kadar Amerika’nın takip ettiği dış politika Monroe Doktrini denen Amerika’nın beşinci Başkanı James Monroe’nun 2 Aralık 1823 günü Kongre’ye gönderdiği belgeye dayanmıştır. Avrupalıları Amerika’ya sokmama mantığı üzerine tanzim edilmiş bu belge kısaca iki temel ilkeyi kapsamaktaydı. Amerika’nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne bir saldırı olmaksızın Avrupa diplomasisine bulaşmama ve Amerika’nın hangi devletle olursa olsun, ticarî ilişkilerini devam ettirmesi ve ekonomik çıkarlarını koruması.²⁶²

Bu ilke doğrultusunda hareket eden Amerika, Osmanlı Devleti ile siyasi anlamda bir ilişki içerisine girmemiş, Avrupalı Devletlerin elde etmiş oldukları kapitülasyonlardan faydalanma amacına dönük olarak Osmanlı Devleti ile Amerika arasında 7 Mayıs 1830 tarihinde Seyrisefain ve Ticaret Antlaşması imzalanmıştır.²⁶³

Amerika, ticari ilişkiler haricinde Osmanlı Devleti ile ilgili hiçbir soruna karışmamış, bu konuda Avrupalı Devletlerle bile işbirliği ve temastan kaçınmıştır. İki devlet arasındaki ilişkiler 1914 yılına kadar bu doğrultuda devam etmiştir. 1912 seçimlerinde Woodrow Wilson Başkan seçildiğinde Osmanlı Devleti Balkan Savaşı içindeydi ve bu devletin yıkılacağını o zaman tahmin eden Wilson İstanbul’a elçi bile tayin etmek istememiştir. Osmanlı Devletinin Almanya yanında I.Dünya Savaşına katılmasında bile tarafsızlığını korumuştur. Büyükelçinin Osmanlı Devletinin tarafsız kalması için Babiâli nezdinde ki girişimlerine bile engel olunmuştur. Buna karşılık Osmanlı Devleti de, savaşa katılması ve Merkezi Devletler yanında yer almasına rağmen, Amerika ile ilişkilerinde gayet dikkatli davranmış ve sempatik bir tutumdan uzak kalmamaya dikkat etmiştir.²⁶⁴

²⁶¹ Atatürk’ün Milli Dış Politikası, 1981, s.61

²⁶² Armaoğlu F., “Atatürk ve Amerika Birleşik Devletleri”, Üçüncü Uluslar arası Atatürk Sempozyumu, 3-6 Ekim 1995, Gazi Mağusa, KKTC, AAM Yay., Ankara, 1998, s.55-56

²⁶³ Armaoğlu F., **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri**, TTK Yay., Ankara, 1991, s.2-13

²⁶⁴ Armaoğlu F., 1998, s.57

Nihayet, 1917 Nisanında Amerika'da savaşa girmiş fakat iki ülke münasebetlerinde Almanya'nın baskısı ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi haricinde bir değişiklik olmamıştır. Hatta Türk Dışişleri Bakanı diplomatik ilişkileri kesen notayı Amerika Büyükelçisine verirken Amerikan vatandaşlarının, okul ve müesseselerinin korunacağını beyanla özür bile dilemiştir.²⁶⁵ Amerika Başkanı Wilson'da, 14 Haziran'da yaptığı konuşmada, Almanya'nın büyük baskısı altında olan Osmanlı Devleti'nin durumunu anlayışla karşıladığını belirtmiştir.

Wilson tarafından 1917 Nisanında ilan edilen 14 Nokta ve Türkiye'yi ilgilendiren 12.Madde; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milletlere özerk gelişme imkânları verilecek. Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu açıklık, milletlerarası garanti altına konacak" hükmünü içermektedir. Bu maddede yer alan "Türk olan kısımların egemenliği" ibaresi, Millî Mücadele esnasında Atatürk'ün dayandığı temel ilke olmuş ve Amerika ile Atatürk arasında ister istemez bir bağ oluşturmuştur.²⁶⁶

Millî Mücadele döneminde Türk-Amerikan ilişkilerine birinci bölümde değinilmişti. Bundan sonraki bölümde Cumhuriyet döneminde iki ülke arasında gelişen ilişkiler incelenecektir.

Lozan Konferansı'na karar verildiğinde Müttefikler tarafından Amerika'da konferansa davet edilmiştir. Ancak Amerika, kendisinin Osmanlı Devleti ile savaş halinde bulunmadığını, Konferansın Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşı sona erdirmeye dönük olduğunu, toprak düzenlemelerinin sorumluluğunu üzerine alamayacağını beyanla gözlemci olarak katılacağını beyan etmiştir. Bu arada çıkarları söz konusu olduğunda söz alacaklarını bildirmekten de geri kalmamıştır. Londra, Paris ve Roma Büyükelçilerine yazılan talimatta Amerikan çıkarları, kapitülasyonların devamı, Amerika'ya ait hayır, eğitim ve din kurumlarının korunması, azınlıkların korunması, Amerika'nın ticari menfaatlerinin korunması, Boğazların barışta ve savaşta ticaret ve savaş gemilerine devamlı açık olması ve diğer bazı tali konulardan oluşmaktaydı.²⁶⁷

Konferans esnasında İsmet İnönü Amerikan gözlemcileri ile sıkı diyalog içerisine girmeye çalışmış, bu devleti adeta taraf haline getirmeye çalışmıştır. Ancak Amerika, Türkiye ile Müttefikler arasında anlaşma yapılmadan Türkiye ile ilişkiye girmekten özellikle çekinmiş ve oyalama taktiği uygulayarak 1923 Mayıs ayına kadar diyaloga girmemiştir. Amerika'nın Lozan Konferansına gözlemci statüsü ile katılmış olması nedeniyle Antlaşmayı imzalaması da

²⁶⁵ Armaoğlu F., 1991, s.19

²⁶⁶ Armaoğlu F., 1998, s.59

²⁶⁷ Armaoğlu F., 1998, s.75

söz konusu olamayacaktı. Bu nedenle iki heyet arasında müstakil olarak devam eden görüşmeler sonunda 6 Ağustos 1923’de İsmet Paşa ve Amerikan Temsilcisi Grew arasında antlaşma imzalanmıştır.²⁶⁸ Bu Antlaşmada Ermeni sorununa hiç değinilmemiş olması, kapitülasyonların kaldırılmasının kabul edilmiş olması nedeniyle Amerikan Senatosu tarafından 1927 yılına kadar bekletilmiş ve onaylanmamıştır.²⁶⁹ Onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiş olan Antlaşmanın geçerliliği de kalmamıştır.

1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimin bir merkezden yönetilmeye başlaması üzerine Mustafa Kemal Amerika’nın ünlü eğitimcisi John Dewey’i Türkiye’ye davet etmiştir. Türkiye’de iki ay kalan Dewey raporunu Amerika’ya döndükten sonra Milli Eğitim Bakanlığı’na göndermiştir.²⁷⁰

Mustafa Kemal, Amerikan kamuoyunun desteğini sağlamak amacıyla 26 Şubat 1923 tarihinde “Büyük Amerikan Milletine” başlıklı bir beyanname hazırlamıştır. Beyannamede:

“Siz zulüm ve istibdadı kendi vatanınızdan attınız. Uzun ve kanlı bir mücadeleden sonra özgürlük ve bağımsızlığınızı kazanarak millî hâkimiyete dayalı demokratik, güçlü ve uygar bir devlet kurdunuz. Dünyanın öbür ucunda başka bir ülke var ki o da aynı özgürlük, aynı bağımsızlık, aynı demokrasi için mücadele ediyor, kan döküyor”²⁷¹ demektedir.

Cumhuriyet dönemi Türkiye ile Amerika diplomatik ilişkileri 1927 yılının Mayıs ayında Joseph Grew’ün Ankara’ya Büyükelçi olarak atanmasıyla başlamıştır. İki ay kadar sonra da Ahmet Muhtar Bey Washington Büyükelçisi olarak atanmıştır.²⁷²

Büyükelçi Grew’ün göreve başlamasından sonra Türk-Amerikan ilişkilerinde iki sorun meydana gelmiştir. Birinci sorun, Türkiye’de ki Amerikan Okulları olmuştur. 144 öğrencisi bulunan Bursa Amerikan Kız Koleji’nde üç Müslüman öğrencinin Amerikalı bir öğretmenin telkini ile Hıristiyan olduklarının öğrenilmesi üzerine büyük bir kriz ortaya çıkmış, bu okul kapatılmış ve Amerikalı üç öğretmen hakkında adli takibat başlamıştır. Amerikanın bütün itirazlarına rağmen üçer gün hapis cezası verilen öğretmenler cezalar verilmeden Türkiye’den çekilmişlerdir. Bu durum Türkiye’de ki Amerikan Okulları aleyhine büyük bir kampanya açılmasına neden olmuş ve Kayseri’de ki Talas Koleji, Sivas ve Merzifon’da ki okullar kapatılmıştır. Bu okullardan sadece Talas Koleji daha sonra tekrar açılmıştır.

²⁶⁸ Armaoğlu F., 1998, s.76-81

²⁶⁹ Akbulut M., “*Türk-Amerikan İlişkileri 1923-1938 ve Sonrası Sorunlar ve Beklentiler*”, Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, AAM Yay. Ankara, 2000, 962

²⁷⁰ Dewey J., **Report and Recommendation upon Turkish Education**, New York, 1924, s.30 (Aktaran: Akbulut M., 2000)

²⁷¹ Akbulut M., 2000, s.963

²⁷² Yüksel Y., “*Atatürk ve Roosevelt*”, Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 3-6 Ekim 1995, Gazi Mağusa, KKTC, AAM Yay., Ankara, 1998, s.283

Olayların üzerinden çok geçmeden 1928 Mart ayında İstanbul Amerikan Kız Koleji'nde biri Maltalı, diğeri Rum, iki öğrenci sınıfta bulunan Türkiye haritası üzerine aleyhte yazılar yazmışlar ve haritayı delmişlerdir. Olayın duyulması üzerine öğrenciler okuldan kovulmuş ve olay kapatılmıştır. Türk Hükümeti ve kamuoyunun tepkisinin nedeni olarak bu okullarda Hıristiyanlık propagandasının yapılması dolayısıyla kurulmak istenen laik eğitim sistemine ters düşülmesi, ayrıca ülkede hâkim olan milliyetçilik duygularını göstermek mümkündür.²⁷³

İkinci sorun olarak gündeme gelen husus ise Türkiye ile yapılacak ticaret antlaşmasıdır. Grew'ün amacı "en ziyade müsaadeye mazhar millet"^{*} ilkesini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Aslında bu husus Lozan esnasında 6 Ağustos 1923'de imzalan antlaşmada vardı ancak Amerikan Senatosu Bu Antlaşmayı onaylamamıştı. Şimdi ise bu anlaşma tekrar yapılmak isteniyordu. Antlaşmanın metin hazırlıklarına ancak 1929 Eylül başlarında başlanmış ve 1 Ekim 1929'da Ankara'da imzalanmıştır. Antlaşmanın 1.Maddesinde "en ziyade müsaadeye mazhar millet" ilkesi kabul edilmiştir. Ticaret Antlaşmasından sonra, 28 Ekim 1931'de İkamet Antlaşması da imzalanmıştır.²⁷⁴

Atatürk'ün Amerika'ya sempati ile baktığının bir göstergesi de 1931 Ağustosunda Amerika'dan İstanbul'a durmaksızın uçan iki Amerikalı pilotu kabul etmesi ve kendileri ile Yalova'da görüşmesidir.²⁷⁵

1930'lu yıllarda Amerika ile ekonomik işbirliği çok gelişmiş ve Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı teknik yardım artmıştır. Çeşitli alanlarda uzmanlar Türkiye'ye gelmeye başlamışlardır. Bu yıllarda Akdeniz'de ortaya çıkan İtalyan tehdidi, Türkiye'nin silahlanmasını gündeme getirmiştir. Amerikan silah firmaları Türkiye'ye silah satmak için girişimde bulunmuşlardır. 3 Mart 1937 tarihinde çıkarılan Bakanlar Kurulu kararı ile Amerika'dan 40 adet bombardıman uçağı alımına ilişkin ödenek ayrılmıştır.²⁷⁶

Bu yıllarda göze çarpan önemli gelişmelerden biri de Amerikan Genelkurmay Başkanı General Douglas Mc Arthur'un 1932 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyarettir. Bu ziyarete Amerikan Hükümeti oldukça önem vermiş, ziyaret üzerinde hassasiyetle durmuştur. Çünkü bu ziyaret Türkiye'nin gittikçe Sovyetler Birliği'nden uzaklaşıp, Batı'ya daha çok yaklaştığı,

²⁷³ Armaoğlu F., 1998, 81-83

* "En Gözetilen Ulus Kaydı: Bu statüyü tanıyan devletin tanıdığı devlete ve onun vatandaşlarına diğer yabancılardan farklı davranması sonucunu getiren bir statüdür. Tanıyan devlet üçüncü bir devlete, bu statüyü tanıdığı devletten daha iyi koşullar tanırorsa yada bunu sağlayan bir antlaşma yaparsa, bu statüye sahip olan devlet ve vatandaşları da söz konusu koşullardan bu kayıt gereğince otomatik olarak yararlanırlar. fakat, gümrük birliği ve serbest ticaret bölgesi oluşturulmasına ve sınır ticaretine ilişkin antlaşmalardaki hükümler bu kayıt uygulamasına istisna oluşturur." (Oran B., 2005, s.348)

²⁷⁴ Armaoğlu F., 1991, s.113-114; Soysal İ., 1983, s.327

²⁷⁵ Armaoğlu F., 1998, s.87

²⁷⁶ Akbulut M., 2000, s.963

Batılı devletlerinde, Sovyetler Birliği'ni Avrupa'dan uzaklaştırmak istediği bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ABD 1823 yılından beri takip etmekte olduğu inziva politikasını terk edip daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Generalin gezi programını Sovyetler Birliğini çevreleyen Polonya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan, Romanya ve Türkiye gibi ülkelerin yer alması, bu gezi planı içinde Türkiye'ye özel bir önem verilmesi ABD'nin yeni politikasının önemli bir göstergesini oluşturmaktadır.

ABD Hükümeti, General Mac Arthur aracılığı ile Mustafa Kemal gibi, Türkiye'yi oldukça sağlam, karşılıklı çıkarlara dayanan, barışçı bir dış siyasa temelleri üzerine oturtmuş, savaş görmüş, eski bir asker-devlet adamı ile görüş alışverişinde bulunma O'nu yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Yalova'da gerçekleşen görüşmelerde Mustafa Kemal yaşanmakta olanların yeni bir dünya savaşına neden olacağını, bu savaştan en kârlı çıkan ülkenin Rusya olacağını çok isabetli bir şekilde daha o günlerde dile getirmiş ve bunu Mac Arthur ile paylaşmıştır.²⁷⁷

Mart 1933'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanlığına Franklin Roosevelt seçilmiştir. Atatürk'ün en yakın olduğu ABD Başkanı Roosevelt olmuştur. İki lider her fırsatta yazışmak suretiyle diyaloglarını geliştirmişlerdir. Roosevelt iktidara geldikten kısa bir süre sonra, büyük devlet başkanlarına, dünya siyasi ve ekonomik barışını sağlamak için işbirliği çağrısında bulunmuş, bu çağrı Atatürk tarafından hararetle desteklenmiştir.²⁷⁸

1.11. Türk-Alman İlişkileri:

Türk-Alman ilişkilerini iki ülke arasındaki ilişkilerin yasal zeminlerinin oluşturulduğu 1924–1929 dönemi, Dünya ekonomik krizi nedeniyle karşılıklı ticari ilişkilerin daraldığı 1929–1934 dönemi ve krizin etkisinin azalıp uluslar arası ilişkilerin canlandığı ve ekonomik büyümenin sağlandığı 1934–1939 dönemi şeklinde dönemlere ayırmak mümkündür.

Türk-Alman ilişkilerinin tarihi 800 yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Ancak bu ilişkilerin istikameti ve içeriği, XIX. Yüzyılda radikal bir değişim göstererek diplomatik ve kimi zaman rakip askeri güç çerçevesinde yürüyen ilişkiler giderek askeri ve teknik işbirliğine dönmüştür. General Von der Goltz'un başkanlığında bir Alman askeri heyeti 1882 yılında Harp Okulu ile birlikte Türk Ordusunu da düzene sokmak maksatlı olarak Türkiye'ye gönderilmişlerdir. Bu heyet Türkiye'de uzun çalışmalar yapmıştır. Bu dönem içinde kültürel ilişkiler de hızlanmış

²⁷⁷ Ekinci N., “ABD Arşiv Belgeleri ve Değişen Dünya Siyasal Konjonktürünün ışığında Mac Arthur'un Türkiye Ziyareti, Bunun İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Amerikan İlişkilerine Olumlu Etkisi”, Atatürk 4.Uluslararası Kongresi, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, AAM Yay., Ankara, 2000, s.971-973

²⁷⁸ Yüksel Y., 1998, s.284

bu kapsamda Alman Doğu Kurumu kurulmuştur. Almanlar Anadolu-Bağdat demiryolu ve Konya Ovasının sulanması projelerini de üstlenince işbirliğine dayalı ilişkiler daha da artmıştır.²⁷⁹ Yine bu dönem içerisinde Alman arkeologlar tarafından Anadolu'daki tarihi eserlerin Almanya'ya kaçırıldığını da göz ardı etmemek gerekmektedir.²⁸⁰

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Alman İmparatoru II.Wilhelm Türk-Alman dostluk ve işbirliğine, Almanya' stratejik çıkarları açısından büyük önem vermiş ve tahta çıktıktan sonra İstanbul'u iki defa ziyaret etmiştir. Artık Osmanlı Devlet idaresinde Fransız hayranlığı yerini Alman hayranlığına bırakmıştır.²⁸¹ Bu yakınlık ilerleyen yıllarda patlak veren I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin Almanya yanında savaşa katılmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devletinin savaşa katılması ve imzaladığı Mondros Mütarekesi ile savaşı kaybettiği yukarıda izah edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşında müttefik olan iki devlet savaş bittikten sonra farklı bir takım gelişmeler içerisine girmişlerdir. Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde Sevr'e karşı bir direniş başlamış, Osmanlı Devleti yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve bu devlet dış politikasında Batıcı ve mevcut durumu korumaya dönük bir tutum sergilemiştir. Almanya ise tam tersi bir politika izleyerek Versailles (Versay) antlaşmasını kabul etmiş ancak müteakiben bu antlaşmanın getirdiği kısıtlamaları ortadan kaldırmak için Batı ülkelerine karşı revizyonist bir politika izlemiştir.²⁸²

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile Almanya ile her türlü ilişkilerini keseceğini taahhüt etmiştir. Almanya tarafından imzalanan Versay Barış Antlaşması gereği de Almanya'nın Osmanlı Devleti ile herhangi bir ilişki kurması engellenmiştir.²⁸³

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasını takip eden yıllarda gelişen Türk-Alman ilişkilerini Weimar Cumhuriyeti dönemi ve Hitler dönemi olmak üzere iki dönem halinde incelemek mümkündür.

Lozan Antlaşması Türkiye açısından Almanya ile diplomatik ilişki kurulmasını engelleyen daha önceki antlaşmaları geçersiz hale getirmiştir. Almanya açısından ise halen geçerliliğini koruyan Versay antlaşmasının ne kadar uygulanabildiği sorgulanmaya

²⁷⁹ Önder M., "Atatürk'ün Almanya Gezisi", AAM Dergisi, C.VIII, Sayı:24, Temmuz 1992, AAM Yay., Ankara, 1992, s.562

²⁸⁰ Şen F., "Atatürk Dönemi Türk Alman İlişkileri", Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, AAM Yay., Ankara, 2000, s.549

²⁸¹ Şen F., 2000, s.549-550

²⁸² Oran B., 2005, s.153

²⁸³ Koçak C., **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.1

başlanmıştır. Türkiye Lozan'ı müteakip Almanya ile yeniden diplomatik ilişki kurmanın yollarını ararken Almanya, nispeten Batılı Devletlerin etkisinden çekinmiştir.

Her iki tarafında ilişkilerin geliştirilmesi hususunda ortak kararlılık içinde olmaları neticesinde Alman Dışişleri Bakanlığı 5 Ocak 1924 tarihinde Bükreş Büyükelçisini dostluk antlaşması imzalaması amacıyla görevlendirilmiştir.²⁸⁴ Müzakereler kısa sürmüş ve 3 Mart 1924 tarihinde iki ülke arasında karşılıklı diplomatik ilişkileri başlatan dostluk antlaşması imzalanmıştır. Almanya'nın Ankara Büyükelçisi olarak Rudolf Nadolny, Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi olarak da Kemaleddin Paşa görevlendirilmiştir.

İki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek ve hukuki zeminini oluşturmak maksadıyla müteakip tarihlerde şu anlaşmalar imzalanmıştır:

12 Ocak 1927 tarihinde İkametgâh ve Ticaret Mukavelenamesi,

16 Mayıs 1929 tarihinde Hakem ve Uzlaşma Antlaşması,

28 Mayıs 1929 tarihinde Konsolosluk Antlaşması,

3 Eylül 1930 tarihinde Suçluların İadesi Antlaşması.²⁸⁵ Görüldüğü gibi imzalan antlaşmalar daha çok iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesine yardım edecek niteliktedir.

İmzalanan antlaşmaların içerikleri incelendiğinde daha önce Almanya ve diğer ülkelerle yapılan antlaşmalardan farklı oldukları görülmektedir. Bu antlaşmalar iki ülkenin eşitliği ilkesine dayanmakta olup kapitülasyon veya benzeri herhangi bir siyasi veya ekonomik ayrıcalık içermemektedir. Antlaşmalar tamamen karşılıklı çıkar esasına dayanmakta, ulusal ve uluslar arası hukukun güvencesi altında bulunmaktaydılar. Gerek Millî Mücadele ve gerekse Cumhuriyet sonrası imzalanan Türkiye'nin taraf olduğu antlaşmalar tamamen bu zemin üzerine oturtulmuş olup bu aynı zamanda Atatürk önderliğinde yürütülmekte olan Türk Dış Politikasının da esas ilkelerindedir.

Antlaşmalar neticesinde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler hızla gelişmiştir. İki ülke arasındaki ticari sınırlamalar kaldırılmış, karşılıklı olarak ticaret erbabına en çok müsaadeye mazhar yabancı statüsü tanınmıştır. Karşılıklı ticarete konu olan mallara ilişkin gümrük vergileri ya çok düşürülmüş ya da muaf hale getirilmiştir.²⁸⁶ Kısa süre içinde gelişen ticaret hacmi 1924 yılında 108,9 milyon mark iken 1929 yılında 148 milyon marka ulaşmıştır. Türkiye'nin ithalatında Almanya 1929 yılı itibarı ile %15,28 ile birinci sırayı alırken, ihracatında ancak İtalya'nın ardından ikinci olmuştur. Almanya'nın aynı yıl içindeki

²⁸⁴ Şen F., 2000, s.551

²⁸⁵ Önsoy R., 2000, s.573

²⁸⁶ Özgüldür Y., **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Gnkur. ATASE Bşk. Yay., Ankara, 1993, s.45

ithalatında %0,5 ve ihracatında %0,8 arasında oldukça düşük bir orana sahip olduğu görülmektedir.²⁸⁷

Ticaret dengesi Türkiye'nin aleyhine gibi görünmektedir. Ancak o yıllarda henüz sanayileşme konusunda atılım içinde olan Türkiye'nin ihracatının daha çok hammaddeye dayalı olduğu ve ithalatının da sanayi ürünleri ağırlıklı olduğu göz önüne alındığında iki ülke arasındaki ticaretin Almanya'dan çok Türkiye açısından önem arz ettiği değerlendirilebilir.

1929 dünya ekonomik krizinden etkilenen Türkiye himaye sistemini uygulamaya koyunca iki ülke arasındaki ticaret hacmi de gözle görülür biçimde düşmüştür. Türkiye yerli sanayiye korumak için ithalatı ihracata endekslemiş ve yaptığı ihracat kadar mal ithal etmeye başlamıştır. 1929 yılında 148 milyon mark olarak ifade edilen ticaret hacmi 1932 yılına gelindiğinde yarı yarıya düşmüş ve 71 milyon mark olarak gerçekleşmiştir.²⁸⁸

Dünya ekonomik krizinin 1934 yılında etkisini kaybetmesi ile Türk-Alman ekonomik ilişkileri tekrar gelişme dönemine girmiştir. Hitler liderliğinde Nazilerin iktidara gelmesi ve Batılı devletlerin birçoğunun bu rejime karşı tutum takınarak Alman mallarını boykot etmesi, Türk-Alman ilişkilerinde ters etki yapmış ve ticaret hacmini büyütüştür. Çünkü Almanya Güneydoğu Avrupa, Balkan ve Yakın Doğu ülkelerini kendisine yeni hayat alanı olarak seçmiştir. Bu ülkelerden hammadde ve gıda ithalatı yapıp sanayi ürünleri ihraç etmek için bu ülkelerin içinde buldukları döviz sıkıntısını ortadan kaldırmaya dönük olarak takas sistemini bile kullanmıştır. Bu sisteme göre ithal ettiği hammaddenin yerine sanayi ürünü vererek ticaret gerçekleşecekti. Hatta rekabetin önlenmesi adına bu ülkelerden ithal ettiği ürünlere dünya ortalamalarının üzerinde fiyatlar verdiği görülmektedir.²⁸⁹

Yeni Alman yönetimi bu ülkelerle ticareti geliştirirken önemli bir hususu göz önünde tutmaktaydı. Bu husus ekonomik gücün kolaylıkla siyasi güce dönüşebileceği gerçeğiydi. Siyasi gücün bir sonucu olarak askeri hedeflerin de buna göre düzenlenmesi gayet doğaldı. Almanya hesaplarına göre uzun vadede ekonomik olarak kendine bağlamayı planladığı bu ülkeler vasıtasıyla Avrupa'yı güneyden kuşatan siyasi bir blok oluşturmayı düşünmektedir. Bu kapsamda önem verdiği ülkelere biride Türkiye olmuştur. Nazi Almanya'sı ile Türkiye arasında ilk antlaşma 10 Ağustos 1933 tarihlidir. Bu antlaşmaya göre Almanya Türkiye'den yapılacak ithalatı serbest bırakıp %80'e varan gümrük indirimi uygulamaya başlamıştır. Buna karşılık olarak Türkiye'nin de Almanya'dan ithal edilen yaklaşık 100 kalem maldan gümrük

²⁸⁷ Koçak C., 1991, s.89-95

²⁸⁸ Özgüldür Y., 1993, s.58

²⁸⁹ Önsoy R., 2000, s.275

vergisini kaldırdığı görülmektedir.²⁹⁰ 15 Nisan 1935 tarihinde ikinci bir ticaret antlaşması imzalanmış ve karşılıklı olarak birçok kolaylık sağlanmıştır.²⁹¹

1933–1939 yılları arasında Almanya Türkiye'nin en önemli ticari ortağı olmuştur. Öyle ki iki ülke arasındaki ticaret hacmi dikkate alındığında Almanya Türkiye'nin ithalat ve ihracat toplamında %40'lık pay sahibi olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere Almanya bu ekonomik etkinliğini siyasi alanda da kullanmaya teşebbüs etmekte gecikmemiştir. Ancak Türk Hükümeti buna müsaade etmemiştir.²⁹² Bunun en önemli sebebi başta Atatürk olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetenlerin, I.Dünya Savaşına nasıl girildiğini çok iyi bilen ve mevcut dünya konjonktürünün de II. Dünya Savaşına doğru gitmekte olduğunu gören şahsiyetler olmalarıdır.

Türkiye'nin sanayileşmesinde Alman firmalarının katkısını göz ardı etmemek gerekir. Sanayi teçhizat ve makinelerinin ithalatının yarısına yakın kısmı Almanya'dan satın alınmıştır. 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının yürürlüğe konmasıyla Almanya'nın payı %60 üzerine çıkmıştır. Alman firmaları özellikle demiryolu, kâğıt endüstrisi, maden, kimya, elektrik, havagazı ve inşaat sektörlerinde faaliyet göstermişlerdir.²⁹³

Gelişen ilişkiler içinde Almanya'nın önem verdiği hususlardan biri de Türk Silahlı Kuvvetleri üzerinde nüfuz kazanma çabası olmuştur. Dünya savaşı öncesinde ve esnasında Osmanlı Ordusunun modernize edilmesi esnasında Alman kökenli silah sistemlerinin kullanılmış olması ve Türk Ordusunda da aynı silahların çoğunlukta bulunması en azından mühimmat temini bakımından bu ülkeye bağlılığı gerektirmiştir. Versay Antlaşmasından sonra dağıtılan Alman Ordusu nedeniyle işsiz kalan alman subayla Türkiye'ye gelerek özellikle askeri okullarda görev almışlardır. Bu durum sınırlı da olsa bir etkinlik sağlamıştır.²⁹⁴ Bu dönemde Kayseri'de Türkiye'nin ilk uçak fabrikasını kurma girişimine ilişkin antlaşma yine bir Alman firması olan Junkers ile 25 Ağustos 1925 tarihinde imzalanmıştır.²⁹⁵ Gölcük askeri limanının inşası sorumluluğu da yapılan antlaşma ile Alman konsorsiyumuna verilmiştir.²⁹⁶

Almanların Türkiye'de etkili olduğu alanlardan biri de eğitim ve kültür alanıdır. 1933 Üniversite Reformunu müteakip öğretim elemanı açığının ortaya çıkması üzerine, Naziler tarafından sınır dışı edilmiş Musevi asıllı öğretim üyelerinden yararlanılmıştır. Alman öğretim

²⁹⁰ Özgüldür Y., 1993, s.80

²⁹¹ Önsoy R., 2000, s.276

²⁹² Önsoy R., 2000, s.276

²⁹³ Özgüldür Y., 1993, s.85

²⁹⁴ Önsoy R., 2000, s.578

²⁹⁵ Koçak C., 1991, s.68

²⁹⁶ Koçak C., 1991, s.191

üyeleri Batı biliminin Türkiye’de gelişmesinde ve yeni okullar açılmasında önemli katkılar sağlamışlardır.²⁹⁷

1938 yılında Avrupa’da silahlı çatışmanın, diğer bir ifade ile II. Dünya Savaşının son hazırlıkları yapılırken Türkiye Almanya’nın davranışlarından endişe etmeye başlamıştı. Bu yıllarda Boğazların tek hâkimi durumuna gelen Türkiye bu su geçitleri üzerinde hayati derecede menfaati olan Almanya ve İngiltere arasında denge politikası takip etmiştir. Almanya açısından ise Türkiye’ye verilen önem sadece Boğazların varlığından kaynaklanmıyordu. Almanya Türkiye’yi Orta Doğu’ya atlamak için bir basamak olarak görüyordu. Böylesine önemli bir konuma sahip ülkeyi etki altında tutmak için de en önemli diplomatlarından olan Von Papen’i Ankara Büyükelçisi olarak Türkiye’ye göndermiştir.²⁹⁸ Ancak daha öncede belirtildiği gibi Almanya’nın Türkiye’yi siyasi etki altına alma çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanmış, ülkeyi idare edenler Osmanlı Devletinin yapmış olduğu hataya düşmeyerek ülkeyi karanlık bir gelecekte kurtarmışlardır.

1.12. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Girişi (18 Temmuz 1932):

1930’lu yıllara gelindiğinde artık Türkiye Lozan’dan arta kalan çözümlenmemiş hususlara ilişkin büyük mesafeler almış, Musul meselesi hariç diğer konuları tamamen kendi lehine olacak şekilde çözüme kavuşturmuştur. Bu yıllar gelişen ve değişen dünya konjonktürü içerisinde yeni arayışlara girilen bir dönem olarak değerlendirilebilir. Türkiye, tam bağımsızlığını sağlamış, dünya ekonomik buhranının etkileri ortadan kalkmaya başlamış, ekonomik alanda açılımlar ve dolayısıyla atılımlar içerisine girilmiş, bu kapsamda uluslar arası ilişkiler açısından çok yönlü bir politikaya doğru kanalize olunmuştur. Bu dönem aynı zamanda Türkiye’nin genel barışın savunucularından olduğu bir dönemdir.

Türkiye’nin milletlerarası işbirliği ve genel barış çabalarının içinde yer alması, Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Litvinov’un 1928 yılında yapılan silahsızlanma konferansının hazırlık çalışmalarına Türkiye’nin de çağrılmasını teklif etmesi ile başlamıştır. Bu hususa Türk-Sovyet ilişkilerinin incelenmesi esnasında değinilmiştir. Bu davetin gerçekleşmesi için Litvinov; “Türkiye Cumhuriyetinin dünya siyasetinde oynamakta olduğu mühim rol ve coğrafi konumdan”²⁹⁹ bahsetmiştir. Litvinov’un teklifi kabul edilmiş ve 1928 Martında Türkiye de komisyon çalışmalarına davet edilmiştir. Komisyonda Sovyetler bütün silâhların ilgasını teklif ettiği zaman, bu teklifi destekleyenlerden biri de Türkiye olmuştur. 1932

²⁹⁷ Önsoy R., 2000, s.580

²⁹⁸ Gönlübol M., Sar C., 1990, s.117

²⁹⁹ Esmer A.Ş., 1953, s.203

Şubatında toplanan Silâhsızlanma Konferansında da Sovyetlerin tam silâhsızlanma üzerine ısrar ettikleri zaman da, bu teklifi destekleyen tek devlet yine Türkiye olmuştur.³⁰⁰

Türkiye 1930'lu yıllarda milletlerarası çalışmalarda aktif olarak rol almaya başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin er geç Milletler Cemiyeti'ne gireceğinin bir göstergesidir. Ancak Türkiye'nin çok büyük fedakârlıklarda bulunmak zorunda kaldığı Musul meselesinde Milletler Cemiyeti'nin İngiltere'nin etkisi altında hareket etmesi, Türk kamuoyunda Milletler Cemiyeti'ne karşı büyük bir tepki oluşmasına sebebiyet vermiştir.³⁰¹ Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ndeki İngiliz hâkimiyetine ilişkin çekincelerinin haklılığını gösteren önemli bir delil de 1932 yılında toplanan Genel Silahsızlanma Konferansı'na katılan Türk heyetinde bulunan Dışişleri Bakanlığı MC işleriyle meşgul olan dairen genel müdürü pozisyonunda olan Aptülahat Akşin'in naklettiği hatırasıdır. Hatırasında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın kendisini MC hakkında araştırma yapmak üzere görevlendirdiğini ve bu kapsamda Cemiyet Genel Sekreterinin İtalyan Yardımcısı Roddolo ile yaptığı görüşmeyi şu şekilde aktarıyor; “Cemiyete İngilizlerle Fransızlar hâkimdirler. Sekreterliğin her şubesinde ya şef yahut da onun maiyetinde bir memur İngiliz'dir. Her şey o İngiliz'in dediği gibi olur. Cemiyetin kırtasiye levazımı bile İngiltere'den sağlanır...”³⁰²

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne karşı tereddütlü davranmasının bir diğer nedeni de o zamanki Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras)'ın 15 Temmuz 1931 günü T.B.M.M.'de açıkladığı üzere, Milletler Cemiyeti Yasasının 16. Maddesi uyarınca Konseyce alınabilecek zorlama önlemlerine Türkiye Konseyde üye bulunmadan uymak zorunda kalmaktan çekinmekteydi. Özellikle, o sırada Milletler Cemiyeti'ne girmek istemeyen Sovyetler Birliğine karşı bu gibi önlemlerin uygulanması olasılığı, onunla uyum içinde bir politika gütmekte olan Türkiye için sakıncalı bir durum yaratabilirdi. Zaten o dönemde Türk ve Sovyet Hükümetleri Milletler Cemiyeti konusunda danışma içinde bulunmaktaydılar.³⁰³

1930 yılından sonra Milletler Cemiyeti içerisinde mevcut durumu korumak isteyen devletlerin çoğunlukta bulunması, Türkiye'nin de mevcut durumun korunmasından yana tavır alması Türkiye'yi Cemiyete yaklaştırmıştır. Türkiye bu dönemde mevcut durumu koruma taraftarı olan ülkelerle sorunlarını halletmişti ve bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmiş olmasının sonucu olarak Milletler Cemiyeti'ne de yaklaşmaktaydı.³⁰⁴

³⁰⁰ Armaoğlu F., 1995, s.335-336

³⁰¹ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.102-103

³⁰² Akşin A., 1991, s.171

³⁰³ Soysal İ., 1983, s.399

³⁰⁴ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.103

Türkiye, Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda Milletler Cemiyeti'ne kendi müracaatı ile değil fakat Teşkilât tarafından davet edilerek girmek istiyordu.³⁰⁵ Cenevre'de silâhsızlanma konferansı sırasında yapılan temaslarda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi görüşülmüştür. Tevfik Rüştü Aras, silâhsızlanma konferansının 13 Nisan tarihli toplantısında yaptığı konuşmasında “bugün yüksek mihrakında sesimi işittirmek şerefiyle mübahi olduğumuz umum sulh ve anlaşma mefkûresine en iyi bir makes olduğunu zannettiğim siyasetimizin hututu umumiyesini tarif eyledim. Eğer maksadımı izah ettimse, eğer Türkiye'nin size izah ettiğim şekildeki siyaseti Cemiyeti Akvamın ruhuna muvafık ise, sizlere temin edebilirim ki, Türkiye Cumhuriyeti bu asil davaya iltihakta hiç mâni görmeyecektir” demekle, Milletler Cemiyeti'ne girmeye hazır olduğunu bildirmiştir.³⁰⁶

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davet edilmesine ilişkin çağrı İspanya Temsilcisinin girişimi ve Yunan Temsilcisinin desteği ile üyelerin çoğunluğunun 6 Temmuz 1932'de Genel Kurula sunduğu bir önerenin oy birliği ile kabulünden sonra, Genel Sekreterce yapılmıştır.³⁰⁷ Çağrının yapılmasına ilişkin görüşmelerin yapılması esnasında Avustralya delegesi Gelibolu'daki Türk kahramanlığından ve Türkiye'nin Milletlerarası işbirliği politikası takip ettiğinden bahsetmiştir. İtalyan delegesi Türkiye ile olan samimî münasebetler dolayısıyla İtalya'nın sevinç duyacağını bildirmiştir. Alman delegesi eski sadık dost olarak Türkiye'yi selâmlamış, İngiltere delegesi, Türkiye'nin katılmasıyla Milletler Cemiyeti'nin cihanşümulleşmesine doğru bir terakki kaydedeceğini söylemiştir. Fransız delegesi Batı ile Doğu arasında bir bağ olan bu çok eski memleketin girmesinde fayda olduğunu bildirmiş ve Fransa'nın Türkiye'nin Avrupa'da en eski dostu olduğunu hatırlatmıştır. Diğer delegeler de aynı mealde sözler söylemişler.³⁰⁸

Bu çağrı üzerine TBMM 9 Temmuz 1932 günü bir “Heyeti Umumiye” kararı ile Dışişleri Bakanının Cemiyet Genel Sekreterine şu yanıtı yollamasını oybirliği ile kabul etmiştir;

“Sayın Genel Sekreter!

Genel Kurul adına yaptığımız çağrıya karşılık, Türkiye Cumhuriyetinin Milletler Cemiyeti'ne üye olmağa hazır bulunduğunu ve Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti üyesi olmayan Devletlerle yapılanlar da kapsam içine girmek üzere, şimdiye değin yaptığı Antlaşmalarda üstlendiği yükümlerin Cemiyet üyeliği görevleriyle hiç bir biçimde çelişir nitelikte olmadığını bildirmekle onur duyuyorum. Bu konuda şunu da belirtmek isterim ki,

³⁰⁵ Gönübol M., Sar C., 1969, s.105

³⁰⁶ Esmer A.Ş., 1953, s.220

³⁰⁷ Soysal İ., 1983, s.399

³⁰⁸ Esmer A.Ş., 1953, s.220

zaten Türkiye'nin Cemiyete katılmasından önce imzaladığı tüm Antlaşmaların Milletler Cemiyeti üyelerinin imzacısı bulunduğu Paris Yasasının* özü çerçevesinde yapılmıştır.³⁰⁹

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi ilişkin işlemler 18 Temmuz 1932 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihteki Cemiyet toplantısında mevcut 43 devletin oybirliği ile Türkiye Cemiyete kabul olmuştur. Kararda şu şekilde denilmekteydi: "Cemiyeti Akvam azasından olması için kendisine vukubulan daveti kabul etmiş olduğunu kaydeden Cemiyeti Akvam umumî heyeti, Türkiye Cumhuriyetinin Misakın birinci maddesinde derpiş edilmiş olan şartları yerine getirmiş olduğunu müşahede ederek Türkiye Cumhuriyetinin Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul olunduğunu beyan eder ve Türkiye temsilcisini şimdiki içtima devresinde mesaisine iştirak etmeye davet eder." Bunun üzerine Türkiye'yi bu toplantıda temsil eden Cemal Hüsnü yerini almıştır. İki yıl sonra da Türkiye Milletler Cemiyeti konsey üyeliğine seçilmiştir.³¹⁰ Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras'da 1937 yılında Konsey Başkanlığı görevini yürütmüştür.³¹¹

Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olurken bazı çekinceler ileri sürmüştür. Bir kısmı Türkiye'nin Lozan Antlaşmasından kaynaklanan yükümlülüklerine ilişkin ve Boğazların askerden arındırılmışlık durumu ile ilgilidir. Bu duruma ilişkin olarak yaptırım uygulamalarına askeri durumuyla bağdaşabilecek ölçüde katılabileceğini belirtmiştir. Diğer bölümü ise Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinden ve karşılıklı antlaşmalardan doğan yükümlülüklerinden kaynaklanıyordu. Bu konuyla ilgili olarak da Milletler Cemiyeti Misakının saldırgan devlete karşı alınacak zorlama tedbirlerini düzenleyen maddelerinin Türkiye'nin Sovyetler Birliğine karşı politikasında bir değişiklik meydana getirmeyeceğine ilişkindir.³¹²

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini takip eden yıllarda devletlerarasında gruplaşma hızla gelişmiştir. Bu gelişme üzerine Türkiye'den yaklaşık iki yıl sonra Sovyetler Birliği de 1934 yılında Teşkilâta girerek mevcut durumu korumak isteyen gruba katılmıştır. Türk Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi hakkında daha sonra şöyle demektedir: "Büyük komşumuz ve dostumuz Sovyetler Rusyasının da biraz sonra Milletler Cemiyeti'ne girmesi hareketimizdeki isabeti gösterdi. Zaten buraya onunla anlaşarak girmiştik." Aynı konuda, Tefvik Rüştü Aras, Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinden dolayı Türkiye'nin duyduğu memnuniyeti, 30

* *Milletler Cemiyeti Yasasının diğer adı. Birinci Dünya Savaşından yenik çıkmış devletlerle yapılacak Barış Antlaşmalarına koşut olarak, Müttefiklerin girişimi ile, Paris'te hazırlanmış ve Müttefiklerin 25 Ocak 1919 günlü toplantısında kabul edilmiştir. (Soysal İ., 1983, s.399)*

³⁰⁹ Soysal İ., 1983, s.400

³¹⁰ Esmer A.Ş., 1953, s.221

³¹¹ Oran B., 2005, s.312

³¹² Oran B., 2005, s.311

Eylül 1934 de Anadolu Ajansının bir muhabirine verdiği beyanatta şöyle belirtmiştir :
 “Milletler Cemiyeti’nin bu seneki toplantısında bir mühim hadise de büyük komşumuz dost devlet Sovyetlerin Cemiyete girmeleridir. Avrupa ve Asya’daki muazzam mevki Milletler Cemiyeti aşikâr ve sulh vadisindeki gayret ve eserleri cihana malûm olan Sovyet Rusyasının Milletler Cemiyeti’ne girmesi orada kuvvet ve hareketle söylendiği gibi Cenevre müessesesince ancak yeni bir nüfuz ve kudret getirecek amildir. Türkiye, hem bundan dolayı diğer bütün dostlar gibi memnundur, hem de büyük komşu memleketin değerli Hariciyi Komiseri dostum M. Litvinov’la Milletler Cemiyeti’nde konseyde daha sık teşriki mesai edeceğimizden dolayı ayrıca bizzat bahtiyarım.”³¹³

Türkiye Milletler Cemiyeti üyeliği boyunca bu örgüt içinde aktif bir politika izlemiştir. Türkiye’nin bu aktif politikası özellikle İtalya’nın Habeşistan’ı işgali sırasında kendisini göstermiştir. İtalya’ya karşı alınan yaptırım önlemlerine derhal katılmıştır. Ayrıca Habeşistan’a yardım konusunda Milletler Cemiyeti çatısı altında oluşturulan beşli komisyona Fransa, Polonya, İngiltere ve İspanya ile birlikte üye olmuştur. Hatta Türkiye Kızılay aracılığıyla bu ülkeye kendisi doğrudan yardımda da bulunmuştur.³¹⁴

1.13. Türkiye ve Balkan Antantı (9 Şubat 1934):

Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne katılması ile birlikte, Balkan devletleri arasında da büyük bir yakınlaşma ve işbirliği başlamıştır. Bu yakınlaşma ve işbirliği 1934 yılında Balkan Antantı denen ittifakın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Balkan devletleri arasındaki yakınlaşmanın en önemli unsuru daha önce değinilmiş olan Türk-Yunan yakınlaşmasıdır. Bu yakınlaşmanın esas nedeninin de 1930 Ekiminde imzalanmış olan Türk-Yunan anlaşmaları olduğuna yukarıda değinilmiştir. Türk-Yunan yakınlaşmasının yanında Locarno Anlaşmaları, Kellogg Paktı, Litvinov Protokolü gibi barışçı teşebbüsler ve Küçük Antant* gibi statükocu ittifaklar Balkanlardaki işbirliğinde teşvik edici önemli etkenler olarak göze çarpmaktadır.³¹⁵

1920’li yıllarda Türkiye’nin Balkan politikası şu şekilde değerlendirilebilir. Savaştan yeni çıkmış ve kurulmuş olan Türkiye bölgede mevcut durumun korunmasından yana tavır almış ve Balkan ülkeleri ile dostane ilişkiler geliştirme gayreti içerisinde olmuştur. Takip edilen bu

³¹³ Gönübol M., Sar C., 1969, s.106

³¹⁴ Oran B., 2005, s.312

* *Küçük Antant: I. Dünya Savaşından sonra Tuna ve Balkanlar bölgesinde Macaristan, Yugoslavya, Romanya arasında kurulmuş bir ittifak sistemidir. Üç ülkenin kendi aralarında yaptıkları değişik antlaşmalarla ortaya çıkmış müteakiben Fransa katılmıştır. Antantı oluşturan antlaşmalar 1920-1933 yılları arasında imzalanmış olup mevcut durumu korumaya dönük olarak özellikle revizyonist Bulgaristan’a karşı kurulmuştur. (Armaoğlu F., 1995, s.188-190)*

³¹⁵ Armaoğlu F., 1995, s.337

tutum o dönemde esas kabul edilen genel Türk Dış politikasının yansımasıydı. Yeni bir ulus-devlet olan Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşamasında eşitlik ilkesinden ayrılmadan birçok ülke ile diplomatik bağlar kurmak istemiştir. Komşuları olan Balkan devletleri doğal olarak bu ülkeler arasında önemli bir yer tutmuştur. Balkan devletleri ile yaptığı çeşitli dostluk antlaşmaları bu isteğin göstergesi olmuştur. Bunların yanında 1929 yılında patlak veren Dünya Ekonomik Buhranı ihracatları tarıma dayalı Balkan Ülkelerinde daha fazla hissedilmiş ve bu ülkeler arasında bir işbirliğinin oluşmasına yol açmıştır. Bu işbirliğinin önderliğini de Türkiye yapmıştır. 1926 yılında Romanya'daki Türk Diplomatı Hüseyin Ragıp Bey Romen Dışişleri Bakanı Duca'ya Balkan Paktı fikrinden bahsetmiş, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'da Balkanlar'ın kaderinin Balkan milletleri tarafından tayin edilmesini savunan bir paktın kurulmasının yararlı olacağını belirtmiştir.³¹⁶

Balkanlarda işbirliği ve Balkan Antantı Balkan devletleri arasında özellikle 1930'dan itibaren gelişme kaydeden Balkan Konferanslarıyla gerçekleştirilen genel anlamıyla yakınlaşma ve işbirliğinin bir sonucudur. Balkan devletleri arasındaki yakınlaşmanın başlangıcı 1930 yılı Ekim ayındaki Türk-Yunan yakınlaşmasıdır. Balkan birliği konusundaki ilk girişimler hükümetler tarafından atılmamış, gayri resmi çabalarla ortaya çıkmıştır. Atina'da 1929 yılında yapılan Dünya Barış Kongresi Derneği toplantısında kongre başkanlığını yapan ve eski Yunan Başbakanlarından Aleksandr Papanastasiyu, Balkan Antantı kurulması fikrini öne sürmüştür. Fikir Türkiye dâhil toplantıya katılan bütün Balkanlı delegasyonlar tarafından kabul edilmiştir.³¹⁷

Birinci Balkan Konferansı 5 Ekim 1930'da Atina'da yapılmıştır. Konferansa, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya katılmıştır. Toplantıda siyasal farklılıklar ön plana çıkmamış ancak azınlıklar ve İtalya'nın Balkan politikası gibi konularda tarafların görüşlerini uzlaştırmanın olanaksızlığı da ortaya çıkmıştır. Toplantıda şu kararlar alınmıştır:

- I. Balkan devletleri arasında her yıl dışişleri bakanları düzeyinde bir toplantı yapmak,
- II. Savaşın yasaklanması, uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümü ve bir saldırı durumunda karşılıklı olarak yardımlaşma gibi hükümler içeren bir Balkan Paktı hazırlamak,
- III. Balkan ulusları arasında ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda yakınlaşma sağlayarak, Balkan birliğinin kurulması amacını taşıyacak sürekli bir örgüt oluşturmak.³¹⁸

³¹⁶ Barlas D., "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 3-6 Ekim 1995, Gazimağusa, KKTC, AAM Yay., Ankara, 1998, s.835

³¹⁷ Güner Z., "Atatürk Dönemi Balkanlar Politikası ve Balkan Antantı", Atatürk 4.Uluslararası Kongresi, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, AAM Yay., Ankara, 2000, s.346

³¹⁸ Oran B., 2005, s.350-351

Atatürk 1 Kasım 1931 tarihinde TBMM yasama yılı açılışında yaptığı konuşmasında, takip edilmekte olan Balkan Politikasını şu sözleriyle izah etmiştir:

“Muhterem Efendiler;

Balkan Milletleri arasında sulhu ve antlaşmayı istihdaf eden her millete mensup hususi teşekküllerin faaliyetlerini takdirle yâd etmek benim için hususî bir zevktir,

Türkiye, coğrafi vaziyeti itibariyle Balkanlar da sulhun muhafaza ve takviyesinde bilhassa alâkadardır. Komşularıyla hemen hiç bir davası ve ihtilâfı bulunmamak vaziyeti Türkiye'nin temenniyatına hususi bir samimiyet izafe etmek tabiidir.”³¹⁹

İkinci Balkan Konferansı 20–26 Ekim 1931 tarihleri arasında İstanbul'da toplanmıştır. Mevcut durumu korumak isteyen ve mevcut durumdan memnun olmayıp değiştirmek isteyen Balkan devletleri arasında ekonomik, kültürel ve teknik yönden yakınlaşmayı sağlamaya ağırlık verilmiştir. Toplantıya iştirak eden Balkan ülkeleri arasında üç farklı grubun oluştuğunu ifade etmek mümkündür. Aralarındaki sorunları hallettikleri için Balkan Paktının kurulmasını isteyen Türkiye ve Yunanistan, mevcut durumu beğenmeyip değişmesini isteyen Bulgaristan ile İtalya'nın etkisinde kaldığı için Pakt fikrine uzak duran Arnavutluk ve Küçük Antant üyesi oldukları için daha çok bu oluşuma güvenen ve bu nedenle Pakt fikrine çok sıcak bakmayan Romanya ve Yugoslavya.³²⁰

Toplantıları İstanbul'da yapılmakla beraber son celsesi TBMM'de icra edilen İkinci Balkan Konferansı'nda 25 Ekim 1931 günü Atatürk, yaklaşık 200 Konferans delegesine hitaben şu konuşmayı yapmıştır:

“Balkan Milletleri, bu gün Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye gibi müstakil siyasi mevcudiyetler halinde bulunuyorlar. Bütün bu devletlerin sahipleri olan milletler asırlarca beraber yaşamışlardır. Denebilir ki Türkiye Cumhuriyeti dâhil olduğu halde son asırlarda vücut bulan bugünkü Balkan Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nun yavaş yavaş parçalanmasının ve nihayet tarihe gömülmesinin tarihi neticesidir.

Bu itibarla Balkan milletlerinin asırlara şamil müşterek bir tarihi vardır. Bu tarihin elemli hatıraları varsa, onlara sahip olmakta bütün Balkanlılar müşterektir. Türklerin hissesi ise daha az acı olmamıştır.

İşte, siz muhterem Balkan Milletleri mümessilleri, mazinin karışık his ve hesaplarının üstüne çıkararak derin kardeşlik esasları kuracak ve geniş birlik ufukları açacaksınız, ihmal olunmuş ve unutulmuş büyük hakikatleri ortaya koyacaksınız.

³¹⁹ Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1981, s.55

³²⁰ Oran B., 2005, s.351

Balkan Milletleri içtimai ve siyasi ne çehre arz ederlerse etsinler, onların Orta-Asya'dan gelmiş aynı kandan, yakın soylardan müşterek cedleri olduğunu unutmamak lâzımdır.

Görüyorsunuz ki, Balkan Milletleri yakın maziden ziyade uzak ve derin mazinin kırılmaz çelik halkaları ile birbirine pekâlâ bağlanabilir.

Artık insanlık mefhumu, vicdanlarımızı tasviyeye ve hislerimizi ulvileştirmeğe yardım edecek kadar yükselmiştir.

Vaziyetleri ve onların icaplarını medeni insan fikriyle ve yüksek vicdan aydınlığı ile müşahede ve mütalea edersek şu neticelere varırız:

İnsanları mes'ut edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak gayri insanî ve son derece teessüfe şayan bir sistemdir.

İnsanları mes'ut edecek yegâne vasıta, onları birbirine yaklaştırarak, onlara birbirini sevdirecek, karşılıklı maddi ve manevî ihtiyaçlarını temine yaşayan hareket ve enerjidir.”³²¹

Balkan Konferansları zincirinin üçüncüsü 23–26 Ekim 1932 tarihleri arasında Bükreş'te toplanmıştır. Azınlıklar konusu ele alındığı esnada kendi istekleri doğrultusunda karar çıkmayacağını anlayan Bulgaristan konferanstan çekilmiştir. Konferansa devam eden beş ülke Balkan İşçi Bürosu, Balkan Ticaret ve Sanayi Odası, Balkan Posta Birliği gibi kuruluşlar kurmuşlardır.

Türkiye, Bulgaristan'ın katılmadığı bir Paktın Balkanlarda barışı tam olarak sağlamaktan uzak kalacağı düşüncesindeydi ve Bulgaristan'ı oluşuma dâhil edebilmek için 20 Eylül 1933 tarihinde Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Bulgaristan'a gitmişlerdir. Ancak görüşmeler fayda sağlamadığı gibi Türkiye ile Yunanistan arasında Eylül 1933'de imzalanmış olan Samimi Anlaşmaya Bulgaristan'ın da katılması teklifi Bulgaristan tarafından reddedilmiştir. Ziyaret esnasında iki ülke arasında 1929 yılında imzalanmış olan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması 5 yıllık bir süre için uzatılmıştır.³²²

Türkiye'nin bütün bu girişimleri Balkanlar'da oluşacak bir pakta herhangi bir ülkenin katılmaması durumunda beklenen güvenlik ortamının sağlanamayacağı endişesinden ileri gelmektedir. Çünkü Balkan Savaşlarından sonra meydana gelen etnik yapı ülkeler arasında çok girift bir durum meydana getirmiştir. Ülkelerin homojen bir yapıya sahip olmaması milliyetçilik duygusu ile karışık yayılcı politikalar içerisinde olmalarının sebebini teşkil etmiştir. Balkanlarda ki sorunların günümüze değin sürmüş olması bunun en bariz göstergesidir. Mevcut durumdan en çok şikâyetçi olan Bulgaristan'ın kurulacak yapı dışında kalması, barış ve güvenliğin sağlanmasında en önemli tedirginlik sebebi olacaktır.

³²¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s.305–307

³²² Oran B., 2005, s.351

Bütün bu gelişmelerin olduğu esnada Mussolini'nin dünyada düzeni sağlayabilecek devletlerin ancak İtalya, Almanya, İngiltere ve Fransa olduğunu belirten demeci ve Bulgaristan'ın da İtalya ile ilişkilerini geliştirmesi üzerine diğer Balkan ülkeleri Balkan Paktı kurma planlarını hızlandırdılar. Türkiye ve Yunanistan'ın yukarıda belirtilen Eylül 1933 tarihli Samimi Anlaşması önemli bir adım olmuştur.³²³ Ekim ayında Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu Ankara'yı ziyaret etmiş ve 17 Ekim 1933'de iki devlet arasında bir Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır. Kasım ayında ise, Türk Dışişleri Bakanı Belgrat'a gitmiş ve Türkiye ile Yugoslavya arasında 27 Kasım 1933'de bir Dostluk, Saldırmazlık, Adli Tesviye, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır.³²⁴ Bütün bu imzalanan antlaşmalar Şubat 1934'de imzalanacak Balkan Antantı'nın habercisi niteliğindedir.

Dördüncü Balkan Konferansı 5-11 Kasım 1933 tarihleri arasında Selanik'te toplanmıştır. Daha üçüncü toplantıda Bulgaristan'ın yolunu diğer Balkan ülkelerinden ayırması nedeniyle diğer devletler yollarına Bulgaristansız devam etme kararı aldılar. Bu konferansta Balkan Paktı ele alınmıştır. Toplantı sonunda yayınlanan bildiride, kurulacak olan Pakтын kapıları Bulgaristan'a kapatılmamış ve bütün Balkan devletlerinin Pakta katılmasının ümit edildiği bildirilmiştir.³²⁵

İmzalanan antlaşmalarda dikkat çeken hususlardan birisi Türkiye'nin öncülük yapmasıdır. Bu anlaşmaların üçü de aynı gayeyi taşımaktaydılar. Bu durumda yapılması gereken en doğal şey, dört devletin tek bir antlaşma ile birbirlerine bağlanmalarıydı. Bu hususta 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantı'nın imzası ile gerçekleştirilmiştir.³²⁶

Balkan Paktı 9 Şubat 1934'te Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'nın katılımı ile imzalanmıştır. Antlaşma metni özetle şu şekildedir:

“I. Adları geçen dört devlet kendi Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak teminat altına almışlardır.

II. İmzacı devletler işbu antlaşmada söz konusu olan menfaatlerinin gerektirdiği hallerde aralarında istişare edeceklerdir. Bu paktı imzalamamış olan bir devlet aleyhine, ilk önce öbürkü imzacı devletlere danışmadan, hiçbir harekete geçilmeyecektir. Herhangi bir Balkan memleketi ile öbürkü imzacıların muvafakati olmadan, hiçbir siyasi taahhüde girişilmeyecektir.

³²³ Barlas D., 1998, s.836-837

³²⁴ Gönlübol M., 1969, s.109-110

³²⁵ Oran B., 2005, s.351

³²⁶ Armaoğlu F., 1995, s.339

III. Bu Pakt imza tarihinde yürürlüğe girecektir. Pakt diğer Balkan Devletlerinin de imzalarına açık bulunmaktadır.”³²⁷

Atatürk, oluşturulan bu Antanta çok önem vermiş, zaman zaman verdiği demeçlerde ve yapmış olduğu konuşmalarda bu antlaşmanın önemine değinmiştir. Örneğin 29.10.1936 tarihinde Yugoslav gazetecilerine verdiği demecinde; “Bu dostluğun devamına ve daima daha ziyade resanet bulmasına çalışacağım. Bu dostluk bütün sulh dostları için remiz teşkil eder. Böyle bir dostluk ancak insani ve kardeş hisleriyle istikrar bulabilir... Türkiye ile Yugoslavya arasında mevcut sağlam münasebetler, bütün Balkan milletleri arasında mevcut olması iktiza eden münasebetlerdendir. Balkanlar bu ideale doğru ne kadar fazla yükselirlerse, saadet ve terakkileri o nispette artar.”³²⁸

Bu antlaşma, başlangıçtan itibaren bazı zayıflık unsurlarına sahip olduğundan dört Balkan devleti arasında amaçlanan siyasal işbirliğini tam olarak gerçekleştiremedi. Çünkü Antant ile birlikte gizli bir protokol da imzalanmıştı. Buna göre, taraflardan biri Balkanlı olmayan bir devlet tarafından saldırıya uğrar ve bir Balkan devleti de saldırgana yardım ederse, diğer taraflar bu Balkanlı saldırgana karşı birlikte savaşa gireceklerdi. Burada hedef alınan Bulgaristan’dı. Fakat bu Protokol üzerine Türkiye, bir Rus-Romen savaşında Romanya’ya yardım etmeyeceğini Sovyet Rusya’ya bildirmiş ve Yunanistan da bu Protokolün kendisini İtalya ile bir çatışmaya götürmeyeceği hususunda rezerv koymuştur.³²⁹

Pakt bir savunma ittifakı olarak kurulmuştu ancak ortak bir askersel örgüt kurulamamıştı. Gerçi, Protokolün 4. Maddesine göre Pakta üye her hangi bir devlete bir saldırı olduğunda askeri açıdan ne gibi önlemler alınacağı hususunda 1934 yılı ortalarında bazı görüşmeler yapılmıştır. Ancak, Türkiye ile Yunanistan arasında ne tür askeri yardım yapılabileceği konusunda görüşmeler yapılmış fakat bir sonuç alınamamıştır. Buna mukabil Türkiye-Romanya ve Türkiye-Yugoslavya arasında birbiriyle paralel iki gizli sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmeler daha sonraki askersel uygulama düzenlemelerine de temel teşkil edecektir. Bu sözleşmelerle, Balkan Paktının kapsamı amaca hizmet edecek şekilde Türkiye, Romanya ve Yugoslavya açısından biraz olsun genişlemiştir. Çünkü Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile 1925 Saldırmazlık Paktı ve Balkan Paktına koyduğu çekince nedeniyle Sovyetler Birliği söz konusu edilmemişti ancak İtalya’nın Bulgaristan ya da Arnavutluk ile birlikte Balkanlarda girişebileceği bir savaşa karşı askeri eyleme geçilebilecektir.³³⁰

Mart 1934’de Mussolini İtalya’nın geleceği’nin Afrika ve Asya’da olduğunu belirten bir konuşma yapmıştır. Topraklarının büyük bir kısmının Asya’da bulunmasından dolayı bu

³²⁷ Akşin A., 1991, s.263

³²⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s.140

³²⁹ Armaoğlu F., 1995, s.339-340

³³⁰ Soysal İ., 1983, s.450-451

konuşmadan Türkiye epey kaygı duymuş ve İtalya hakkındaki şüphelerini daha da arttırmıştır. Ertesi yıl İtalya'nın Etiyopya'yı işgal etmesi ve İngiltere ile Fransa'nın buna göz yumması Türkiye ve diğer Balkan ülkelerini oldukça rahatsız etmiştir. Balkan Paktı'na üye ülkeler Cenevre'de bir araya gelerek “büyük devletlere” karşı tavır almışlardır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgaline tepki göstermeyen bu devletleri eleştiren Antant Ülkeleri MC kurallarının bütün ülkeler için eşit şekilde uygulanmasını istemişlerdir.³³¹ Neticede MC tarafından İtalya'ya karşı alınan iktisadi zorlama tedbirlerine Balkan Paktı ülkeleri müşterek olarak katılmışlardır. Ayrıca Lozan'da tespit edilmiş olan Boğazlar rejiminin değiştirilmesi hususunda Türkiye'nin yapmış olduğu girişimi desteklemiş ve Montrö'de Türkiye tezini savunmuşlardır.³³²

Atatürk, Çankaya'da verilen bir ziyafette Balkan gazetecilerinin soruları üzerine 27 Şubat 1938 tarihinde şu görüşlere yer vermiştir:

“Balkan İttifakı bizim öteden beri samimiyetle üzerinde durduğumuz bir idealdir. Bu idealin her gün geniş bir saha üzerinde daha ziyade genişlemesini ve mesafe almasını görmekle bahtıyırım. Bu hususta müttefik Balkan Devletlerini sevk ve idare eden zevatın büyük hizmetleri ve muvaffakiyetleri ve ittifaka bağlılıkları şayan-ı takdirdir.

...tarihi bu kadar yüksek bir idealin esas temel taşı, yalnız geçici politika esaslarında kalmaz. Bunun esas temel taşları lâzımdır ki, kültür ve ekonomi cevheriyle dolu olsun. Çünkü kültür ve ekonomi her türlü siyasete istikamet veren temellerdir.

Herhalde beklediğimiz parlak günler, bizlerden dahi uzak değildir. Bizden sonra gelecekler ise tabî o günlerin parlaklığını bahtıyarlıkla tes'it edeceklerdir.”³³³

Bu sözler Paktın geleceği hakkında Atatürk'ün temennileri niteliğindedir. Ancak Paktın geleceği Atatürk'ün beklediği veya temenni ettiği gibi gelişmemiştir. Çünkü 1936 yılından itibaren çok hızlı bir şekilde gelişen büyük devletlerin iktisadi ve siyasi yayılma ve nüfuz politikası Balkanları da etkilemiştir. Almanya Balkanları ve Ortadoğu'yu iktisaden boyunduruğu altına almaya başlamış, İtalya ise baştan beri ilgi alanında bulunan Balkanları birbirinden ayırmak için tertipler içine girmiştir. Milletler Cemiyeti'nin müşterek güvenlik sisteminin mütecavizlere karşı uygulanamaması, İngiltere ve Fransa'nın karşılık verme yerine yatıştırıcı politika izlemeleri Balkan ülkelerini İtalya ve Almanya eksenine kaydirmiştir. Özellikle Yugoslavya'nın 24 Ocak 1937 yılında mevcut durumdan memnun olmayan Bulgaristan'la dostluk antlaşması yapması Antantı temelinden sarsmıştır.³³⁴

³³¹ Barlas D., 1998, s.837

³³² Gönlübol M., Sar C., 1990, s.102

³³³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s.339-340

³³⁴ Gönlübol M., Sar C., 1990, s.102

Balkan Antantının kuruluşunda olduğu gibi yaşaması içinde en büyük gayreti Türkiye sarf etmiştir. Başbakan İsmet İnönü 14 Haziran 1937 tarihinde Balkan Ülkelerine yaptığı seyahatten dönüşünde şu açıklamayı yapmıştır:

“Balkan Devletleriyle münasebetlerimizin bütün millet tarafından malûm olmayan hemen hiç bir safhası yoktur. Dört devlet aramızda açık muahede ve onun hükümlerine bir sulh davası için bağlıyız. Yakın bir zamanda ben ve Doktor Aras (Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras) Balkan müttefiklerimizin payitahtlarını beraber veya ayrı ayrı görmek bahtiyarlığına nail olduk. Memleketimize karşı müttefiklerimiz tarafından gösterilen teveccüh ve muhabbet bütün dünyanın dikkatini celbedecek sıcaklıkta idi. Bu memleket Yugoslavya’dan, Yunanistan’dan ve Romanya’dan gördüğü sıcak tezahüratı aynı hararetle karşıladı. Arkadaşlarım, dört Balkanlı devletin ayrı ayrı cephelerinden dolayı vakit vakit görülen hususi politikaları onların Balkan Antantı taahhütleri üzerinde vaziyetlerinin hafif veya zayıf olduğunu zannettirecek propagandalara sebebiyet vermektedir. Bunu görüyoruz, ama buna inanmayın. En yakın temaslarımızla anlıyoruz ki dört Balkan devleti kendilerini birleştiren sulh idealinde samimî ve sabittirler.

Bulgaristan komşumuzun evvelce de bir iki münasebetle huzurunuzda arz ettiğim Balkanlarda sulhu muhafaza etmek ve diğer komşularıyla iyi münasebetlerini artırmak için gösterdiği hüsnüniyetleri biz yakından ve en salâhiyetli ağızlardan işittik. Bulgaristan bizimle hususi bir muahede ile bağlıdır. Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya ile münasebetlerini de bu hâle getirmek kararında olduğunu söylemiştir. Bu arzulama Türkiye yalnız teşvik eder ve elinden geldiği kadar teshil eder. Şüphe yok ki Balkanlar’da Bulgaristan’la diğer komşuları arasında sıcak dostluk havasının teessüs etmesi ve bütün Balkan devletlerinin söyledikleri gibi ciddî ve iyi niyetli bir dostluk yoluna girmesi hepimiz için sevinçli bir emel ve Avrupa sulhu için bir mesnettir.”³³⁵

İnönü’nün bu konuşması Türkiye’nin Balkan Antantı’nı yaşatmak arzusunun açık ifadesidir. Ancak üye devletlerarasındaki görüş ayrılıklarına da değinilmektedir. Nitekim Balkan Paktı’nın yıkılmasına neden olan olaylar süratle gelişmiş ve Antant Devletleri son toplantılarını 1940 yılında Belgrad’da yapmışlardır.³³⁶

Yukarıda incelenen 1923–1936 yıllarını kapsayan dönem, Türkiye Cumhuriyetinin kendisini dünya kamuoyuna tanıttığı, ikili ve çokuluslu ilişkilere aktif olarak iştirak ettiği bir dönem özelliği taşımaktadır. Millî Mücadele döneminde takip edilmiş olan ve öncelikli olarak ulusal bağımsızlığı hedef alan dış ilişkiler bu dönemde ana prensiplerinden taviz vermemiş ancak daha aktif bir görünüm sergilemeye başlamıştır. Bu dönemde de dış politikanın mimarı

³³⁵ İnönü İ., **İnönü’nün Söylev ve Demeçleri**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1946, s.323–325

³³⁶ Gönlübol M., Sar C., 1990, s.103

yine Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmuş ancak teknik personelle fikir alışverişinde bulunmayı da ihmal etmemiştir.

Türkiye, “komşuları ile ve bütün devletlerle iyi geçinmek esasına”³³⁷ Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti bütün dünya tarafından tanınan, saygı duyulan bir ülke konumuna ulaşmıştır. Dönemin büyük devletleri Türkiye’yi yanlarında görmek isterken küçük ülkeleri de yanında yer almak istemişlerdir. Takip edilen tutarlı ve onurlu politika dışarıda büyük saygı uyandırmış ve müteakiben icra edilecek uluslararası faaliyetler için temel teşkil etmiştir.

³³⁷ Kocatürk U., 1999, s.367

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN SON İKİ YILINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1936–1938)

2.1. Dış Gelişmeler ve Dönemin Türk Dış Politikasına Kısa Bakış:

Almanya, Birinci Dünya Savaşı sonrasında toprak ve ekonomik konularda yapılan düzenlemelerden hoşnut kalmamış, savaş öncesi büyük güçlerin en zayıfı durumunu arz etmiştir. Versailles Antlaşması ile Fransa ve Polonya'ya aktarılmış olan sınır bölgeleri nedeniyle hareket serbestisi oldukça kısıtlanmış, ülke içerisinde ciddi bunalımlar yaşamaya başlamıştır. Bu nedenlerle dış meselelerde İtalya ve Fransa'nın sahip olduğu hareket özgürlüğüne sahip olamamıştır. 1920'li yılların sonuna doğru Stresemann Almanya'nın genel refah düzeyini artırmış ve konumunu da özellikle diplomasi yoluyla güçlendirmiştir. Ancak 1929 yılından sonra meydana gelen malî ve ticarî bunalımlar toparlanmakta olan ekonomi ve oluşturulmaya çalışılan demokrasi açısından ciddi politik sıkıntılar yaratmıştır.³³⁸

1929–1930 Dünya ekonomik buhranından sonra devletler ekonomik politikalarını tekrar gözden geçirmek ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu dönemden sonra artık ülkeler iktisadi milliyetçilik akımına yönelmişler ve özellikle Almanya ve İtalya'nın takip ettiği ekonomik politikalar neticesinde gümrük duvarlarının yükselmesi dünya ticaret hacmini ciddi olarak düşürmüştür. Meydana gelen bu durum devletlerin kendi kendilerine yetme çabası içerisinde girmelerine ve bunun doğal sonucu olarak hammadde kaynağı ve Pazar arayışı içerisinde sürüklemiştir. Aşırı devletçi ve milliyetçi akımların kuvvetlenmesi demokratik sistemleri zayıflatmış, İtalya'da 24 Ekim 1922'de iktidara gelen Mussolini önderliğindeki Faşist idare güç kazanırken Almanya'da Hitler, 30 Ocak 1933'de iktidara gelmiştir.

Hitler'in iktidarı Almanya'nın Avrupa'daki konumunu çok kısa sürede değiştirmiştir. Bu durum neticesinde Almanya'nın revizyonist kişiliği daha belirgin bir şekilde gün yüzüne çıkmış, Nazilerin iktidarından önce ifade edilmeye başlanan değişiklik talepleri artık daha yüksek sesle ifade edilmiyi başlamıştır. Hatta doğu ve orta Avrupa'da bulunan ve 1919–1922 sınır düzenlemelerinden memnun olmayan birçok ulus Berlin ile birlikte hareket etmek istemişlerdir. Almanya'nın bu yükselişindeki en önemli etken ise toprak, nüfus ve ciddi ham madde kaybına rağmen sanayi potansiyelini koruyabilmiş olmasıdır.³³⁹

³³⁸ Kennedy P., **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çeviren: Birtane KARANAKÇI), İş Bankası Yay., Ankara, 1990, s.356

³³⁹ Kennedy P., 1990, s.356-357

1932–1938 yılları arasında uluslar arası siyasi münasebetler yukarıda belirtilen hususların tesiri ile yeni boyutlar kazanmış, Birinci Dünya Savaşının mağlubu Almanya ile galip olduğu halde beklediğini bulamayan İtalya mevcut durumu lehlerine değiştirmeye yönelik dış politika takip etmeye başlamışlardır.³⁴⁰

1930 yılından sonra görülen ideoloji ve çıkar gruplaşmaları ve sonuçları geniş ufku ve engin görüşü ile Atatürk tarafından tahmin edilmiş ve 1932 yılında Avrupa'nın durumu hakkında kendisine ne düşündüğünü soran Mac-Arthur'a şu cevabı vermiştir:

“Versailles muahedesi Birinci Dünya Savaşına sebebiyet vermiş amillerden hiç birisini bertaraf etmediği gibi bilakis dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir. Zira galip devletler mağluplara sulh şartlarını zorla kabul ettirirken bu memleketlerin etnik jeopolitik ve iktisadi hususiyetlerini asla nazarı itibara almamışlar ve sadece husumet hislerinden mülhem bulunmuşlardır. Böylelikle bugün içinde yaşadığımız sulh devresi sadece mütarekelerden ibaret kalmıştır...”³⁴¹

Atatürk İtalya hakkında da şunları söylemiştir:

“İtalya, Mussolini'nin idaresi altında şüphesiz büyük bir kalkınma ve inkişafa mazhar olmuştur. Eğer Mussolini müstakbel bir harbe İtalya'nın zahiri heybet ve azametini harp haricinde kalmak suretiyle lâıykı veçhile istismar edebilirse sulh masasında başlıca rollerden birini oynayabilir. Fakat korkarım ki İtalya'nın bu günkü şefi Sezar rolünü oynamak hevesinden kendini kurtaramayacak ve İtalya'nın askeri bir kuvvet yaratmaktan henüz çok uzak olduğunu derhal gösterecektir.”³⁴²

Bu değerlendirmeler göstermektedir ki Atatürk olabilecekleri önceden değerlendirmiş ve Türk milletini yeni maceralara sürükleyecek kararlardan kaçınmıştır. Ülkenin Birinci Dünya Savaşı ve sonunda maruz kaldığı muamelelerle karşılaşmaması için elinden geleni yapmış, “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesini bu dönemde de dış politikanın temel ilkesi yaparak bütün devletler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır.³⁴³

1930 yılına doğru Avrupa'da belirli bir şekil alan gruplaşma hareketleri, uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmeye başlamıştır. Bu durum karşısında kendi iç meselelerini ve Lozan'dan kalan ikili pürüzleri büyük ölçüde halleden Türkiye, Batılı devletlerin önem verdiği bir ülke konumuna gelmiştir. Gelişmeler neticesinde Milletler Cemiyeti'nin 6 Temmuz 1932 tarihli toplantısında İspanya'nın teklifi, Yunanistan'ın desteği ile Cemiyete davet edilmiştir.

³⁴⁰ Dağıstan A., **Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992, s.109-111

³⁴¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III**, AAM Yay., Ankara, 1997, s.134

³⁴² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III**, 1997, s.135

³⁴³ Dağıstan A., 1992, s.113

Bu dönem silahsızlanma çabalarının başarısızlığa uğradığı ve Avrupa’da yeni bir savaş tehlikesinin emarelerinin görülmeye başladığı bir dönemdir. 2.Dünya Savaşına yol açan ve bu savaş için ortamın şekillendiği yılları içermektedir. Türkiye, bu dönemdeki dış politikasını barışın korunması ve memleket güvenliği kapsamında mevcut sınırların muhafazasını esas alan hedefler üzerine inşa etmiştir. Bu kapsamda güvenliğini tehlikeye düşüren ve Lozan Barış Antlaşmasında günün şartlarına göre çözümlenmiş olan Boğazlar meselesi ve Hatay sorununun çözüme kavuşturulması, revizyonist İtalya’nın tehdit ve eylemlerine karşı oluşturulan Saadabat Paktı bu dönemde ön plana çıkan dış politika faaliyetleri olarak göze çarpmaktadır.

Takip eden günlerde Almanya 16 Mart 1935’de zorunlu askerlik yasası çıkararak Versailles Antlaşmasının silahsızlanma ile ilgili hükümlerini ihlal etmiştir.³⁴⁴ Almanya’nın silahlanması sonucunu doğuran önemli bir özellik, ekonomisinin büyüme sırasında kazanmış olduğu canlılık ve neticede korku verecek ölçüde sallantılı bir durum arz etmesidir. Üretimi ve dolayısı ile ekonomiyi canlı tutmak adına itici güçlerden olan silah endüstrisine ağırlık verilmiş ve bu durum revizyonist aşırı milliyetçi düşüncelerle birleşince aşırı silahlanmada peşi sıra gelmiştir.³⁴⁵

Almanya’nın bu durumu Fransa’yı endişelendirirken İtalya’nın yayılmacı politikası da Türkiye’yi endişelendirmiştir. Özellikle Mussolini’nin 1934’de ki Faşist Kongresinde; “İtalya’nın tarihsel emelleri ona ulaşım yollarıyla bağlı Asya ve Afrika’dadır” sözleri ile emperyalist emellerini açığa vurması ve 1934–1936 yıllarında On İki Ada’yı tekrar silahlandırması Türkiye’de endişe ile karşılanmıştır.³⁴⁶ Türkiye’nin İtalyan tehlikesine karşı Sovyetler Birliğinin desteğini alma çabası olumsuz karşılanmıştır. Durumun bu şekilde gelişmesi İngiltere ve Fransa ile ilişkilerin geliştirilmesine yöneltmiştir.³⁴⁷

Türk-İngiliz-Fransız yakınlaşmasını güçlendiren ve Avrupa’da meydana gelen gelişmelerden bir diğeri de İspanya iç savaşıdır. 1936 yılında İspanya’da başlayan iç savaş Cumhuriyetçiler ile Nasyonalistlerin çatışmasına sahne olmuştur. İtalya ve Almanya Nasyonalistlerin lideri Franco’ya destek verince İngiltere ve Fransa olayın uluslar arası bir çatışmaya dönüşmesini önlemek istemişlerdir. Bu maksatla İtalya, Almanya, Sovyetler Birliği ve diğer bazı küçük devletler toplantıya çağırılmıştır. Görüşmeler neticesinde “iç savaşa karışmaktan kaçınma demeci” kabul edilmiş ve “karışmaktan kaçınma komitesi” kurulmuştur. Türkiye’de komiteye katılmış ve kararı desteklemiştir. Ancak alınan kararlara iştirak etmelerine rağmen İtalya ve Almanya Franco’ya silah yardımı yapmaya devam etmişlerdir.

³⁴⁴ Hale W., 2003, s.55

³⁴⁵ Kennedy P., 1990, s.358

³⁴⁶ Hale W., 2003, s.55

³⁴⁷ Dağıstan A., 1992, s.117-118

Ayrıca İtalyan denizaltıları da Cumhuriyetçilere yiyecek maddeleri taşıyan gemileri batırmaya başlamışlardır. Bu durumu önlemek maksadıyla İngiltere ve Fransa Lyon ve Cenevre Antlaşmalarını imzalamışlardır.³⁴⁸

1937 yılına gelindiğinde Hitler ve Mussolini Eylül ayında Berlin’de bir araya gelmiş ve İtalya Kasım ayında Alman-Japon antikomünist paktına katılmıştır. Toplantı sonunda Hitler İtalya’nın Habeşistan’ı ilhakını kabul ederken Arnavutluk üzerindeki emellerini de destekleyeceğini vaat etmiştir. Mukabil olarak Mussolini ise Avusturya’nın Almanya’ya bağlanmasını kabul etmiştir. Gelişmeler Fransa’nın İtalya’yı Almanya’dan uzak tutma politikasını imkânsız hale getirmiş ve Türkiye ile bir pakt oluşumu arayışına girmesine neden olmuştur.³⁴⁹

Büyük Önder Atatürk’ün son iki yılında meydana gelen olayların zemin hazırlayıcısı niteliğindeki olaylar kısaca yukarıda sıralandığı gibi gelişmiştir. Dünya Savaşı sonrası sağlanan Versailles düzeni barışın teminatı olarak görülmüş ancak bu düşünce kısa ömürlü olmuş ve Avrupa kamplara ayrılmıştır. Bu yılların baş aktörü Almanya olmuş ve dünya politikasına yön vermiştir. İtalya’nın da Almanya’nın rol arkadaşlığına soyunması ile “Yeni Hayat Sahası” sloganı ile yayılcı politikanın doğuşu hazırlanmıştır.³⁵⁰

Görüldüğü gibi 1933-1937 yılları arasında Türkiye açısından İtalya baş düşman gibi görülmüş ancak İtalya ve Almanya’nın yukarıda açıklandığı üzere aralarında anlaşmaları neticesinde 1938 yılının Mart ayında Hitler’in Avusturya’yı ele geçirmesi neticesinde bu ülkeden gelebilecek tehdit en büyük korku olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. İtalyan tehdidine karşı batı kıyılarında alınmaya çalışılan tedbirler bu tehdidin nispeten gündemden düşmesi ve Balkanlardan gelebilecek Alman saldırılarına karşı Bulgaristan sınırlarına kaymıştır. Ancak Almanların saldırı gücü göz önünde bulundurulduğunda Türkiye Cumhuriyetinin ve dolayısı ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin savunma gücünün oldukça zayıf durumda olduğu görülmektedir. Bu dönemde Türkiye özellikle deniz ve hava gücünü kuvvetlendirmeye dönük bir takım tedbirler alma çabası içerisine girmiş ve bu kapsamda dışarıdan krediler kullanılmıştır. Adeta İngiltere ve Almanya Türkiye’ye kredi açma yarışı içerisine girmişlerdir. Gelişen durumu dikkate alan Türkiye Almanya’nın yardımını reddetmiş ve bu ülkeden silah almamaya karar vermiş, İngiltere ise yetersizliği ve müttefiki durumundaki Fransa’nın isteksizliği neticesinde Türkiye’nin taleplerini karşılamaktan uzak kalmıştır.³⁵¹

³⁴⁸ Dağıstan A., 1992, s.121-122

³⁴⁹ Dağıstan A., 1992, s.122-123

³⁵⁰ Dağıstan A., 1992, s.123

³⁵¹ Hale W., 2003, s.58-59

Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde yukarıda belirtilen konjonktür değişikliklerini çok iyi etüt etmiş ve olayları lehine sonuçlar doğuracak şekilde yönlendirmiştir. Özellikle İtalya ve Almanya'da meydana gelen ve revizyonist kimlik taşıyan gelişmelere karşı dönemin büyük Avrupa devletlerinin mevcut durumu korumaya dönük tavırlarını lehine sonuç doğuracak şekilde çok iyi kullanmıştır. Her iki tarafla ilişkilerini iyi seviyede sürdürmüş ve ulusal çıkarlar açısından önemli taviz ve destekler elde etmiştir. Bu destekler özellikle Boğazlar meselesinin halledildiği Montrö'de ve Hatay'ın Anavatana bağlanması esnasında açık olarak görülmüştür.

Kısaca takip edilmekte olunan barışçı dış politikanın yönlendirici ve fikir babası olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk Musul meselesinde konuyu bir savaş sebebi saymadığı gibi bu dönem içerisinde ele alınan Montrö ve Hatay meselelerinde de saldırgan bir tutum sergilememiştir.³⁵² Dönemin revizyonist ülkelerinin yaptığı gibi oldu bittilerle konuyu halletmek yerine gayet başarılı taktiklerle ve barışçı yaklaşımlarla, sağlığını kaybetme pahasına da olsa ortamı şekillendirme ve kriz yönetimindeki ustalığı ile Türkiye'nin tam bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün sağlanması hususunda önemli kazanımlar elde etmesine vesile olmuştur.

Atatürk döneminde Türkiye, takip ettiği iç ve dış siyasetle bütün dünyanın saygınlığını kazanmıştır. Emperyalizmin en üst seviyelere çıktığı bir dönemde Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan kopan ülkeler bağımsızlıklarına kavuşmuştu ancak Almanya ve Osmanlı Devletinden koparılan ülkeler ise manda altına alınmıştır. Avrupa dışında kendini sömügelikten kurtarabilmiş bir avuç ülke ise iki dünya savaşı arasında istilaya uğramışlardır. Bir kısmı da tampon konumunda oldukları için bağımsızlıklarını sürdürebilmişlerdir. Türkiye ise takip ettiği dış politika sayesinde tekrar sömürge durumuna düşürülemedi ve bir Avrupa devleti olma durumunu korumuştur.³⁵³

2.2. Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936):

2.2.1. Montrö Öncesi Durum:

Montrö'de 20 Temmuz 1936'da imzalanan ve Türk Boğazları'nın hukuki statüsünü belirleyen, boğazların rejimine ilişkin olarak imzalanmış olan sözleşmeyi incelemeyi incelemeyi önce; boğazlardan geçiş rejiminin geçmişinin ana hatlarıyla ortaya konulmasında ve bu kapsamda

³⁵² Akşin S., "Atatürk'ün Dış Siyaset Modeli", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yayın Hazırlayan: İsmail SOYSAL), Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, TTK Yay. Ankara, 1999, s.276

³⁵³ Akşin S., 1999, s.279

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yürürlükte olan rejim ile Lozan Barış Antlaşması'nın getirmiş olduğu rejimin bilinmesinde fayda vardır.

1453 yılında İstanbul'un fethi ve müteakiben 1484 yılında Karadeniz'in bir Osmanlı iç denizi durumuna gelmesinden sonra, boğazlar ve bütün kıyıları ile Karadeniz, Türk hâkimiyetine girmiştir. Böylece, boğazlardan geçiş ve Karadeniz'deki deniz ulaşımına ait inisiyatif hiçbir sınırlama olmaksızın, Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiştir. Bu statü Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında 1774'de akdedilmiş olan Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar devam etmiş ve bu antlaşma ile Rus ticaret gemilerine boğazlardan serbest geçiş hakkı tanınmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse 1774'e kadar olan devreyi, boğazlar ve Karadeniz üzerinde Osmanlı İmparatorluğunun "mutlak egemenlik devresi" veya "ulusal yetki devresi" olarak nitelemek yerinde olacaktır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından, boğazların çok taraflı antlaşmalara konu olduğu 1840 yılına kadar, geçiş rejimi ikili antlaşmalarla belirlenmeye çalışılmıştır.³⁵⁴

Bu devrede bir tarafta Osmanlı İmparatorluğu, diğer tarafta ise Rusya veya İngiltere olmak üzere meselenin üç aktörü olmuştur. 1841 yılında yapılan "Akdeniz ve Karadeniz Boğazları Hakkında Londra Sözleşmesi" ile boğazların statüsü uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Daha sonra ki yıllarda da büyük devletler, özellikle İngiltere ve Rusya arasındaki rekabete göre çeşitli formüller üretmek suretiyle boğazların statüsü üzerinde oynanmıştır.³⁵⁵ Ancak 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan rejim genel hatlarıyla I. Dünya savaşına kadar uygulamada kalmıştır.³⁵⁶

Türk Boğazları, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından günümüze kadar zaman zaman Türkiye'ye yöneltilen tehditlerin başlıca kaynağını oluşturmakla beraber, genellikle de Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemini artırıcı bir rol oynamışlardır.³⁵⁷

Hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş ve ölü doğmuş bir antlaşma olarak tarihe geçen Sevr Antlaşmasını tatbik etmek isteyen sisteme ve zihniyete karşı verilen Milli Mücadeleden sonra, barış düzenine, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile geçildiği yukarıda belirtilmiştir. Antlaşmayı bir taraftan Türkiye diğer taraftan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Yugoslavya) imzalamışlardır. Antlaşmanın 23'üncü maddesi boğazlardan geçiş rejimine ilişkin temel kuralını içermekteydi. Akit taraflar aynı gün imzaladıkları ve Antlaşmaya ekli olup antlaşmayla aynı hukuki değere sahip "Boğazların Tabi Olacağı Usule Dair Mukavelename" ile Çanakkale Boğazı'nda,

³⁵⁴ İnan, Y., **Türk Boğazları'nın Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Ankara, 1995, s.7

³⁵⁵ Soysal İ., "**Türk Boğazları ve 1936 Montreux Sözleşmesi**", Boğazlardan Geçiş Güvenliği ve Montreux Sözleşmesi, İstanbul, 1994, s.1

³⁵⁶ İnan, Y., 1995, s.19

³⁵⁷ Soysal İ., 1994, s.1

Marmara Denizi'nde ve İstanbul Boğazı'nda, barışta ve savaşta, denizden ve havadan geçiş ve ulaşım serbestliği ilkesini kabul etmişlerdir. Böylece boğazlar, uluslararası statüsünü ve rejimini devam ettirmiş, diğer bir ifadeyle boğazların rejimi, Türkiye'nin tek yanlı iradesi ile değil, 1841'den beri devam eden ve çok sayıda devletin ortak iradesi sonucu ortaya çıkan uluslararası kurallara tekrar tabi olmuştur.³⁵⁸

Lozan Boğazlar Sözleşmesi; Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Yugoslavya), Rusya ve Bulgaristan arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır. Rusya ve Bulgaristan, Lozan Barış Antlaşması'na taraf olmamakla beraber Karadeniz'e kıyıdaş devlet olmaları nedeniyle görüşmeci ve imzacı devletler arasında yer almıştır. Rusya ve Yugoslavya, imzalamış olmalarına rağmen Sözleşmeyi onaylamamışlardır. Ancak Rusya, sözleşmenin uygulanmasına karşı çıkmamış, daha doğrusu çıkamamıştır.³⁵⁹

Lozan Boğazlar Sözleşmesi 19'uncu maddesi gereğince diğer devletlerin de katılımına açık tutulmuş ve yerine geçen Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği 9 Kasım 1936 tarihine kadar Boğazlardan geçiş ve ulaşımı düzenleyen belge olarak yürürlükte kalmıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nın 23'üncü maddesiyle kabul edilen serbest geçiş ve ulaşım ilkesini ayrıntılı olarak düzenlemek amacıyla hazırlanan sözleşmede boğazlardan geçiş serbestliği, ticaret gemileri ve savaş gemileri ayırımı yapılarak düzenlenmiştir. Ayrıca, barış zamanı, Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanı ve Türkiye'nin muharip olduğu savaş zamanı durumları da göz önünde bulundurularak ayırım yapılmıştır.

Sözleşmenin 1'inci maddesine göre "Boğazlar" deyimi ile ifade edilen Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı kastedilmiştir. Denizde ulaşım ve havada uçuş serbestisi ise ticaret ve savaş gemisi ile sivil ve askeri uçak farkı gözetilmeden kabul edilmektedir. Sözleşmenin 2'nci maddesinde yukarıdaki esaslar çerçevesinde düzenlenen geçiş ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Buna göre:

I. TİCARET GEMİLERİ: Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde ayrıca tanımı yapılmamış olan ticaret gemisinin kapsamına hastane gemileri, yatlar, balıkçı tekneleri/gemileri ve askeri nitelikli olmayan uçaklar dâhil edilmiştir.

I.I. Barış Zamanı: Ticaret gemileri, bayrak ve yükleri ne olursa olsun, gündüz ve gece, Boğazlardan serbest geçiş ve ulaşım özgürlüğüne sahiptir. Gemiler, geçiş sırasında uluslar arası sağlık kurallarına uyacaklardır.

³⁵⁸ İnan, Y., 1995, s.25

³⁵⁹ Soysal İ., 1994, s.2

Ticaret gemilerinin boğazlardan geçişleri karşılığı olarak, vergi veya harç adı altında, herhangi bir ücret alınmaz. Bir başka söyleyişle, geçiş ücrete tabi değildir. Ancak, kılavuzluk, fener hizmetleri, römorkaj veya gemiye doğrudan doğruya yapılan diğer hizmetler ücrete tabidir. Bu parasal yükümlülüklerin tahsil edilmesini kolaylaştırmak için, boğazlardan geçen ticaret gemileri, Türk Hükümeti'nce gösterilecek yerlere adlarını, uyruklarını, tonajlarını ve gittikleri yeri bildirmekle yükümlüdürler. Ticaret gemilerinin geçişleri sırasında kılavuz almaları isteğe bağlı kalmaktadır.

I.II. Türkiye'nin Tarafsız Olduğu Savaş Zamanı: Ticaret gemileri, barış zamanı koşullarıyla, gündüz ve gece, Boğazlardan serbest geçiş ve ulaşım özgürlüğünden istifade ederler. Türkiye, tarafsızlık haklarını, Boğazlardan serbest geçiş ve ulaşımı engelleyici bir biçimde kullanamaz.

I.III. Türkiye'nin Muharip Olduğu Savaş Zamanı: Tarafsız devletlere ait ticaret gemileri ile askeri nitelikli olmayan hava vasıtaları; düşmana yardım etmemek, özellikle düşman devletlere harp kaçağı mal ve düşman birliklerini veya düşman uyrukluğundaki kişileri taşımamak koşuluyla geçiş ve ulaşım özgürlüğünden yararlanırlar.

II. SAVAŞ GEMİLERİ: Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne göre savaş gemisinin kapsamına yardımcı gemiler, askeri nakliye gemileri, uçak gemileri ve askeri uçaklar girmektedir.

II.I. Barış Zamanı: Savaş gemileri, bayrakları ne olursa olsun, hiçbir muamele, resim veya mükellefiyet olmaksızın, gündüz ve gece, boğazlardan geçebilirler. Ancak, Karadeniz'e geçmek isteyen gemiler için tonaj sınırlaması getirilmiştir. Buna göre; Karadeniz'e kıyıdaş olmayan bir devletin bu denizde bulundurmaya üzere boğazlardan geçirebileceği kuvvet, geçiş sırasında Karadeniz'e kıyıdaş en kuvvetli donanmaya sahip olan devletin kuvvetlerinden daha fazla olamaz. Bununla beraber, Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletler her biri 10.000 tonilatoyu geçmeyen üç gemiden oluşan bir deniz kuvvetini göndermek hakkını muhafaza ederler.

II.II. Türkiye'nin Tarafsız Olduğu Savaş Zamanı: Savaş gemileri, bayrakları ne olursa olsun, hiçbir muamele, resim veya mükellefiyet olmaksızın, barış zamanı için öngörülen sınırlamalar çerçevesinde, gece ve gündüz, boğazlardan serbest geçiş hakkını kullanırlar. Ancak bu sınırlamalar, muharip devletlere, bunların Karadeniz'deki muhariplik hukukuna icrası hanel edecek surette tatbik edilmeyecektir. Ayrıca Türkiye, tarafsızlık haklarını savaşan bir devletin Karadeniz'e geçişini engelleyecek bir biçimde kullanamaz. Türkiye ile barış içinde bulunan devletlere ait denizaltılar boğazlardan ancak satıhtan geçeceklerdir.³⁶⁰

³⁶⁰ Oran B., 2005, s.232-235

II.III. Türkiye'nin Muharip Olduğu Savaş Zamanı: Tarafsız devlet savaş gemileri, hiçbir muamele, resim veya mükellefiyet olmaksızın, barış zamanı için öngörülen sınırlamalar çerçevesinde Boğazlardan serbest geçiş hakkını kullanırlar. Türkiye'nin düşman deniz kuvvetleri gemileri ile uçaklarının Boğazlardan geçiş ve ulaşımını engellemek için alacağı tedbirler, tarafsız devletlerin savaş gemileri ve askeri uçaklarının geçiş ve ulaşımını engelleyici nitelikte olmayacaktır ve bu maksatla Türkiye tarafsız devlet savaş gemilerinin Boğazlardan geçebilmesi için geçiş yolları belirlemek ve kılavuz hizmetleri vermekle yükümlüdür.³⁶¹

Görüldüğü gibi Lozan Boğazlar Sözleşmesinin serbest geçişi düzenleyen hükümleri uluslararası bir nitelik taşıyan Türk Boğazları açısından hâkimiyeti sınırlayıcı bir hüküm taşımamaktadır. Montrö Sözleşmesi'nde de bu hükümler üzerinde fazlaca bir değişiklik yapılmamıştır. Türkiye'yi Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde rahatsız eden hususlar Boğazlar Bölgesinin asker ve silahtan arındırılması ve Boğazlar Komisyonu'na ilişkin olan konulardır. Çünkü bu iki husus doğrudan ülkenin egemenliğini sınırlandıran ve güvenliğini tehdit eden hususlardır. Peki, Türkiye bu olumsuzluklara rağmen neden bu sözleşmeyi imzalamıştır?

Sözleşme hükümlerine göre Çanakkale ve İstanbul boğazı kıyıları, İmralı müstesna olmak üzere bütün Marmara Denizi adaları ve Ege Denizinde ki İmroz, Semadirek, Bozcaada ve Tavşan Adaları asker ve silahtan tecrit edilecekti. Oluşturulacak Boğazlar Komisyonu; Bir Türk temsilcisinin başkanlığı altında Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Rusya temsilcilerinden kurulacaktı. Komisyon boğazlardan geçecek harp gemilerinin geçişlerine ait hükümlere saygı gösterip göstermediklerini denetleyecek, Milletler Cemiyeti himayesi altında görev yapacak, Milletler Cemiyeti'ne yıllık rapor verecek ve Türk makamlarıyla koordine bulunacaktı. Serbest geçişe ilişkin bir saldırı vuku bulduğunda taraf devletler saldırıyı müştereken menedeceklerdi.³⁶²

Görüldüğü gibi kabul elden statü Türkiye'nin egemenlik hakları ve güvenliğini tehlikeye düşürecek niteliktedir. Türkiye 1923 yılında Milletler Cemiyeti tarafından verilen Boğazların güvenliğinin müştereken sağlanacağına ilişkin teminat üzerine ve genel bir silâhsızlanmaya gidileceği umuduyla Boğazlar bölgesinde egemenliğinin sınırlandırılmasını kabul etmiştir.

Ancak silâhsızlanma çalışmaları olumlu bir sonuç vermediği gibi Milletler Cemiyetinin müşterek güvenlik sistemi de mütecavizlere karşı başarı ile uygulanamamıştır. Milletlerarası taahhütler, revizyonist devletler tarafından tek taraflı olarak ihlal edilmeye başlanmış, İtalya Milletler Cemiyetinin bir üyesi olan Habeşistan'ı işgal etmiş, Almanya ise 1936 yılında

³⁶¹ Oran B., 2005, s.232-235

³⁶² Akşin A., 1991, s.284

Versailles Antlaşmasını ihlâl ederek Ren bölgesini silahlandırmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesine taraf olan Japonya Milletler Cemiyetini terk etmiş ve nihayet, küçük bir devlet olan Avusturya da olupbitti politikasına uyarak Saint-Germain Antlaşması hükümlerini ihlâl ederek Nisan 1936'da mecburi askerlik hizmetini tekrar ihdas etmiştir.

Revizyonist devletlerin milletlerarası hukuku ihlâl eden bu hareketleri karşısında Lozan'da öngörülen Boğazlar teminatı ile Türkiye'nin haklarının korunmayacağı ortada idi. Buna rağmen, Türkiye Boğazlar üzerindeki tartışılmaz haklarını kuvvet gösterileri ile elde etmek yoluna gitmemiştir. Takip edilen barışçı ve eşitlik ilkesine dayanan dış politika gereği haklarını hukukî yollardan aramıştır. Türkiye'nin bu davranışı iki dünya savaşı arasındaki milletlerarası politikada özel bir yer işgal etmektedir. Türkiye'nin bu meselede dayandığı milletlerarası hukuk prensibi rebus sic stantibus* (şartlar değişmiştir) prensibidir.³⁶³

Bütün bu revizyonist çabaların yanında silahsızlanma çabalarının da tam anlamıyla sürüncemede kalması, Türkiye'yi 1935 yılından itibaren Boğazlara ait demilitarizasyon hükümlerini kaldırmak için teşebbüse geçirmiştir. Türkiye ilk defa olarak bu hükümlerin kaldırılmasını 1933 yılında yapılan Silâhsızlanma Konferansında istemiştir.³⁶⁴ Silâhsızlanma Konferansında öngörülen ilkelerden biri de ağır sahra topraklarının kaldırılması idi. Bu halde Türkiye'nin savunacağı iki alternatif vardı. Ya Türkiye'ye, harp halinde Boğazları savunabilmek için ağır sahra topraklarına sahip olma hakkı tanınacak veya Boğazlar Sözleşmesinin askersizleştirme hakkındaki hükümleri kaldırılacaktı. Konferans Silahsızlanma Konferansı olunca ikinci alternatif ön plana çıkmıştır. Zaten buda Türkiye'nin tercih ettiği çözüm tarzıdır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Konferansta bu meseleyi yani Boğazlar Sözleşmesinin bazı hükümlerinin tadilini ileri sürmüştür. Atatürk'te Amerika Cumhurbaşkanı Roosevelt'in dünya kamuoyuna hitabeden mesajına verdiği cevapta da bu meseleyi dile getirmiştir.³⁶⁵

Ancak Türkiye'nin bu isteği toplantının gündemini teşkil eden silahsızlanma meselesiyle doğrudan alakalı görülmediğinden gündeme alınmamıştır. Almanya'nın 1934'den itibaren silahlanmaya başlaması ve 1935 Martında da mecburî askerlik sistemini ihdas ederek silahlanması girişimini açık bir hale getirmesi üzerine, Türkiye Boğazlara ilişkin teşebbüslerini daha ısrarla dile getirmeye başlamıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Almanya'nın silâhlanmasını görüşmek üzere olağanüstü toplanan Milletler Cemiyeti Konseyinde 17 Nisan 1935 günü bir konuşma yapmıştır. Yaptığı konuşmada, yine Boğazların silâhsızlandırılmış olması konusunu ele alarak, bu meselenin Türkiye'nin güvenliği ile

* Latince'de "koşullar değiştiği takdirde" anlamına gelen uluslar arası hukuk ilkesidir. Bu ilkeye göre antlaşmanın yapılması sırasında var olan ve antlaşmayı etkileyen koşullarda değişiklik olması halinde taraflar bu antlaşmaya son verme yada uygulamayı durdurma hakkına sahiptir. (Oran B., 2005, s.371)

³⁶³ Gönübol M., Sar C., 1990, s.120-121

³⁶⁴ Armaoğlu F., 1995, s.343

³⁶⁵ Akşin A., 1991, s.285

yakından ilgili bulunduğunu, Boğazların askerlikten tecridi ile gerçekte Türkiye'nin savunmasının zayıflatılmış olduğunu ve bu sebeple bu hükümlerin kaldırılmasını istemiştir. İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri meselenin konu ile doğrudan doğruya ilgili olmadığını ileri sürmüşler fakat Sovyet delegesi Litvinov ise Türkiye'nin görüşünü desteklemiştir.³⁶⁶

Takip edilen ve Boğazlar rejimini değiştirmeyi hedefleyen girişimler Atatürk'ün muvafakat vermesi ve koordinasyonu ile olmuştur. Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras mesele hakkında Atatürk'e bilgi verdiğinde Atatürk: "Benim görüşüme göre de Avrupa durumu böyle bir teşebbüs için elverişlidir... Bu işte behemehal muvaffak olacağız"³⁶⁷ demek suretiyle mücadeleyi onaylamış ve yol göstermiştir.

Türkiye, tek taraflı bir oldubitti gerçekleştirmek yerine her fırsatta görüşünü savunmayı ve barışçı yollardan sözleşmeyi değiştirmeyi deniyordu. Nihayet İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı zorlama önlemlerini görüştüğü Kasım 1935 tarihli toplantıda Boğazlar hakkındaki isteklerini tekrarlayan Türkiye konu hakkında olumlu bir hava yaratmaya muktedir olmuştur.³⁶⁸

Görüldüğü gibi Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini sağlayacak görüşmelerin yapılabilmesi ve sonucun Türkiye'nin istediği doğrultuda çıkması için ortam kendiliğinden şekillenmişti. Ortamın şekillendiğini gören başta Atatürk olmak üzere Türk yetkililer konu hakkındaki yoğun girişimlerine başlamışlardır.

2.2.2. Montrö Görüşmeleri ve Sözleşmenin İmzası:

Türk Hükümeti, İngiltere'ye haber verdikten ve Sovyetler Birliği ile sıkı danışmalarda bulunduktan sonra³⁶⁹, 10 Nisan 1936 günü Lozan Boğazlar Sözleşmesine taraf olan ülkelere nota göndererek yeni bir rejim saptanması için uluslararası bir konferans toplanmasını talep etmiştir. Türkiye'nin gönderdiği nota özet olarak şu noktalar üzerinde durmaktaydı:

I. Lozan Boğazlar Sözleşmesinin yürürlüğe girdiği günden bu yana, Karadeniz'deki durum her açıdan değişmiş ve Akdeniz'de de bir kararsızlık ortaya çıkmıştır. Deniz Konferanslar silahlanmaya doğru bir eğilim göstermiştir. Deniz tezgâhları, yakında denizlere şimdiye kadar erişilmemiş güçte gemiler indirecektir. Hava sahasında baş döndürücü bir kuvvetlenme ortaya çıkmıştır. Kıtalar ve adalardaki silahlanma sürekli olarak artmaktadır.

³⁶⁶ Armaoğlu F., 1995, s.343

³⁶⁷ Gönlübol M., Sar C., 1990, s.121

³⁶⁸ Oran B., 2005, s.371

³⁶⁹ Soysal İ., 1983, s.493-494

II. Kolektif güvenlik sistemi artık işlemez hale gelmiştir. Bu nedenle, güvenliği ülkenin genel güvenliği için elzem olan Boğazlar bölgesi üzerindeki Türk egemenliğinin, etkili, işlevsel ve pratik bir garanti olmaksızın, azalması mümkün değildir.

III. Lozan Boğazlar Sözleşmesi, sadece barış ve savaş durumuna uygulanabilecek hükümler içirmektedir. Oysa sözleşme “pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi” durumuna ilişkin hükümleri de içermelidir. Böylelikle Türkiye’ye yasal savunma hakkı da tanınmış olacaktır.

IV. Lozan’ın imzacı taraflarının rızalarından bağımsız olarak ortaya çıkan koşullar, iyi niyetle hazırlanmış hükümleri çalışmaz hale sokmuştur.³⁷⁰

O zamanki Avrupa toplu durumuna göz atılacak olursa;

Sovyetler Birliği Türkiye ile dostluk ve dayanışma içerisinde idi. Türkiye bütün ilgili devletlere vermiş olduğu notayı Sovyetler Birliğine de vermiştir. Ancak diğerlerinden farklı olan tek husus Türkiye tarafından Konferansa sunulan projenin metni üzerinde daha önce Sovyetler Birliği ile görüş birliğine varılmış olmasıdır. Konuya ilişkin 4 Temmuz 1947 tarihinde Sovyetlerle varılan görüş birliğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Montrö’ye giderken hazırladığımız proje üzerinde daha evvel Sovyetlerle mutabık olmayı hayırlı addettik ve bir tek nokta müstesna, hükümetle sıkı temas eden ve muharebede bulunan Karahan’la mutabık kalmıştık.” Görüldüğü gibi neredeyse proje Sovyetler ile birlikte mutabık kalınarak hazırlanmıştır. Ancak Konferans sırasında en çok sorun çıkaran ülke yine Sovyetler Birliği olmuştur.

Yukarıda belirtildiği üzere Türkiye vermiş olduğu notada Sovyetleri hedef alan bir yaklaşım sergilememiş ve Boğazlara gelebilecek tehlikenin Karadeniz değil fakat Akdeniz’den beklendiği bildirilmiştir. Türkiye’nin bu tarz notası olumsuz bir tepki ile karşılanmamış hatta Sovyetler Birliği tarafından Türkiye’nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetinin 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasından beri tanındığı bildirilmiştir.³⁷¹

Sovyetlerin konu üzerindeki endişesi daha çok 16 Mart 1921 Antlaşmasında Boğazların tabi olacağı rejimin Karadeniz’e kıyası olan ülkelerin temsilcilerinin katılacağı bir konferansta görüşüleceği hükmüne rağmen konunun uluslar arası bir konferansa taşınmış olmasından kaynaklandığı değerlendirilebilir. Gerçi Sovyetler Birliği Lozan görüşmelerine Türkiye’nin ısrarı üzerine çağırılmıştır. Bunda ki amaç her halde bir şekilde 16 Mart 1921 Antlaşması hükümlerine sadık kalmaktır.

³⁷⁰ Oran B., 2005, s.371

³⁷¹ Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1973, s.35-37

Balkan Paktı bünyesinde yer alan Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın Türkiye'ye destek olacakları beklenmektedir. Ancak Romanya Konferanstan birkaç gün önce Türkiye'yi destekleyeceğini bildirmiştir.³⁷²

Bulgaristan ise Karadeniz'e kıyısı olan bir devlet olarak Türkiye'nin Boğazları sıkı bir biçimde kontrol altında tutmasını istememekle beraber, Türklerin Boğazlar hakkındaki girişiminin kendisinde Neuilly Antlaşmasının hükümlerini kendi lehine değiştirilmesine yol açabileceğini umduğundan sesini çıkarmayacağı değerlendirilmektedir.

Fransa, Montrö görüşmelerinden önce ve görüşmeler esnasında pasif bir davranış içinde olduğu değerlendirilebilir. Bu davranışının sebebi olarak İtalya ile ilişkileri ve özellikle de tüm dikkatini Almanya'ya çevirmiş olması gösterilebilir. Ayrıca Küçük Antant'ın lideri konumunda olması da bunda önemli bir etken olarak görülebilir. Bütün bu nedenler Fransa'nın tamamen İngiltere yanında yer almasına engel teşkil etmiştir. İngiltere'nin Türk tezini destekliyor olması münasebetiyle Türkiye'nin de yanında tam olarak yer alamamıştır.

Fransa'nın Türkiye'nin notasına verdiği cevapta;

“Uluslar arası antlaşmanın tek taraflı olarak değiştirilemeyeceği hususunda Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Türkiye ile birlikte bulunmaktan bahtiyardır. Fransa Hükümeti Türk Hükümetinin talebinin haklılığını takdir etmekle beraber konunun çok karmaşık bir durum sergilemesi nedeniyle net karar verecek durumda değildir...” denmektedir.

Görüldüğü gibi Fransa Boğazlar konusunda kesin bir taraf tutmaktan kaçınmaktadır. Çünkü Romanya ve Rusya ile yapmış olduğu antlaşmaların gereğini ancak Türk Boğazları kanalıyla yerine getirebilecektir. Bu durum Fransa'yı zaman zaman Sovyetler ve Romanya ile Türk Tezlerinin karşısına çıkartmakla beraber, herhangi bir tarafın yanında kesinlikle yer almaktan alıkoyan önemli bir etken olmuştur.³⁷³

İngiltere'nin görüşlerine gelince durum tamamen Türkiye'nin lehinedir. Türkiye'nin bir süredir özellikle Akdeniz konularında İngiltere ile olan ilişkilerini yakınlaştırmaya çalışmakta olduğu görülmektedir. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ile ortaya çıkan zorlama tedbirleri sorununda Türkiye ve müttefiki olan Balkan ülkeleri, İngiltere ile müşterek hareket etmişler ve İngiltere'nin verdiği garantiyi kabul etmişlerdir. Türkiye'de aynı garantiyi İngiltere'ye karşı vermiştir.

Daha 25 Mart 1936 tarihinde Türkiye tarafından İngiltere'ye “Türkiye'nin Boğazları tahkim etmeyi düşündüğüne” dair tebligat yaptığı I.United Pres Ajansı tarafından duyurulmuştur. Bu da göstermektedir ki Türkiye, İngiltere'ye şimdilik gayri resmi olarak Lozan Boğazlar Sözleşmesini değiştirmek istediğini beyan etmiştir. Buna mukabil İngiltere

³⁷² Dışişleri Bakanlığı, 1973, s.35

³⁷³ Dışişleri Bakanlığı, 1973, s.54-55

ise henüz bu safhada açık bir tutum takınmanın uygun olmadığı, özellikle kendilerinin girişimde buldukları şekilde yorumlanabilecek herhangi bir hareketten kaçındıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca İngiltere Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Misakının 19'uncu maddesine göre hareket etmesini istiyordu ki bu madde;

“Genel Kurul, zaman zaman, Cemiyet üyelerini, tatbik edilemez bir hal almış olan antlaşmaların ve idamesi dünya barışını tehlikeye sokabilecek olan milletlerarası durumların yeniden gözden geçirilmesine davet edilebilir” hükmüne haizdi.

Bu madde karar ve takdir yetkisini tamamen Milletler Cemiyetine bırakıyordu ki Türkiye böylesine hayati bir durumun her türlü pazarlığın söz konusu olabileceği bir mercie bırakılmasını istemiyor ve bu meselenin ilgili taraflara ayrı ayrı müracaat edilerek ve akabinde İngiltere ile konuyu halletmek yolunu tercih ediyordu.

Türkiye yukarıda belirtilen yolu seçmiş ve Montrö'ye gitmeden önce Sovyetler Birliği ile yapılan mutabakat görüşmeleri kadar olmasa bile İngiltere ile de görüş birliğine varmaya çalışmıştır. Türkiye'nin İngiltere nezdinde ki çabalarının nedeni olarak İngiltere'nin Boğazlar üzerinde ki geçmişten gelen ilgisi ve konferanstan elde edilecek sonuçların uygulanması hususunda İngiltere'nin etkinliğinin sağlanması değerlendirilebilir. Bütün bu nedenlerle Türk Dışişleri İngiltere ile olan ilişkilere büyük önem vermiştir.³⁷⁴

Lozan Boğazlar Sözleşmesinin taraflarından olan İtalya'nın durumu ise şöyledir. Yukarıda da belirtildiği üzere Türkiye'nin Boğazlar rejimini değiştirmek istemesindeki en önemli etken Akdeniz'den yani İtalya'dan gelebilecek bir tehlikeye karşı kendisini güvenceye alma isteğidir. Türkiye bu endişesini taraf ülkelere çektiği notada bildirmiştir. Ayrıca İtalya'nın Habeşistan'a saldırması neticesinde alınan zorlama tedbirlerine Türkiye'nin de iştirak ettiği belirtilmişti.

İtalya Türk notasından hoşnut kalmamış ve bu tarzda bir oluşumu desteklemek için öncelikli olarak kendisine karşı uygulanan zorlama tedbirlerinin kaldırılmasını istemiştir. Ayrıca geçmişte Türkiye ile İngiltere arasında yaşanmış sorunları öne sürmüştü ve kendisinin o dönemde Türkiye'yi destekleyen bir politika takip ettiğini bildirmiştir.

İtalya'nın Türkiye açısından oluşturduğu tehdit İsmet İnönü tarafından Bakanlar Kurulu kararı ile 12 Temmuz 1936 tarihinde Tefik Rüşü Aras'a çekilen talimatnameden anlaşılabilir;

“Türkiye'nin en mühim ve belki bu gün için yegâne meselesi Akdeniz emniyeti ve İtalya ihtirasatı meselesidir. Müstakbel belki yakın harbi umumile İtalya'nın hangi grupta bulunacağı yeni bir harpte nihayete kadar bitaraf kalması da ciddi bir ihtimal dâhilindedir.

³⁷⁴ Dışişleri Bakanlığı, 1973, s.55-57

Bizim alâka ve menfaatimiz olmadan sürükleneceğimiz yeni bir harp sonunda, ister galip ister mağlup taraftan çıkalım, İtalya'ya karşı yıpranmış vaziyette bulunmamızı kendi elimizle hazırlayamayız. İtalya bitaraf kaldığı halde, mutlaka bitaraf kalmalıyız. İtalya harbe girdiği halde yine bitaraf kalıp kuvvetimizi muhafaza etmek en faydalı yoldur. Eğer İngilizler veya Ruslarla şimdiden uzun müddetli, İtalya'ya karşı emniyet için bir taahhüdümüz olsaydı, bu hazır ve esaslı faydaya mukabil müttefiklerimizin müstakbel büyük harpteki risklerine iştirak edebilirdik. Hâlbuki Rusya ve Fransa İtalya'yı gücendirmemek için, en basit muahedelerden içtinap ettiler. İngiltere kendi istediği zaman için bu imkânı kendine mahsus olarak muhafaza etmek istiyor. Türk noktai nazarından bir taahhüde girmekten dikkatle içtinap ediyor.”³⁷⁵

Görüldüğü gibi Türkiye İtalya'yı kendisine en büyük tehdit olarak görmekte ve Boğazları da bu tehlide karşı savunmak için statü değişikliği istemektedir.

Japonya'nın ise Asya'da kendi genişleme çabalarıyla meşgul olması ve Avrupa'da ki konulara ilgi gösterecek durumda olmaması Türkiye açısından diplomatik atağa geçmek için en uygun zamanın geldiği sinyalinin vermektedir.

Antlaşmaların hiçe sayıldığı veya kuvvet zoru ile değiştirildiği bir sırada Türkiye'nin bu barışçı ve samimî davranışı genel olarak sempati ile karşılanmıştır. Türkiye'nin notasına ilk olumlu cevap İngiltere'den gelmiştir. Türkiye'nin bu işi müzakere yolu ile yapmak istemesi İngiltere'yi hoşnut bırakmıştır. Gerçi İngiltere'nin cevabi notasında sadece Boğazların askerleştirilmesi hususunda Türk tezine destek veriliyor fakat serbest geçiş hükümlerinin değiştirilmesi öngörülüyordu.³⁷⁶ İngiltere'nin Türkiye'ye karşı politikasını değiştirmesinin temelinde bu devleti kendisine bağlamak isteği yatmaktaydı. Özellikle Akdeniz'de kuvvetli bir Türkiye İngiltere'nin çıkarları açısından değerli bir dost olacaktı. İngilizler Türkiye'nin notasına ivedilikle olumlu cevap vermekle Türkiye nezdinde Sovyetler Birliğinden daha ön planda yer almayı düşünmektedirler. Bu düşüncelerindeki haklılıkları gelişen olaylarda kendisini göstermiştir.

Türkiye'yi destekleyen ikinci ülke ise yukarıda belirtildiği üzere Sovyetler Birliği olmuştur. Sovyetler Birliği Boğazların gayri askeri hale getirilmesi ve Türk egemenliğinin sınırlandırılmasına daha Lozan'da muhalefet etmişler ve Türkiye'nin bu husustaki teşebbüslerini o ana kadar ki bütün platformlarda desteklemişlerdir. İtalya hariç diğer devletler de Türkiye'nin konferans talebini kabul etmişler ve 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesini değiştirecek konferans, 22 Haziran 1936'da İsviçre'de Montrö'de toplanmıştır.³⁷⁷

³⁷⁵ Dışişleri Bakanlığı, 1973, s.50-54

³⁷⁶ Dışişleri Bakanlığı, 1973, s.57

³⁷⁷ Armaoğlu F., 1995, s.344-345

Türk Hükümeti tarafından 23 Haziran 1936 tarihinde bir sözleşme tasarısı sunulmuştur. Bu tasarıya göre Türkiye, ticaret gemilerinin geçişi bakımından, Lozan'daki düzenlemeye benzer bir düzenleme yapılmasını istemiştir. Savaş gemileri konusunda ise Lozan'dan farklı olarak Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin aleyhine birtakım kısıtlamalar önermiş, bu kapsamda kıyıdaş olmayan devletlere ait savaş gemilerinin tonaj ve kalış sürelerinde kısıtlama yapılmasını istemiştir. Ayrıca "Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehdidi" altında hissetmesi durumunda, savaş gemilerinin geçişinin kendisinin iznine bırakılmasını da talep etmiştir. Tasarısında belirtilmemekle beraber Türkiye, Boğazlar komisyonunu kaldırıp bölgeyi silahlandırmak istemektedir.

İngilizler, Boğazlar Komisyonunun kaldırılması haricinde genel itibarıyla Türk tezini savunuyorlardı. Ancak Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi altında hissetmesi durumunun uygulanması esnasında Milletler Cemiyeti tarafından haksız bulunan hususların Türk Hükümeti tarafından kabul edilmesini istemekteydi.

İngiltere'nin Boğazlar Komisyonunun kaldırılmasına ilişkin karşı tezinde Türkiye'yi en çok Romanya desteklemiştir. Çünkü Romanya Tuna Komisyonlarının varlığından rahatsızdı ve Boğazlar Komisyonunun kaldırılmasının Tuna Komisyonlarının da kaldırılmasına vesile olacağını düşünüyordu.

Sovyetler Birliği ise Türk tezini savunmuş ancak ek olarak Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişinde sınırsız geçiş hakkı talep ediyordu ki İngiltere Rus Donanmasının Akdeniz'e inmesini istemediğinden bu hususa ısrarla karşı çıkmış, hatta diğer ülkelerin Karadeniz'e geçişlerindeki sınırlamayı desteklemiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Japonya'nın desteklediği İngiltere bir yanda, Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler ve Fransa'nın desteklediği Türkiye bir yanda görünüm arz etmiştir. Konferans sonunda, savaş gemilerine uygulanacak sınırlama açısından İngiliz tasarısına, Türkiye'nin kendini çok yakın bir savaş tehdidi altında hissetmesi durumu, Boğazların askerileştirilmesi ve Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması hususlarında Türk tasarısına uygun bir metin kabul edilmiştir.³⁷⁸

Bu meselenin hallinde büyük bir rol oynamış olan psikolojik bir nokta vardır. Bu nokta bütün yabancı ülkelerde Atatürk idaresine ve politikasına gösterilen büyük güvendir. Atatürk politikasının tek düsturu "yurtta barış, cihanda barış" idi. Atatürk Hükümeti hiçbir suretle dış sergüzeştlere sürüklenebilecek, şu veya bu devlet veya zümrenin kuyrukluğunu edebilecek bir hükümet olmadığını her vesile ile ispat etmiştir. Sovyetler Birliği ile yakın dostluk kurulmuş fakat Sovyet kuyruğu olunmamıştır. Önemli bir takım meselelerde Türk ve Sovyet bakış

³⁷⁸ Oran B., 2005, s.372-374

açıları farklılık göstermiş Milletler Cemiyeti'ne Türkiye iki yıl önce girmiştir. Türkiye bütün Dünya Devletleri'yle eşitlik çerçevesinde önemli dostluk münasebetleri kurmuştur. Katıldığı Milletler Cemiyeti, Kellog Paktı, Balkan Paktı gibi uluslararası kurullar ve antlaşmalar barışı sağlamaktan başka amaçları olmayan oluşumlardı.³⁷⁹

“Boğazlar” genel deyimiyile ifade edilen Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'nın hukuki statüsünü düzenleyen Montrö Boğazlar Sözleşmesi, dağılan SSCB ve Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Türkiye, Yunanistan, Fransa, İngiltere ve Japonya arasında 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanmış ve 9 Kasım 1936'da yürürlüğe girmiştir.

2.2.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesinin İçeriği:

20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan ve 9 Kasım 1936'da yürürlüğe girmiş olan Sözleşme, Lozan Barış Antlaşması ile düzenlenmiş olan Boğazlar Sözleşmesinin yerini almıştır. Sözleşme, Lozan Barış Antlaşmasını imzalamış herhangi bir devletin katılımına açık tutulmuş (md. 27/1), bu haktan yararlanan İtalya, 2 Mayıs 1938 günü Sözleşmeye katılmıştır. Japonya ise 8 Eylül 1951 tarihinde Sözleşmeyi imzalayan devlet sıfatından doğabilecek tüm hak ve menfaatlerinden vazgeçtiğini bildirmiştir.

Sözleşmenin amacı; “Boğazlardan geçişi ve gemilerin ulaşımını, Lozan Barış Antlaşması'nın 23'üncü maddesiyle tespit edilen prensibi, Türkiye'nin güvenliği ve Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin güvenliği çerçevesinde koruyacak biçimde düzenlemek” olarak belirlenmiştir. Akit Devletlerin, 24 Temmuz 1923'de Lozan'da imzalanmış olan Sözleşmenin yerine koymayı kararlaştırdıkları Sözleşme, 29 madde ile dört LAHİKA ve bir protokolden oluşmaktadır.

Sözleşmede boğazlardan geçiş ve ulaşım serbestisi; ticaret gemileri, savaş gemileri ve uçaklar ayırımı yapılarak düzenlenmiştir. Ayrıca “Barış zamanı”, “Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanı”, “Türkiye'nin muharip olduğu savaş zamanı” ve “Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidine maruz görmesi” durumları da göz önünde bulundurularak ayırım yapılmıştır. Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayması durumu; Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde öngörülmeyen ve Türkiye'ye önleyici meşru müdafaa hakkına dayanarak tedbir alma imkânı veren yeni bir düzenleme olarak Sözleşmede yer almıştır.

Yürürlük süresi 20 yıl olarak belirlenen Sözleşmenin (md. 28/1), bu sürenin bitim tarihi olan 9 Kasım 1956'dan itibaren sona erdirilme sürecinin başlayabilmesi, akit tarafların

³⁷⁹ Akşin A., 1991, s.293

sözleşmeyi sona erdirmeye ön bildirim beyanlarına tabi tutulmuştur (md. 28/3). Bu süreç bugüne kadar başlatılmamıştır. Bununla beraber, Sözleşmenin 1. maddesinde teyit edilen geçiş ve ulaşım serbestisi prensibinin sonsuz bir süresi olacağı belirtilmiştir (md. 28/2).

Sözleşmenin serbest geçişi düzenleyen hükümleri şu şekildedir:

I. TİCARET GEMİLERİ: Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde ticaret gemilerinin açık bir tanımı yapılmamıştır. Sözleşmenin 7. maddesi, "Savaş Gemileri" başlıklı II. Kısım (md. 8-22) kapsamına girmeyen bütün gemileri ticaret gemisi olarak kabul etmektedir. Bir başka deyişle, savaş gemisi grubuna girmeyen tüm gemiler, bu bağlamda devlet gemileri de (ticari amaçla kullanılsın veya kullanılsın) ticaret gemisi grubuna girmektedir.³⁸⁰

I.I. Barış zamanı: Barış zamanında, ticaret gemileri, gündüz ve gece, bayrakları ve taşıdıkları yükler ne olursa olsun, uluslararası sağlık kuralları çerçevesinde Türk yasalarıyla konulmuş olan sağlık denetimine tabi tutulmaları hariç olmak üzere, hiçbir merasime tabi olmadan, boğazlardan geçiş ve ulaşım tam özgürlüğünden yararlanacaklardır. Ege Denizi'nden veya Karadeniz'den Boğazlara giren her gemi, boğazların girişine yakın bir sağlık istasyonunda duracaktır. Bu denetim, bir temiz sağlık belgesi veya gemide bulaşıcı ve salgın bir hastalık olmadığını doğrulayan bir sağlık bildirisi gösteren gemiler için, gündüz ve gece, mümkün olan azami süratle yapılacak, gemiler Boğazlardan geçişleri esnasında bundan başka durmak zorunda bırakılmayacaklardır. Bu gemiler boğazların bir limanına uğramaksızın transit geçerlerken, alınması öngörülen ve sözleşmeye ek LAHİKA I'de yer alan vergilerden ve harçlardan başka hiçbir vergi ya da harç ödemezler (md. 2/1, 3/1). LAHİKA I'de öngörülen vergiler ve harçlar "Altın-Frank" esas alınarak saptanmıştır. Verilecek hizmetler karşılığı olarak alınacak vergi veya harçlar, geminin sicile kayıtlı net tonajı üzerinden hesaplanacaktır.

Kılavuzluk ve yedekleme isteğe bağlıdır. Ticaret gemilerinin acentesi veya kaptanının bu hizmetleri talep etmeleri ve Türk makamlarınca anılan hizmetlerin yerine getirilmesi halinde ücret alınabilecektir. Bahse konu ihtiyari hizmetler için alınacak ücretlerin miktarı belirli dönemlerle, Türk Hükümeti tarafından yayınlanacaktır. (LAHİKA I md. 5).

I.II. Türkiye'nin Tarafsız Olduğu Savaş Zamanı: Sözleşmenin 4. maddesine göre, savaş zamanında, Türkiye savaştan değilse, ticaret gemileri, bayrakları ve yükleri ne olursa olsun, barış zamanı için öngörülen koşullar çerçevesinde boğazlardan geçiş ve ulaşım özgürlüğünden yararlanacaklardır. Bu durumda da kılavuzluk ve römorkörcülük isteğe bağlı kalmaktadır.

³⁸⁰ Resmi Gazete, Sayı 3374, 05.08.1936, (Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi ve Ekleri)

I.III. Türkiye'nin Muharip Olduğu Savaş Zamanı: Savaş zamanında, Türkiye savaşırsa, Türkiye ile savaş durumunda olan bir devlete ait ticaret gemileri boğazlardan geçemezler. Tarafsız devletlere ait ticaret gemileri, Türkiye ile savaşta olan devlete (düşmana) hiçbir biçimde yardım etmemek koşuluyla, boğazlardan geçiş ve ulaşım özgürlüğünden yararlanabilirler. Gerek “düşmana hiçbir biçimde yardım etmemek” koşulu, gerekse Türkiye'nin savaştan bir devlet olarak savaş hukukundan kaynaklanan hakları; Türkiye'ye, geçiş yapan gemilerin taşıdıkları yükleri kontrol etme, dolayısıyla harp kaçağı olan malları zapt ve müsadere etme hakkı vermektedir. Bu durumda gemilerin boğazlara gündüz girmeleri ve geçişlerini her seferinde Türk makamlarınca gösterilecek yoldan yapmaları gerekir (md. 5).

I.IV. Türkiye'nin Kendisini Pek Yakın Bir Savaş Tehlikesi Tehdidine Maruz Görmesi Durumu: Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayması durumunda da, ticaret gemileri, barış zamanı için öngörülen düzen uyarınca Boğazlardan geçebileceklerdir. Ancak, gemilerin boğazlara gündüz girmeleri ve geçişlerini her seferinde Türk makamlarınca gösterilen yoldan yapmaları gerekir. Kılavuzluk, bu durumda da zorunlu kılınabilecek, ancak ücrete bağlı olmayacaktır (md. 6).³⁸¹

II. SAVAŞ GEMİLERİ: Sözleşmenin savaş gemilerine ilişkin hükümleri (md. 8-22); bu gemilerin tonajlarının hesabı için uygulanacak tanımlama ve gemilerin sınıfları ve niteliklerini havi II sayılı LAHIKA ile birlikte değerlendirilmelidir.

II.I. Barış Zamanı: Amacı, boğazlardan geçişi ve gemilerin ulaşımını Türkiye'nin güvenliği ve Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin bu denizdeki güvenlikleri çerçevesinde koruyacak şekilde düzenlemek olan sözleşme; boğazlardan geçiş ve Karadeniz'de bulundurulabilecek yabancı deniz kuvveti bakımından bazı sınırlamalar getirmektedir.

II.I.I. Boğazlardan Geçiş İlişkin Sınırlamalar: Sözleşme, her sınıf savaş gemisine geçiş hakkı tanımamış, bu haktan yararlanacak savaş gemilerinin geçişlerini bazı kayıt ve sınırlamalara tabi tutmuştur. Sözleşmenin 10'uncu maddesine göre barış zamanında, hafif suüstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler; ister Karadeniz'e kıyıdaş olan ister olmayan devletlere bağlı bulunsunlar, bayrakları ne olursa olsun, Boğazlara Sözleşmede öngörülen koşullar içinde girerlerse, hiçbir vergi ve harç ödemeksizin boğazlardan geçiş özgürlüğünden yararlanacaklardır.

Savaş gemileri, boğazlara gündüz girebilirler. Geçiş sırasında, deniz kuvvetinin komutanı, durmak zorunda olmaksızın Çanakkale Boğazı'nın ve İstanbul Boğazı'nın girişindeki bir işaret istasyonuna, komutası altında bulunan kuvvetinin tam kuruluşunu bildirmekle

³⁸¹ Resmi Gazete, Sayı 3374, 05.08.1936, (Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi ve Ekleri)

mükelleftir (md. 10, 13). Boğazlardan geçiş halinde bulunan savaş gemileri taşımakta olabilecekleri uçakları hiçbir durumda kullanamayacaklardır (md. 15).

Savaş gemilerinin barış zamanında boğazlardan geçmesi için, Türk Hükümeti'ne diplomatik yoldan bir ön bildirimde bulunulması gerekmektedir. Bu ön bildirim normal süresi sekiz gündür. Ancak, Karadeniz kıyıdaşı olmayan devletler için bu sürenin onbeş güne çıkarılması arzuya şayan sayılmaktadır.

Bu ön bildirimde gemilerin gidecekleri yer, adı, tipi, sayısı ile gidiş için ve gerekirse dönüş için geçiş tarihleri belirtilecektir. Her tarih değişikliğinin üç günlük bir ön bildirim konusu olması gerekmektedir. Ayrıca boğazlara girişin, ilk ön bildirimle belirtilen tarihten başlayarak beş günlük bir süre içinde yapılması gerekmektedir. Bu sürenin bitiminden sonra, ilk ön bildirim için olan aynı koşullar içinde yeni bir ön bildirimde bulunulması gerekecektir (md. 13).

Yukarıdaki sınırlamaların dışında 14'üncü madde uyarınca savaş gemilerinin tonajları ve sayıları da sınırlanmıştır. Bu madde hükmüne göre "Boğazlardan geçiş halinde bulunabilecek bütün yabancı deniz kuvvetlerinin en yüksek toplam tonajı 15.000 tonu aşmayacak ve bu kuvvetler dokuz gemiden çok gemi içermeyeceklerdir". Yine aynı maddeye göre, "Boğazlardaki bir limanı ziyaret eden gemiler ile geçiş sırasında bir hasara uğramış olan savaş gemileri bu tonaja katılmayacaktır". Hasara uğrayan gemiler tamirat esnasında, Türkiye tarafından yayımlanan özel güvenlik hükümlerine bağlı tutulacaklardır.³⁸²

Bu kayıt ve sınırlamalardan, gemilerin tonaj ve sınıfı ile ilgili olanları, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin geçişinde uygulanmayacaktır. Karadeniz'e kıyıdaş devletler, öngörülen tonajdan yüksek bir tonajda bulunan harp gemilerini boğazlardan geçirebileceklerdir. Şu koşulla ki, bu gemiler boğazları ancak tek başlarına ve en çok iki muhrip eşliğinde geçebileceklerdir (md. 10, 11). Harp gemileri Sözleşmeye ek II sayılı LAHİKA'da tanımlanmaktadır.

Karadeniz'e kıyıdaş devletler, dışarıda yaptıkları veya satın aldıkları denizaltılarını, tezgâha koyuştan ya da satın alıştan Türkiye vaktinde haberdar edilmişse, deniz üslerine katılmak üzere boğazlardan geçirme hakkına sahiptirler. Bahse konu devletler denizaltılarını, bu konuda ayrıntılı bilgiler vaktinde Türkiye'ye verilmek koşuluyla bu deniz dışındaki tersanelerde onarılmak üzere de boğazlardan geçirme hakkına sahiptirler. Her iki durumda da denizaltıların gündüz ve su üstünden seyretmeleri ve Boğazlardan tek başlarına geçmeleri gerekmektedir (md. 12). Belirtilen bu istisnai durumlar dışında denizaltıların boğazlardan geçmeleri öngörülmemiştir.

³⁸² **Resmi Gazete**, Sayı 3374, 05.08.1936, (Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi ve Ekleri)

Boğazlarda geçiş yapmakta olan savaş gemileri, hasar veya geminin teknik yönetimine bağlı olmayan deniz arızası durumları hariç olmak üzere, geçişleri için gerekli olan süreden daha uzun bir süre Boğazlarda kalamayacaklardır (md. 16).

Yukarıda yer alan sözleşme hükümleri, herhangi bir tonajda veya kuruluşta olan bir deniz kuvvetinin, Türk Hükümeti'nin çağrısı üzerine, boğazlardaki bir limana sınırlı bir süre için nezaket ziyaretinde bulunmasına engel değildir (md. 17).

II.I.II. Karadeniz'le İlgili Sınırlamalar:Sözleşmenin 10.maddesi hükmünce, barış zamanında, Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin, sadece hafif suüstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemileri boğazlardan kuzeye geçiş yapıp Karadeniz'e açılabilirler. Bunların dışında kalan herhangi bir sınıf savaş gemisinin, örneğin, denizaltıların ve uçak gemilerinin Karadeniz'e geçme imkânı yoktur. Bu genel sınırlamalar dışında sözleşmenin 18. maddesi tonaj ve süre bakımından da sınırlamalar getirmiştir.³⁸³

II.I.II.I. Karadeniz'e Kıyıdaş Olmayan Devletlerin Bulundurabilecekleri Toplam Tonaj: Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin barış zamanında bu denizde bulundurabilecekleri gemilerin toplam tonajı, 30.000 tonu aşmayacaktır (md. 18/1.a). Ancak herhangi bir anda, Karadeniz'in en güçlü donanmasının tonajı, sözleşmenin imza tarihinde bu denizde en güçlü olan donanmanın tonajını en az 10.000 ton aşarsa 30.000 tonluk toplam tonaj aynı ölçüde artacak ve en çok 45.000 ton olabilecektir (md. 18/1.b). Bununla beraber Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerden herhangi birinin bu denizde bulundurabileceği tonaj, yukarıda öngörülen toplam tonajın üçte ikisiyle sınırlandırılmış bulunmaktadır (md. 18/1.c). Bu amaçla; Karadeniz'e kıyıdaş devletler, her yılın 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde, Karadeniz'deki donanmasının toplam tonajını Türk Hükümetine bildirecektir. Türk Hükümeti de topladığı bu bilgileri akit taraflara ileticektir (md. 18/1.b).

Yukarıdaki tonaj sınırlamasına sözleşme bir istisna getirmiştir. Buna göre, Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletler, bu denize, insancıl amaçlarla toplamı 8000 tonu aşmayacak bir deniz kuvvetini, 13. maddede öngörülen ön bildirim gerekliliğinden, yollayabilirler.

II.I.II.II. Karadeniz'e Kıyıdaş Olmayan Devletlerin Savaş Gemilerinin Kalabilecekleri Süre: Karadeniz'de bulunmalarının amacı ne olursa olsun, kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri bu denizde 21 günden fazla kalamayacaklardır (md. 18/2).

Türk Hükümeti, boğazlardan geçiş ve Karadeniz'deki durumla ilgili istatistikleri toplamak, gerekli bilgileri vermek, ayrıca savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine ilişkin her hükmün yürütülmesine nezaret etmek yükümlülüğündedir.

³⁸³ Resmi Gazete, Sayı 3374, 05.08.1936, (Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi ve Ekleri)

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin güvenlikleri çerçevesinde hazırlanmış olduğundan, boğazlardan geçiş ve Karadeniz'e ilişkin hükümlerin tek nezaretçisi olan Türkiye, belirtilen bu miktarlar üzerindeki bir ön bildirimle karşılaştığında, buna Sözleşme hükümlerine göre uygun cevabı verme hakkına sahiptir. Sözleşme hükümleri haricinde hangi şartlarda olursa olsun, özel bir uygulamaya gidilmesinin söz konusu dahi edilmemesi gerekir.

II.II. Türkiye'nin Tarafsız Olduğu Savaş Zamanı: Savaş zamanında, Türkiye savaştan değilse, savaş gemileri, yukarıda belirtilen barış zamanı için öngörülen koşullar çerçevesinde, boğazlardan geçiş ve ulaşım özgürlüğünden yararlanacaklardır (md. 19/1).

Bununla beraber savaştan herhangi bir devletin savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi yasaklanmıştır. Ancak, Karadeniz'e kıyıdaş olsun veya olmasın, savaştan bir devlete ait olup da savaşın başlangıcında üs ve limanlarından ayrılmış bulunan savaş gemileri, bu limanlara dönmek üzere boğazlardan geçiş yapmak hakkına sahiptirler (md. 19/2, 4). Bu gemilerin, boğazlardan geçiş süresince, deniz harbi hukukunun savaştan devletlere tanıdığı zapt ve müsadere hakkı ile muayene hakkını icra etmeleri veya diğer herhangi bir düşmanca eylemde bulunmaları yasaklanmıştır (md. 19/5).³⁸⁴

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, boğazların savaştan devletlerin savaş gemilerine kapalı olması kuralına iki istisna getirmiştir. Bunlar:

II.II.I. Milletler Cemiyeti Misakından Doğan Hak ve Yükümlülüklerin Yerine Getirilmesi Amacıyla Savaştan Devletlerin Savaş Gemilerinin Boğazlardan Geçmesi: Buna göre, MC Konseyi'nin almış olduğu bir karar uyarınca ortak bir harekete katılan devletlerin savaş gemileri, bu devletler savaştan devlet statüsünde dahi olsa, boğazlardan geçebilirler (md. 19/2, 25). Ancak, Milletler Cemiyeti'nin 19 Nisan 1946 tarihinden itibaren hukuken ortadan kalkmış olması ve Birleşmiş Milletler ile arasında bir haleflik durumunun bulunmaması nedeniyle, yukarıdaki hükmün uygulama imkânı kalmamıştır. Bununla beraber, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlerin hepsi sonraki tarihli bir antlaşma olan Birleşmiş Milletler Antlaşması'na da taraftırlar. Antlaşmanın 25. maddesi ile Teşkilat Üyeleri, Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu kararları kabul etmek ve uygulamakla yükümlüdürler. Antlaşmanın "Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırma Fiili Halinde Yapılacak Hareket" başlıklı VII. Bölümündeki uygulamalar kapsamında (md.39-51) Birleşmiş Milletler Üyeleri, Güvenlik Konseyi tarafından kararlaştırılan tedbirlerin yürütülmesine yardım etme yükümünü yüklenmişlerdir (md.49). Bu nedenle, Güvenlik Konseyi'nin alacağı zorlama önlemlerini yerine getirmek maksadıyla, savaştan herhangi bir devletin savaş gemileri, boğazlardan

³⁸⁴ Resmi Gazete, Sayı 3374, 05.08.1936, (Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi ve Ekleri)

geçebilecektir. Bu nedenle, Birleşmiş Milletler Teşkilatı çerçevesinde alınan zorlayıcı tedbirlerin uygulanması, bugün, boğazların muharip devletler savaş gemilerine kapalı tutulması ilkesinin bir istisnasını oluşturur. Ayrıca, Birleşmiş Milletler üyesi devletlerin, Birleşmiş Milletler Antlaşması'ndan doğan yükümlülükleri ile diğer herhangi bir antlaşmadan doğan yükümlülüklerinin çatışması halinde, Birleşmiş Milletler Antlaşmasından doğan yükümlülüklerinin üstün geleceği, BM Antlaşmasında hükme bağlanmıştır (md. 103). Bu nedenle, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde, yukarıda belirtilen nitelikte bir hüküm yer almamış olsaydı dahi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin alacağı zorlama önlemlerini yerine getirmek amacıyla, Birleşmiş Milletler üyesi devletlerin savaş gemileri boğazlardan geçebilecektir.³⁸⁵

II.II.II. Türkiye'yi Bağlayan Karşılıklı Yardım Antlaşmasına Taraf Olan Savaşan Herhangi Bir Devletin Savaş Gemilerinin Boğazlardan Geçmesi: Milletler Cemiyeti Misakı çerçevesinde yapılmış olup Misakın 18. maddesi hükümleri uyarınca Sekreterliğe tescil edilmiş ve yayımlanmış, Türkiye'yi bağlayan bir karşılıklı yardım antlaşması gereğince, tecavüze uğrayan bir devlete yardım etmek üzere karşılıklı yardım antlaşmasına taraf olan savaşan herhangi bir devletin savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi sözleşmede öngörülmüştür (md. 17/2).³⁸⁶

Yukarıda da ifade edildiği şekilde, Milletler Cemiyeti'nin hukuken sona ermiş olması ve Cemiyet döneminde Türkiye'nin böyle bir antlaşmaya taraf olmaması nedeniyle, bu istisnanın bugün için uygulanma imkânı mevcut değildir.

II.III. Türkiye'nin Muharip Olduğu Savaş Zamanı: Savaş zamanında, Türkiye savaşan ise, savaş gemilerinin geçişi konusunda Türk Hükümeti tümüyle dilediği gibi davranabilecektir (md. 20). Diğer bir ifade ile Türkiye'nin muharip olduğu bir savaş durumunda, yabancı devletlere ait savaş gemilerinin Boğazlardan geçip geçmeyeceğine karar vermek, Türk Hükümeti'nin takdirine bırakılmıştır. Türkiye'nin savaşan olması durumunda, Sözleşmenin savaş gemilerinin barış zamanında boğazlardan geçişini düzenleyen hükümleri (md. 8–17) yanında, savaş gemileri için Karadeniz ile ilgili getirmiş olduğu düzen de (md. 18) uygulanmayacaktır.

II.IV. Türkiye'nin Kendisini Pek Yakın Bir Savaş Tehlikesi Tehdidine Maruz Görmesi Durumu: Türkiye kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayarsa, Türkiye'nin muharip olduğu savaş zamanı için öngörülen ve bir önceki paragrafta açıklanan düzen uygulanır (md. 21/1). Sözleşmenin Türkiye'ye tanıdığı bu yetkinin, Türkiye tarafından

³⁸⁵ İnan, Y., 1995, s.73

³⁸⁶ **Resmi Gazete**, Sayı 3374, 05.08.1936, (Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi ve Ekleri)

uygulanmasına başlamadan önce, mevcut üs ve limanlarından ayrılmış bulunan savaş gemilerinin, üs ve limanlarına dönmesine müsaade edilecektir. Bununla birlikte, Türkiye davranışlarıyla kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidine maruz bırakan devletin savaş gemilerini bu haktan yararlandırmayabilecektir (md. 21/2). Diğer bir ifade ile Türkiye, söz ve eylemleriyle kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi ile karşı karşıya bırakan devletlerin, daha önce üs ve limanlarından ayrılarak Boğazlardan geçmiş olan savaş gemilerinin, üs ve limanlarına dönmek amacıyla boğazlardan geçmesine izin vermeme yetkisini haizdir. Bu durum Türkiye'nin takdirine bırakılmıştır.

Türk Hükümeti, kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayar ve buna dayanarak Sözleşmeden kaynaklanan yetkilerini kullanırsa; Akit Devletlere ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine bu konuyla ilgili bilgi verecektir (md. 21/3). Milletler Cemiyeti Konseyi, üçte iki çoğunlukla, Türkiye'nin almış olduğu önlemlerin haklı olmadığına karar verir ve sözleşmenin akit taraflarının çoğunluğu da aynı görüşte olursa, Türk Hükümeti almış olduğu önlemleri kaldırmakla yükümlü tutulmuştur (md. 21/4).³⁸⁷

Sözleşmenin 21. maddesi, cemiyet organlarını görevlendirmiş olmakla birlikte; Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 18 Nisan 1946 tarihinde yaptığı son toplantısında Cemiyetin feshedilmesi kararı almış, böylece cemiyet feshedilerek ortadan kalkmıştır. Onun yerine fakat ondan ayrı olarak Birleşmiş Milletler kurulmuştur. Bugünkü uluslar arası ilişkiler bakımından Milletler Cemiyeti'nin hemen hemen hiçbir pratik değeri kalmamıştır. Birleşmiş Milletler, Milletler Cemiyeti'nden bağımsız yeni bir uluslar arası organizasyon olarak ortaya çıkmıştır. Milletler Cemiyeti'nin devamı olmayıp, aralarında fonksiyonel bir bağlantı da yoktur. Bununla beraber, Birleşmiş Milletler, Milletler Cemiyeti'nin mal varlığını, arşivlerini, binalarını ve siyasi olmayan teknik fonksiyonlarını, iki örgüt arasında yapılan düzenlemelerle, devralmıştır. Milletler Cemiyeti'ne ifa etmek üzere çeşitli antlaşma ve düzenlemelerle verilen siyasi fonksiyonların (bu bağlamda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin 21. maddesinin ilgili hükümlerinin), Birleşmiş Milletler tarafından otomatik olarak değil, ancak talep halinde, Genel Kurul veya ilgili organın bu yönde bir karar almasından sonra, üstlenilebileceğinin mümkün olacağı genellikle kabul edilmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin 21. maddesinin 3 ve 4. paragraflarının, bugün için pratik bir uygulama alanının olmadığını söyleyebiliriz. Fakat bu durum, Türkiye'nin bu konuda sınırsız bir takdir hakkını haiz olduğu anlamına gelmez. Takdir hakkının kullanılış biçimi, normal uluslar arası usuller uyarınca diğer akit devletler tarafından tartışılabilir.

³⁸⁷ **Resmi Gazete**, Sayı 3374, 05.08.1936, (Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi ve Ekleri)

III. UÇAKLAR: Sözleşmenin 23. maddesi uçaklara ilişkin bir düzenleme getirmektedir. Buna göre, sivil uçakların boğazlar üzerindeki hava sahasından Akdeniz ile Karadeniz arasında geçişine izin verilmiştir. Türk Hükümeti, boğazların yasak bölgeleri dışında, geçiş için ayrılmış hava koridorlarını gösterecektir. Sivil uçaklar, Türk Hükümetine, tarifersiz uçuşlar için üç gün önceden, tarifeli uçuşlar için geçiş tarihlerini belirten genel nitelikte bir ön bildirimde bulunarak geçebileceklerdir. Türk Hükümeti, ulusal mevzuatı uyarınca, Avrupa ile Asya arasında hava sahasından uçmalarına izin verilen sivil uçakların tam bir güvenlik içinde geçmeleri için gerekli kolaylıkları sağlayacaktır.

2.2.4.Montrö'nün Sonuçları:

Boğazların statüsünün Akdeniz'de gerginliğin başlaması üzerine barışçı yollardan halledilmesi neticesinde Lozan'da silahsızlandırılan Boğazlar bölgesi yeniden silahlandırılmış, konunun halli için başta İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği olmak üzere sözleşmenin tarafları ile danışmalarda bulunularak istenen sonuç alınmıştır.³⁸⁸

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nden farklı olarak, havadan geçiş serbestliği ilkesini kabul etmemiş olup yalnızca sivil uçakların boğazlar üzerinden geçişini düzenlemiştir. Bir başka söyleyişle, askeri uçakların Boğazlar üzerinden geçmesine izin verip vermeme yetkisi, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine bırakılmıştır.

Sözleşme ile Lozan'da boğazlar Bölgesini askersizleştiren hükümler ortadan kalkmış ve Türkiye ivedi olarak Boğazlar bölgesini askeri olarak takviye etmiştir. Ayrıca Boğazlar komisyonunun bütün yetkisi Türk Hükümetine geçmiştir.³⁸⁹

Sözleşmenin feshi usulü 28. maddesinde, bir kısmının değiştirilmesi ise 29. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; sözleşmenin süresi, yürürlüğe girdiği 9 Kasım 1936 tarihinden itibaren 20 yıl olarak belirlenmiş, bu sürenin bitiminden iki yıl önce, akit devletlerden her birinin sözleşmeyi sona erdirmeye ön bildiriminde bulunabileceği öngörülmüştür. Bu hakkı kullanmak isteyen devletin fesih beyanını, depoziter devlet olan Fransız Hükümeti'ne vermesinden sonra Sözleşmenin sona erdirilmesi mümkündür. II. Dünya Savaşı süresince ve hemen sonrasında, ABD, İngiltere ve SSCB arasında Sözleşmenin feshi veya değiştirilmesi konusu sıkça gündeme gelmiş olmasına rağmen, 20 yıllık başlangıç yürürlük süresinin sonunda Sözleşme fesih edilmediği gibi bu süreç bugüne kadar da işletilmemiştir. Bugün bu sürecin bir akit devlet tarafından işletilmesi yani akit devletlerden herhangi birinin

³⁸⁸ Soysal İ., "Avrupa'da Kuvvet Dengeleri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yayına Hazırlayan: İsmail SOYSAL), Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, TTK Yay., Ankara, 1999, s.294

³⁸⁹ **Resmi Gazete**, Sayı 3374, 05.08.1936, (Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi ve Ekleri)

Sözleşmeyi sona erdirmeye ön bildirimini Fransız Hükümeti'ne vermesi durumunda, Sözleşme, ön bildirim gönderilmesinden başlayarak iki yıl daha yürürlükte kalacak ve bu sürenin tamamlanmasından sonra fesih edilmiş olacaktır. Fransız Hükümeti, almış olduğu feshe ilişkin ön bildirimini, akit devletlere bildirmekle yükümlüdür.

Sözleşme, yukarıdaki paragrafta açıklandığı şekilde sona erdirilmiş olursa, akit devletler yeni bir sözleşmenin hükümlerini belirlemek üzere kendilerini bir konferansta temsil ettirmek hususunda mutabık kalmışlardır. Böyle bir konferans neticesinde yeni bir sözleşme yapılabileceği gibi herhangi bir sözleşme yapılamadan konferansın tamamlanması da olasıdır.³⁹⁰

Mustafa Kemal Atatürk TBMM'nin 1 Kasım 1936 tarihli açılış toplantısında Montrö hakkında:

“Bu sene içinde arsiulusal bakımdan bizim için mesut hadiseler oldu. İngiltere Kralı Majeste Sekizinci Edward'ın Mütenekkiren ziyaretini ve Boğazlarda yeni rejimin, Montrö Mukavelesinin derpiş ettiği veçhile, tatbikata başladığını, bunların başında olarak zikretmeliyim... Türkiye'nin hakkını teslim etmekle yüksek dostluk ve anlayış gösteren Montrö Mukavelesi akidleri, aynı zamanda kritik devam eden arsiulusal durumun bu önemli devresinde, istikrarı için herkesin çalışması icap eden umumi sulh işine de, değerli hizmet etmiş oldular. Tarihte birçok defa münakaşa ve ihtiras vesilesi olmuş olan Boğazlar, artık tamamıyla Türk hâkimiyeti idaresinde, yalnız ticaret ve dostluk münasebetlerinin muvasala yolu haline girmiştir. Bundan böyle muharip her hangi bir devletin harp sefinelerinin Boğazlardan geçmesi memnudur”³⁹¹ demiştir.

Atatürk'ün bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Türk Boğazları Montrö Sözleşmesi ile gerçek anlamda Türk Boğazları olmuştur. Çağın gereği olarak uluslararası su yolu niteliğindeki Boğazlarda serbest geçiş rejiminin uygulanmasını egemenliği sınırlandıran bir husus olarak görmemek gerekir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine göre taraf ülkelerden herhangi biri süre bitiminden iki yıl önce başvurmak suretiyle Sözleşmenin fesih veya değiştirilmesini talep edebilmektedir. Bu mekanizma ne ilk imzayı takip eden yirmi yılın sonunda nede müteakibinde herhangi bir ülke tarafından çalıştırılmamıştır. Günümüzde Boğazların statüsünü değiştirmeye yönelik iç ve dış söylemler dikkat çekicidir. Özellikle Rusya Türk Boğazlarını Karadeniz kıyısında son bulan petrol boru hatlarının devamı gibi kullanmak istemektedir. Buna mukabil Türkiye ise özellikle çevre ve geçiş güvenliğini bahane ederek

³⁹⁰ Resmi Gazete, Sayı 3374, 05.08.1936, (Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi ve Ekleri)

³⁹¹ Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1981, s.63

daha kısıtlayıcı önlemler ile Sözleşmenin değişmesini veya ek maddeler getirilmesini istemektedir.

Boğazlarda ticaret gemileri trafiği Montrö'den günümüze 32 kat artmıştır. Bu yoğunluk neticesinde birtakım sorunlar meydana gelmiştir. Neticede Türkiye haklı olarak geçiş düzeninin yeniden ayarlanmasını talep etmiştir. Türkiye'nin doğal deniz geçidi konumunda olan boğazlardan serbest geçişi engellemeye dönük bir girişimi söz konusu olmamakla birlikte özellikle Rusya ve Yunanistan değişikliklere karşı çıkmaktadırlar. Özellikle Türkiye'nin 1 Temmuz 1994'de yürürlüğe koyduğu ve Montrö esaslarına sadık kalarak hazırladığı "Boğazlar ve Marmara'da Deniz Trafik Düzenine" ilişkin tüzük bu ülkelerin muhalefetine neden olmuştur. 1994 yılında yürürlüğe giren "Deniz Hukuku Sözleşmesinde" zararsız geçiş kuralı ile karasularında bile kısıtlama getirilirken Türkiye'nin tam egemenliği altında bulunan çok dar bir bölgede sınırsız geçişe razı olması çağın gerçekleriyle çatışmaktadır.³⁹²

Ancak bu güne kadar uygulanan rejim dikkate alınırca meydana gelen bazı kazalar dışında problem ile karşılaşılmamıştır. Günümüzde Montrö statüsünün her ne konuda olursa olsun değiştirilmesi akabinde Türkiye'nin güvenliğini ciddi anlamda tehlikeye sokacak başka değişiklik tekliflerinin de gelmesi muhtemeldir. Türkiye'nin Montrö öncesi ilgili ülkelere vermiş olduğu notada gemi inşa sanayinin ulaştığı aşamadan bahsedilmektedir. Montrö'de de özellikle savaş gemileri hususunda ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. Günümüzde harp gemisi teknolojisinin ulaştığı seviye dikkate alınırca statü hakkında gelebilecek muhtemel olumsuz tekliflerin önünü kesmek adına mevcut statünün muhafaza edilmesi uygun olacaktır.

2.3. Saadabat Paktı (8 Temmuz 1937):

Türkiye, 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşmasından sonra yaklaşık on yıllık süre zarfında doğulu komşuları ile olan sorunlarını halletmiştir. Afganistan'la olan ilişkiler en üst seviyede olumlu şekilde devam etmekteydi. Ülke içerisinde meydana gelen iktidar değişiklikleri bile Türkiye ile olan ilişkileri olumsuz yönde etkilememiştir. İran'la olan ilişkilerimiz ise daha çok sınırdaki meydana gelen ihlallerin gölgesinde kalmış ve iki ülkenin kararlılıkla konunun üzerine gitmesi neticesinde varılan antlaşmalarla bu sorun da çözümlenmiştir. O zamanlar İngiltere'nin manda idaresi altında bulunan Irak'la olan ilişkiler

³⁹² Soysal İ., "1936 Montreux Sözleşmesi ve Sonradan Çıkan Sorunlar", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yayına Hazırlayan: İsmail SOYSAL), Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, TTK Yay. Ankara, 1999, s.313

de daha çok İngiltere-Türkiye ilişkileri şeklinde cereyan etmiştir. Musul meselesinin halliyle hem İngiltere ve hem de bağımsız Irak ile ilişkiler genel anlamda iyi seyretmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün girişimleri ve dolayısıyla Türkiye'nin önderliğinde kurulan Balkan Paktı Antlaşması Balkanlar bölgesinde bulunan ülkeler arasında karşılıklı güven ortamını sağlıyor, Türkiye açısından da batı sınırlarının güvenliğini sağlıyordu. Bu safhadan sonra yapılması gereken doğudan gelebilecek tehditlere karşı emniyeti sağlamaktı.

Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da Saadabat Sarayında imzalan dörtlü Pakt, İtalya'nın Doğu ülkelerini hedef tutan istila politikasından ve bu politikanın söz konusu dört ülkede yarattığı endişeden doğmuştur.³⁹³

Yukarıda da belirtildiği üzere Türkiye açısından bu Paktın imzalanması Balkan Paktının imzalanma nedenleriyle hemen hemen aynıdır. Nasıl ki Balkan Paktı İtalya ile müşterek hareket eden Bulgaristan ve dolayısıyla İtalyan tehlikesine karşı batı sınırlarımızı emniyete almak maksadıyla yapılmıştır. Saadabat Paktı da doğu sınırlarımızı güvence altına almak maksadıyla ve yine İtalyan tehdidine karşı yapılmıştır. Her iki Pakt Antlaşması, Atatürk döneminde takip edilen Türk Dış Politikası gereği komşu ülkelerle barış içinde bulunmak ve gelişen dünya düzeni içerisinde güçlü revizyonist ülkelere karşı emniyet sağlamak maksatlı kurulmuşlardır.

Saadabat Paktının temelleri 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de atılmıştır. İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemini ihlâl ederek Habeşistan'a karşı fiili tecavüze girişmesi Türkiye'yi Doğulu devletlerle bir Pakt çerçevesi içinde münasebetler kurmaya sevk etmiştir. İtalya'nın bu tecavüzü üzerine Milletler Cemiyetinde İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri alınması düşünülürken Türkiye, İran ve Irak 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir antlaşma parafe etmişlerdir. Bu gruplaşmaya daha sonra Afganistan'da katılmıştır. Cenevre'de temelleri atılmakla birlikte Saadabat Paktı'nın gerçekleşmesi İran ile Irak arasındaki sınır uyuşmazlığı nedeniyle 1937 yılına kadar gecikmiştir.³⁹⁴

İmzalanan bu Pakt Antlaşması, isminin çağrıştırdığı gibi bir askeri ittifak antlaşması değildir. Esas itibarıyla bir saldırmazlık ve dostluk antlaşması niteliğindedir.³⁹⁵ İmzalayan ülkeler yekdiğerinin bir saldırı anında kendisine yardım etmesinden ziyade birbirleri ile çatışmayı önlemeye dönük olarak bu Paktı kurmuşlardır. Paktı oluşturan ülkeler değerlendirildiğinde İran'ın merkezi konumda olduğu görülecektir. İran'ın Afganistan, Irak ve Türkiye ile sınırları vardır ve beklide kurulan bu Pakt en çok İran'ın menfaatlerine hizmet etmiştir.

³⁹³ Eroğlu H., 1990, s.327

³⁹⁴ Gönlübol M., Sar C., 1990, s.104

³⁹⁵ Oran B., 2005, s.365

Türkiye ile İran ve Afganistan arasındaki münasebetlerin bu kadar dostça ve kardeşçe gelişmesine paralel olarak bir yandan İran ile Afganistan, öte yandan da İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlıkları dostça sonuçlandırılmıştır. Bu anlaşmazlıkların çözümü Ortadoğu bölgesini bir barış ve güvenlik alanı haline getirmiştir. Avrupa ve dünya durumu göz önüne alındığında ve Habeşistan'da İtalyan saldırısı neticesinde oluklar dolusu kan akarken bu bölge gerçekten güven ve istikrar bölgesi olarak gözükmekteydi. İran'ın Sovyetler Birliği ile imzaladığı antlaşma da dikkate alınırca göreceli olarak İran topraklarının her yönden saldırı tehlikesinden uzaklaşmış olduğu görülecektir. Göreceli ifadesinin kullanılmasından maksat ikinci dünya savaşı esnasında İran topraklarının Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmiş olmasından dolayı kullanılmıştır. Gerçi İngiltere bu dört devlet arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı'nı çok iyi karşılamıştır.³⁹⁶ İngiltere'nin bu düşüncesi imzalanan bu antlaşma ile Rusya'nın güneyden kendine dost ülkeler tarafından kuşatılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

İtalya'ya karşı uygulanacak zorlama tedbirlerinin görüldüğü esnada Cenevre'de 2 Ekim 1935'de Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir antlaşma parafe edildiği ve antlaşmaya Afganistan'ın da katıldığı yukarıda belirtilmişti. Türkiye tarafından hararetle desteklenen bu anlaşmayı uygulamaya sokmak hemen mümkün olmamıştır. Bu dönemde İran ile Irak arasında ki Şattularap'tan kaynaklanan sınır anlaşmazlığı ve Türkiye ile İran arasında da bazı meseleler vardır. Zorlama tedbirlerine bu ülkelerin katılması ve buna mukabil İtalya'nın aldığı tehditkâr durum ve nihayetinde Habeşistan'ı istilâsı bu devletlerin birbirine daha fazla yakınlaşmalarının nedeni olmuştur. Bu arada Türkiye komşularıyla olan ilişkilerini sıkılaştırmış, 1937 yılında İran ile çeşitli konularında birçok anlaşmalar yapılmış, iki devlet arasındaki dostluk kuvvetlendirilmiştir. 5 Haziran 1926'da Irak ile imzalanan ve süresi biten Dostluk Antlaşması 1937 Nisanında yenilenmiş ve süresi uzatılmıştır. Aynı anda, 7 Nisan 1937'de Türkiye ile Mısır arasında "Bozulmaz Barış ve Samimî ve Daimî Dostluk Antlaşması" imzalanmıştır. Nihayet İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı Türkiye'nin de katkılarıyla çözümlenince, 1935 de Cenevre'de parafe edilmiş olan antlaşmayı imzalamak için herhangi bir engel kalmamıştır.³⁹⁷

Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras başkanlığındaki bir Türk heyeti Haziran 1937'de Bağdat'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Heyet Bağdat'ta çok samimi ve dostane bir hava içerisinde karşılanmış ve büyük kabul görmüştür. Irak Dışişleri Bakanı ziyarete ilişkin olarak verdiği demeçte:

³⁹⁶ Akşin A., 1991, s.198

³⁹⁷ Armaoğlu F., 1995, s.347

“...Bu ziyaretler memleketlerimiz arasında mevcut olan dostluk münasebetlerine tekabül etmekte ve iki milletin devlet adamlarının buluşmaları bu münasebetleri barış ve iki ülkenin refah ve saadeti uğrunda bir kat daha geliştirmektedir...” demiştir.³⁹⁸

Bu ziyaretin hemen akabinde 4 Temmuz 1937’de İran ve Irak arasında sınır hattı anlaşmazlığına son veren antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma İran’ın istediği gibi, uluslar arası alanda da kabul gören talveg hattı (akarsuyun en derin yerinin geçtiği hat) esas alınarak imzalanmıştır. Bu Antlaşmadan dört gün sonra 8 Temmuz 1937 tarihinde İran Şahı’nın yazlık sarayı olan Saadabat Sarayında dört ülkenin dışişleri bakanları tarafından imzalanmıştır.³⁹⁹

Resmi adı Âdemi Tecavüz Muahedenamesi olan antlaşma imzalandığı sarayın adına atfen “Saadabat Paktı” olarak isimlendirilmiştir.⁴⁰⁰

Antlaşma toplam on maddeden oluşmakta olup özetle şu şekildedir:

- I. Taraflar birbirinin iç işlerine karışmayacaktır.
- II. Ortak sınırların dokunulmazlığı vardır.
- III. Taraflar ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslar arası nitelikteki uyuşmazlıklarda birbirine danışacaktır.
- IV. Taraflar birbirine karşı tek başına veya birkaç devletle birlikte saldırı eyleminde bulunmayacaktır.
- V. Taraflardan birisi anlaşmanın hükümlerine uyulmadığını değerlendirirse Milletler Cemiyeti’ne başvuracaktır.
- VI. Taraflardan biri üçüncü bir ülkeye saldırırsa diğerleri Antlaşmayı feshedebilecektir.
- VII. Taraflar kendi sınırları içerisinde diğer tarafı yıkmaya dönük oluşumlara izin vermeyecektir.
- VIII. Taraflar kendi aralarında meydana gelecek anlaşmazlıkları da Briand-Kellog esaslarına göre halledeceklerdir.
- IX. Bu antlaşma tarafların Milletler Cemiyeti uyarınca alınacak yükümlülükleri kısıtlar nitelikte değildir.

X. Bu madde Antlaşmanın onaylanma sürecine ilişkindir.⁴⁰¹

Bu Pakt TBMM tarafından 14 Ocak 1938 günü 3324 sayılı bir yasa ile onaylanmıştır. Diğer taraflarında onay işlemleri tamamlanmış ve 25 Haziran 1938 günü yürürlüğe girmiştir.⁴⁰²

³⁹⁸ Akşin A., 1991, s.198

³⁹⁹ Oran B., 2005, s.368

⁴⁰⁰ Akşin A., 1991, s.198

⁴⁰¹ Soysal İ., 1983, s.585-586

⁴⁰² Soysal İ., 1983, s.583

Antlaşmaların maddeleri arasında VII. Madde dikkat çekicidir. O dönemde de sınırda yerleşik olan Kürt Aşiretleri sınır ihlallerine sebebiyet veriyorlardı. Bu sorun Türkiye-İran ilişkilerini bile bozmuştur. Günümüzde olduğu gibi o dönemde de İran, Türkiye ve Irak'ta Kürt unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlarında üç ülkenin sınırlarının kesiştiği bölgede yerleşik oldukları bilinmektedir. Antlaşma ile üç ülkeyi etkisi altına alabilecek bir kalkışmanın önü kesilmek istenmiştir.

Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras Paktın imzasını müteakip mahiyeti ve Türkiye tarafından takip edilmekte olan dış politika hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

“İmza ettiğimiz Pakt aynı nitelikteki başka taahhütlere benzeyen ve barış davasını etkileyen basit bir bölge anlaşması mıdır? Vakıa Paktın metni buna iştirak edenlere kendilerini ilgilendiren meseleler karşısındaki davranış tarzlarını düzenlemek için yalnız bir istişare taahhüdünü kapsamaktadır. Paktta ne karşılıklı yardım ne de askerî bir taahhüt zikir edilmiş değildir. Hatta diyebilirim ki, muhteviyatı bakımından Milletler Cemiyeti paktının öngördüğü bölgesel anlaşmaların en basitidir. Eğer tahlilimizi burada kesecek olursak paktın barış davasının mütevazı bir yardımcısı olduğunu ve daha çok mühimlerine bir temel teşkil ettiğini müşahade ederiz. Bu pakt Türkiye'ye ne getirdi? Pakt psikolojik bakımdan gözlerimizde büyük bir değer taşımaktadır. Gerçekten imza olayını saran hava, antlaşmanın tahakkuk ettirilmesi şartları ve milletlerimiz arasındaki güven, inanış ve birlikte dostça yaşama duyguları göz önüne alınırsa bu değer kendiliğinden belli olur.

Dünya'nın bu bölgesinde biz kardeşliğe inanmış bulunuyoruz... Biz evrensel bir dostluk ve sevgi siyaseti güdüyoruz... Bizim için tek amaç barıştır. Barış bizim için bir vasıta değil bir hedeftir. Eğer biz kuvvetli olmak istiyorsak bu hem kendimiz için hem de başkaları için zayıflıktan nefret ettiğimizdendir. Eğer harpten iğreniyorsak bu, herhalde ondan korktuğumuzdan değil, belki hiç bir meselenin harp yolu ile hal ve tesviye edilemeyeceğine inandığımızdandır. Harbi sükûnetle ve hafiflikle derpiş edemeyiz. Çünkü onun ne zaman başladığını bilirse de ne vakit son bulacağını bilemeyiz. Biz ordularımızı derin sevgi ile severiz, yalnız güvenliğimizin en mükemmel teminatı oldukları için değil fakat disiplin, fedakârlık ve yurtseverlik örneği oldukları için de. Kuvvetler arasındaki oran değişmez olunca, beşeriyet kuvvetlerin tedricen sınırlandırılmasını kabul edince, traktörlerimizi top bataryalarımızı sökerek tarlalarımıza iadede ve topraklarımızı da eritecek çok daha yararlı araçlar yapmakta bizler başta geleceğiz. Herkes barış davasıyla meşgul oluyor, milletlerin çoğunluğu uluslararası barışı sağlam esaslar üzerine oturtmak tedbirlerini araştırıyor. Biz barış davasının samimi ve sadık hadimleriyiz. Biz uluslararası barışı korumak için bizzat kendi vasıtalarımızla çalışıyoruz. Biz memleketlerimizin selâmet ve menfaatini barışta buluyoruz ve uluslararası barışın, hatta sınırlarımızdan çok uzak yerlerde de bozulmasını

kendi menfaatlerimize uygun görmüyoruz. Biz güvenliğimizi başka devletlerarasındaki ihtilâflarda aramıyoruz. Milletler topluluğu içinde kuvvetli millet olarak yapmakta olduğumuz çalışmalarda siyasetimize hâkim olan mütalaalar, belgeler işte bunlardır...⁴⁰³

Türkiye Cumhuriyeti, Temmuz 1937’de Irak, İran ve Afganistan’la İran Şahı’nın Tahran’da bulunan sarayında imzalanan Saadabat Paktı ile bölgesel güvenlik önlemlerini en üst düzeye taşımıştır. Her ne kadar imzalanan Pakt karşılıklı bir savunma antlaşması niteliği taşımasa da Orta Doğu’da bulunan dört bağımsız devlet bütün dünyaya, Avrupalı güçlerin Habeşistan’da yaptıkları gibi bu ülkeleri teker teker düşüremeyeceklerini gösteren bir nitelik taşıyordu. Bu Pakt’ın önemli bir niteliği de İran, Irak ve Türkiye’nin sınırları içerisinde bulunan Kürt unsurlarının yekdiğeri aleyhine ayaklanmalarını önlemeyi taahhüt altına almalarıdır⁴⁰⁴ ki bu durum günümüzde de meydana gelen olayların temelini o yıllara dayandığının ve ciddi tedbirler alınması gerektiğinin en önemli göstergelerinden sayılabilir.

Atatürk 1 Kasım 1937 tarihinde TBMM yasama yılı açılış konuşmasında Saadabat Paktını şöyle değerlendirmektedir:

“Cumhuriyet Hükümetinin, şarkta takip ede gelmekte bulunduğu dostluk ve yakınlık siyaseti, yeni bir kuvvetli adım attı. Saadabat’ta, dostlarımız Afganistan, Irak ve İran ile imza etmiş olduğumuz dörtlü muahede, büyük bir memnuniyetle kayda değer sulh eserlerinden biridir. Bu misakın inkişafı samimiyetle isteyen hükümetleri arasında, iş birliğinin atide de hayırlı neticeler vereceğinden emin bulunmaktayız.

Cumhuriyet Hükümetinin, komşularıyla ve diğer büyük küçük devletlerle olan münasebetlerinde, ahenkli bir istikrar ve inkişaf göze çarpmaktadır. Sulh yolunda nereden bir hitap geliyorsa, Türkiye onu, tehâlûkle karşıladı ve yardımlarını esirgemedi.”⁴⁰⁵

Saadabat Paktı, Çağdaş dönemde Ortadoğu devletleri arasında yapılan çok taraflı bölgesel ilk antlaşma olmuştur. Paktın oluşturulması tamamen bölge ülkelerinin kendi öz inisiyatifleri ile gerçekleştirilmiş ve özellikle Rusya ve İngiltere’ye karşı kurulmamıştır. Zaten üye ülkelerin askeri güçleri bu iki ülkeye karşı ortak bir askeri hareket uygulamalarını engellemektedir. Hatta bu ülkeler de pakta dâhil edilmek istenmiştir. Irak’ın İngiltere ile Türkiye’nin de Rusya ile olan antlaşmaları bu ülkelerin bağımsız antlaşma yapmalarının önünü kesmekteydi. Yapılan antlaşma neticesinde oluşturulan pakt Ortadoğu açısından örnek teşkil etmiş 1945 Arap Birliği ve 1955 Bağdat Paktı Saadabat Paktını izleyen oluşumlar olmuştur.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Akşin A., 1991, s.199

⁴⁰⁴ Hale W., 2003, s.55

⁴⁰⁵ Atatürk’ün Milli Dış Politikası, 1981, s.65

⁴⁰⁶ Soysal İ., “1937 Saadabat Paktı”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yayına Hazırlayan: İsmail SOYSAL), Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, TTK Yay. Ankara, 1999, s.338

Pakta üye ülkelerden herhangi biri şu ana kadar tek taraflı olarak feshe ilişkin herhangi bir başvuruda bulunmamış olmasına rağmen yürürlüğe girdikten yaklaşık bir yıl sonra İkinci Dünya savaşının çıkmış olması paktın işlerliğini ortadan kaldırmıştır.

2.4. Hatay* Sorunu ve Hatay'ın Anavatana Katılması:

2.4.1. Türk-Fransız İlişkileri ve Hatay Sorunu:

Türk dış siyasetinde izlenen barışçı politikaların en yoğun dönemlerinden biri olan 1936 yılı ve müteakibinde Fransa ile Türkiye arasında ortaya çıkan Hatay meselesi yaklaşık olarak üç yıl boyunca Türkiye'nin gündemini meşgul etmiş ve Atatürk döneminde Türk dış politikası açısından meydana gelmiş olaylar içinde hal tarzı ve sonuçları itibarı ile en önemlilerinden biri olmuştur.⁴⁰⁷

Hatay (İskenderun Sancağı) meselesinin daha iyi anlaşılması için öncelikle coğrafyasını, jeopolitik ve stratejik konumunu ve tarihçesini bilmek gerekmektedir. Fakat incelenecek dönem özellikle 1936–1938 dönemleri arası olduğu için özellikle bu tarihler arasındaki gelişmeler üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır. Konunun dağılmasını önlemek maksatlı olarak stratejik ve jeopolitik durumu, XX. Yüzyıldaki faaliyetler, Hatay'ın Osmanlı Devleti'nden çıkışı ve Fransız işgali, yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Hatay'ı Misak-ı Milli hudutları içine alma çabası ve bunun gerçekleşmesi için ortaya koyduğu mücadele incelenecektir.

Hatay Suriye'nin kuzeyinde Anadolu'nun güneyinde yer alan konumu itibarıyla Ortadoğu ve Avrupa'yı birbirine bağlayan köprü niteliğini taşıyan Anadolu yarımadasının Ortadoğu kapısı konumdadır. Demografik yapısı ise XX. YY başında kozmopolit bir görünüm sergilemektedir. Hatay'ın nüfusunun büyük bir bölümü Türk olması sebebiyle yeni Türk Cumhuriyeti'nin Misak-ı Milli sınırları içerisinde gösterilmiştir. Fakat I. Dünya Savaşı sonucunda Fransız işgaline uğrayan bu bölge genç Türk Cumhuriyeti için kanayan bir yara durumundadır. Anadolu da yaşanan Türkleri esaretten kurtaran Mustafa Kemal için buranın Anavatana katılması şart idi ve hayatının sonuna kadar Hatay'ın Türkiye Cumhuriyetine katılması için çalışmış bağımsızlığını görmüş fakat katılımını görememiştir.

* İskenderun, Antakya ve Kırıkhan bölgelerine önceleri İskenderun Sancağı denilmekteydi. Atatürk'ün Tayfur Sökmen'le yaptığı bir mülakat neticesinde bu bölgenin adının Hatay olarak belirlenmesini müteakip Hatay ismi kullanılmaya başlanmıştır.

⁴⁰⁷ Alantar Ö.Z., "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", Türk Dış Politikasının Analizi, (Derleyen:Faruk SÖNMEZOĞLU), Der Yay., İstanbul, 1994, s.66-67

Anadolu'nun jeopolitik ve jeostratejik konumunun yüzyıllardır bölge tarihini şekillendirdiği bilinmektedir. Suriye bölgesi ise Akdeniz çevresindeki Mısır, Arabistan, Anadolu ve Irak gibi dört önemli bölgeyi coğrafi bir merkez olarak birbirine bağlarken, bölgeler arasındaki ulaşım ve ticaret bağlantısını sağlayan tek güzergâh konumundadır. Osmanlı Devleti döneminde Batılı Devletlerin dikkatini çeken bu bölge, Osmanlı'nın I.Dünya Savaşında müttefikleriyle birlikte ağır yenilgilere uğraması ile işgallere açık bir konuma gelmiştir. Ortadoğu'nun kontrol altında tutulabilmesi için bu kritik nokta İngiliz ve Fransızlar arasında yapılan antlaşmalarla paylaşılmış ve başlangıçta burası İngilizlere bırakılmakla birlikte daha cazip olan Irak petrolü İngilizlerin bu bölgeden çekilmesini sağlamış ve bölge Fransızlara bırakılmıştır. Bölgede yalnız kalan Fransa İskenderun'u da dâhil ettiği Suriye topraklarında hâkimiyetini kurmuştur.

Mondros Mütarekesi imzalandıktan birkaç gün sonra çığnenmeye başlanmıştır. Musul'da olduğu gibi Hatay'da mütareke sırasında elimizde bulunan vatan topraklarıydı. Ancak Suriye'den Adana'ya doğru ilerleyen Fransızlar tarafından istila edilmiştir. Dönem itibarıyla Anadolu'da işgale uğramış diğer yerler gibi Hatay'da da Fransızlara karşı, burada bulunan Türkler tarafından müdafaaya başlanılmış ve bir milli mücadele cephesi kurulmuştur. Bir kısım milli mücadele unsurları Anadolu içlerine çekilmişse de bir kısmı da Hatay'da kalarak mücadeleye devam etmişlerdir. Bu kuvvetler Anadolu'daki hareketle bağlantılı olarak 1918'den 1921'e kadar mücadeleye devam etmişlerdir.

Fransızlar Suriye'nin kuzeyine yer alan ve Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olan Adana, Maraş, Antep ve Hatay şehirlerini Kilikya tabiri altında kendi menfaat alanları olarak görmekteydiler. Fransa'nın bu bölgede gözettiği menfaatleri genelde tarım ekonomisine dayanıyordu. Kuzeyden Toros Dağlarından çıkan nehirlerle sulanan ve verimli bir toprağa sahip olan Çukurova pamukçuluk için mükemmel bir konuma sahipti. Fransız dokuma sanayinin de büyük ölçüde pamuğa ihtiyacı vardı. I. Dünya Savaşı'nın başlarında pamuk endüstrisinin %70'i Amerika Birleşik Devletleri, %20'si İngiltere ve geri kalan %10'luk kısmı da Almanya, Fransa ve İtalya Devletlerinin kontrolünde bulunuyordu. Fransa kendi üretimi ile pamuk ihtiyacının ancak %7'lik kısmını karşılayabiliyordu. Bu durum Fransa'yı geri kalan pamuk ihtiyacının karşılanmasında Amerika ve İngiltere'ye bağımlı bırakıyordu. Bu bağımlılıktan kurtulmak isteyen Fransa, Adana ve Suriye bölgesini ele geçirmek ve ihtiyacı olan pamuğu kendisi üretmek amacını gütmekteydi. Bu bölge aynı zamanda Anadolu-Bağdat demiryollarının kontrolü için kilit nokta durumundaydı ve Anadolu demiryollarının %48'lik sermayesi de Fransa'ya ait bulunmaktaydı.⁴⁰⁸

⁴⁰⁸ Efendiyeva N.Z., "Güney Anadolu'da Fransa İşgaline Karşı Türk Ulusunun Savaşı", (Çeviren: Olcay Çankaya), Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 36., Ocak 2000, s.21

Mondros Mütarekesi görüşmeleri devam ederken Antakya'da Faysalcıların düzenlediği ve şehrin ileri gelenlerinin yaptığı bir toplantıda Şam'da Faysal'ın kurmuş olduğu hükümetin uzantısı olarak bir Arap Hükümeti kurulması teklif edilmiş ve 27 Ekim günü bu teklif bir emrivaki sonucu yürürlüğe girmiştir. Kurşunlu Han'da Arap Hükümeti ilan edilerek Türk bayrağı indirilmiş, yerine Arap Bayrağı diye bir bayrak çekilmiş ve İbrahim Edhem Bey'de hükümet reisliğine seçmiştir.⁴⁰⁹

14 Kasım gününe kadar Antakya'da çeşitli huzursuzluklar olmasına rağmen bu tarihte artık işgalci devletler İskenderun ve çevresine birliklerini çıkarmak suretiyle işgali fiili duruma getirmişlerdir. Bunu fırsat bilen Arap yanlısı şahıslar 23 Kasım'da bir toplantı yapmışlar, işgali değerlendirmişler, aralarında İbrahim Henano'nun da bulunduğu bir grup ellerinde taşıdıkları dört renkli Arap bayrağını davul zurna çalarak dolaştırmışlar ve Arap Hükümeti'ni kurmuş olduklarını 24 Kasım'da ilân etmişlerdir.

Bu hareketle şehirde huzursuzluklar artmış, şehir yeniden anarşiye teslim olmaya başlamıştır.

27 Kasım 1918 tarihinde ise merkezi Beyrut'ta bulunan Fransa Yüksek Komiserliğinin çıkardığı bir kararname ile "İskenderun Sancağı", İskenderun merkez olacak şekilde Antakya ve Reyhanlı'yı da içine almak suretiyle kurulmuş oldu.

Halep'te ise Hicaz Emiri Kral Faysal'ın başkanlığında bir Arap hükümeti kurulmuş, Antakya'yı resmen Halep'e bağladığını bildirmiştir.

Ancak Fransız birlikleri İskenderun'dan 7 Aralık 1918'de Antakya'ya hareket ederek burasını işgal etmişlerdir. Fransız birliği doğrudan kışlaya giderek burada çekili bulunan Arap bayrağının indirip yerine Fransız bayrağını çekmek istemişlerdir. Bu durum halkın şiddetli tepkisi ile karşılaşmış ve bu durum sert bir şekilde protesto edilmiştir.⁴¹⁰

Fransızların Hatayı işgalini müteakip Faysal Hükümeti ortadan kaldırılmış ve hükümet binasına asılı olan Arap bayrağı da asılmaz olmuştur. Memurlar mahalli idaredeki görevlerine devam etmişler ve Fransız bayrağının asılacağına dair söylenti çıkınca Türk münevverleri şu beyannameyi yayınlamışlardır: "Antakya hükümet konağına çekilecek bayrak ancak Türk bayrağı olabilir. Aksini yapmağa cüret edenler bunun acı akıbetlerinden çekinmelidirler. Bu memleketin mukadderatı tayin edilinceye kadar burası hukuken Türk'tür. Fransız ordusu buranın inzibatı ile alakadar sayılabilir."⁴¹¹

Bunun neticesinde bölgede otoritesini sağlamak isteyen Fransızlar sert önlemlere başvurmak zorunda kalmışlardır. Fransız askerinin Antakya'ya gelişinden sonra anarşinin sona

⁴⁰⁹ Tekin M., **Hatay Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2000, s.97

⁴¹⁰ Tekin M., 2000, s.91

⁴¹¹ Melek A., **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK Yay., Ankara, 1991, s.2

erdiği, asayişin düzeldiği görülmüştür. Halk rahatça kendi işleriyle meşgul olmaya başlamıştır. Ancak bir müddet sonra Fransız birliği içindeki Ermenilerin düşmanca davranışları halkı yeniden tedirgin etmiştir.⁴¹²

Protestolara rağmen icraata devam eden Fransız ordusu, 11 Aralık 1918 günü İskenderun Sancağı'nı (Hatay), işgal etmiş ve bunu bir beyanname ile halka duyurmuştur. Emniyet ve asayişin sağlanması için ise bazı yasaklar koyularak yasak ve kurallara uymayanların cezalandırılacağı belirten ilanlar yayınlamışlardır.

Aynı gün yani 11 Aralıkta 400 Ermeni'den müteşekkil bir Fransız piyade taburu emniyet ve asayişi sağlayacağını beyanla Dört Yol'u işgal etmiş ancak büyük taşkınlıklar ile halkın malını gasp etmeye, işkencelere hatta adam öldürmelere başlamışlardır. Bu duruma dayanamayan Karakese'li bir vatandaş bir Fransız askerini öldürmüş ve bunun üzerine de Fransızlar sert ve ölçsüz hareketlerini daha da arttırmışlardır. Nitekim Özerli köyünde katliam girişiminde bile bulunmuşlar, vatandaşların almış oldukları tedbirler sonucu bu durumun önüne geçilmiştir. Hatta 15 ölü bırakarak çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu bakımdan 19 Aralık 1918 günü Fransızlara Karakese'de sıkılmış olan kurşun Millî Mücadele tarihimizde önemli bir gün ve belki de "İlk Kurşun" atılışının Dört Yol'da olduğu iddialarını doğrular niteliktedir.⁴¹³

Suriye'nin Fransız mandası altına konacağı 25 Nisan 1920'de San Remo Antlaşması ile tespit edilmiştir. Önceleri İngiliz nüfuz alanına bırakılan ve Mondros'tan sonra da İngilizler tarafından işgal edilmiş olan bölge bu antlaşma ile Fransızlara bırakılmıştı. Suriye Fransız mandasına girince, başlangıçta bu topraklar ile ilgilenen Türk Hükümeti önceliği Anadolu'daki mücadeleye vererek yukarıda da belirtilen nedenlerden dolayı Antakya ve çevresini adeta kendi kaderine terk etmiştir. Böylece Süleymaniye ve Kerkük gibi nüfusunun yarısından fazlası Türk olmasına rağmen Antakya ve civarı Misak-ı Milli sınırları dışında bırakılmak zorunda kalmış, yine bu sırada Anadolu'da başlamış olan millî mücadele hareketi nedeniyle Suriye'nin kuzey sınırını dolayısıyla güney sınırımızı tam olarak tespit etmek mümkün olamamıştır.⁴¹⁴

Sakarya Muharebesinin kazanılması üzerine Fransızlarla yapılmakta olan müzakereler 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara İtilaf namesi ile sonuçlanmıştır. Müzakerelerin anlaşma ile sonuçlanması üzerine Fransızlar; Adana, Mersin-Osmaniye-Kilis ve Antep'i boşaltmayı ve Türk ordusunun noksan harp malzemesinin de teminini kabul etmişlerdir. Buna mukabil İskenderun Sancağı'nın boşaltılmasını ise reddetmişlerdir. Güneyi boşaltan Fransızlar İtilaf name gereği İskenderun Sancağını Suriye'den ayıracak ayrı bir statüye tabi tutacaklardı. Bu İtilaf namenin 7. maddesi, İskenderun Bölgesi için özel bir idare usulü kurulmasını, bölgenin

⁴¹² Tekin M., 2000, s.98

⁴¹³ Tekin M., 2000, s.100

⁴¹⁴ Gönlübol M., Sar C., 1990, s.127

Türk ırkından olan sakinlerinin kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan faydalanmasını ve Türk parasının resmi mahiyet taşıyacağını öngörmüştür. İtilaf namenin hükmüne uygun olarak 8 Ağustos 1922’de Sancakta bir bölgesel idare kurulmuştur.⁴¹⁵

O zamanın şartları gereği Hatay Fransa’ya bırakılmıştı. Bu durum, Batum’dan sonra Misak-ı Milli’den verilen ikinci bir taviz gibi değerlendirilebilir. Ancak bunun geçici bir süre için kabullenilmesi ve bu tavizin karşılığında Türkiye karşısındaki İngiliz-Fransız bloğunun parçalanmış olması Milli Mücadelenin geleceği açısından büyük önem arz etmekteydi.

Diğer taraftan Sancak’ta 1922 ve 1924 yıllarında manda idaresi bünyesinde bir takım değişiklikler yapılmış ve buna paralel olarak da, yeni düzenlemelere gidilmiştir. Yapılan bu yeni düzenlemelerde, Sancak’ı Suriye’ye daha bağımlı hale getirme ve özel hakların kullanılmasına engel olma eğilimi dikkati çekmektedir. Bundan sonra ise Türkler 1926 yılında Sancak’ta Suriye’den ayrı, doğrudan Beyrut’taki Yüksek Komiserliğe bağlı, ayrı bir yönetim kurmak için girişimde bulunmuşlar ve bunu gerçekleştirmek için seçimler yaparak hükümet kurma aşamasına gelmişlerdir. Ancak Suriye’nin müdahalesi sebebiyle bu teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴¹⁶

Hatay’ın statüsü, 1921 Antlaşmasına uygun olarak uzun süre devam etmiştir. Ancak, 9 Eylül 1936’da Suriye ve Fransa arasında yapılan bir antlaşmayla, Fransa’nın manda yönetimine son vermesi, Türkiye açısından yeni bir mücadele döneminin de başlangıcı olmuştur. Bu mesele Türkiye ve Fransa arasında 1939 yılına kadar devam eden bir uyuşmazlık olarak kalmıştır.

Fransa’da başa geçen Leon Blum hükümeti, gittikçe büyüyen Alman tehlikesi karşısında Fransa dışında önemli taahhütler altında bulunmak istememektedir. Bu nedenle 9 Eylül 1936 tarihinde Suriye’ye bağımsızlık veren bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmada Fransa ile Türkiye arasında yapılmış olan Ankara İtilaf namesinde İskenderun Sancağı’na tanınan bazı haklara hiç yer verilmemiştir.⁴¹⁷

Antlaşmanın üçüncü maddesinde; “Yüksek Akid Taraflar manda rejiminin sona erdiği gün Fransız Hükümeti tarafından Suriye ile ilgili olarak, ya da bu memleket adına imzalanan bütün Antlaşma, sözleşme ve diğer milletlerarası taahhütlerden doğan hak ve vecibelerini yalnız Suriye Hükümetine devretmek için bütün tedbirleri alacaklardır” hükmü mevcuttur. Bu hareketiyle Fransa, Türkiye’nin rızasını almadan Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye’ye devretmiştir.⁴¹⁸

Türkiye Fransa’nın bu davranışına karşı çıkmış ve Milletler Cemiyeti toplantıları sırasında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Sancak Meselesi hakkında Fransız Hükümeti ile ikili

⁴¹⁵ Eroğlu H., **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yay., 1990, s.328

⁴¹⁶ Tekin M., **Hatay Basımında Atatürk**, Kültür Ofset Basımevi, Antakya, 1994, s.9-10

⁴¹⁷ Gönlübol M., Sar C., 1990, s.132-133

⁴¹⁸ Alantar Ö.Z., 1994, s.67

görüşme yapılmasını istemiştir. Fransız temsilcisi buna verdiği cevapta; mandater devlet olarak Fransa'nın Suriye üzerindeki bütün hak ve vecibelerini yeni Suriye Hükümeti'ne devrettiğini, bu sebeple Fransa ile Türkiye arasında yapılacak görüşmelere Suriye temsilcisinin de katılmasını bildirmiştir. Bu olumsuz gelişmeler üzerine Türk Hükümeti 9 Ekim 1936'da Fransız Hükümeti'ne Suriye'ye verilen hakların Hatay'a da verilmesini içeren resmi bir nota vermiştir.⁴¹⁹

Fransa'nın bu davranışı Türk kamuoyu ve basınında geniş yer bulmuş, bu durum Batılı devletleri çok şaşırtmıştır. İngiliz diplomatı olan Sir P. Loraine İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'e 27 Aralık 1936'da İstanbul'da yapılan Hatay Birliği'nin açılış töreninde gördüklerini anlatırken, Milletler Cemiyeti'nin Türkiye nezdinde güvenini yitirdiği ve bu olayda uğramış olduğu haksızlık neticesinde sırtını Cenevre'ye dönebileceği endişesini dile getirmiştir.

Bu arada Suriyeli milliyetçiler İskenderun Sancağı'nın Suriye'nin bir parçası olduğu yönündeki iddialarına devam etmişlerdir. İsmet İnönü, Suriye'deki bu iddiaların bir cevabı olarak 14 Aralık 1936 tarihinde her iki ülkenin ortak tarihine dikkat çekerek şu açıklamayı yapmıştır; "...eğer Araplar Osmanlı rejimi altında ezilmişlerse Türkler de ezilmiştir, hatta Sultanların döneminde söz sahibi olan devlet adamlarının çoğu Türk değil Arap kökenli olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Arap topraklarını Araplar'a bırakmıştır ama Arapların, Türkiye'ye hudut olan bir bölgenin Türklüğüne karşı çıkmansa Türkiye rıza gösteremez" demiştir.⁴²⁰

Bu aşama Türkiye açısından Hatay bağımsızlık mücadelesinin başlangıcı olmuştur. Artık Türkiye, önce bağımsızlık müteakiben ilhak için her türlü diplomatik faaliyete başlamış ve gerektiğinde askeri çözüm tarzlarının da göz ardı edilmediğini dünya kamuoyuna değişik vesilelerle duyurmuştur.

2.4.2. Hatay Sorunu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Kararlı Tutumu:

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hatay sorununa ilgisi Mondros Mütarekesinin imzalandığı günlere dayanmış ve yaşamının müteakip yıllarında bir hayat felsefesi gibi bu meselenin takipçisi olmuştur. Millî Mücadeleyi müteakip sorun üzerinde ciddiyetle durmuş ve Dünya konjonktürünü de her an göz önünde bulundurarak zaman ve gelişen olaylar çerçevesinde bu meselenin de Türkiye ve Hatay lehine çözülmesini sağlamıştır. Bu başlık altında Büyük Önder'in Hatay meselesinin çözümündeki kararlı tutumu incelenecektir.

⁴¹⁹ Gönlübol M. Sar C., 1987, s.127-128

⁴²⁰ Alantar Ö.Z., 1994, s.67

Mondros Mütarekesinin imzalanmasını müteakip Yıldırım Orduları Grup Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Filistin'den Halep'e, oradan da Antep yoluyla Adana'ya gelmişti. Mustafa Kemal Paşa'da yapılan Mondros Mütarekesinin tersine "İskenderun Sancağı"nın işgal edildiğini öğrenince Suriye'de bulunan Müttefik Orduları Kumandanı Mareşal Allenby'ye protesto telgrafi çekmiş, durumu bildiren bir telgrafi da Harbiye Nezaretine çekmiştir. Bu hareketle Mustafa Kemal Atatürk Hatay Davasına daha o günlerde el koymuştur.⁴²¹

1921'de Fransızlarla Ankara İtilâfnamesi imzalanacağı esnada, daha sonraları Hatay'ın Cumhurbaşkanı olarak seçilecek olan Tayfur Sökmen Bey'in başkanlığında Hatay Heyeti Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüşler ve Hatay'ın da Misak-ı Milli içerisinde yer almasını istemişlerdir. Ancak Atatürk gelen heyete Hatay'ın zaten Misak-ı Milli içinde olduğunu belirtmiş, Hatay'ı şimdilik kaydı ile Fransızlara bırakılacağını, bu durumda bazı esaslar kabul edilmeden olmayacağını belirtmiştir.⁴²²

Aslında Hatay'ın esareti bölgede olduğu gibi Anavatanda da gittikçe kuvvetlenen bir ıstırapı devam ettirmekte idi. Bu ıstırapın tesiriyle Atatürk daha 15 Mart 1923 tarihinde Adana'ya yaptığı bir seyahat esnasında, Antakya ve İskenderunlular onu siyah bayraklar giyinerek karşılamışlardır. Bu sırada karalara bürünmüş bir sıra hanımın içinden dört hanım kafilenin önüne çıkarak ellerindeki "Gazi baba bizi de kurtar" ibaresi yazılı pankartla yolunu kesmişlerdir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa yüksek bir sesle "Kırk Asırlık Türk Yurdu, Düşman Elinde Esir Kalamaz" diyerek tarihi sözünü söylemiştir. Bu durum karşısında törende bulunan bütün insanlar duygulanmış ve ağlamışlardır. Mustafa Kemal Paşanın bu tarihi sözü Hatay'ın Anavatana bağlanması hususundaki çalışmaların hızlanmasına neden olmuştur.⁴²³

Atatürk, 1923'de Adana'yı ziyareti esnasında Hatay Türkü'ne söylediği sözü hiçbir zaman unutmamış ve daima o söz doğrultusunda hareket ederek Hatay meselesini hiçbir zaman aklından çıkarmamıştır. Nitekim 26 Kasım 1930 günü Samsun'a yapmış olduğu seyahat esnasında bir liseyi de ziyaret ederken, girdiği bir sınıfta, öğrencinin birinden Türkiye haritasını çizmesini istemiştir. Bu istek üzerine öğrenci acele bir şekilde, doğru olarak Türkiye haritasını çizmiştir. Bu haritayı dikkatle inceleyen Atatürk, öğrenciye;

"- Yavrum bu haritayı çizerken kırk asırlık bir Türk yurdunu sınırlarımız dışında bırakmadın mı?" sorusunu sormuştur. Bu soru üzerine öğrenci, tebeşiri kendisine uzatmış, Atatürk tebeşiri almış ve bugünkü sınırlarımızı olduğu gibi çizerek, Hatay'ı Anavatan sınırları içerisinde göstermiş ve sonra çocuğa dönerek;

⁴²¹ Sökmen T., **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Yay., Ankara, 1992, s.20-21

⁴²² Ünal T., **Türk Siyasi Tarihi**, Kamer Yay., İstanbul, 1998, s.732-733

⁴²³ Sökmen T., 1992, s.70

“— Böyle olmayacak mı?” demiştir. Çocuk da bunun üzerine yaşından beklenmeyen büyüklükte bir cevap vererek;

“— Paşam, hudutlarımız çizdiğiniz yerden geçer!” demiştir. Bu örnek Atatürk’ün Antakya-İskenderun Türklerini bir an bile aklından çıkarmadığını göstermektedir. Atatürk’ün bu hassasiyeti karşısında, Sancak Türkleri de benliklerini yitirmeden, bağımlı olmalarına rağmen, bağımsızlık duygularını zedeleden yaşamışlar, Türkiye sevgi ve özlemini her fırsatta Fransızlar ve Suriye hayranlarını çatlatırcasına açığa vurmuşlardır. Nitekim 1934 yılının Nisan ayında Gaziantep Valisi’nin Hatay’a yaptığı ziyaretinde onbinlerce Türk coşkun gösteriler yaparken, hemen arkasından gelen Suriye Cumhurbaşkanı ve Başbakanı, sadece resmi görevliler ile bir miktar Suriye hayranı tarafından karşılanmıştır.⁴²⁴

Atatürk 1935 yılında Tayfur Sökmeni Antalya bağımsız milletvekilliğine seçtirtir. Tayfur Sökmen, TBMM’deki parti toplantısına ilk defa katılmak üzere geldiğinde bağımsız milletvekili olduğu için toplantıya alınmaz ve istifa etmeye karar verir. Bunun üzerine ATATÜRK Tayfur Sökmen’i çağırır ve “Üzülmeysin Sökmen, sancak davasında daha yakından çalışabilmeniz için müstakil sayılab seçildiniz. Vakti gelince sebebinin anlarsınız, sabırlı olun, mesainize devam ediniz” der. Ayrıca bağımsız milletvekili olduğunun bildirildiği esnada Mustafa Kemal Atatürk: “Mübarek olsun, muvaffakiyetler temenni ederim. Soyadı kanunu nedeniyle sökücü bir kimse olduğun için Mürselzade yerine size Sökmen soyadını muvafık görerek veriyorum, yadigârım olsun” demek suretiyle Hatay’ın gelecekteki Cumhurbaşkanı’nın soyadını da vermiştir.⁴²⁵

Mustafa Kemal’in Tayfur Sökmen’i milletvekili seçtirmesi önemli bir gelişmedir. Bunun amacı; hem mecliste Antakya ile yakından ilgilenen birinin olması ve bu bölgenin sorunlarını direk meclise aktarması diğer önemli bir neden ise Hataylıların da kendilerini Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gibi görmelerini sağlamak istemesinden kaynaklanıyor olabilir.

Atatürk’te 1 Kasım günü TBMM açış konuşmasında Hatay davasına verilen önemi bütün dünya kamuoyuna duyurmuştur:

“Bu sırada Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz.

⁴²⁴ Tekin M., 1993, s.139-140

⁴²⁵ Sökmen T., 1992, s.90-92

Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda, tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar tabii görürler” demektedir.⁴²⁶

Olayların olumsuz gelişmesi üzerine Atatürk’ün Fransa’nın Ankara Büyükelçisiyle yaptığı ve gözdağı içeren konuşması da oldukça ilginçtir:

“Ben toprak büyütme dileklisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak, muahedeye (antlaşmaya) dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almazsam edemem. Büyük Meclisin kürsüsünden milletime söz verdim. Hatay’ı alacağım dedim. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem onun huzuruna çıkamam, yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim; yenilmem, yenilirim bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen bildiriniz ve doğrulayınız.”

Hasan Rıza Soyak* Atatürk’ün Hatay davasına verdiği önemi bir anısında şöyle kaleme almaktadır:

“Bu bahiste, bir hadiseyi daha hikâye edeceğim;

Hatay için, Fransızlarla yapılan müzakerelerin bir safhasında Atatürk, anî bir kararla cenuba doğru epeyce nümayişli bir seyahate çıkmıştı. Bundan bazı zevat endişeye düşmüş, Türkiye’nin Fransa ile silahlı bir ihtilafa sürüklenmesinden bahsetmeğe başlamışlardı.

Kendisine endişeleri ve söylenenleri arz ettim. Gülümsedi:

‘—Ne münasebet efendim, dedi. Hatay benim şahsi meselemdir. Durumu Fransız büyükelçisine tâ bidayette açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda, böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında müsellâh bir ihtilafa müncer olması katiyen varit değildir. Fakat ben bunu da hesaba kattım ve kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta bu yolda binde bir ihtimal belirirse, Türkiye Cumhurreisliği’nden ve hatta Büyük Millet Meclisi azalığından da çekileceğim ve bir fert olarak bana iltihak edecek birkaç arkadaşla beraber Hatay’a gireceğim. Oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğim.’

Hiçbir zaman böyle bir ihtimal belirmedi ve Atatürk’ün bir vatan parçası için, bir vatandaş gibi vazife alarak tekrar, fiilen mücadeleye girişmesine lüzum hâsıl olmadı; fakat bu arada menhus hastalık baş gösterdi. Doktorlar, kendisine bir ay kadar tam istirahat tavsiye ettiler. Ondan sonra da odasında ve nihayet ev içinde gezmesine müsaade ettiler. İşte, bu sıralarda ve Hatay’a ait müzakerelerin en nazik bir anında, karşı taraf, bütün dünyaya Atatürk’e inme indigini ve ümitsiz bir halde yatağa düştüğünü yaymaya başladılar. Hareketin manası ve hedefi açıktı. Bunu behemehal önlemek lazımdı. Büyük Adam, derhal kararını verdi, bütün tavsiye ve

⁴²⁶ Eroğlu H., 1990, s.328; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, 1997, s.377; Öztürk K., **Atatürk’ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları**, C.II, Ankara, 1990, s.1114-1115

* *Hasan Rıza SOYAK; Atatürk’ün güvendiği kişilerdendir. O’nun Özel Kalem Müdürlüğü ve Genel Sekreterliğini yapmıştır.*

ısrarlara rağmen cenup vilayetlerimize çok yorucu ve sıhhati için çok tehlikeli bir seyahat yaptı. Bu suretle, oynanmak istenilen oyunu suya düşürmüş ise de, ne yazık ki hastalıktan kurtulma şansını da bile bile sıfıra indirmişti.

İşte, Atatürk'ün çalışma tarzı ve vazife telakkisi.⁴²⁷

Büyük Önder Atatürk'ün çok sevdiği vatani uğruna nasıl çalıştığı, bir insanın en kutsal hakkı olan yaşama hakkından nasıl vazgeçebileceği bu örnekte çok açık bir şekilde ifade edilmektedir. Üçüncü bölümde değinileceği üzere Atatürk'ün Mersin ve Adana seyahati esnasında rahatsızlığının artması, seyahatinin planlandığı şekilde yürümemesine sebep olmuştur. Atatürk, Adana'dan dönmek zorunda kalmış ve rahatsızlığı had safhaya ulaşarak son günlerini İstanbul'da geçirmek zorunda kalmıştır.

Atatürk'ün Hatay davasına gösterdiği ilginin daha iyi anlaşılabilmesi için Sabiha Gökçen'in anılarında yer verdiği şu olayı da aynen aktarmakta fayda vardır:

“...Bir akşamüzeri Çankaya Köşkünde Atatürk beni aşağıya çağırttı. Önemli bir karara vardığı yüzünün hatlarından, bakışlarından iyice fark ediliyordu. Yanına vardığımda derhâl konuya girdi:

—Bu Fransızlar gerçekten de bazen neyi niçin yaptıklarını bilemeyecek kadar kör oluyorlar! Tabî gelecekteki çıkarlarını düşündükleri muhakkak ama Hatay işinde mandaterliğin yasalarına da karşı çıkmayı göze almaları, bu toprakların Suriye'nin malı gibi göstermeleri ilerideki plânlarını açıklamaya yeter de artar bile... Şurada burada başlayan gösterilerin giderek çatışmaya dönüşme ihtimali de var... Ben Hataylılara söz verdim. Onların hakkı olan sözü verdim. Bu topraklar bizimdir. Orada bizim bayrağımız mutlaka dalgalanacaktır. Bildiğin, izlediğin gibi konuyu barışçı yollardan halletmek için elimizden geleni yapıyoruz, yapacağız da... Çatışma kaçınılmaz hâle gelirse bunu bizden önce Fransızlar düşünsünler derim. Nezaket hudutlarını aşan bu davranışlarını kendilerine pahalıya ödetiriz.

Sustu. Bir sigara yaktı. Ayağa kalktı ve konuşmasını şöyle sürdürdü:

—Yemekten sonra üniformanı, askerî üniformanı giy... Tabancanı beline tak ve buraya gel... Bu akşam çok önemli bir görev daha vereceğim sana. Tarihî ve ilginç bir görev... Fransız dostlarımız kimin ne dereceye kadar neyi göze alabileceklerini öğrenmelidirler...

Meraklanmıştım doğrusu. Bana verilecek görevin Hatay'la ilgisi olduğunu Ata'nın konuşmalarından çıkarmıştım ama akşamın bu saatinden sonra askerî üniformamı giyip silâhımı kuşanarak ne yapabilirdim ki? Bu soruyu sormak doğru olmayacağı için her zaman olduğu gibi:

—Emredersiniz paşam! Dedim. Askerî üniformamı giyer, silâhımı alır ve yanınıza gelirim.

Yüzüme dikkatle bakarak sordu:

⁴²⁷ Soyak H.R., **Yakınlarından Hatıralar**, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.7

—Peki, ne yapacağını öğrenmek istemiyor musun bu kıyafet silâh kuşanmış olarak?

—Hayır... Ben sadece sizin vereceğiniz talimatı, emirleri yerine getirmeyi düşünüyorum.

—Hatay konusundaki senin görüşün nedir?

—Eskiden Girit için söylenen bir marş vardı. Annemden dinlemiştim bunu: Girit bizim canımız, feda olsun kanımız!

Şimdi Atatürk'ün gözleri ateş gibi parlıyordu:

—Aferin Gökçen... Güzel, çok güzel... Hatay bizim canımız, feda olsun kanımız. Mükemmel, mükemmel... Bu akşam görevini tahminimden de daha iyi bir şekilde başaracağına bir kere daha iman ettim. Hatay bizim canımız, feda olsun kanımız ha? Bunu Fransız dostlarımızın kulaklarını dört açarak dinlemelerini istiyorum.⁴²⁸

Yemekten sonra Atatürk'ün emrettiği gibi askerî üniformamı giyip silâhımı alıp yanına indim. O da giyinmişti... Bana küçük masanın yanında duran sandalyeyi işaret ederek oturmamı söyledi. Önünde bir kâğıt ve bu kâğıdın üzerinde birtakım isimler vardı. Bu isimlerin arasında kendi adımı, hemşireleri Makbule Atadan Hanımefendinin adını ve Semiha İnanç Hanımın adını okuyabildim. Sonra bunları karalayarak bana döndü:

—Şimdi seninle birlikte Karpiç'e gideceğiz. Orada, sana söyleyeceklerimi harfi harfine yerine getireceksin!

Ve plânını uzun uzun, en ufak ayrıntılarına varıncaya kadar bir bir anlattı. Tekrar ettirdi. Kalkıp Karpiç'e gittik. Büyük salon bir hayli kalabalıktı. Yüksek rütbeli subaylar, bakanlar, milletvekilleri ve eşleri göze çarpıyordu... Bizim masamızda benden başka Şükrü Kaya, Kılıç Ali, Recep Zühtü Beyler, Kazım İnanç Paşa ve eşi Semiha Hanım ile Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan Hanımefendi vardı. Hemen yanımızdaki masada da o zamanlar Diyarbakır milletvekili olan eski generallerden Kazım Sevüktekin ile birkaç arkadaşı oturuyordu. Girişin hemen önündeki büyücek masayı ise zamanın Fransız Büyük Elçisi M. Ponceau ile elçilik erkânı işgal ediyordu.

Bir ara emekli General Kazım Sevüktekin ayağa kalkarak orada bulunanlara hitaben şu konuşmayı yaptı:

—Son günlerde Hatay meselesi hem bizim kamuoyunu hem de Fransız kamuoyunu fazlaca işgal etmektedir. Bu toprak parçasının kaderi giderek iki dost ülkenin arasına bir kara kedi sokmuştur. Biz meseleyi soğukkanlılıkla ele almayı tercih ettiğimiz hâlde, Fransızlar işi inada bindirerek, Hatay'ı Suriye'ye ilhak etmek istiyorlar. Bunun çözümü şurada burada demeçler vermekle, kamuda heyecan yaratmakla olmaz. Bir masaya oturup konuşmalı, iki uygar devlet olarak anlaşmaya varmalıyız. Ben öyle umut ediyorum ki Fransız dostlarımız da bizim

⁴²⁸ Verel O., *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Sabiha Gökçen, Türk Hava Kurumu Yay., İstanbul, 1982, s.374-377

tutumumuzu, sabrımızı, soğukkanlı davranışlarımızı takdir ederek görüşmelere yanaşacaklar, hakkımız olanı bize teslim edeceklerdir. Dünyanın şu ya da bu vesile ile kana bulanmasına rıza göstermek yanlış bir davranış olacaktır. Biz yeni Türk devleti olarak her yerde ve her zaman barıştan yanayız. Bunu bir kere daha burada tekrar etmeyi görev biliyorum...⁴²⁹

Sevüktekin'in konuşmasını özellikle Fransız büyük elçisi ve yanındakiler ayakta ve alkışlarla karşıladılar. O sandalyesine otururken ben derhâl yerimden fırlayarak salonun tam orta yerine geldim ve daha önce Atatürk'ün bana ezberlettiği şu konuşmayı sert bir eda ile yaptım:

—Sayın generalim, sözlerinizi can kulağı ile dinledim. Savaşın içinden çıkmış, barış özlemi içinde yaşamayı arzu eden bir ulusun bireyine yakışır şekilde konuştunuz. Nezaketiniz gerçekten de takdire lâyıktır. Ancak Fransız dostlarımızın bu çok nazik konuşmanızı değerlendirebileceklerini sanmıyorum. Biz Türkler tarihimiz boyunca insanlığın gereğini yerine getirmeye çalıştığımız hâlde, daima dost görünen düşmanlarımız tarafından aldatılmış, ihanete uğramış, bu yönden bahtsız ama çok şerefli bir ulusuz. Türkiye Cumhuriyeti artık yeni kuşaklardan oluşuyor. Dostun da düşmanın da kim olduğunu görüyor, biliyor, ona göre davranması gerektiğini de hissediyor. Hayır, sayın generalim, biz gençler sizin kadar sabırlı olamayız ve olmayı da istemiyoruz. Bu sabrın sonunda selâmetin geleceği inancını da taşıyoruz. Fransa bir oyun içine girmiştir. Bu oyunun sonunda bizim olan toprakları Suriye'ye vermeyi planlamıştır, iş işten geçtikten sonra sizin arzu ettiğiniz sabrın değeri kalmayacaktır. Demir tavında dövülür. Sayın generalim, şayet sizler işi daha fazla uzatmak niyetinde iseniz, ben bütün Türk gençliği adına diyorum ki:

Hayır! Beklemeyeceğiz! İşi uzatmayacağız! Fransa'nın oyununa gelerek Hatay topraklarını başkalarına bırakmayacağız. Biz gençler gerekirse bu işi silâhlarımızla da halledebiliriz. Hatay bizim canımız feda olsun kanımız!

Ve sözlerimi tamamlar tamamlamaz hemen silâhımı çekerek havaya üç el ateş ettim. Ortalık bir anda karıştı. Herkes neye uğradığını şaşırmişti. Silâh sesleri panik yaratmış durumdaydı. Saniye sektirmeden içeriye resmî ve sivil polisler doluvermişlerdi. Ben elimde silâhım olduğu hâlde kıpırdamadan pistin ortasında duruyordum. Çevremi alan polisler 'Gökçen Hanım!' diye mırıldandılar ve öylece Atatürk'ün yüzüne bakmaya başladılar. Şimdi koskoca salonda çıt bile çıkmıyordu. Hani saç düşse duyulur derler ya, işte tıpkı öyle. Polislerin bu kararsız durumlarını hareketsiz kalmalarını gören Ata sert bir sesle:

⁴²⁹ Verel O., 1982, s.374-377

—Ne bekliyorsunuz orada öyle? Görüyorsunuz ki Gökçen silâhını çakarak kapalı yerde herkesin huzurunu kaçırarak ve ortalığı heyecana sevk edecek bir şekilde havaya ateş etti. Göreviniz neyi gerektiriyorsa derhâl onu yerine getirin!”⁴³⁰

Görüldüğü gibi Ata'nın Hatay davasına olan duyarlılığı bir kez daha ortaya konmuştur. Bu olay aynı zamanda Atatürk'ün psikolojik harekât konusunda becerisini, ortamı şekillendirme hususundaki becerisini ortaya koymaktadır.

Atatürk artık her ortamda kırk asırlık Türk vatani Hatay davasını artık halletmek gerektiğini vurguluyordu. Öncelikli olarak yurt içinde bu iş için kullanacağı unsurları düzene sokan Atatürk, İstanbul'daki “İskenderun ve Antakya Yardım Cemiyeti”nin adını “Hatay Erkinlik Cemiyeti” şekline dönüştürmüştür. Müteakiben Dörtyol'da da bu cemiyetin bir şubasını de açtıran Atatürk, aynı yerde “Hatay Heyeti” merkezini de oluşturmuştur. Bu vesilelerle Hatay'ın Fransızlardan alınması için siyasi manevrayı da başlatmış oluyordu. Bütün bunlara ek olarak Antakya'da bir Başkonsolosluk da açtıran Atatürk, Hatay davasına bizzat el koymuş ve vefat edene kadar bizzat Hatay'ın bağımsızlığı ve Anavatana katılışı için uğraşmıştır. Nitekim bu hususta Atatürk 2 Kasım 1936 günü Tayfur Sökmen'e:

“—Sökmen bugünden itibaren davaya resmen el kondu. Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır. Cemiyetinizin adını “Hatay Egemenlik Cemiyeti” olarak değiştirin ve faaliyetinizi bu isim altında yürütün. Gazamız mübarek olsun, Allah utandırmasın ve muvaffak etsin” demiştir.⁴³¹

Tam bu sırada 10 Aralık 1936 tarihinde Atatürk Ankara Palas'ta Fransız Büyükelçisi M. Ponsot ile görüşmüş ve bu görüşmede;

“...Ben Sancak meselesinin, her iki tarafın vaziyetini kurtaracak bir şekilde hallini istiyorum. İlhak talep etmiyorum. Sancak Türkiye ve Fransa'nın müşterek kontrolünde olur. Hatta ordusu da bulunmasın, Jandarma ve polis teşkilatı kâfi gelebilir. Bu mesele dostluğumuzu koruyacak ve kuvvetlendirecek şekilde halledilmelidir. Ümit ederim ki Cenevre'de Fransız murahhasları (ne istiyorsunuz, sizin böyle bir hakkınız olduğunu biz tanımıyoruz) gibi sözler söylemezler. Zira bu iyi neticeler veremez ve işin bu takdirde ne olacağını da bilemem” diyerek Türkiye'nin kararlılığını göstermiş ve Büyükelçi'den bizzat Paris'e giderek hükümetini aydınlatmasını istemiştir.⁴³²

Atatürk, Hatay konusunda kararlılığını, basın yayın organları vasıtasıyla duyurmayı ihmal etmiyordu. Bu kapsamda kendisi tarafından yazdırılıp Asım Us imzasıyla Kurun (Vakit) gazetesinde yayımlanan beş adet başyazısı vardır.

⁴³⁰ Verel O., 1982, s.374-377

⁴³¹ Sökmen T., 1992, s.95

⁴³² Şimşir B. N., “Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri”, Belleten, C.XLV/1, Sayı: 177, Ocak 1981, s.200

22 Ocak 1937 tarihli yazısında:

“...Acaba Fransız devlet adamlarının bu işi böyle çıkmaza sokmaktan maksatları ne olabilir? ...Biz artık Fransız devlet adamlarına hitap etmeye gerek görmüyoruz. Bundan sonra Fransızların kendi menfaatleri namına dostları ve müttefikleri olan devletlerin, gerçeği yakından görerek durumun gereğine göre hareket etmelerini istiyoruz!”

23 Ocak 1937 tarihli yazısında:

“...Fransa bugün kendisine pek mütemayil bir dostunu daha kaybetmek üzeredir!”

24 Ocak 1937 tarihli yazısında:

“...Dostlarımızın kendilerine düşen vazifeyi yapmaları pek lüzumlu olduğu inancındayız. Biz dostluğa layık ve lazım olduğu kadar hürmette, hak ve menfaatlere azami riayette kusur etmiyoruz. Fakat Türkiye Cumhuriyeti’ne eski Osmanlı İmparatorluğu’nun uzantısı gözü ile bakılarak ona karşı yozlaşmış bir politika izlendiği ve hâlâ bu sevdada yaşayan diplomatların siyasette hâkim olduklarını görürsek bunun yalnız isabetsiz değil, aynı zamanda tehlikeli bir meslek olduğunu söylemekten de kendimizi alamayız.”

25 Ocak 1937 tarihli yazısında:

“Başbakan İsmet İnönü, onbeş gün evvel Hatay sorunu üzerinde konuşurken şöyle demişti: ‘Onbeş gün bekleyiniz...’ Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne ve onun hükümetine hitap ediyoruz: Onaltıncı gündeyiz. Vaziyet nedir? Bizi, Türk Milletini yeniden aydınlatınız!”

27 Ocak 1937 tarihli yazısında:

“...Türkiye Cumhuriyeti çok haklı olduğu Hatay davasını ortaya atarken bunun bütün sonuçlarını düşünmemiş olduğunu kim iddia edebilir? Dava uluslar arası olmuştur. Davasında haklı olan Türkiye’dir. Artık, dinlenilecek sözün kimin ağzından çıktığına çok dikkat etmelidir. Türk’ün sözü, Türk’ün haklı ve yerinde sözü Türk’ün kendisidir. Ona uymamak, onu tanımamak, onu hiçe saymak, buna cesaret gösterenlerin düşünmedikleri akıbetle karşılaşacaklarına asla şüphe etmemelidir”⁴³³ demektedir.

Atatürk tarafından yazılan yazılar değerlendirildiğinde daha 1937 yılında medyanın kamuoyu oluşturmadaki etkisinin farkında olarak mevcut basın yayın organlarını ne denli etkin kullandığını görmekteyiz. Yazılarında hem iç politikayı hem de dış politikayı yönlendirme beceri ve başarısını gösterebilmiştir. Yerine göre Devlet Başkanı olarak hasım devletten, yerine göre vatandaş olarak hükümetten hesap sormuş, aba altından sopa gösterebilmiştir.

10 Kasım 1938 hayatını kaybeden Atatürk için Hatay’ın önemi defalarca vurgulanmıştı. Atatürk’ün konuyu bu aşamaya taşıırken takip ettiği politika dikkat çekicidir. Hatay’ın

⁴³³ Kocatürk U., 1999, s.543-544

Anavatana bağlanması yerine devamlı suretle bağımsızlığından bahsetmiştir. Aslında buda bir nevi pazarlık taktiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok şey isterken kazanılabilecekleri de kaybetme riskini göz önünde bulundurmuş ve Anavatana katılımın aşamalar halinde olmasını sağlamaya çalışmıştır. Gerçektende önce özerklik, müteakiben devlet ve nihayetinde Anavatana katılımı şeklinde bir politika takip edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, Hatay'ın Anavatana katılması ile Millî Mücadelesinin başında değişmez hedef olarak ortaya koyduğu ve “ya istiklal ya ölüm” parolası ile sonuna kadar takip ettiği Misak-ı Millî'sini yani Millî ve değişmez sınırlarına kavuşmuştur.

Bu mücadele esnasında Kurtuluş Savaşının Başkomutanı ve Türkiye Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün fonksiyonu göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Atatürk esaslarını kendisinin ortaya koyduğu Millî Dış Siyaset ile yaşadığı dönemde tutarlı ve onurlu bir dış politika takip edilmesini sağlamıştır. Dış gelişmeleri çok iyi değerlendirmiş geçmişten dersler çıkararak bugünü görmüş ve bu günün de yarının geçmişi olacağını bilerek geleceği bugünden yönlendirmeye çalışmıştır.

Atatürk yaşamı boyunca karşısına çıkan bütün sorunların üzerine kararlılıkla gitmiştir. Bu vasfı Hatay sorununda da görülmüştür. Sağlığından ve akabinde yaşamından olma pahasına olayın üzerine gitmiş ve çözümlenmesini sağlamıştır. Asker kişiliğinin etkisi ile olayların üzerine belirli saplantılar ile gitmemiş gerektiğinde hedefin etrafından dolaşmış veya hedefi istediği konuma getirmeden saldırmamıştır. Hatay sorununda da uygulanan psikolojik harekâtla ortamı şekillendirmiş ve düşman açısından başkaca bir harekât tarzı bırakmamıştır.

Hatay Meclisi'nin oybirliği ile Anavatana katılma kararı alması şüphesiz Atatürk dönemi dış politikasının en önemli başarılarından birisini oluşturmuştur. Her ne kadar Atatürk bu mutlu olayı görememiş ise de Atatürk'ün üstün gayretleri ve izlemiş olduğu millî bir politika sonucu Misak-ı Millî sınırlarına bir adım daha atılmış ve “Hatay Bizim Canımız Feda Olusun Kanımız” parolası ile “Kırk Asırlık Türk Yurdu” düşman elinde bırakılmamıştır.

2.4.3. Hatay'ın Anavatana Katılması (30 Haziran 1939):

Eylül 1938'de kurulan Hatay Devleti bir yıl kadar bağımsız kalmıştır. Bu geçen süre içinde Türk-Fransız ilişkileri sıkı bir işbirliğine dönüşürken, Hatay Devleti yöneticileri de Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını istediklerini birçok vesile ile dile getirmişlerdir.⁴³⁴

Bilindiği gibi Türk Bağımsızlık Savaşının devam ettiği sırada zaman zaman Türk-Fransız ikili görüşmeleri olmuştur. Bu görüşmelerde Türk-Fransız münasebetlerini etkileyen en önemli

⁴³⁴ Dağıstan A., 1992, s.151

mesele ise Hatay olmuştur. Bu olay Atatürk devrinde Türkiye'nin dış politikası ile ilgili olayların en çetinlerinden birisi olması açısından da önemlidir. Hatay bölgesinde Türkler en büyük çoğunluğu teşkil ettiği için bu bölge Misak-ı Milli sınırları içine alınmıştı. Fakat Milli Mücadele sırasında Fransa ile silahlı çatışmanın durdurulması pahasına bu devlet ile Ankara'da 20 Ekim 1921'de imzalanan İtilâfname Hatay'ı Türkiye sınırları dışında bırakmaktaydı. Ancak bu İtilâfnamenin yapılmasının zaruri ve Türkiye'nin çıkarları açısından ne kadar büyük önem taşıdığı Türk-Fransız ilişkilerinde de ele alınmıştı. Fransa ile İtilafname imzalamak, TBMM hükümetinin ilk defa bir Batılı Devlet tarafından tanınması demektir. Bu durumu Ankara'nın Fransa'ya dayanarak Avrupa'ya bir "Pencere Açmaya" olan şiddetli ihtiyacı ile izah eden Yusuf Kemal Tengirşek, yine aynı nedenle, sınır bunalımında Franklin Bouillon'a isteklerimizi "kabul ettirmeye muvaffak olmadık, onun olumsuz cevaplarını biz zaruri kabule mecbur olduk" diyerek mütarekenin çetin bir hava içerisinde geçtiğini samimi bir dille izah etmiştir.⁴³⁵ Hatay'ın geçici bir süre Fransız egemenliğinde kalmasına izin veren Ankara Hükümeti düşman işgalinden Anadolu'yu kurtardıktan ve ulusal bağımsızlığı sağladıktan sonra Hatay'ı kurtarmak için çalışmalara başlamıştır.

Görüldüğü gibi Hatay, Suriye sınırları içinde kalmış ancak özel bir yönetim ve milli kültür şartları kabul ettirilmiştir. Bu durum, Türklerin bölgede kimliklerini muhafaza etmelerinde ve Hatay'ın Anavatana bağlanmasında önemli bir etken olmuştur.⁴³⁶

Antakya'daki ilk teşkilatlı mücadele Mayıs 1919'da başlamıştır. İlk silahlı çatışmalarını Kuseyr'de yapmışlar böylece Antakya'da silahlı mücadele dönemi başlamıştır. Küçük gruplar halinde Fransızlarla mücadeleye başlayan Antakyalılar güçlü silahlarla donatılmış Fransız askerleri karşısında yer yer başarılar kazanmışlardır. Fakat kısa sürede takviye alan Fransızlar küçük Türk çetelerini dağıtmışlardır.⁴³⁷

King-Crane isimli bir Amerikan heyeti, halktan Fransız idaresinden memnun olup olmadığını sormak maksadıyla 13 Temmuz 1919'da İskenderun Sancağı'na gelmiştir. Bunu fırsat bilen Türkler başta Belen Kaymakamı Mürselzade İhsan Bey, Kadı Ali Rıza Efendi ve Şeyh Hasan Ağa topluca Fransız idaresine karşı olduklarını ve Türk idaresini istediklerini belirtmişlerdir. Komisyon yaptığı görüşmeler sonucu Fransız idaresini isteyenlerin sadece azınlıklar olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum Fransızları sinirlendirmiş ve tutumlarını daha da sertleşmesini sağlamıştır.

Ancak Fransız işgali yine de bölgenin önemli şahsiyetlerinin aralarındaki husumete son vermiş, aile ve aşiret reislerinin bir araya gelerek Hatay davasına dört elle sarılmasına vesile

⁴³⁵ Tengirşek Y. K., 1981, s.236; **TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.II**, 1985, s.325

⁴³⁶ Dağıstan A., 1992, s.130

⁴³⁷ Tekin M., 2000, s.100-102

olmuştur. Bir müddet sonra da kendi aralarında görüşmek suretiyle Fransız idaresinin kabul edilmeyeceğine ve ilk fırsatta mücadeleye başlayacaklarına karar vermişlerdir. İşte bu karar ile Antakya’da Arap hükümetini de tasvip etmeyen İskenderun Sancağı ve havalisi halkı birlik olmuşlar ve “Hatay davası”na sahip çıkmaya başlamışlardır.⁴³⁸

Türkiye, önce Millî Mücadele şartları, sonra da inkılâp hareketleri nedeniyle Hatay meselesini 1936’ya kadar ön plana çıkaramamıştır. 1918–1936 döneminde Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı iç ve dış meseleler Hatay’ı ikinci plana düşürmüştür.⁴³⁹

Kurtuluş savaşını müteakip Lozan görüşmeleri esnasında Türk delegeleri Hatay için Fransız delegeleriyle ikili görüşmeler yapmışlar fakat bu görüşmelerden herhangi bir sonuç alamamışlardır.

1928 senesine gelindiğinde Sancak’ta İstiklâl fikri gittikçe gelişmiştir. Fransızlar bu durumu Suriyelilere büyük bir tehlike olarak anlatmış, verilecek tavizlerle bu tehlikenin bertaraf edilebileceğini anlatmaya çalışmışlardır. Bu maksatla Şam Meclisinde Türkçe konuşulmasına izin verilmesini tavsiye etmişlerdir. Aynı yıl Şam Mebusan Meclisi, Müessesan Meclisi olarak Suriye Anayasası’nı ve buna ek olarak İskenderun Statü organîğini hazırlamış, 1930 yılında bu durum Cemiyet-i Akvam tarafından tasvip edilmiştir. Bu sayede İskenderun Sancağının mali ve idari muhtariyeti beynelmilel bir vesikaya bağlanmıştır.⁴⁴⁰

1931 yılında Şam Meclisine mebus, müstakil İskenderun İdari Meclisine aza seçimi ilân edilmiş, Antakya nüfusuna göre 2 Türk, 2 Sünni Arap ile Ortodoks ve 2 Alevi; Kırıkhan’dan 1 Türk ve 1 Ermeni, İskenderun’dan 1 Türk, 1 Alevi, 1 Ortodoks olmak üzere 12 aza seçilmiştir. Seçilen mebuslar mecliste açık olarak yapılan müzakereler esnasında Suriye’nin Sancağa müdahalelerinin haksızlığı belirtilmiş, Sancak dâhilinde idari ve mali icraatlar tenkit edilmiştir. Ayrıca İskenderun Meclisinde de Şam’a bağlı kalınmak istenmediği, Ankara İtilaf namesine göre Türk kültür ve hukukuna riayet edilmesi gerektiği dış kamuoyuna da ilan edilmiştir. Bu girişimler Şam yönetimi tarafından hoş karşılanmamış ve dört yıl için seçilen azalardan sesi en çok çıkan Abdurrahman Melek ve Abdülğani Türkmen azalıktan çıkarılmışlardır.⁴⁴¹

Hatay’da 1934 yılında Abdülğani Türkmen her sınıf halktan insanı davet ve teşvik ederek özellikle Türkleri bir arada toplayarak Halk Partisi’ni kuracak zemini hazırlamıştır. Kendisi başkan olarak toplantılar yapmaya başlamıştır. Ancak Türkler arasında partiye katılmakta tereddüt edenler olduğundan beklenen katılımlar gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla parti kurulmakla beraber daha çok kurucu komitenin etkin olarak mücadelesi ön plana çıkmıştır.⁴⁴²

⁴³⁸ Sökmen T., 1992, s.22

⁴³⁹ Dağıstan A., 1992, s.132

⁴⁴⁰ Melek A., 1991, s.15-16

⁴⁴¹ Melek A., 1991, s.18

⁴⁴² Melek A., 1991, s.22

1935 yılında Fransızların Suriye ve Lübnan'daki himayelerinin artık sonunun gelmiş olması Türk toplumu için bir fırsat olarak ortaya çıkmıştır. Fransız idarecileri Sancak milletvekillerine Suriye'nin siyasi durumunda etkin rol vermek istemişler ve bunlardan ikisini paşalık mevkiine getirmişlerdir. Ayrıca aralarında hem hükümet partisine, hem de Suriye Vatani Partisi'ne mensup şahıslardan kurulan "Suriye Vahdeti" adı altında bir teşekkülü de Türklere karşı kurmuşlar ve bölgenin Türk Devleti ile birleşmesini engellemeye çalışmışlardır.

Aslında Türklerin ideali, öncelikle Anavatan'a kavuşmak, bu olmadığı takdirde Suriye'den tamamen ayrı, müstakil bir hükümet şeklinde yaşamak olmuştur. Bu bakımdan davanın selameti için Anavatan'a güvendiklerinden oradan bir işaret almadıkça Cemiyet-i Akvam'a gitmeyi de düşünmemişlerdir. Bu maksatla Samih Azmi, İnyet Mürsel, Tayfur Sökmen ve Abdurrahman Melek'ten müteşekkil dört kişilik heyet İsmet Paşa ile görüşmek üzere Ankara'ya gelmişler; Sancak'taki Türklerin nüfus, siyasi, içtimai ve iktisadi vaziyetleri hakkında bilgi vermişler, Hatay'ın muhakkak kurtarılacağı hususunda kendilerinden işaret beklenilmesi isteği üzerine geri dönmüşlerdir. Heyet tarafından getirilmiş olan bilgiler Atatürk, İsmet Paşa ve Fevzi Çakmak tarafından değerlendirilmiş ve şimdilik Fransız mandası altında Suriye'den ayrı, müstakil bir devlet kurdukmaya çalışılmasının daha uygun olacağı, Cemiyet-i Akvam'a da Fransızlar nezdinde müracaat yapılmasının uygun olduğu karar altına alınmıştır.⁴⁴³

Türkiye bu olaylara paralel olarak 20 Temmuz 1936 tarihinde Lozan Barış Antlaşmasının Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokan Boğazlar Sözleşmesini Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile değiştirmiştir. Musul meselesi de daha önce halledilmişti ve artık sıra kırk yıllık Türk yurdunun Anavatan'a katılmasına sıra gelmişti.

1936 yılındaki esas önemli olay Eylül ayında Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras başkanlığında bir heyetin Milletler Cemiyeti toplantısına gitmesi olmuştur. Milletler Cemiyetine gitmemizin ana sebebi Fransız Hükümetinin 10 Kasım 1936 tarihli cevabi notasıdır. Bu notada Manda Antlaşmasının 1 inci 4 üncü maddeleri gereğince Fransa'nın Suriye Mandasını ancak iki kısma ayırabileceği, Suriye ve Lübnan antlaşmalarına benzer bir antlaşma Sancak ile yapıldığı takdirde Suriye ülkesinin parçalanmış olacağı, Fransa'nın ise bunu yetkili olmadığı bildirmiştir. Müteakiben gönderilen notalarda da iki devletin aynı doğrultudaki görüşleri tekrarlanmış ve Fransa meselenin Milletler Cemiyetine getirilmesini teklif etmiştir. Türkiye'nin bu teklifi kabul etmesi üzerine Sancak meselesi 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında Milletler Cemiyeti Meclisinde görüşülmüştür. Böylece Türk Hükümeti davaya uluslar arası platformda el atmış, Fransa'ya verilen notalar ile de meseleyi diplomatik yoldan, hukuki sahada halletmek arzusunda olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁴⁴

⁴⁴³ Melek A., 1991, s.23-24

⁴⁴⁴ Melek A., 1991, s.29-30

1936'da Cenevre'de Milletler Cemiyeti'nde Hatay sorunu ele alınmadan Tefik Rüşti Arasa Türk Hükümetinin görüşünü İngiliz büyükelçisine aktarmıştır. Bu görüşe göre Türk Hükümeti Hatay'da daimi bir çözüm istemiş ve silahtan arındırılmış özerk bir bölge haline getirilmesini teklif etmiştir. Bu teklif gerçekleşirse bu bölge komşu ve büyük devletlerin garantisi altında olan güvenli bir bölge olacak ve İskenderun limanının imkânlarından bütün taraflar faydalanacağı düşünülmüştür.

Bu çalışmalar karşısında Fransa'da boş durmamış ve kendi karşı tezi olarak, Hatay'ın statüsünün değiştirilemeyeceğini ve bu konu hakkında Türkiye'nin söz hakkının olmadığını belirtiyor ve bu iddiasını Milletler Cemiyeti Misakının manda rejimini düzenleyen 22.maddesine dayandırmıştır.⁴⁴⁵

Bütün bu girişimler neticesinde İngiliz Hükümetinin endişeleri bir rapor halinde sunulmuştur. Bu rapor, Hatay'ın Suriye'den kopması halinde Türkiye'nin Suriye ve Irak topraklarına doğru genişleme hususunda cesaretleneceği, özerk bir bölge olarak kalması durumunda uzun süre mevcudiyetini devam ettiremeyeceği, bu bölgedeki belirsizliğin İtalya'nın dikkatini çekeceği, Fransa-Suriye Antlaşmasının geçersizliğinin İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin Arap ülkeleri üzerindeki çıkarlarını olumsuz etkileyeceği gibi birçok olumsuzlukları içermektedir.

Sonuçta, Milletler Cemiyetinin en önemli üyesi olan İngiltere, Türkiye'ye Sancak'taki Türk nüfusun tüm hak ve özgürlüklerini güvence altına alan bütün tedbirleri destekleyeceğini ve Türk teklifini inceleyeceğini belirttiş ve Türk tezinin doğuracağı sonuçlardan da edişe ettiğini belirtmiştir.⁴⁴⁶

Bu sırada Sancakta nümayişler yapılmakta ve Türklerle Fransız polisi arasında kanlı çarpışmalar cereyan etmektedir. Bu olaylardan sonra, Milletler Cemiyeti meseleye 14 Aralık 1936'dan itibaren el koymuş ve İsveç temsilcisi Sandler'i Hatay Meselesi için raportör tayin etmiştir. Sandler'de Aralık ayı içerisinde Milletler Cemiyeti'ne bir rapor sunmuştur. Bu rapora göre: Sancak Meselesi'nin, Cemiyetin 1937 Ocak 1937 ayındaki toplantısında tekrar ele alınmasını, bu arada tarafların görüşmelerini raportörle temas halinde sürdürmelerini ve ayrıca mümkünse Hatay'a üç kişilik bir gözlemci heyetinin gönderilmesi istenmiştir. Bu raporun Milletler Cemiyeti'nde kabul görmesi üzerine 22 Aralık 1936'da Hollanda, Norveç ve İsveçre tabiiyetinden olan üç kişilik bir gözlemci heyeti kurulmuştu. Heyet 1937 yılının

⁴⁴⁵ Alantar Ö.Z., 1994, s.68-69

⁴⁴⁶ Alantar Ö.Z., 1994, s.69

Ocak ayında görevine başlayarak Hatay'a gelmişti. Heyetin Hatay'a gelmesi üzerine Türkler Hatay'da dava lehinde büyük gösteriler yapmışlardır.⁴⁴⁷

1937'nin Ocak ayında Hatay da ortaya çıkan olaylar kontrol edilemez duruma gelmiştir. Arap-Türk çatışması hat safhaya çıkmış iki tarafta yürüyüşler mitingler yaparak boy gösterisinde bulunmaya başlamışlardır. Bölgenin kontrolü Fransızlar tarafından bile sağlanamaz duruma gelmiştir. Türkler tarafından yapılan gösterilerde istiklal fikri gittikçe önem kazanmaya başlamıştır.

Bu arada Milletler Cemiyeti 20 Ocak 1937 tarihinde tekrar toplanmış ve bu toplantılar esnasında Türk ve Fransız temsilcileri İngiliz Dışişleri Bakanı A.Eden'in dostane teşebbüsü ile görüşmeler yapmışlardır. Bu görüşmelerde A.Eden'in arabuluculuğu ile 26 Ocak'ta Hatay Meselesi üzerinde bir prensip anlaşmasına varılabılmış ve bu anlaşma da Milletler Cemiyeti tarafından tasvip edilmiştir. Adı geçen anlaşmaya göre; İskenderun Sancağı iç işlerinde tamamen bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasa ile idare edilen "ayrı bir varlık" olacaktır. Burası Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında olacak ve bu gözetim bir Fransız vasıtası ile yürütülecektir. Bundan sonra da Fransa ile Türkiye aralarında bir anlaşma yaparak, Sancağın toprak bütünlüğünü garanti altına alacaklar ve ayrıca İskenderun Sancağı bu anlaşma ile Atatürk'ün verdiği "Hatay" adını da alacaktır. Bu durumdan sonra, Milletler Cemiyeti, Hatay için tarafların da görüşlerini alarak bir anayasa kabul etmiştir. Anayasanın 29 Mayıs 1937'de yürürlüğe girmesiyle, aynı gün Türkiye ile Fransa arasında da, Hatay'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alan anlaşma imzalanmıştır. Fakat kabul edilen anayasa ve anlaşmaları bağımsız Hatay'da uygulamak hiç de kolay olmamıştır. Türkiye Hatay'da yeni durumun derhal uygulanmasını istediği halde, Hatay'daki Fransız temsilcisi, bunu engellemeye çalışmıştır. Ayrıca Hatay halkının bağımsızlık gösterileri Fransız memurları tarafından engellenince polis ile halk arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Öte yandan Fransızların Hatay'daki diğer azınlıkları Türklere karşı kışkırtması üzerine, Türk kamuoyu yine galeyana gelerek Türkiye'de de Fransa aleyhine kuvvetli bir eğilim belirmiş ve bunun üzerine Türk-Fransız ilişkileri yine bozulmuştur.⁴⁴⁸

Hatay statüsündeki bu değişiklik Anavatana bağlanması konusunda atılmış önemli bir adımdı ve bu başarı Atatürk tarafından Başvekil İsmet İnönü'ye çekilen telgraf ile kutlanmıştır. Sandler raporunun Cemiyet Meclisi tarafından tasvip edilmesi üzerine 27 Ocak 1937 de Atatürk'ün Başvekil İsmet İnönü'ye çektiği telgrafta şöyle deniliyordu:

⁴⁴⁷ Gönübol M. Sar C., **Olaylarla Türk Dış Politikası, C.I, (1919-1973)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1987, s.129

⁴⁴⁸ Armaoğlu F., 1993, s.349-350

“Hatay’ın mukadderatını tayin eden kararın Konsey’den çıkmış olduğunu Hariciye Vekilimizin şimdi aldığımız telgraf namesinden anladım... Bu eser, Cumhuriyet Hükümetinin millî meseleler üzerinde ne kadar şaşmaz bir dikkatle durduğunu ve onları en makul tarzlarda intaç için cesaret ve feragatle hareket ve faaliyete geçebilecek enerji ve kabiliyette bulunduğunu gösteren yeni bir örnek olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin bu siyaset kavrayışının dünyada sulh ve huzur isteyen ve bunun icabı tabiisi olan hakseverliği şiar edinmeyi fazilet bilen bütün dünya milletlerince takdirle karşılanacağına şüphe yoktur. Türkiye Cumhuriyeti haklı olduğuna kani bulunduğu davasını, büyük ve âdil hakem heyeti olmasını daima arzu ettiği ve bu sıfat ve salâhiyetin daha çok çetin meseleler halinde en yüksek kudret ve kuvveti haiz olmasını temenni eylediği Cemiyeti Akvam’a bırakmakla insanlık namına isabetli bir harekette bulunmuştur. Bu suretle medeniyet namına da yüksek bir vazife ifa etmiş olmakla sadece takdir ve tebrike şayandır.

Aynı gün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Cemiyet Meclisinde yaptığı konuşmada, Türkiye ile Fransa arasında Sancak konusunda anlaşmaya varılmasında önemli yardımı dokunan İngiliz Temsilci Eden’in tavassutuna değinerek şöyle demiştir:

“... Yalnız şunu söylememe müsaadenizi rica ederim ki, bu mesut netice hususunda hiçbir menfaat görmeyen yardımlar ibzal olunmuştur. Türkiye ve Fransa’nın müşterek dostları müzakerelerimiz esnasında çıkan büyük müşkülâtı yatıştırmak için bütün nüfuzlarını kullanmışlardır. Büyük Britanya Mümessili B. Eden’in şahsında bulduğumuz dostane ve müessir yardımı bilhassa kaydetmek isterim...”

Gene aynı konuda Başvekil İsmet İnönü Türkiye Büyük Millet Meclisinde 29 Ocak 1937 de yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

“...Arkadaşlar, bu meseleye İngiliz Hariciye Nazırı, bütün Türkiye’yi mütehasıs edecek bir mebzuliyetle emek sarf etmiştir... İngiltere, Hatay davasında Fransızlarla Türkler arasında bir uzlaşma olması için sarf ettiği emeklerin müspet bir neticeye varmış olduğundan, ne kadar memnuniyet hissederse, Türk efkârı umumiyesinin İngiliz politikasına karşı beslediği itimadın ayrıca kuvvetlendirilmesinden de memnuniyet hissetmekle haklı olacaktır.”⁴⁴⁹

Musul sorununun halledilmesi ve akabinde Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle düzelen Türk-İngiliz ilişkileri Hatay Meselesinde de kendisini göstermiştir. İngilizlerin, yaklaşmakta olan Alman tehlikesine karşı Ortadoğu da kendine müttefik arayışları Türkiye Cumhuriyetine yaklaşmalarını sağlamıştır. Bu olumsuz durumda Atatürk’ün önderliğinde Türk diplomatları olayları ustaca kullanarak Hatay meselesinde çözüme ulaşmışlardır.

⁴⁴⁹ Gönlübol M., Sar C., 1969, s.140-141

Cemiyet Meclisinin bu kararı gereğince, Sancak için bir Statü ve Anayasa hazırlamak üzere bir uzmanlar komitesi kurulacaktı. Bu Komite 25 Şubatta kurulmuş ve Sancak'a gönderilmiş bulunan gözlemci heyeti ile birlikte çalışmalarına başlamıştır. Komite Türkiye ve Fransa tarafından sunulan tasarıları göz önünde bulundurarak 15 Mayıs'ta Statüyü, Anayasayı ve Sancak'ın sınırlarını kapsayan bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Sancak'ta resmî dil Türkçe ve Arapça olacaktır. Raporun diğer kısımlarında Türkiye ile Fransa arasında 26 Ocak'ta varılan mutabakatın esasları bulunmaktadır.

Komite bu çalışmalarını yaparken Türkiye ile Fransa arasında direkt görüşmeler cereyan etmiştir. Bu görüşmeler sonunda Sancak üzerinde birçok noktalarda mutabakata varılmış ve iki devlet arasında Cenevre'de, 29 Mayıs 1937'de, Sancak'ın milli bütünlüğünü teminat altına alan ve yeni Türkiye-Suriye sınırını tespit eden bir antlaşma yapılmıştır.⁴⁵⁰

Konsey, Hatay Anayasa'sını 29 Mayıs 1937'de benimsemiş ve bu anlaşmanın yapılmasını sağlamıştır. Ancak 1937 yılında Cenevre'ye giden heyette bir başarı elde edemeden memlekete dönmek zorunda kalmıştır. Fakat bir müddet sonra Abdurrahman Melek, Şükrü Kaya, Hasan Rıza Soyak ve Şükrü Sökmen Süer'den müteşekkil ikinci bir heyet Cenevre'de zorlu bir mücadeleden sonra bir heyetin Hatay'da yapılacak plebisit hususunda gözlemci olarak katılmaları konusunda Türk tezinin kabul edilmesini temin etmişlerdir.

Bunun üzerine Türkiye'de ki bütün Hataylıların oylarını kullanabilmek için yurtlarına gelmeleri bütün engellemelere rağmen sağlanmıştır. Aynı zamanda oy kullanmak için gelen Abdurrahman Melek İskenderun Sancağı Valisi olmuştur.⁴⁵¹

30 Ağustos 1937'de İskenderun ve Antakya'da resmen Türk Konsolosluklarının açılmasıyla Türkiye, Hatay'da daha etkin bir siyaset izlemeye çalışmıştır. İlk anda Beyrut Başkonsolosu Faik Zihni Bey tarafından yürütülen Konsolosluğa daha sonra Füzur Kesim Bey atanmıştır.⁴⁵²

Türk - Fransız Antlaşması ve Milletler Cemiyeti Meclisinin kararı Sancak meselesini kökünden halledememiştir. Türkiye Sancak'ta yeni rejimini derhal uygulanmasını istediği halde, Suriye'deki Arapların protesto ve isyan hareketleri ve Sancak'taki Fransız sömürge idaresinin Arapları kışkırtan davranışları 1937 yılının yaz aylarında yeni birtakım güçlüklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu olaylar Sancak hakkındaki Statünün 32 inci ve Anayasanın 6 ve 15 inci maddeleri esaslarına göre yapılması gereken seçimleri geciktirmiştir. Bu arada, Milletler Cemiyetinin tayin ettiği bir komisyon tarafından hazırlanan seçim sistemi Sancak'taki Türkler aleyhine sonuçlar verecek mahiyette olduğu için Türk Hükümeti

⁴⁵⁰ Gönübol M., Sar C., 1969, s.141

⁴⁵¹ Sökmen T., 1992, s.100-103

⁴⁵² Tekin M., 1993, s.179

tarafından Cemiyet nezdinde protesto edilmiştir. Bunun üzerine Cemiyet Meclisi Sancak'ta uygulanacak seçim sistemini görüşmüş ve Ocak 1938'de bu sistem Türkiye'yi tatmin edecek şekilde değiştirilmiştir. Daha sonra Sancak'ta seçimlere nezaret edilmesi ve bu bölgede Fransa ve Türkiye tarafından müştereken emniyet ve asayişin temini meselesi yeniden uyuşmazlık konusu olmuştur. Bu meselenin halli için 1938 yılının Haziran ayının başından itibaren Paris ve Antakya'da ikili görüşmeler yapılmıştır.⁴⁵³

Bu arada Atatürk önemli sağlık sorunlarına rağmen yurt gezisi çerçevesinde 19 Mayıs günü bayram kutlamasını ve töreni izledikten sonra özel treni ile 20 Mayıs'ta Mersin'e gelmesi halk arasında büyük sevinç yaratmış ve coşkun bir gösteri ile karşılanmışlardır. Atatürk burada Hatay'la ilgili çalışmalar hakkında bilgi almış Hatay Meselesi halledilinceye kadar Mersin'de kalacağını duyurmasına rağmen 24 Mayıs günü Adana'ya geçmiş ve askeri birliklerin resmigeçidini izlemiş, bununla mesele üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kararlılığı hakkında yabancı elçiliklere mesaj vermek istemiştir. Ancak resmigeçit töreninde fazla ayakta kalması sebebiyle rahatsızlığı artmış ve Ankara'ya dönmek zorunda kalmıştır.⁴⁵⁴

Dr. Abdurrahman Melek, 5 Haziran'da Sancak Umum Valisi olarak göreve başlamıştır. İlk icraat olarak Süreyya Halef'i Antakya Kaymakamlığına, Avukat Yazar Vedi Münir Karabay'ı da Antakya Belediye Reisliğine tayin etmiştir. Bu arada Fransa ile Türkiye arasında Hatay konusunda bir anlaşma sağlanmış ve uygulama esaslarının belirlenmesi için Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz Haziran ayında Ankara'dan hareket ederek, İskenderun'a gitmiştir.⁴⁵⁵

Ancak 13-14 Haziran akşamı Hıristiyan mahallesinde bir Türk'ün öldürülmesi Türklerin infialine sebep olmuş, Hıristiyan mahallesine taş ve sopalar ile saldırılmış, saldırılar zorlukla durdurulmuştur. Sonuçta sorumlu bazı kişileri tutuklanmış ve Türklerin teskin edilmesi sağlanmıştır. Bu arada Türk hükümeti 17 Haziran 1938'de Sancak'taki durumu Fransız hükümeti ve Milletler Cemiyeti katında protesto etmiş, sonunda Türk ve Fransız hükümetleri Milletler Cemiyeti'nden seçim çalışmalarını durdurmasını istemişlerdir. Konsey'in Sancak'tan ayrılması sonucu gerginlik çıkmış ve bu durum Türkiye'nin sınıra 30.000 asker yığmasına sebep olmuştur.⁴⁵⁶

23 Haziran 1938 günü Orgeneral Asım Gündüz başkanlığında bir Türk heyeti General Utsinjer ile görüşmek üzere İskenderun'a oradan büyük bir coşku ve tezahürat ile Antakya'ya gitmişlerdir. Heyetler arasındaki görüşme bir hafta sürmüş, bir anlaşma ile askeri bir protokol

⁴⁵³ Gönübol M., Sar C., 1969, s.142

⁴⁵⁴ Tekin M., 1993, s.190-191; Kocatürk U., 1999, s.574-575

⁴⁵⁵ Tekin M., 1993, s.192-193

⁴⁵⁶ Melek A., 1991, s.49-54

imzalanmıştır. Yapılan muhtelif temaslar sonucu Türk heyeti olup bitenleri yerinde görmüş ve dinlemiş, Hatay meselesine bakışları daha belirgin bir hal almıştır.

26 Haziran 1938 tarihinde alınan bir karar üzerine Türk ve Fransız hükümetleri statü ve Anayasa'nın tatbikini temin etmek için, Sancak'ta ilk seçim işlerinin kontrolünü birlikte uygulamaya karar vermişlerdir. İki devletin mümessilleri, hangi ırk ve dine mensup olurlarsa olsunlar seçim işlerinin en ufak şekilde ihlaline müsamaha etmeyecekleri ve en şiddetli tedbirleri alacaklarını bildirmişlerdir.⁴⁵⁷

Bu sıralarda Avrupa'da uluslararası münasebetler gergin bir hal almıştır. Almanya'nın 1938 Martı'nda Avusturya'yı ilhak etmesi üzerine, Avrupa'da kuvvet dengesi Mihver Devletleri'nin lehine değişmeye başlamıştır. Anti-revizyonist devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacı artmış, bu gergin durum karşısında Fransa, Ortadoğu'nun en güçlü devleti ve boğazların kuvvetli bir bekçisi olan Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek ihtiyacını hissetmiştir. Ayrıca Avrupa'da savaş ihtimalinin artması, Hatay hakkında yapılan görüşmelerde Fransa, Türk haklarının teslimine mecbur olmuştur. Antakya'da Türk ve Fransız askeri heyetleri arasında yapılan görüşmeler sonunda 3 Temmuz 1938'de imzalanan bir anlaşma ile Hatay'ın toprak bütünlüğü ve siyasi statüsünün iki devlet tarafından korunması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla her iki devletin de Hatay'a 2500'er kişilik askeri kuvvet göndermesi kabul edilmiş ve bunun üzerine 5 Temmuz 1938 günü saat 05.00'te Türk ordusu iki koldan Hatay'a girmiştir.⁴⁵⁸

Türk - Fransız Antlaşmasının imzalanmasından sonra, Temmuz ayının sonuna doğru Sancak'ta yapılacak seçimler hakkında çalışmalara tekrar başlanmıştır. Ağustos'ta yapılan seçimler sonunda Sancak'taki Türk topluluğu Sancak Meclisinde 40 mebusluktan 22 sini elde etmişlerdi. Sancak Meclisi ilk toplantısını 2 Eylül 1938 de yapmıştır. Sancak Statüsüne göre resmî dillerin Türkçe ve Arapça olması gerektiği halde bütün topluluklara mensup mebuslar yeminlerini Türkçe yapmışlardır. Meclis, Sancak'a Türkçe adıyla, Hatay Devleti adını vermiştir.

Türk Cemaati seçmen sayısı 35.834, Alevi Cemaati seçmen sayısı 11.319, Ermeni Cemaati seçmen sayısı 5.504, Sünni Arap Cemaati seçmen sayısı 1845, Rum Ortodoks Cemaati seçmen sayısı 2.098'dir.⁴⁵⁹

22 Temmuz- 1Ağustos 1938 arasında yapılan seçim sonrasında meclis çalışmalarına başlamıştır.⁴⁶⁰ Nihayet Türk ve Fransız ordularının garantisi altında yapılan Hatay Millet Meclisi seçimi sonunda Atatürk'ün de adayı olan Tayfur Sökmen 2 Eylül 1938'de Hatay

⁴⁵⁷ Melek A., 1991, s.54-60

⁴⁵⁸ Tekin M., 1993, s.198

⁴⁵⁹ Melek A., 1991, s.61

⁴⁶⁰ Akşin A., 1991, s.307

Cumhurbaşkanlığına getirilmiş, yemin töreninden hemen sonra ise Başbakan olarak Dr. Abdurrahman Melek Bey atanmıştır.⁴⁶¹

Eylül 1938’de Hatay’ın ilk kabinesi, Mecliste hükümet programını okuduktan sonra güvenoyu almış, Hatay Anayasası kabul edilmiş, Sancak yerine “Hatay Devleti” yönetim şekli ise “Cumhuriyet” olarak 1. madde de belirtilmiştir. Yine aynı gün daha önce bizzat 1936 yılında Atatürk tarafından çizilen bayrak, al zemin üzerine beyaz ay ve ortası al bir yıldız kabul edilmiştir. Suphi Bereket tarafından Mecliste Hatay Türklerinin de bir milli marşının olmasının gerektiğini belirterek “Bütün Türkler için yapılmış olan Türkiye Milli Marşı’nın aynen kabul edilmesi” şeklindeki teklifi ayakta alkışlanmış ve “İstiklâl Marşı”ımız Hatay Devleti’nin de “Milli Marşı” olmuştur.⁴⁶²

Neticede Meclis Başkanlığı’na Abdülgani Türkmen, Devlet Başkanlığına Tayfur Sökmen seçilmiştir. Ayrıca Abdurrahman Melek, Başbakanlık, Dâhiliye, Hariciye Müdafaa ve Emniyet işlerini; Cemil Yunman, Adliye; Cemal Baki, Maliye ve Gümrük; Ahmet Faik Türkmen, Maarif ve Sıhhiye; Kemal Alpar, Nafia ve Ziraat Vekâleti’ne tayin edilmişler, ayrıca Adli teşkilat baki kalmak şartıyla bir Yüksek Mahkeme, İdari taksimat ve 1500 kişilik bir jandarma teşkilatı kurulmuştur. Bunun yanında gümrük işleri Suriye ile müştereken idare edilecek, Suriye ile siyasi ve askeri sınır olmayacaktır. Hatay Devleti’nin harici temsili Suriye Reisicumhuru’na ait olacaktır.⁴⁶³

Yeni kurulan Hatay Devletini birçok zorluklar beklemekteydi. Siyasi alanda tutunmaya çalışan yeni devlet özellikle Fransız sömürgesi altındaki Suriye’nin baskılarına maruz kalmıştır. Siyasi, ekonomik ve çeşitli alanlarda ambargo uygulayan Suriye’ye Fransa’da katılınca Hatay Hükümeti çok zor durumlara düşmüştür. Fakat Türkiye her türlü kolaylığı Hataylılara sağlayarak yeni devlete destek olmuştur.

Nitekim 1 Aralık 1938 günü Hatay ürünlerinin Türkiye’ye gümrüksüz girmesi hakkındaki kanun yürürlüğe girmiş, Hatay hükümeti de Türkiye’den gelenlerin pasaportsuz sadece nüfus kâğıdı ile girmeleri kararını almıştır. Yine 22 Aralık 1938 tarihinde Hatay Vatandaşlığı kanununun kabul edilmesi bu aşamaları daha rahat hale getirmiştir. Karşılıklı verilen ayrıcalıklarla Hatay’ın Anavatana katılımı daha da kolaylaşmıştır.⁴⁶⁴

Bu arada 1939 yılında Avrupa’da meydana gelen gelişmeler Hatay’ın Türkiye’ye katılmasına müsait bir zemin hazırlamıştır. Özellikle Almanya’nın 15 Mart 1939’da Polonya’yı işgal etmesi, 7 Nisan 1939’da İtalya’nın Arnavutluk’u işgal etmesi dünyanın süratle yeni bir savaşa doğru gittiğinin göstergesi olmuştur. Gelişen olaylar Balkanlar ve

⁴⁶¹ Melek A., 1991, s.61

⁴⁶² Tekin M., 1993, s.213

⁴⁶³ Tekin M., 1993, s.211

⁴⁶⁴ Tekin M., 1993, s.211

Doğu Akdeniz'in güvenliğini tehlikeye sokmuş, İngiltere ve Fransa Balkanlar ve Doğu Akdeniz'in güvenliğini sağlamak için Türkiye'ye yakınlaşmak zorunda kalmışlardır.⁴⁶⁵ Böylece Türkiye açısından Hatay'ı ilhak, Hatay Cumhuriyeti açısından ise Anavatana katılmak için uygun zemin oluşmuştur.

Ancak bu dava aleyhinde çalışanlar propaganda faaliyetlerini de eksik etmemişler ve Hatay davasının artık eskisi gibi hızlı yürütülemeyeceğini yaymak suretiyle morallerin bozulmasına çalışmışlardır. Bu arada bir kısım kaçaklar geri dönerek muhalefetlerini artırmışlar, Suriye basını hoş gitmeyen yazılar yazmaya başlamıştır. İskenderun'da İtalyan tebaasından olanlar da siyasi propaganda faaliyetlerini artırmışlar ve davanın zayıflaması için çaba harcamaya çalışmışlardır. 1939 Martında Türkiye'de yapılan Milletvekili seçiminde Tayfur Sökmen'in Antalya'dan, Abdurrahman Melek'in Gaziantep'ten aday gösterilmeleri ve TBMM'ne seçilmeleri Hatay'ın Anavatana ilhak edilmek üzere bulunduğu kanaatini ortaya çıkarmıştır. Bu durum kökü yabancılara dayanan sabotaj hareketlerini başlatmış, huzuru bozma hareketleri sonucu endişeler artmaya başlamıştır.

Hatay Devleti bir yandan kuruluşunu tamamlamaya çalışırken ve hükümet programına göre halkın refah seviyesini arttırmayı düşünürken, diğer yandan da Türkiye ile birleşme arayışı içine girmiş, 29 Mayıs 1937 Antlaşması ile hem Türkiye'nin, hem de Fransa'nın ortak garantisi altında bulunduğundan, Hatay'ın Anavatana katılma istekleri yeni problemleri beraberinde getirmiştir. Bütün bunlara rağmen Hatay Millet Meclisi oybirliği ile 23 Haziran 1939'da büyük tezahürat içinde heyecanlı konuşmalardan sonra Fransa ile Türkiye arasında Hatay topraklarının Türkiye'ye iadesine dair "Hatay Antlaşmasını" imzalanmıştır. Neticede 30 Haziran 1939'da Anavatana katılma kararı vermiş ve Hatay Hükümeti'ne son verilmiştir. Antlaşma Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Rene Masigly tarafından imzalanmıştır. Antlaşma ile Türkiye ve Suriye arasındaki toprak sorunlarının kesinlikle çözümü sağlanma yoluna girmiştir.

TBMM'nden çıkan özel bir kanunla Hatay Anavatana ilhak edildikten sonra Fransız askerleri de Hatay'dan çekilmiş, 23 Temmuz 1939 günü Hatay'a gelen Türk Heyeti ve mahşeri bir kalabalık ile ilhak töreni üç gün üç gece devam eden şenlikler ile Hatay'ın Kurtuluş Bayramı kabul edilmiştir.

Daha sonra ise Hatay Devleti bayrağı İsmet İnönü'ye teslim edilmiş, bu davada Hatay Türkleri güzel yurtlarını Anavatanın bölünmez bir parçası olduğunu ve Misak-ı Millî hudutlarından birini daha gerçekleştirmenin huzurunu ve zevkini tatmışlardır.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ Dağıstan A., 1992, s.151

⁴⁶⁶ Sökmen T., 1992, s.117; Melek A., 1991, s.82-84

Atatürk güdümünde seyreden Türk Dış Politikası mevcut durum içinde olaylara reaksiyon göstermiş, içerde meydana gelen gelişmeleri dış gelişmelerle, dışarıda meydana gelen gelişmeleri de iç gelişmelerle yoğurmuştur. Günümüz dış politikasının temellerinin atıldığı yıllar olan Atatürk döneminde ulusal bağımsızlığımızın, milli birlik ve beraberliğimizin kısaca Cumhuriyetimizin temelleri atılmıştır.

Hatay sorununun Türkiye'nin istediği gibi çözümlenmesi de Atatürk'ün dehası sayesinde gerçekleşmiştir. Bu sorunun hallinde zamanlama, halkla ilişkiler, kararlılık, kriz yönetimi, ortamı şekillendirme ve diplomasi becerisi ön plana çıkmıştır.

Dış dünyada meydana gelen gelişmeler neticesinde yeni bir dünya savaşının kapıda olduğunu görebilmesi ve bu kapsamda Fransa'nın zafiyetini değerlendirmesi zamanlama açısından takdire şayandır. Hem Türk Halkını, hem de Hatay Türk Halkını devamlı suretle konuya bağlaması, yerine göre sade vatandaş, yerine göre Cumhurbaşkanı rolüne bürünmesi, sorunu iç ve dış kamuoyuna inandığı gibi aktarıp hedef kitleyi de aynı şekilde inandırabilmesi halkla ilişkiler becerisinin en güzel örneklerinden birini oluşturmuştur.

Hatay meselesinin bu şekilde sonuçlanmış olması hakkında şunları söylenebilir:

Stratejik bir öneme sahip olan, Misak-ı Millî sınırları içinde bulunan ve halkının tamamına yakını Türk olan Hatay bölgesi, Atatürk'ün hayatını hiçe sayan çalışmaları sonucunda, ancak onun ölümünden sonra Anavatana katılmıştır.

Atatürk meseleyi bu son noktaya getirirken, sadece Hatay'ın bağımsızlığından söz etmiş; onun Türkiye'ye bağlanması gereğini ileri sürmekten kaçınmıştır. Bu talep için Suriye'nin bağımsızlığı beklenmiştir. Çünkü Suriye'nin bağımsızlığı söz konusu iken, Hatay'ın da bağımsızlığını talep etmek hem Milletler Cemiyeti ve hem de Fransa nezdinde daha inandırıcı görünecekti. Bu sayede muhtemel itirazlar bertaraf edilmiş olabilecekti. Hatay bağımsızlığını kazanması Anavatana katılması ile eş anlama gelmekteydi. Atatürk bu mantıktan hareketle meseleyi uluslar arası hukuka uygun bir şekilde, barışçı bir yöntemle ve aşama aşama yürütmeye özen göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da Alman baskısının büyük ölçüde arttığı bir sırada, Ortadoğu ve Hindistan'daki menfaatlerini korumak için Türkiye'yi kendi saflarına çekmeye çalışan Fransa ve İngiltere, Hatay davasının Türkiye yararına bir anlaşma ile sonuçlanmasına vesile olmuşlar ve sonuçta da 19 Ekim 1939'da Ankara İttifakı ile Türkiye'yi kendi yanlarına çekmişlerdi.

Böylece, başta Atatürk olmak üzere Türk devlet adamları Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumunu çok iyi bir şekilde değerlendirmesini bilmişler ve Hatay Meselesi'ni barışçı yollardan çözüme kavuşturmışlardır.

Hatay meselesi Türkiye'nin istediği doğrultuda çözümlenmiş olmasına rağmen çözüm aşamasında karşılaşılan güçlükler Türkiye'de Milletler Cemiyeti'nin tümüyle güven kaybederek gözden düşmesine, büyük beklentilerle kurulmuş olmakla birlikte daha çok büyük devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmek için araç olarak kullandıkları Cemiyetin İkinci Dünya Savaşı arifesinde işlevini tamamen yitirdiğinin anlaşılmasına neden olmuştur.⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ Alantar Ö.Z., 1994, s.76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI VEFATI, CENAZE MERASİMİ VE BÜYÜK ÖNDER'İN VEFATININ DIŞ KAMUOYUNDAKİ YANKILARI

3.1. Atatürk'ün Hastalığı ve Vefatı:

Atatürk, çocukluğunda olduğu sıtma dışında belli başlı bir hastalık geçirmemiş ve hayatı boyunca hayati tehlike yaratacak ciddi bir sağlık sorunuyla karşılaşmamıştır. Mustafa Kemal Paşanın bilinen en önemli rahatsızlığı 1911 yılı Ekim ve Kasım aylarında İtalyanlara karşı savaşmak için Trablusgarp'a giderken İskenderiye'de rahatsızlanarak onbeş gün kadar hastanede yatması ve müteakiben Derne'de göz rahatsızlığı geçirmesidir.⁴⁶⁸ Mustafa Kemal, şiddetli bir göz iltihabı geçirmiş, gözü şişmiş, kanlanmış ve kapanmıştır.⁴⁶⁹ Bunun üzerine Derne'de kurulu bulunan Hilâliahmer (Kızılay) hastanesine yatmak zorunda kalmış ve onbeş-yirmi günlük bir tedavinin ardından Derne Komutanlığı görevini tekrar üstlenmiştir.⁴⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele dönemi öncesinde cepheden cepheye koştuğu dönemde ve müteakibinde Millî Mücadele yıllarında böbreklerinden de zaman zaman rahatsızlık hissetmiştir. Hatta 1917 yılı sonunda Veliâht Vahdettin ile yaptığı Almanya seyahatinden dönerken Avusturya'nın kaplıcalar şehri Karlsbad'da tedavi olmuştur. Karlsbad'da uygulanan tedavi ile iyileşmiş olmasına rağmen bu iyileşme hali yaklaşık iki yıl kadar sürmüştür ve Millî Mücadele döneminde tekrar nüksetmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi imzalandıktan iki hafta kadar sonra Adana'dan İstanbul'a geldiğinde böbrek rahatsızlığı nedeniyle bir süre Şişli'deki evinde istirahat etmek zorunda kalmış ve sağlık durumundaki bu olumsuzluğu rağmen arkadaşlarıyla burada görüşmüştür. 19 Mayıs 1919'da Müfettiş olarak Samsun'a gittikten sonra tekrar başlayan böbrek ağrılarını dindirmek için Havza'ya gitmiş ve 25 Mayıs-12 Haziran 1919 tarihleri arasında kaplıcalarda kalarak tedavi olmaya çalışmıştır.⁴⁷¹ Bünyesel rahatsızlıklarının haricinde Çanakkale Muharebelerinde 10 Ağustos 1915 günü bir şarapnel parçası göğsünde taşıdığı saatini parçalamıştır.⁴⁷² Atatürk'ün genel olarak Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen süre zarfındaki hastalık ve rahatsızlıkları bunlardan ibarettir.

⁴⁶⁸ Kocatürk U., Ankara, 1999, s.16-17

⁴⁶⁹ Soyak H. R., **Atatürk'ten Hatıralar II**, Yapı Kredi Bankası Yay., Ankara, 1973, s.722

⁴⁷⁰ Kocatürk U., Ankara, 1999, s.18

⁴⁷¹ Şehsuvaroğlu H.Y., **Atatürk'ün Sağlık Hayatı**, Hür Yay., İstanbul, 1981, s.7-9.

⁴⁷² Kocatürk U., Ankara, 1999, s.58

Cumhuriyet'in ilânını takip eden günlerde ilk ciddî rahatsızlığını 11 Kasım 1923'te yaşamıştır. Bu tarihte çok çalışmaktan ve yorgunluktan dolayı kalp krizi geçirmiştir.⁴⁷³ Dr. Refik (Saydam) Bey'in müdahalesi ile normale dönmüştür.⁴⁷⁴ Birkaç gün sonra 13 Kasım 1923 günü göğsünde ve sol kolunda ağrı hissedince Prof. Dr. Neşet Ömer (İrdelp) Bey Ankara'ya çağırılmış ve yapılan muayene sonucunda rahatsızlığın aşırı yorgunluktan kaynaklandığı açıklanmıştır.⁴⁷⁵ O günlerde Atatürk'ün kafası sürekli olarak yazmakta olduğu Nutukla meşguldü. Bazen aralıksız olarak 30 saat yazdığı olmaktadır.⁴⁷⁶ Yine 22-23 Mayıs 1927 gecesi bir kalp krizi daha geçirmiş, bunun üzerine Berlin Tıp Fakültesi Dâhiliye Kliniği Direktörü Prof. Dr.Kraus ile Münih Tıp Fakültesi Dâhiliye Kliniği Direktörü Prof.Dr. von Romberg Ankara'ya davet edilmişlerdir.⁴⁷⁷ Doktorlar, Mustafa Kemal'i muayene etmişler ve bunun çok sigara içmekten ileri gelen bir anjin olduğunu söyleyerek Atatürk'e sigarayı azaltmasını tavsiye etmişlerdir.⁴⁷⁸ Ancak Atatürk kendisini muayene eden doktorlar yanından ayrılınca hemen bir sigara yakarak kahve istemiştir. Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ın "Ama doktorların raporu..." diye ikazına karşılık, alaycı bir gülümseme ile "aman efendim, ben o bunakların raporuyla mı hareket edeceğim..." diyerek eski yaşam tarzına dönmüştür.⁴⁷⁹

Atatürk, bundan sonraki dönemde ciddî bir rahatsızlık yaşamamıştır. Atatürk'ün sağlığı 1936 yılından itibaren bozulmaya başlamıştır. 1937 başlarından itibaren sık sık burnu kanamaya başlamış, karın ve bacaklarında kaşıntı gibi belirtiler, adeta kısa sürede gelecek sonun başlangıcı olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁰ Ocak 1938'den itibaren Paris'ten ilâçlar istenmeye başlanmıştır.⁴⁸¹ 20 Ocak 1938 günü anî bir kararla Yalova'ya gitmeye karar veren Atatürk, yeni yapılan Termal Otel'de kaplıca maksadıyla kalmakta iken bazı şikâyetleri ortaya çıkması üzerine Dr. Nihat Reşat Belger* tarafından muayene edilmiştir. Yapılan muayene neticesinde Prof.Dr. Nihat Reşat Belger tarafından Atatürk'ün karaciğerinin büyümüş olduğunu ve hastalığının da siroz başlangıcı olduğu tespit edilmiştir. Bu teşhis daha sonra

⁴⁷³ Şimşir B.N., **Atatürk'ün Hastalığı**, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 1.; Soyak H. R., 1973, s.722

⁴⁷⁴ Kocatürk U., Ankara, 1999, s.344

⁴⁷⁵ Kocatürk U., Ankara, 1999, s.345

⁴⁷⁶ Dündar C., 1996, s.19

⁴⁷⁷ Kocatürk U., Ankara, 1999, s.399

⁴⁷⁸ Şimşir B.N., 1989, s. 1-2; Soyak H. R., 1973, s.724-725; Uluğ N.H., 1974, s.538.

⁴⁷⁹ Dündar C., 1996, s.20

⁴⁸⁰ Şehsuvaroğlu H.Y., **Tarihçi Gözüyle Atatürk**, Varlık Yay., İstanbul, 1963, s.15.

⁴⁸¹ Şimşir B.N., 1989, s.11-17

* Dr.Nihat Reşat Belger, Atatürk'ü muayene ettiği dönemde Yalova Kaplıcası İşletme Müdürü ve Başhekimi olarak görev yapıyordu. Hem İstanbul'da hem Paris'te tıp eğitimi görmüş, değerli bir iç hastalıkları uzmanı idi. Ancak Profesör unvanı taşııyordu. 1938 yılı ortalarına doğru İstanbul Tıp Fakültesi Hidro-Klimatoloji profesörlüğüne atandı ve 1943 yılına kadar üniversitede hizmet verdi. Atatürk'ün sağlığı ile ilgili düzenlenen raporlarda Prof. Unvanını kullanmamıştır. (Kocatürk U., Ankara, 1999, s. 567)

yerli ve yabancı diğer hekimlerle birlikte Fransa'dan davet edilen Prof. Dr. Fiessinger tarafından da doğrulanmıştır.⁴⁸²

Devlet işlerini aksatmamak konusunda büyük gayret sarf eden Atatürk'ün rahatsızlığı, yukarıda belirtildiği üzere Hatay meselesi nedeniyle Mayıs 1938 içerisinde Mersin'e gittikten sonra önlenemez bir şekilde artmış ve Ağustos 1938 den itibaren de "karaciğer atrofik sirozu" denilen hastalığa yakalananların sergilediği karakteristik özellikleri göstermeye başlamıştır. Artık her fırsatta "sürekli ve danışman hekimler" tarafından konsültasyona tabi tutuluyor, su toplayan karnından sıvı çekiliyordu. Atatürk'ü sağlığına kavuşturmak maksadıyla sadece yerli hekimlerden faydalanılmıyor, yurt dışından da birçok hekim getirtiliyordu.⁴⁸³

Atatürk'ün sağlık durumu hakkında Dr.Nihat Reşat Belger, Prof.Dr.Neşet Ömer İrdelp ve Prof. Dr. Fiessinger'in 8 Eylül 1938'de düzenledikleri müşterek raporda, hasatlığın alkole bağlı siroz olmadığı, safra yollarındaki kronik tıkanmaya bağlı siroz olduğu belirtilmiştir. Aynı heyet 11 Eylül 1938'de hazırladıkları raporda ise Atatürk'ün yatakta kesin istirahatını, Ankara'ya dönüş dâhil olmak üzere yorgunluktan kaçınmasını, yüz metreden fazla yürümemesini, karın sarılı olarak bulunmasını, seremonilerde de ayakta kalmamasını, otomobil ve deniz motoruyla gezintiye çıkmamasını, nutuklarının 15–20 dakika ile sınırlı kalmasını ve bunun radyo kanalıyla olmasını, ziyaretlerin günde 1–2 saati geçmeyecek şekilde yapılmasını tavsiye etmekteydi. Kısaca Atatürk'ün mümkün olduğu kadar yatakta istirahati ve yorgunluk verebilecek her türlü aktiviteden uzak durması isteniyordu.⁴⁸⁴ Ancak bu tavsiyelerin Mustafa Kemal Atatürk'e yapıldığı her halde gözden kaçırılıyordu.

Hastalığının mahiyeti kendisine izah edilirken dahi ne yüzünde, ne sözünde hiçbir endişe, hiçbir üzüntü eseri belirmemiş, söylenenleri soğukkanlılık ve tam bir sükûn ile dinlemiştir. Çoğunlukla yatakta geçen uzun aylar süresince hastalığından yana şikâyeti işitilmemiş, sabırsızlığı görülmediği gibi metaneti de asla gevşememiştir. Hastalığının vahameti ve kaçınılmaz son kendisine açıkça anlatılmamış olmakla birlikte müphem olduğu kadar ölçülü ifadelerle izah edilmeye çalışılmış ve durumun ciddiyetini Atatürk'te anlamıştır. Lâkin ölüm hiç aklından geçmemiş, sözlerinde ve sorularında ölümü hiç aklına getirmeyen ve ölmekten korkmayan bir insanın ruh hali göze çarpmıştır. Beklide bu durum hayatını vatan ve milletinin şeref ve haysiyetini yükseltmeye vakfeden büyük bir askerinin, ölüme alışık olmasıyla açıklamak mümkündür.⁴⁸⁵

⁴⁸² Kocatürk U., Ankara, 1999, s.567

⁴⁸³ Kocatürk U., Ankara, 1999, s.567 v.d.

⁴⁸⁴ Kocatürk U., Ankara, 1999, s.585-586

⁴⁸⁵ Kocatürk U., "Atatürk'ün hastalığı, son günleri ve ölümü hakkında Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in notları", AAM Dergisi, C.I, Sayı:2, AAM Yay., Ankara, Mart 1985, s.544

Atatürk 5 Eylül 1938 günü Dolmabahçe Sarayı'nda vasiyetini yazmış ve bir gün sonra İstanbul 6.Noteri İsmail Kunter'e "Bu benim vasiyetimdir. Gerektiği zaman lütfen kanunî muamelesini yaparsınız!" diyerek teslim etmiştir. Vasiyetinde:

"Sahip olduğum bütün para ve hisse senetleriyle Çankaya'daki taşınır ve taşınmaz mallarımı Cumhuriyet Halk Partisi'ne aşağıdaki şartlarda, terk ve vasiyet ediyorum:

I. Para ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından faizlendirilecektir.

II. Her seneki faizden, bana nispetleri şerefi saklı kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda bin, Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.

III. Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek ayrıca para verilecektir.

IV. Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

V. İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek öğrenimlerini tamamlamaları için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.

VI. Her sene faizden arta kalan miktar yarı yarıya, Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir"⁴⁸⁶ demiştir.

Hastalığından gelebilecek sonuçlardan hiç korkmayan Atatürk niçin ölümünden iki ay evvel bir vasiyetname yapmaya karar vermiştir? Bunun nedeni, karnında biriken sıvının bir iğne ile alınacağı kendisine anlatıldıktan sonra bu tedavi yapılırken özellikle bir barsak delinmesi sonucu vahim bir yan etkinin meydana gelebilecek olmasından çekinmesidir. Süre giden hastalığından korkmamaktadır ancak ansızın meydana gelebilecek bir durum neticesinden çekinmektedir. Vasiyetnamesini, işte bu düşüncenin ışığında bir tedbir olarak hazırlamış, hastalığının, ölümüne sebep olacağı düşüncesinde ve bu düşüncenin endişesini taşımamıştır. Atatürk'ün bu kanaati hastalığının son günlerine kadar asla değişmemiştir.

Hastalığının en son safhalarında bile iyileşeceği fikrinden vazgeçmeyen Atatürk, devletin en mühim işleri ve dünya siyaseti ile ilgilenmeye devam etmiştir. Hükümet Başkanını, Dışişleri Bakanını ve diğer bazı devlet erkânını ediyor, onlardan mevcut durum hakkında bilgi istiyordu. Onlara düşüncelerini söylüyor ve direktifler veriyordu. Bu mülakatları takip eden günlerin birinde milletlerarası durumun pek gergin olduğundan bahis açan Atatürk, çok zaman geçmeden Avrupa'da korkunç bir fırtına kopacağını, o müthiş kasırganın dünyanın her tarafına yayılacağını, insanlığın umumî bir harp musibetini bir kere daha yaşayacağını söyledikten sonra, "Bizim için bu kanlı badirede tarafsız kalmak, harbe katılmamak ve devlet gemisini bu fırtına ortasında hiçbir mâniaya çarptırmadan sevk ve idare ederek harp dışında ve sulh içinde yaşamaya çabalamak, bizim için hayatî ehemmiyeti haizdir"⁴⁸⁷ demiştir.

⁴⁸⁶ Kocatürk U., 1999, s.583-584

⁴⁸⁷ Kocatürk U., Mart 1985, s.545

Atatürk ilk ağır komasına 16 Ekim 1938 günü akşama doğru girmiştir. Bu koma hali 17 ve 18 Ekim günleri devam etmiş, 19 Ekim günü yavaş yavaş komadan çıkmıştır. 20 Ekim’de komayı tamamen atlattığı olan Atatürk’ün durumu düzelmeye başlamıştır. 21 Ekim’de yapılan kontrol esnasında karın bölgesinde gaz ve sıvıdan kaynaklanan şikâyetlerinden dolayı sıvı çekilmesini istemiş ve bir an önce Ankara’ya gitmek istediğini söylemiştir. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk 8 Kasım 1938 günü saat 19.00 sularında başlayan ağır komadan bir daha çıkmayarak 10 Kasım 1938 günü saat 09.05’de gözlerini ebediyen yummuştur.⁴⁸⁸

Sihhatli zamanlarında olduğu gibi hastalığı esnasında dahi uzağı gören, iyi düşünen, en uygun kararları alan büyük asker ve devlet adamı, hastalığa yenik düşmüş ve bütün dünyada muazzam bir şan ve şeref sahibi olarak sonsuzluğa intikal ederek kendisini ihtiraslı ve sonsuz bir hayranlıkla seven, sayan milletini ebedî bir mateme gark etmiştir.⁴⁸⁹

Aynı gün yayımlanan Hükümet bildirisinde: “...Ebedi Türk Milleti, onun eserlerini ebediyete kadar yaşatacaktır. Türk gençliği, onun kıymetli emaneti olan Türkiye Cumhuriyeti’ni daima koruyacak ve onun izinde yürüyecektir. Kemal Atatürk, Türk’ün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacaktır.”⁴⁹⁰

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ta 11 Kasım 1938 günü Türk Ordusuna aşağıdaki mesajı yayımlatmıştır:

“Büyük Türk Ordusu, Sevgili Arkadaşlarım,

1-Hükümetin beyannamesinden anlaşıldığı üzere Cumhuriyetimizi kurmuş olan (Atatürk) her fani gibi hayata gözlerini kapadı. Baki olan Türk vatanı ile Türk milletini her teşebbüsünde muzaffer kılmak umdemizdir.

Türk Ordusunun vazife ve disiplin aşkı, Aziz vatanımızın yine en büyük istinatgâhı olarak yaşayacaktır.

Teşkilatı Esasiye Kanunu dairesinde teşekkül eden hükümetimiz yükselmesine devam ederken Ordumuzun dâhili ve harici tehlikelere karşı vatanı korumaktan ibaret olan vazifesini yapacağına her yerde güvenilir bir kuvvet olarak takdir edileceğine eminim. Bütün orduyu taziye ederken hiçbir uyumsuzluğa meydan kalmayacak surette mahalli hükümete zahir olmanızı dilerim.

2-Orduya tamim edilmiştir.”⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Kocatürk U., 1999, s.596

⁴⁸⁹ Kocatürk U., Mart 1985, s.545

⁴⁹⁰ Kocatürk U., 1999, s.596

⁴⁹¹ **Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın Mesaj Emri**, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk’ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitriini No:34 (EK-1)

Bu mesaj ile Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Silahlı Kuvvetlerin görevinin sadece Türk Vatanını içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korumak olduğunu belirtirken, Atatürk'ün vefatı neticesinde Ordu içerisinde meydana gelebilecek birtakım karışıklıkların önüne geçmek istemiş olduğu değerlendirilebilir.

Atatürk son nefesine kadar, işgalden kurtardığı vatani, esaretten kurtardığı milleti ve insanca ve çağdaş ortamda yaşamanın göstergesi olarak kurduğu Cumhuriyeti için çalışmıştır.

Atatürk'ün ölümü Türk ulusunu derinden sarsmıştır. Tan Gazetesi olayı Babamızı Kaybettik manşeti ile vermiş ve M. Zekeriya Sertel Büyük Matemimiz başlıklı yazısında şunları yazmıştır:

“...Fakat unutmayalım ki Atatürk dünyanın en bahtiyar dehalarından biridir. Ordularını ta Hindistan'a kadar götüren Büyük İskender 32 yaşında öldüğü zaman arkasında ne bırakmıştır? Bir hiç.

Avrupa'yı bir kasırga gibi alt üst eden ve Moskova'ya kadar uzanan Napolyon ölümünden sonra arkada ne bıraktı: Yıkık dökük bir Avrupa, Fransa'ya karşı kinle dolu bir dünya.

Hatta müstakil bir millet kuran Washington bile arkasında nihayet müstakil bir millet bırakmıştı.

Hâlbuki Atatürk İdealini hayatında hakikat sahasına çıkararak nadir bahtiyarlardan ve ender dehalardan biridir. O, eşsiz eserini tamamlamış ve onu bizlere ebedi miras olarak bırakmıştır.

O bize müstakil bir vatan bırakıyor.

Genç ve zinde bir Cumhuriyet bırakıyor.

Hamleli ve atılgan bir inkılâp bırakıyor.

Milletine bu kadar büyük bir miras bırakarak hayata gözlerini rahatça kapayan pek az adam yetişmiş veya hiç yetişmemiştir.

Atatürk'ün ikinci bahtiyarlığı gözlerini ebediyen kaparken, hayatı pahasına kurduğu bu büyük eserin muhafaza edileceğinden emin olmasıdır. Yetiştirdiği yeni nesil bu eserin bekçisidir. 17 milyon Türk onun bekçisidir. Ve bütün Türk milleti, Türk gençliği Atatürk'ün cenazesi arkasında onun büyük eserini korumağa ve yaşatmağa yemin edecektir.

Zaten büyük matemimizi bize unutturacak yegâne kuvvet de budur.”

Atatürk'ün ölümü üzerine, Reisicumhur Vekili ve TBMM Reisi Abdülhalik Renda TBMM'ni 11 Kasım 1938 Cuma günü saat 11.00'de yeni Cumhurbaşkanı seçmek üzere toplantıya çağırmıştır.⁴⁹² Aynı gün yapılan toplantı ve seçim sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanlığı'na Malatya Milletvekili İsmet İnönü seçilmiş ve bu görevi 22 Mayıs 1950 tarihine kadar sürdürmüştür.⁴⁹³

⁴⁹² **Tan Gazetesi**, 11 Kasım 1938 Cuma Baskısı (EK-6)

⁴⁹³ Kocatürk U., 1999, s.597

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi yurt dışında olumlu karşılanmıştır. Yugoslav Avala Ajansı; İsmet İnönü'nün Atatürk'ün en samimi mesai arkadaşı olduğunu ve onun dâhiyane politikasını takip edeceğini, Vreme gazetesi; İnönü Türkiye'nin başında başlıklı makalesinde, TBMM'nin 11 tarihli celsesi Atatürk Türkiye'sinin asırlar ve asırlar için yaratılmış olduğunu ve Cumhuriyetin masif temellerini hiçbir şeyin sarsamayacağını bütün dünyaya ispat etmiştir şeklinde yazmaktadır. Arnavutluk Drata gazetesi; İsmet İnönü'nün Türkiye Cumhuriyeti riyasetine intihap haberi, memleketimizin siyasi mahafillerinde memnuniyetle karşılanmıştır diye yazmaktadır. Yunanistan'da Eleftron Vima gazetesi; Atatürk'ün ölümüne rağmen Cumhur Reisi İsmet İnönü'nün, Başvekalet'e Celal Bayar'ın bulunmaları dolayısıyla, komşumuzun dâhili ve harici siyasetinde mahsus hiçbir değişiklik olmayacaktır şeklinde yazmaktadır.⁴⁹⁴

3.2. Atatürk'ün Cenaze Merasimi ve Katılan Yabancı Temsilciler:

Dışişleri Bakanlığı, 10 Kasım 1938 tarihli ve 13751/74 sayılı bir genelge notayla Ankara'da bulunan yabancı elçiliklere Atatürk'ün ölümünü resmen haber vermiştir. Genelge notada:

“Dışişleri Bakanlığı, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün 10 Kasım günü saat 09:05'te öldüğünü pek büyük bir üzüntüyle ekselans misyon şeflerinin bilgilerine sunar.”

Dışişleri Bakanlığının bu resmî yazısı ilgili yerlere ulaşmadan kara haber çoktan ülke sınırlarını aşmıştır. Ajanslar, radyolar, haberi resmî telgraflardan önce vermiş, Türk elçilikleri, bakanlığın genelgesinden önce yerel radyolardan, ajanslardan bu haberi öğrenmişlerdir. Londra Radyosu: Türkiye Atatürk'ü kaybetmekle, bu günkü refah ve nüfuzunu temin eden yüksek dirayetli, uzak görüşlü şefini ve dünya büyük bir devlet adamını kaybetmiştir. Paris Radyosu ölüm haberinin alınmasını müteakip Dışişleri Bakanı M. Bonne'nin derhal Türkiye Büyük Sefirine taziyetlerini bildirdiğini anlatmıştır. Roma Radyosu: Atatürk'ün Türkiye'yi, Abdülhamit Türkiye'si ile münasebeti kalmayan bir şekilde değiştirmeye muvaffak olduğunu ve milleti muasırlandırmak için yaptığı bütün içtimai inkılâpları azami muvaffakiyetle başardığını anlatmıştır.⁴⁹⁵

Türkiye sanki şiddetli bir deprem atlatmıştı. Haber, yurdun her köşesinde dalga dalga yayılmış bütün ülkeyi derinden sarsmıştır. Türk ulusunun geçirdiği şok, yabancıları da ürpertmiş, olayın titreşimleri yerkürenin her ucunda duyulmuştur. Yabancılar, Türk milletinin

⁴⁹⁴ Tan Gazetesi, 15 Kasım 1938 Salı Baskısı (EK-6)

⁴⁹⁵ Tan Gazetesi, 11 Kasım 1938 Cuma Baskısı (EK-7)

büyük yasına katılmak için Türk elçiliklerine koşmuş, gelemeyenler telgraf göndermişlerdir.⁴⁹⁶

Atatürk'ün ölümü dolayısıyla 10 Kasım günü gerek Ankara'da ve gerek taşradaki bütün resmî daireler, elçilikler, konsolosluklar, parti evleri ve halk evleri bayrakları yarıya indirmişlerdir.⁴⁹⁷

Bütün yabancı devlet temsilcileri Ankara'da Cumhurbaşkanı Vekili ve BM Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda'yı ziyaret ederek özel defteri imzalamışlardır.

Ankara'da doyen* (dojen) (duayen) konumunda bulunan Afgan büyük elçisi Ekselans Sultan Ahmet Han'ın riyasetinde toplanan yabancı devlet mümessilleri ortak kararlar almışlardır. Diplomatik temsilciler cenaze merasiminin sonuna kadar ziyafet vermemeyi, kabul resimleri yapmamayı, elçiliklere yarı bayrak çekmeyi ve teessürlerine bir nişane olmak üzere, bu akşam İstanbul'dan gelmekte olan Başbakan Celâl Bayar'ı istasyonda heyet hâlinde karşılamayı ve TBMM'nin yarınki toplantısında bulunmayı kararlaştırmışlardır. Diplomatik temsilcilerin taziyeleri 11 Kasım günü 23.05'de Ankara'ya dönen Celal Bayar tarafından kabul edilmiştir.⁴⁹⁸

Memleketimizdeki bütün yabancı devlet mümessilleri Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'a, millî matemimize samimî iştiraklerini bildiren taziye mektupları göndermişlerdir. Başbakan Celâl Bayar, büyük matemimiz karşısında duydukları teessürün bir ifadesi olmak üzere heyet hâlinde kendisini beklemekte olan büyük ve orta elçilerle, ateşemiliterlerin taziyelerini kabul etmiştir.⁴⁹⁹

Atatürk'ün ölümünü takiben aynı gün, Hıfzısıhha Enstitüsü Müdürü Dr. Nuri Hakkı Akansel tarafından yüzünün ve sağ elinin mulâjı yapılmış, 11 Kasım günü naşın tahnit edilmesi Gülhane Hastanesi Patolojik Anatomi Hocası Prof.Dr. Lütfi Aksu tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmıştır.

Atatürk'e yapılacak cenaze törenine ilişkin Dışişleri Bakanlığı Protokol Dairesi tarafından hazırlanmıştır. Cenaze töreninin beş bölümde icra edilmesi planlanmıştır. Plan:

- I. İstanbul'da Yapılacak Tören,
- II. İstanbul'dan Hareket,
- III. İzmit'e Varış,
- IV. Ankara'ya Varış,
- V. Cenaze Töreni bölümlerinden oluşmakta olup detayı şu şekildedir:

⁴⁹⁶ Şimşir B. N., 1989, s.76

⁴⁹⁷ **Tan Gazetesi**, 11 Kasım 1938 Cuma Baskısı (EK-6)

* Doyen, göreve başlama tarihi olarak en eski olan büyükelçi.

⁴⁹⁸ **Tan Gazetesi**, 11 Kasım 1938 Cuma Baskısı (EK-6)

⁴⁹⁹ **Ayın Tarihi**, No:60, 1938, s.3-4

“I. İstanbul’da yapılacak tören:

16 Sontesrin (Kasım) 1938 Çarşamba günü:

Dolmabahçe Sarayında Atatürk’ün ilk defa halk mümessillerini kabul buyurdıkları salonda vücuda getirilen Katafalk’ın bulunduğu salonun kapıları Sontesrinin 16’ncı Çarşamba sabahı saat 10’dan itibaren, aşağıda izah edildiği surette, ziyaretlere açık bulundurulacaktır.

Üstü Türk Sancağı ile mestur, etrafı gırlan şeklinde güllerle muhat ve altı oku temsilen yanan altı meşalenin yanlarında kılıçları çekik olarak tazim vaziyetini almış bulunan General, Amiral, Kara, Deniz ve Hava Albay ve Yarbaylarından müteşekkil altı yüksek rütbeli Subayın nöbet beklediği Katafalk’ın önünden berayi tazim, aşağıdaki sırayı takiben geçilecektir.

- I. İstanbul Vilayetinde bulunan teşrifata dâhil askeri erkân,
- II. Teşrifata dâhil mülki erkân,
- III. Rektör, dekanlar ve profesörler başta olmak üzere üniversite ve yüksekokul talebeleri,
- IV. Kumandanları, öğretmenleri ve subayları başta olmak üzere Harp Akademisi ve müteakiben Yedek Subay Okulu talebeleri,
- V. Halk Partisi erkânı,
- VI. Halkevleri idare heyetleri,
- VII. Malî, ticarî ve idarî teşekküllerin ileri gelen erkânı,
- VIII. İzciler,

Saat 14’den itibaren halk geçmeye başlayacak ve Sontesrinin 17’nci Perşembe ve 18’inci Cuma günleri saat 10.00’dan başlayarak saat 24.00’e kadar bu tazim geçidi mekteplilere ve halka inhisar ettirilecektir.

İstanbul’dan hareket

19 Sontesrin (Kasım)1938 Cumartesi günü:

Tabut, sabah saat 08.30’da on iki general tarafından kaldırılacak ve Dolmabahçe Sarayının dış kapısı önünde bulundurulan top arabasına vazedilecektir.⁵⁰⁰

- I. Tören alayının ilerisinde yolu törene açık bulundurmak üzere, geniş safta olarak, atlı polis kıt’a sı ilerleyecektir,
- II. Tören alayının başında atlı olarak Tören Komutanı,
- III. Mızraklı bir süvari alayı
- IV. Bir piyade taburu, (Bandosu önünde olarak)
- V. Bir topçu taburu,
- VI. Bir deniz taburu, (Bandosu önde olarak)

⁵⁰⁰ Atatürk’e yapılacak cenaze töreni programı, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk’ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitrini No:34 (EK-2)

- VII. Çelenkler,
 VIII. Cenazenin mevzu bulunduğu top arabası,
 IX. Arabanın sağ ve sol taraflarında altışardan on iki General,
 X. Atatürk'ün Harp ve İstiklal madalyalarını taşıyan General,
 XI. Atatürk'ün ailesi efradı,
 XII. Başvekil,
 XIII. Büyük Millet Meclisini temsilen Ankara'dan gelen heyet,
 XIV. İstanbul Vali ve Belediye Reisi ile Mevki ve Deniz Komutanları,
 XV. İstanbul'da bulunan ecnebi konsoloslar,
 XVI. İstanbul Vilayetinin teşrifata dâhil askeri ve mülki erkânı ile Halk Partisi erkânı,
 XVII. Rektör, dekanlar ve profesörler başta olmak üzere üniversite ve yüksek okul talebeleri,
 XVIII. Kumandanları, öğretmenleri ve subayları başta olmak üzere Harp Akademisi,
 XIX. Halkevleri idare heyetleri,
 XX. Mali, ticari ve idare heyetler mümessilleri,
 XXI. İstanbul'da mevcut izci teşekkülleri,
 XXII. Yedek Subay Okulu talebeleri,
 XXIII. Bir piyade taburu (Bandosu önde olarak)
 XXIV. Halk.

Hava filomuz törene havadan iştirak edecektir. Bu tarzda teşekkül edecek olan Cenaze Alayı saat 09.00'da hareketle tramvay yolunu takiben Tophane, Karaköy, Köprü yolu ile Eminönü meydanı, Bahçekapı, Sirkeci ve Salkım Söğüt üzerinden Gülhane parkına ve park içindeki yolu takiben Sarayburnu'na varacaktır.

Cenaze alayının Dolmabahçe'den Sarayburnu'na kadar olan güzergâhının iki tarafına asker, Jandarma kıt'alarıyla mektepler ve halk dizileceklerdir.

Cenaze alayının kolbaşısı Sarayburnu rıhtımına geldiği vakit alay duracak, kıt'alar yolun sağ kenarına çekilecekler ve Cenazeyi taşıyan top arabası geçerken resmi tazimi ifa edeceklerdir.

Alaya iştirak eden zevat ve izciler tabutu hamil olan top arabasını rıhtıma kadar takip edeceklerdir. Alayın sonundaki tabur da bulunduğu yerde kalacaktır.⁵⁰¹

⁵⁰¹ Atatürk'e yapılacak cenaze töreni programı, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk'ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitrini No:34 (EK-2)

Tabutu taşıyan top arabası rıhtıma yaklaşacak ve tabut Generaller tarafından top arabasından kaldırılarak rıhtımdaki dubaya yanaşacak olan Gür veya Dumlupınar denizaltı gemilerinden veyahut Zafer veya Tınaztepe destroyerlerinden birisine irkâb edilecektir.

Tabutu hamil bulunan denizaltı gemisi veya destroyer Selimiye veya Haydarpaşa açıklarında akıntısız bir mahalde demirlemiş bulunan Yavuz'a yanaşmak üzere ağır ağır yol alacaktır.

Tabut Yavuz'a nakledilerek Yavuz'un arka taret topları önüne konulacak ve bir müfreze ihtiram vaziyetinde bekleyecektir.

Cenazenin Dolmabahçe'den hareketi anında Galata Kulesindeki (Vardabandıra) tarafından verilecek işaret üzerine Yavuz her beş dakikada bir top atacaktır.

Cenazenin gemiye irkâbını müteakip Yavuz top endahtı sureti ile selâm resmini ifa ederek hareket eyleyecektir. Limanda bulunan ecnebi harp gemileri bu selâm resmine aynı suretle iştirak eyledikten sonra Yavuz'u Ada açıklarına kadar takip edeceklerdir.

Gerek karada yürüyüş halinde iken ve gerek denizde seyir esnasında hava filolarımız da Cenaze törenine iştirak edeceklerdir.

Seyir esnasında İzmit'e kadar on beşer dakika fasıla ile top atılarak rasime selâm ifasına devam olunacaktır.

Yavuz Zırhlı Kruvazörüne, Deniz Komutanı ve Amirallerin iştiraki ile, İzmit'e kadar Donanmamıza mensup denizaltı ve destroyerler refakat edecektir.

Atatürk'ün aileleri efradı ile cenazeye refakat edecek olan zevatın nakilleri için Ada hattına tahsis edilmek üzere Denizbank tarafından bu kerre celbedilen yeni vapurlardan biri Sarayburnu'nda bulundurulacaktır.

Diğer taraftan Cenaze alayına refakat eden memurlarla halkın da Atatürk'e yapılacak olan bahrî merasime iştirakini mümkün kılmak üzere saat 13.00'de Sarayburnu'ndan ve köprünün Şirket ve Akay iskelelerinden ikişer vapur hareket ettirilecektir. Bu vapurlarla İstanbul'a gelmiş bulunan ecnebi harp gemileri Büyük Ada açıklarına kadar Filoya refakat ve bilahare avdet eyleyeceklerdir.

Başvekil İstanbul'dan Ankara'ya kadar Cenazenin yanında bulunacaktır.

İzmit'e Muvasalat:

Yavuz Zırhlı Kruvazörü İzmit önlerinde demirleyecek ve Cenaze bir denizaltı gemisine veya bir destroyere naklen Mayn iskelesine çıkarılacak ve orada bulundurulacak olan bir top arabasına vazedilecektir.⁵⁰²

⁵⁰² Atatürk'e yapılacak cenaze töreni programı, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk'ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitrini No:34 (EK-2)

Cenaze bu suretle İzmit istasyonuna götürülerek Atatürk'ün zatî kompozisyonlarına bağlanacak olun hususî vagona irkâb edilecektir.

İzmit'te yapılacak törene Vilâyet erkânı ve başta komutanları olmak üzere kara ve deniz kuvvetlerine mensup kıtaat ile mektepliler ve halk iştirak edecektir. Bu vagon iki büyük Türk Sancağı ve gayet zengin bir surette defne dallarıyla tezyin edilmiş bulunacaktır.

Cenazeye refakat edecek olan zevat bu trene bineceklerdir.

İzmit'ten Ankara'ya nakli esnasında altı subay Cenaze'yi bekleyecektir.

Cenaze'yi nakledecek olan katarın gece geçeceği istasyonlarda meşaleler yakılacak ve katar kasaba ve köylere yakın olan istasyonlardan geçerken, mahallin en büyük mülkiye memuru ve askeri bulunduğu halde, kasaba ve köy halkı tarafından selamlanacaktır.

Cenaze'yi hamil trenin Eskişehir'e muvasalatında askerî merasim yapılacak ve bir ihtiram kıtası selâm resmini ifa ederken bandosu da matem havalarını çalacaktır. Bu törene Vilâyet askerî ve mülkî erkânı iştirak eyleyecektir. İstasyon peronunun münasip mahallerinde meşaleler bulundurulacaktır.

Tren Polatlı ile Ankara arasındaki istasyonlardan gündüz geçeceğinden mahallî köy ve kasaba mektepleri talebesi de istasyonlarda Cenazeyi selamlayacaklardır.

Ankara Vali ve Belediye Reisi Cenazeyi Vilâyet hududundan karşılayacaktır.

Ankara'ya Muvasalat:

20 Sontęrin (Kasım) 1938 Pazar günü:

Cenazeyi taşıyan tren saat 10 da Ankara istasyonuna muvasalat edecek ve Reisicumhur. Büyük Millet Meclisi Reisi, Mareşal, İcra Vekilleri Heyeti ve Saylavlar tarafından merasimle karşılanacaktır. Bu karşılama merasimine bir piyade taburu iştirak edecektir.

Tabut vagondan indirilecek ve bu esnada ihtiram kıtasına refakat eden bando tarafından Chopin'in matem marşı çalınacaktır. Tabut 12 General tarafından kemali tazimle istasyonun büyük holünden geçirilerek istasyon merdivenleri önünde bulundurulacak olan top arabasına vazedilecektir.

Top arabası istasyon caddesini takiben Büyük Millet Meclisine doğru ilerleyecektir.

İstasyondan Ulus meydanına giden caddenin iki tarafına asker dizilecektir.

Tabutun top arabasına nakli esnasında 101 pare top atılacaktır.⁵⁰³

Tabut frak giymiş 12 Saylav tarafından top arabasından indirilecek ve Kamutay binasının methalinde önceden hazırlanan mahalli mahsusa vazedilerek bir Katafalk vücuda getirilecektir. Katafalk'ın iki tarafına altı oku temsilen altı meşale konulacak ve bu

⁵⁰³ Atatürk'e yapılacak cenaze töreni programı, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk'ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitrini No:34 (EK-2)

meşalelerin yanlarında sağ ve solda birer General, birer Subay ve Er'den müteşekkil altı kişilik bir heyet büyük uniformalarını lâbis ve kılıçları çekilmiş bir vaziyette tazim nöbeti bekleyeceklerdir. Saat 10'dan itibaren İstanbul'da yapıldığı veçhile Reiscumhur, Büyük Millet Meclisi Reisi, Başvekil, İcra Vekilleri Heyeti, Saylavlar, başta Mareşal olmak üzere kara, deniz ve hava kuvvetleri mensupları ile mülkî erkân, Cumhuriyet Halk Partisi erkânı. Dekan ve Profesörleri başta olmak üzere Ankara'daki Fakülteler, Harp Okulu ve diğer Yüksek Okullar talebeleri, memurlar, malî, ticarî ve idarî teşekküller mensupları, matbuat mümessilleri ve arzu eden halk Katafalk'ın önünden geçerek resmi tazimi ifa edeceklerdir.⁵⁰⁴

Cenaze Töreni:

21 Sontışrin 1938 Pazartesi günü:

Cenazeyi takip edecek zevat saat 09.00'a kadar Kamutay binasına gelmiş bulunacaklardır. Ecnebi, Murahhas heyetleri Ankara Palas holünde toplanacaklar ve bilahare kendilerine tahsis edilen yerleri işgal edeceklerdir.

Top arabasının önünde gidecek olan kıtalar, kolbaşısı Halk Sineması önünde bulunmak üzere, Çankırı Caddesi boyunca yürüyüş kolunda toplanmış bulunacaklardır. Yabancı kıtalar Parti binası ile Halk Sineması arasında kendilerine gösterilecek yerde yürüyüş kolu nizamında hazır olacaklardır.

Saat 10.00'da Tabut, frak giymiş 12 Saylav tarafından kaldırılarak, Kamutay binası önünde bulundurulacak olan top arabasına vaz'edilecektir. Bu esnada, Cenazeye refakat edecek olan 12 General, top arabasının iki tarafında, kılıçlarını çekerek mevki alacaklardır.

Tabut top arabasına vaz'ediklikten sonra, verilecek işaret üzerine, kıtaat yürüyüşe başlayacak ve Cenazeyi selâmlayarak 1 numaralı krokide gösterilen yerlerini almak üzere ilerleyeceklerdir. Bu yürüyüş esnasında kıtaata refakat eden bandolar çalmayacaktır.

Cenaze Alayının nihayetinde gidecek olan Piyade Taburunun kolbaşısı Halk Sineması, önüne gelince Tabur duracaktır. Müteakiben, yabancı kıtalar da harekete geçerek Top arabasının önündeki yerlerini işgal edeceklerdir. Bunun üzerine Cenazeyi takip edecek olan zevat 2 numaralı krokide gösterildiği veçhile, yerlerini alacak ve arkalarına, Alayın nihayetini teşkil edecek olan Tabur ilerleyerek korteji kapayacaktır.

Bu suretle teşekkül eden Cenaze Alayı, verilecek bir işaret üzerine, hareket eyleyecektir. Bu esnada, Riyaseticümhur bandosu Chopin'in matem marşını çalmağa başlayacak ve diğer bandolar münavebe ile ve Alaydaki sıralarına göre matem havaları çalacaklardır.

⁵⁰⁴ **Atatürk'e yapılacak cenaze töreni programı**, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk'ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitrini No:34 (EK-2)

Alayın yürüyüşe başlamasından itibaren Cenazenin Müzeye muvasalatına kadar her 5 dakikada bir adet top atılacaktır.

Alay kıtaatının kolbaşı Bahriye Caddesi hizasına varınca kıtalar 3 numaralı krokide işaret edilen yerleri alacaklardır. Topçu tabucu krokide işaret edilen mahalle yaklaşırken yolun sağına yanaşacak ve tam mevkiine gelince duracaktır. Türk piyade kıtaatı ile ecnebi kıtaatı yürüyüşe devam ederek krokide gösterilen yerlerini yola tevcihi cephe ederek işgal edecekler ve Cenaze geçerken selamlayacaklardır.

Cenazeyi taşıyan Top Arabası ve bunu takip eden heyet ilerleyerek Etnografya Müzesinin methaline takarrup edecekler ve 3 numaralı krokide gösterildiği üzere ahzı mevki eyleyeceklerdir.⁵⁰⁵

Tabut Generaller tarafından mahalli mahsubuna nakledilecek ve tören burada hitam bulacaktır.”⁵⁰⁶

Yukarıda görülmekte olduğu üzere Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türk Milletine ve Atatürk’e yakışır bir cenaze töreni düzenlemiştir. Törene sadece Türk halkı değil aynı zamanda belki de o zamana kadar vefat etmiş dünya liderlerinin cenazesine iştirak eden en kalabalık yabancı ülke temsilcisinin katılımı gerçekleşmiştir.

Dışişleri Bakanlığı’nın Genelkurmay Başkanlığına 17 Kasım 1938 günü göndermiş olduğu yazıda Atatürk’ün cenaze merasimine katılmak üzere gelecek olan yabancı devlet harp gemilerinin listesi bildirilmektedir. Bu listeye göre:

- I. İngiltere’den “Malaya”,*
- II. Fransa’dan “Emile Bertin”,
- III. Sovyetler Birliğinden “Moskova”,
- IV. Romanya’dan “Regina Maria”,
- V. Yunanistan’dan “Hydra”,
- VI. Almanya’dan “Emden” harp gemileri İstanbul’a intikal etmişlerdir.⁵⁰⁷

21 Kasım 1938 günü Norveç Kraliçesi’de vefat etmiştir. Ancak Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı karşısında gösterilen tepki ve cenazeye katılım oranı Kraliçenin cenaze merasiminde gösterilmemiştir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ **Tan Gazetesi**, 21 Kasım 1938 Baskısı (EK-8)

⁵⁰⁶ **Atatürk’e yapılacak cenaze töreni programı**, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk’ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitriini No:34 (EK-2)

* *Son Padişah Vahdettin, İngilizlerden sığınma talebinde bulunarak 17 Kasım 1922’de Malaya Zirhlisi ile İstanbul’u terk etmiştir. Bu zirhli aynı zamanda, Mondros Mütarekesinin Akabinde 13 Kasım 1918’de İstanbul’a gelen ve namlularını Yıldız ve Dolmabahçe Saraylarına çeviren işgal kuvvetlerinin savaş gemileri arasında idi. Yıldırım Orduları lağv edilince İstanbul’a dönen Mustafa Kemal’in boğazdaki düşman gemilerini görünce söylediği ünlü “geldikleri gibi giderler” sözünün muhatabı savaş gemilerinden birisidir.*

(Sperco W., **Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)** (Çeviren Zeki ÇELİKKOL), Bilgi Yay., Ankara, 2001, s.216)

⁵⁰⁷ **Atatürk’ün cenaze merasimine iştirak edecek yabancı harp gemileri listesi**, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk’ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitriini No:34 (EK-3)

Cenaze merasimine ilişkin gerekli hazırlıkların yapılmasını müteakip 16 Kasım 1938 günü Atatürk'ün Türk Bayrağına sarılı tabutu, Dolmabahçe Sarayı'nın büyük tören salonunda bir katafalk üzerine yerleştirilerek çok sevdiği milletinin ziyaretine bırakılmış ve 18 Kasım akşamına kadar burada kalmıştır.

19 Kasım sabahı İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Ord.Prof.Dr.Şerafettin Yaltkaya tarafından, Saray'ın tören salonunda Atatürk'ün cenaze namazı kıldırılmış ve müteakiben saat 08.21'de top arabasına konularak törenle Sarayburnu rıhtımına, buradan Zafer Torpidosu aracılığıyla Yavuz Zırhlısına nakledilmiş, İzmit'e intikalden sonra tekrar Zafer Torpidosuna alınmış ve özel trene aktarılarak akşam 20.30'da Ankara'ya hareket edilmiştir.⁵⁰⁹ Yavuz Zırhlısına, cenaze törenine katılmak üzere İstanbul'a gelmiş olan yabancı harp gemileri "Malaya", "Emile Bertin", "Moskova", "Emden", "Hydra", "Regina Maria" ve diğerleri eşlik etmişler ve Atatürk'ü selamlamışlardır.⁵¹⁰

Atatürk'ün cenaze merasimine birçok yabancı ülke temsilcisi katılmıştır. Bu heyetler:

I. Afgan Heyeti: Altes Mareşal Şah Veli Han (Kral'ın amcası), Ekselans Sultan Ahmet Han (Afganistan Ankara Büyükelçisi), İslâm Bey Han (Paris Sefareti Müsteşarı)'dan müteşekkil olup 18.11.1938 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir.

II. Alman Heyeti: Fon Noyrat, Korgeneral List, Yarbay Fon Rost'tan müteşekkildir.

III. İngiliz Heyeti: Mareşal Lord Bridwood ve mahiyetinde Yarbay Whitefoord ile bir uşak. Ayrıca Amiral Sir Dudley Pound (Bahrisefid Filosu Komutanı), Deniz Mülâzim Duff ve iki uşak, 12 Subay, 120 Deniz eri, 60 silâh endaz, 56 kişilik bando mızıkadan müteşekkildir.

IV. Bulgar Heyeti: General Panof (Saray Nazırı), General Daskalof, General Bukachi, 5 Subay, 6 Yarsubay ve 72 neferden müteşekkildir.

V. Fransız Heyeti: B.Albert Sarraut (İçişleri Bakanı ve Fransa'nın eski Ankara Büyükelçisi), General Georges, Amiral Laborde, 13 Subay, 220 askerden müteşekkildir.

VI. İran Heyeti: Ekselans Khalil Fahimi (İran'ın Ankara Büyükelçisi), Orgeneral Nakhdjevan, Korgeneral Koupal, Albay Arfaa, 1 Binbaşı, 2 Yüzbaşı, 57 Erden müteşekkildir.

VII. Yunan Heyeti: Ekselans General Metexas (Başbakan), General Demestichas (Saray askeri komutanı), General Papadimas (Harbiye Nezareti Müsteşarı), Ekselans R.Raphael (Yunanistan'ın Ankara Elçisi), Bay Androulis (Başvekalet Hususi Kalem Müdürü ve Hariciye Nazırı), Bay Syndica (Yunanistan Ankara Sefaret Müsteşarı), Deniz Albay Joannudis (Yunan Deniz Ataşesi), Yarbay Zumbulakis (Ataşemiliter), Yarbay Nobelis, Yüzbaşı Korokas, Bay Tendis, Bay Kavalieratos, 4 subay, 100 neferden müteşekkildir.

⁵⁰⁸ **Tan Gazetesi**, 21 Kasım 1938 Baskısı (EK-8)

⁵⁰⁹ Kocatürk U., 1999, s.596-598

⁵¹⁰ Sperco W., 2001, s.216; **Tan Gazetesi**, 21 Kasım 1938 Pazartesi Baskısı (EK-8)

VIII. İtalyan Heyeti: Ekselans Baron Pompeo Aloizi, General Currio Barbazetti, Amiral Alberto Lais, 2 emir subayı, 1 Hariciye Hezaretinde kâtip, 1 çavuş, 3 kâtip, 1 uşaktan müteşekkildir.

IX. Macar Heyeti: Ekselans Zoltan Mariassy de Batizfalva (Macaristan'ın Ankara Sefiri), Tuğgeneral Eugene Buszkay, Albay Emerich Nemeth, Albay Alaxander Magyarossy'den müteşekkildir.

X. Romanya Heyeti: General Paul Teoderesco (Hava ve Bahriye Nazırı), General Motaş (Ordu Umumî Müfettişi), General Traian Grigoresco, Ekselans Telemaque (Romanya'nın Ankara Elçisi), 2 subay ve 80 neferden müteşekkildir.

XI. Sovyet Cumhuriyeti Heyeti: General Potemkin, Amiral Yumaşef (Karadeniz Filosu Komutanı), Bay Terentiyev (Sovyetler Birliği Ankara Büyük Elçisi), 3 Subay, 40 erattan müteşekkildir.

XII. Yugoslavya Heyeti: General Milutin Nedic (Harbiye ve Bahriye Nazırı), Ekselans Brank Adzemoviç (Yugoslavya'nın Ankara Büyük Elçisi), Amiral Dragutin Priga (Yugoslavya Kralı Fahrî Yaveri), 4 subay, 4 yarsubay, 80 neferden müteşekkildir.⁵¹¹

Bu heyet listesi, Atatürk'ün cenaze merasimine katılacak olan heyetlere mihmandarlık yapacakların koordinesi maksadıyla Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanmış listeden alınmıştır. Görüldüğü gibi hemen hepsi beraberinde kıt'a ile törene iştirak etmişlerdir. Katılan heyetlerin teşekkülü Mustafa Kemal Atatürk'e komutan ve devlet adamı olarak dünyada verilen değer göstergesidir.

Türk Ulusunun büyük önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün Cenaze törenine yukarıda sıralananların haricinde diğer ülkelere ait çok sayıda yabancı heyette iştirak etmiştir. Bu heyetlerin listesi de aşağıda verilmiştir. Milletler Cemiyeti ile birlikte 23 yabancı heyetten oluşan ülkeler de aşağıda sıralanmıştır.

İspanya, Polonya, Arnavutluk, Mısır, Estonya, Danimarka, Suriye, Irak Manda İdaresi, Finlandiya, İsveç, Hollanda, Belçika, Çekoslovakya, Japonya ve Milletler Cemiyeti⁵¹² Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Hatay (o zaman bağımsız cumhuriyeti), Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Lübnan, Norveç, temsilcileri de Atatürk'ün cenaze merasimine katılmışlardır.⁵¹³

Atatürk'ün tabutu 20 Kasım saat 10.00'da Ankara'ya ulaşmıştır. Ankara İstasyonu'ndaki karşılama töreninde başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere, TBMM Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Bakanlar, Milletvekilleri, diğer devlet ve ordu ileri gelenleri hazır bulunmuştur. Top arabasına konulan tabut büyük bir törenle TBMM'ne

⁵¹¹ Atatürk'ün cenaze törenine iştirak edecek ecnebi heyetler listesi, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk'ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitrini No:34 (EK-4)

⁵¹² Tan Gazetesi, 21 Kasım 1938, Pazartesi Baskısı (EK-8)

⁵¹³ Özerdim S.N., Bilinmeyen Atatürk, Varlık Yay., İstanbul, 1980, s.55

getirilerek Meclis önündeki katafalka yerleştirilmiştir. Burada bir gün kalan tabut 21 Kasım günü alınarak geçici kabir olarak ayrılan Etnografya Müzesine getirilmiş ve hazırlanan mermer lâhdin üzerine konulmuştur.⁵¹⁴

Milli Savunma Bakanlığınca 17 Kasım 1938 tarihinde yayımlanan bir emirle Atatürk'ün Cenaze Merasiminin Ankara bölümünde başında ihtiram nöbeti tutacakların listesi ve nöbetin ifa şekli belirtilmiştir. Cenaze başında altışarlı gruplar halinde planlanan ihtiram nöbeti yarımşar saatlik periyotlar halinde 20 Kasım 1938 günü saat 10.30'da başlamış ve 21 Kasım 1938 günü saat 09.00'da sona ermiş ve cenaze refakat edecek olan Generallere devredilmiştir.⁵¹⁵

Atatürk'ün cenaze merasimi planlanması, icrası ve katılanlar açısından mükemmel organize edilmiştir. Türk halkının Büyük Önderin cenaze merasimine katılımı O'na karşı beslediği sevginin en büyük göstergesi olmuştur. Başkomutanı olduğu Türk Ordusu, Önderi olduğu Türk Milleti Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze merasimine katılımıyla O'nu kalbine gömdüğünü ve kalbinde yaşatacağını tüm dünyaya göstermiştir.

Cenaze merasimine katılan yabancı heyetler ve zamanın ulaşım imkânları göz önüne alındığında yabancı katılımının da had safhada olduğu görülecektir. Avrupa devletlerinin hemen hepsi ve komşu ülkeler cenaze merasimine katılmışlardır. Bu durum Atatürk Döneminde takip edilmiş olan saygın dış politikanın bir sonucudur. Öyle ki harp meydanında dize getirdiği ülkeler bile Atatürk ve Türkiye'nin saygınlığına istinaden cenaze merasimine katılmışlardır. Katılan ülkelerin bir kısmının askeri birlikler göndermesi, bir kısmının da harp gemileri ile törene iştiraki bu saygının ifadesi açısından büyük önem taşımaktadır.

3.3. Atatürk'ün Ölümünün Yurt Dışındaki Yankıları:

Hitler ve Mussolini, başta kaldıkları süre zarfında, pek çok şakaya, Nazi karşıtı ve faşist karşıtı kelime oyununa ve karikatürlere konu olmuşlardır. Mustafa Kemal Atatürk, muzaffer bir general, mutlu bir devrimci olarak, hiçbir fıkra, hiçbir karikatüre, ne ülkesinde ne de yabancı ülkelerde konu olmuştur. Güçlü şahsiyeti sadece saygı uyandırmakla kalmamış, belki de daha geçerli olan sevgi uyandırmıştır. Bazıları ondan korkmuştur, ama çağdaşlarının çoğunluğu ona hayran olmuşlar, onu çok sevmişler ve hiç kimse onun ne pek düzgün olan hatlarının karikatürünü görmüş, ne de davranışları hakkında fıkra rastlamıştır.⁵¹⁶

⁵¹⁴ Kocatürk U., 1999, s.596-598

⁵¹⁵ **İhtiram nöbeti tamim ve listesi**, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk'ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitrini No:34 (EK-5)

⁵¹⁶ Sperco W., 2001, s.190-191

Atatürk'ün ölümünün yurt dışındaki yankıları özellikle cenaze törenine iştirak etmiş olan yabancı heyet ülkelerinde meydana gelen yankılar açısından ele alınacaktır.

3.3.1. Avrupa'da Meydana Gelen Yankılar:

3.3.1.1. Almanya'da Meydana Gelen Yankılar:

Atatürk'ün vefatı üzerine Berlin'de bulunan Devlet Başkanı Hitler'in emri üzerine, Devlet Bakanı Dr.Mavaner Hitler namına ve Dışişleri Genel Sekreteri Baron Weiseger Dışişleri Bakanı namına Türk Büyükelçiliği'ne gelerek taziyede bulunmuşlardır.⁵¹⁷

Ankara'da bulunan Alman kolonisi de toplanarak TBMM Başkanlığına Atatürk'ün vefatından hissettikleri derin teessürü ve Türk milletinin büyük yasına iştiraklerini bildiren bir mektup göndermiştir.⁵¹⁸

Atatürk'ün ölümünün Alman gazetelerindeki yansıması ise şöyle olmuştur:

Berliner Tageblatt gazetesi özetle;

“Bir hezimetin hiçbir zaman, sağlam bir milletin haklarını muzaffer bir surette düşmanını yenerek tekrar elde etmek için kuvvetlerini ihya etmesine mani olamayacağını bütün dünyaya göstermiş olan adamın vakitsiz vefatı, Alman milletini pek ziyade müteessir etmiştir. Alman milleti, Atasını kaybeden Türk milletinin matemine iştirak etmektedir. Atatürk'ün daha bugünden politik bir gerçek olan tarihi eserinin kıymeti, asıl ehemmiyet ve kapsamı ile ancak daha sonra anlaşılacaktır.”

Börsen Zeitung gazetesi;

“Milletinin, mevcudiyetini kendisine borçlu bulunduğu en büyük Türk ölmüştür. Halefleri onun mirasını koruyacaklardır.”

Angriff gazetesi;

“Türkler, Almanya'nın kendi milli matemlerine samimi bir surette iştirak etmekte olduğundan emin olabilirler.”

Deutsche Allgemeine Zeitung gazetesi;

“Bu biricik adamın bir daha dünyaya geleceğini zannetmiyoruz. Onun hakiki büyüklüğünü zaman gösterecektir.”

Atatürk'ün vefatından bahseden 12.11.1938 tarihli Völkischer Beobachter gazetesi, büyük devlet adamını tazimle yâd ettikten sonra şunları yazmaktadır:

⁵¹⁷ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.5

⁵¹⁸ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.6

“Almanya, Türk milletinin bu ölçülemez derecede büyük zıyaından mütevellit acısına samimi olarak iştirak etmektedir. Gazi, 1918’de ölen milletler grubu arasında azimli bir hareketle, milletini tahammül edilmez bir diktadan kurtaran ve bütün dünyanın hayran kaldığı bir kalkınma yapan ilk devlet reisi olmuştur. Atatürk, tarihin büyükleri arasında ebedi bir surette gözükecektir. Türk milletine yeni bir medeniyet, kuvvetli ve ilerlemiş yeni bir devlet miras bırakmaktı. Türkiye’nin, Almanya’da haset edilmeksizin takdir ve teslim edilen bu mirası korumasını temenni ediyoruz.” Aynı gazete diğer bir makalesinde;

“Türk milleti en büyük oğlunu kaybetti, icraat adamı olan Atatürk, memleketin ihya ve imarını dâhili ıslahatla ve komşularla takip edilen bir dostluk politikasıyla temin etmiştir. Dış politikadaki büyük muvaffakiyetleri, Çanakkale’nin tekrar askeri hale konulması, Sancak (Hatay) Meselesinin halli olmuştur. Bu büyük asker ve bu dahi devlet adamı 1918’den 1922’ye kadar mücadelelerde olduğu gibi barış işlerinde de zafer dallarıyla taçlanmışır.”⁵¹⁹

3.3.1.2. Fransa’da Meydana Gelen Yankılar:

Atatürk’ün ölüm haberi Fransa’da duyulur duyulmaz Fransa İçişleri Bakanı Sarraut, Türkiye Büyük Elçiliğine giderek Büyük Elçi Suat Davaz’a şahsî taziyelerini bildirmiştir.⁵²⁰

Başbakan Daladier Türkiye Başbakanı Celâl Bayar’a şu telgrafı göndermiştir: “Atatürk’ün vefatı münasebetiyle Türk Hükümeti nezdinde Fransız Cumhuriyeti’nin taziyelerine tercüman olmanızı rica ederim. Fransa, kendisine pek çok dostluk nişaneleri göstermiş olan büyük adamın canlı hatırasını daima muhafaza edecektir.”⁵²¹

Sabahtan itibaren Büyükelçilikte açılan sefaret defterine Mandel ve Marchandeu ile Ayan Reisi Jeanneney, Ankara Büyükelçisi Massigli, Leprovost, Belediye Başkanı Delennay, Polis Müdürü Langeron, İngiltere ve Brezilya Büyükelçileri, Yunanistan ve Romanya Ortaelçileri de ziyaretleri nedeniyle kaydedilmiş olan şahsiyetler arasında yer almışlardır. Ayrıca Lebrun, askerî kabine direktörü Albay Chaudessolle vasıtasıyla Suat Davaz’a taziyelerini bildirenler arasında yer almıştır.⁵²²

Ankara’da bulunan Fransız kolonisi de Fransa’nın Ankara Büyükelçiliği erkânı ile birlikte 12 Kasım günü saat 12.00’de toplu olarak Ulus Meydanı’nda bulunan Atatürk Anıtı’na giderek Türk ve Fransız bayrakları renklerinden oluşan büyük bir çelenk koymuşlardır.

⁵¹⁹ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.235–236

⁵²⁰ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.5

⁵²¹ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.9

⁵²² **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.5

Anıtın önünde saygı duruşunda bulunulmuş ve Fransız kolonisinin bu jestine karşılık kalabalık bir halk kitlesi törende hazır bulunmak suretiyle sempati göstermişlerdir.⁵²³

Fransız gazetelerinde konu hakkında yer alan yazıları Havas Ajansı şöyle bildirmektedir: “Basın, Atatürk’ün askerî ve politik bir deha olmuş olan şahsiyetine uzun makaleler ayırmaktadır. B. de Courson, Jour Echo de Paris gazetesinde şunları yazmaktadır: ‘Atatürk, hür ve müstakil bir Türkiye bırakıyor. Türkiye sağlam ve modern bir ordunun iyi muhafazası altındadır.’ B. İbert Kammerer’de Excelsior gazetesindeki yazısında: ‘Atatürk büyük bir adam, çok büyük bir adam, politik bir dehadır. Memleketine en büyük hizmetleri yapmıştır. Kelimenin en iyi manasında bir diktatör olmuştur. Bütün sahalarda itidal ve memleketine ait menfaatlerin en doğru hissedilmesi gibi mukayesesine imkân olmayan liyakatler göstermiştir’ şeklinde ifadeler yer vermiştir.”⁵²⁴

Intransigeant gazetesi;

“Harp sonrasının ilk diktatörünün hayatına geniş sütunlar tahsisi etmekte ve ‘Marcel Saubage’in “Atatürk’ü Nasıl Tanıdım” başlığı altında bir röportajını neşretmektedir. Marcel Saubage, özetle:

“Atatürk’ün şahsında, yalnız etraflarında hayat ve ölüm gizemi yaratmaya kadir şeflere has çekicilik vardı. Bir gün bana dedi ki: ‘Çok büyük milletlere ait küçük memleketler vardır. İstikbal öteki milletlerden ziyade bu milletlere aittir.’ Bu cümleler hafızama nakşedildi. Zira bu cümleler ölümünün arifesinde, Yakın Şarkın, hatta bütün Şarkın en şuurlu, en uyanık ve en emin adamı olarak tecelli eden Atatürk’ün harikalarla dolu hayatının derin manasını göstermektedir. O Atatürk ki şöhreti memleketten memlekete geçerek hayatı efsanevi denebilecek bir mahiyet almıştır.”

Petit Journal gazetesinde, B. Schacre şöyle yazmıştır:

“Reisicumhur Atatürk’ün vefatı üzerine, Türkiye Politikasında acaba bir değişiklik olacak mı? Muhakkak ki İsmet İnönü’nün Türkiye Cumhuriyeti’nin en yüksek makamına geçmesi, Türkiye’nin yalnız komşuları ile değil fakat yabancı devletlerin ekserisi ve özetle, Montrö Anlaşmalarının gösterdiği şekilde, Fransa ile olan samimi münasebetleri değişmeyecektir.”⁵²⁵

3.3.1.3. İngiltere’de Meydana Gelen Yankılar:

Atatürk’ün vefatı münasebetiyle İngiliz Kralı George namına saray teşrifat nazırı Türkiye’nin Londra Büyükelçiliğine giderek Majeste Kralın bu büyük kayıptan dolayı Türk

⁵²³ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.6

⁵²⁴ **Tan Gazetesi**, 15 Kasım 1938 Salı Baskısı (EK-7)

⁵²⁵ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.233–234

milletinin kederine bütün kalpleriyle iştirak ettiklerini bildirmiştir. Hükümet namına da dışişleri protokol müdürü ayrıca taziyede bulunmuştur.⁵²⁶

Atatürk'ün ölümünden sonra İngiltere'de basında meydana gelen yankılar ise şu şekilde gelişmiştir. Sunday Times gazetesi, yüksek şahsiyetlere tahsis ettiği gündelik gazetesinde, Atatürk'ün Çanakkale'deki askerî başarılarını hatırlattıktan sonra şunları ilâve etmiştir: “Atatürk'ün ölümüne bugün, haysiyetin artık bir hatıradan başka bir şey olmadığı bir âlemde, büyük bir devlet adamı, büyük bir asker, yüksek derecede haysiyetli bir şahsiyet olarak ağlanmaktadır. İngiltere evvelâ cesur bir düşman sonra da sadık bir dost olarak tanıdığı büyük adamı selâmlamaktadır.”

Ünlü haber ajansı Reuters (Royters) ise olayı Observer gazetesinin yorumlarıyla aktarıyordu: “Muasır hiç bir isim Atatürk adı kadar büyük saygı telkin etmemiştir. Atatürk yalnız Türkiye'nin bütün hayatını değiştiren bir deha değil fakat beynelmilel münasebetlerde iyilik ve yalnız iyilik yapan bir adamdır.”

Observer gazetesi, modern Türkiye'nin kurucusunun hayatını çizdikten sonra şunları ilâve etmektedir: “İngiliz milleti Kemal Atatürk'ün hatırasını taziz hususunda kuvvetli sebeplere maliktir. Aynı zamanda Atatürk'ün idaresi diktatörlüklerle demokrasilerin haddizatında yekdiğeri ile gayri kabili telif olmadığını gösteren klâsik bir numune olmuştur. Filhakika bütün diktatörlerle bütün diplomatlar Atatürk kadar iyi ve büyük olsalardı bu iki idare sistemi arasında hiçbir zaman zararlı bir ihtilâf zuhur etmeyecekti.”⁵²⁷

Daily Telegraph gazetesi şunları yazmaktadır:

“Müteaddit kuvvetli adamların iktidar mevkiine geldiğini gören neslimiz, bunların eserlerini gözden geçirdiği vakit hiçbir millet ve devlet inkılâbının ne Atatürk tarafından yapılan kadar fevkalade, ne de onun kadar iyi tasarlanmış olmadığını anlayacaktır. Daily Telegraph, aynı zamanda Atatürk'ün İngiltere'ye olan dostluğuna karşı da hayranlığını kaydetmektedir.

News Chronicle gazetesi “Bozkurt” başlığı altında yazmış olduğu başmakalesinde:

“Atatürk, ‘Eğer yaşasalardı tarihin bugünkünden çok farklı olacağını’ bir hakikat olarak söyleyebileceğimiz mahdut adamlardan biriydi. Diğer diktatörler arasında yalnız Lenin, inkılâbındaki hayret verici cüretiyle, kendisi ile mukayese edilebilir. Aynı gazetede Vernon Bartlett'in imzası altında okunan uzun bir makalede özetle deniliyor ki:

“Atatürk'ün ıslahatı devamlı olacaktır. Zira bu ıslahat harpten evvel kendisini tanımış olanlar için hemen hemen tanınamayacak derecede değişmiş olan Türkiye'de Türk milletini kurtarmıştır. Atatürk, Türkiye'yi çökmüş bir memleket halinden kuvvetli ve hürmet edilen bir

⁵²⁶ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.5

⁵²⁷ **Tan Gazetesi**, 15 Kasım 1938 Salı Baskısı (EK-7)

memleket haline çevirmiş ve onu tek düşmanı kalmadan bırakmıştır. Bu, zamanımızın hiçbir diktatörünün başaramadığı bir şeydir.”⁵²⁸

3.3.1.4. Macaristan’da Meydana Gelen Yankılar:

Macar Hükümeti, Türkiye’nin Budapeşte orta elçisine, Kemal Atatürk’ün vefatı münasebetiyle en samimî taziyelerini bildirmiştir.⁵²⁹

Macar haber ajansının bildirdiği haberlere göre Macaristan’da da Atatürk’ün ölümü büyük yankı bulmuştur. Haber hakkında uzun makaleler yayımlayan Macar gazeteleri, Atatürk’ün ayrıntılı bir şekilde hayatından ve Türkiye’de yaptıklarından bahsetmektedirler. Ayrıca bütün Macar milletinin Türk milletinin içerisinde bulunduğu derin mateme iştirak ettiğini de bildirmektedir.

Macar gazetelerinden Uj Magyar gazetesi şunları yazmaktadır: “Modern devlet adamları arasında, yeni Türkiye’nin şefi yüksek bir mevki işgal etmektedir. Vazifesi Türk tarihinde en nazik olanlardan biri idi ve bunu şayanı hayret bir şekilde başarmağa muvaffak oldu. Bu hayret verici muvaffakiyet, mücadelelerle çelikleşmiş olan seciyesi ve teshir edilmez iradesi sayesinde mümkün olmuştur. Ölümü Türkiye’nin sarsılması demek olmayacak, zira bütün genç nesil, şefi tarafından çizilen yolu iman ve şevk ile takip etmektedir.”

Fuegelenseg gazetesi de yazısında: “Atatürk, daima Macaristan’ın samimi bir dostu olmuş ve Macar-Türk münasebetlerini ihtimamla büyütüştür. Şimdi Türk-Macar dostluğunun bu büyük amilinin ölümü ile bütün Macar milleti onun mezarının yanında derin bir heyecan ve vecd içindedir ve Türk milletinin çok büyük matemine kardeş kalbiyle iştirak etmektedir.”⁵³⁰ Diyerek Türk milletinin matemine ortak olurken Atatürk’ün Macaristan’da nasıl algılandığını da ortaya koymaktadır.

Başbakan İrmedi, Atatürk’ün cenaze merasiminin yapılacağı 21 Kasım Pazartesi gününün Macaristan’ın milli matem günü olarak kabul edilmesini ve bütün Macaristan’da resmi binalara siyah bayraklar çekilmesini emretmiştir. Savaş bakanı ve Budapeşte Belediye Başkanı da aynı doğrultuda kararlar alarak askeri binalar ve belediye binalarında da siyah bayrak çekilmesini emretmişler hatta belediye başkanı halkı da siyah bayrak çekmeye davet etmiştir.⁵³¹

⁵²⁸ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.231

⁵²⁹ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.5

⁵³⁰ **Tan Gazetesi**, 15 Kasım 1938 Salı Baskısı (EK-7)

⁵³¹ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.16

3.3.1.5. İspanya’da Meydana Gelen Yankılar:

İspanya’da meydana gelen yankılar da Barselona’nın en önemli gazetesi olan Vanşuarda’nın 11 Kasım 1938 tarihli nüshasında yansıtılmaktadır. Gazetenin birinci sayfasında büyük Türkün vefatı hakkındaki elemli haber verilmekte ve Atatürk’ün bir fotoğrafı yayınlanmaktadır. Vefat haberine ilişkin telgrafı uzun bir makale takip etmekte olup bu makalede yeni Türkiye’nin vefat eden şefinin yapıcı ve sulhçu eseri çok büyük bir hayranlığı ifade eden tabirlerle anlatılmaktadır. Bu makalenin fıkralarından biri özetle şöyledir: “İnkısama uğramış, tezlil edilmiş, ihtizar haline getirilmiş olan Türkiye’yi kuvvetli, ileri ve mütecanis bir millet haline getiren adam ölmüştür. Sakarya’nın gazisi, müstevlilerin galibi ve İzmir’in fatihi, tarihte en ziyade hayranlığa layık numunelerden biri olarak kendini gösterecektir. Müşarünileyh, nefsinde askeri deha ile devlet adamı ve filozof dehasına cemetmiş idi.”⁵³²

3.3.1.6. Polonya’da Meydana Gelen Yankılar:

Modern Türkiye’nin yaratıcısı olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı haberi Polonya kamuoyunda da çok derin akisler oluşturmuştur. Ülkenin her yerinde Türk milletine karşı teveccüh hisleri belirtilmiştir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Moçiçi TBMM Başkanlığına, Mareşal Smigly-Rydz Türkiye Genelkurmay Başkanlığına, Başbakan Sklandkovski Türkiye Başbakanına, Dışişleri Bakanı Beck Türkiye Dışişleri Bakanına taziye telgrafları çekmişlerdir. Dışişleri Bakanlığı binası ile Varşova’daki krallık şatosu üzerindeki bayraklar yarıya indirilmiştir.⁵³³ Ayrıca, Cumhurbaşkanı namına teşrifat müdürü ve hükümet namına Dışişleri Bakanı Bek, Türkiye’nin Varşova Büyükelçiliğine gelerek taziyede bulunmuşlardır.⁵³⁴

Polonya’da gazeteler, Atatürk’ün ölümünden sonra yaşamına ait bütün tafsilâtı ve fotoğrafını yayınlamışlar, O’nun vatanına yaptığı fevkalâde büyük hizmetleri anlatmışlardır.

Ordunun yayın organı konumunda bulunan Ploska Zbrojan gazetesi, Atatürk’ün vücuda getirdiği ıslahatçı eserle Lâtin alfabesini kabul etmek sureti ile medeniyete yaptığı hizmet üzerinde ısrarla durmuştur.

Express Poranny gazetesi ise Atatürk’ün yeni Türkiye’yi yarattığını yazmakta ve Atatürk’ün hatırasından bahseden Goniec Warszawsk yazısında: “Atatürk’ün ölümü,

⁵³² **Tan Gazetesi**, 21 Kasım 1938 Pazartesi Baskısı (EK-8)

⁵³³ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.8

⁵³⁴ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.5

enternasyonal mahiyette bir hâdisedir. Atatürk, 15 sene içinde, Türkiye'yi modern bir devlet yapmıştır. Atatürk, Türk ordusunu ıslah etmiş ve Balkanların ve yakın Şarkın en kuvvetli ordusu haline getirmiştir. Hâkim haricî politikası sayesinde, Türkiye, dünya politikasında çok mühim bir unsur olmuştur.”⁵³⁵ İfadelerine yer vermektedir.

3.3.1.7. Lituanya’da Meydana Gelen Yankılar:

Lituanya’da meydana gelen yankılar Lota Ajansı tarafından “Lituanya’da derin teessür” başlığı ile bildirilmiştir. Ajans: “Atatürk’ün hastalığı hakkında Ankara ve İstanbul’dan gelen haberlerin Lituanya’da büyük bir endişe ile takip edildiğini, gazetelerin ilk sayfalarında bu haberlere ait telgrafların neşredilmekte olduğunu ve Atatürk’ün ölümünün Lituanyalıları derinden müteessir ettiğini” bildirmiştir.

Lituanya gazetelerinde, Atatürk’ün yaşamı hakkında yayımlanan makalelerde O’nun muasır devlet adamları arasında birinci sıraya yükselmesinin nedeni olan inkılâpları ön plana çıkarılmış, Türkiye’ye yeni bir anlayış ve medeniyet vermekteki muvaffakiyeti ön plana çıkarılmıştır.⁵³⁶

3.3.1.8. Finlandiya’da Meydana Gelen Yankılar:

Finlandiya Ajansı bütün Finlandiya gazetelerinin, Atatürk’e geniş sütunlar ayırdıklarını bildirmiştir:

Hufvud Stadbladet’de “Atatürk, fevkalâde bir devlet adamı, harp sonrası dünya tarihinin en mühim simalarından birisi idi. Atatürk olmasaydı, yeni Türkiye mevcut olmazdı.” Demektedir.

Helsinki Sanomat gazetesi; “Atatürk zamanımızın büyük adamları arasında çok büyük bir mevkie sahiptir. Askerî meziyetleri ve memleketinin inkılâbı işindeki muazzam mesaisi çok büyüktür.”

Uusi Suomi ise Atatürk’ün inkılâpçılığını ve şahsiyetini övdükten sonra “Atatürksüz, Türkiye büyük bir devlet olamazdı...” ifadelerini kullanmaktadırlar.⁵³⁷

⁵³⁵ Tan Gazetesi, 15 Kasım 1938 Salı Baskısı (EK-7)

⁵³⁶ Tan Gazetesi, 15 Kasım 1938 Salı Baskısı (EK-7)

⁵³⁷ Tan Gazetesi, 15 Kasım 1938 Salı Baskısı (EK-7)

3.3.1.9. İsveç'te Meydana Gelen Yankılar:

İsveç'te yayınlanan gazetelerde, Atatürk'ün ölümüne büyük yer ayırmışlar, uzun makaleler yayınlamışlar ve O'nu yüceltmektedirler.

Aftöribladet gazetesi: "Türkiye, Atatürk'ün kuvvetli şahsiyeti sayesinde yeniden kuruluş ve düzenlemeleri hayret verici bir şekilde tam bir inkılâp halinde gerçekleştirmiştir. Son padişah, ülkesini terk ettiği zaman 1922'de elde edilen zafer bütün Şarkta şevk ve meserretle selâmlanmıştır. Bunu takip eden hareketler kararlardaki emniyet ve icradaki sürat itibariyle bütün dünyayı hayrete düşürmüştür."

Goeteborg Handels gazetesi: "Kemal Atatürk, Osmanlı imparatorluğu bekayasını içinden millî Türk devletini kurtarmış, ziraatı sistematik bir şekilde rasyonelleştirmek suretiyle iktisadî hayatın inkişafını temin etmiştir. Kemal Atatürk eserini takip için sağlam bir esas kurarak memleketin istiklâlini yaratmış ve daima müdafaaya hazır bulunduğu bu istiklâli kuvvetlendirmiştir."

Svenoka Dagbladet gazetesi: "Kemal Atatürk, Türk vatanını tam bir şekilde parçalanmaktan kurtarmış ve kuvvetli, modern, millî bir devlet yaratmıştır. Atatürk, müşahitlerin boyunduruğunu kırmıştır. Ölümünde Türkiye'nin Boğaziçinde ve yakın Şarktaki vaziyeti öyle bir manzara arz etmektedir ki mühim meselelerin mevzuu habsolduğu bir mazanda büyük devletler dikkatle Ankara'ya tevcih etmektedirler."

Nya Daglight Allehanda gazetesi: "Atatürk'ün eseri üzerine bir nazar atfedilirse görülür ki, Türk devletinin başında bu büyük Şef bulunduğu 14 sene zarfında vücuda getirdiği eserler, geçmiş asırlardan daha fazla ve derin izler bırakmıştır. O olmasaydı, modern Türkiye olmazdı. Atatürk sayesinde Türkler O'nun fevkalâde eserini takip edebilecekler ve dünya nazarında esasen pek yüksek olan itibarlarını daha fazla yükseltebileceklerdir."

Dagens Nyheter gazetesi: "Türkiye Atatürk'ün idaresi altında kelimenin Batıdaki anlamı ile modern bir devlet olmuştur. Bugün bu devletin beynelmilel itibarı gittikçe artmaktadır. Girişilen ıslahat işi Türkiye'yi değiştirmiştir. Türkiye dış politika sahasında ve Atatürk'ün idaresi altında büyük muvaffakiyetler kazanmıştır."

Social Demokraten gazetesi: "Atatürk şüphesiz harp sonrası gelen diktatörlerin en dikkate değer olanıdır. Evvela, Türkiye'yi müstakil bir millet mevkiini kaybetmekten kurtarmıştır. Sonra, yeni bir Türk devleti yaratmış, memlekete yeni bir anayasa, yeni bir kültür ve yeni bir millî ülkü vermiştir. Başka, başka mahiyette diktatörlükler vardır. Bunlardan bazıları hürriyeti boğar. Bazıları da aksine olarak millete hürriyet ve kültür verirler. Atatürk, Türkiye'si bu sonuncu tipin timsalidir.

Dünya hiç bir zaman Türkiye'nin Batı zihniyeti içinde yeniden kurulması gibi heyecanlı bir drama asla şahit olmamıştır.”

Stokholms Tidningen gazetesi: “Atatürk, yalnız memleketinin hâkimi değil, bir devlet adamı ve mükemmel bir teşkilâtçı idi. İsveç'te, O'nu, modern İsveç devletini kuran Gustav Wasa ile mukayese etmektedirler. Bu mukayese her cihetçe muhiktir. Yüksek bir eser bırakan büyük adam için İsveç'te gösterilen takdir ve büyük hayranlığı izhar hususunda bundan daha iyi bir delil olamaz.”⁵³⁸

3.3.1.10. Belçika'da Meydana Gelen Yankılar:

Belçika Kralı'nın saray baş nazırı ile Başbakan ve Dışişleri Bakanı Spaak, bizzat Türk Elçiliğine giderek Kral ve Belçika Hükümeti namına taziyede bulunmuşlardır. Spaak, Türk milletinin kendisine mahsus metanetle bu kaybın büyük acılarına karşı geleceği ümidinde bulunduğunu ilâve etmiştir. Ayrıca 11.11.1938 tarihli Belçika gazeteleri, Atatürk'ün vefatına büyük sütunlar tahsis etmekte, büyük ölünün biyografisini ve fotoğraflarını yayınlamakta ve hayatı ve büyük rolü hakkında açıklamalarda bulunmaktadır.

Soir gazetesi Türkiye'nin diplomatik zaferi Lozan Muahedesi'nin ehemmiyetini tebarüz ettirdikten sonra Atatürk'ün harikulâde icraat ve inkılapları serisini birer birer sayarak makalesini şöyle tamamlamıştır:

“Bu inkılâplar o derece büyüktür ki, bunların büyüklüğü karşısında dünya hâlâ hayrettedir. Bu inkılâplar, köhne Türkiye'den garplı ve modern bir Türkiye yapmıştır.”

Independence Belge gazetesi:

“Muhakkak ki Atatürk, zamanımızın en azimkâr ve yılmaz inkılâpçısı idi. Milletine bir millet bilinci veren Atatürk için, şimdi bütün millet ağlamaktadır. Atatürk'ün büyük eserinin, bundan sonra da devam etmesini, gerek Türkiye adına gerek Avrupa adına ümit edelim. Atatürk, memleketi için çok erken ölmüştür.”

Libre Belgique gazetesi ise:

“Türkiye'nin enternasyonel vaziyeti, prestiji ve otoritesi, durmadan yükselmiştir. Atatürk kadar, milletine bu kadar az zamanda bu derece büyük hizmet eden devlet adamı yoktur.”⁵³⁹

⁵³⁸ Tan Gazetesi, 15 Kasım 1938 Salı Baskısı (EK-7)

⁵³⁹ Ayın Tarihi, No:60, 1938, s.246-247

3.3.1.11. Letonya’da Meydana Gelen Yankılar:

Letonya Ajansının başkent Riga’da bildirdiğine göre Atatürk’ün ölümü münasebetiyle Cumhurbaşkanı Ulmanis Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Cumhurbaşkanı Vekili Renda’ya telgrafla taziyelerini bildirmiş, Dışişleri Bakanı Munters’de Türk Dışişleri Bakanlığına taziyeye telgrafi göndermiştir.⁵⁴⁰

3.3.1.12. Hollanda’da Meydana Gelen Yankılar:

Atatürk’ün vefatının Hollanda’da öğrenilmesi üzerine bütün Hollanda gazeteleri, Atatürk’ün ölümü hakkındaki haberi, ilk sayfalarında büyük harflerle vermiş, hayatına geniş sütunlar tahsis etmiş ve büyük meziyetlerini vurgulamışlardır. Hollanda radyosu da Atatürk’ün hayatı hakkında geniş yayın yapmıştır.⁵⁴¹

3.3.1.13. İtalya’da Meydana Gelen Yankılar:

Stefani Ajansı’nın 12.11.1938 tarihli haberinde şunları yazmıştır:

“Bütün gazeteler Cumhurbaşkanı Atatürk’ün ölümüne geniş bir yer tahsis ve kendisinin hayat, mesaisi ve yeni Türkiye’nin inşası için olan mücadelelerini gösteren bu makalelerine tercüme-i haller ve fotoğraflar ilave etmektedirler.”

Mussolini tarafından kurulmuş olan Popolo d’Italia gazetesi şunları yazmaktadır:

“Ölümün, hayatının yirmi yılını vakfettiği ve alametleri şimdi çok yüksek ve sağlam bulunan muazzam yapıcı faaliyetinin tam cevvaliyeti içinde avladığı, vatan babasının zıyaından dolayı Türkiye’yi müteallim eden matem çok derindir”. Gazete, Atatürk’ün askeri hayatını, inkılâpçı faaliyetini, politik sahneye avdetini, Dünya Harbindeki mühim askeri faaliyetini, Gelibolu müdafaasını ve harpten sonra Türk Ordusunun kurtarılmasını hatırlattıktan sonra Türkiye’nin istiklali için olan mücadelesi üzerinde uzun uzadıya durmakta ve müteakiben politik adam sıfatı ile olan faaliyetinden, memleketin otokrasi ve teokrasiye dayanan eski teşkilatını yıkan inkılâbından, geleneklere karşı tutumundan bahsettikten sonra diğer ıslahatı arasında Milli Müdafaa Kanununu, Latin harflerini ve İtalyan ve İsviçre kanunlarından alınan Ceza Kanunu ile Medeni Kanunun kabulünü, birden fazla kadın almanın yasaklanmasını saymaktadır.

Corriera Delia Sera gazetesinde de şunlar yazılmıştır:

⁵⁴⁰ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.11

⁵⁴¹ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.5

“Atatürk ölürken, bütün memleketin politik, ekonomik ve sosyal bütün sahalardaki faaliyetini sevk ve idare etmekte olan bir adam, 20 yılda Türkiye’de yeni bir zihniyet yaratmış olan bir adam olmuştur.” Aynı gazete, Atatürk’ün politik maharetini bilhassa kaydettikten sonra, yurdunu barış antlaşmalarının bütün sınırlandırmalarından kurtarmasını bildiğini ve Montrö’de, memleketi lehine olarak halle muvaffak olduğu Boğazlar Meselesi’ni hatırlatmaktadır.

Gazete Del Popolo ise, Atatürk’ün hâkim, faal, çalışkan bir tipi temsil etmiş olduğunu hatırlatarak Atatürk’ün zihniyetiyle Sultanların zihniyetleri arasındaki tezadı kaydetmektedir.

Messagero gazetesine gelince, Dünya Harbi’nin sonunda Türkiye’de kalan yegâne gerçekliğin, Kafkasya ile Akdeniz arasında yoğunlaşmış ve mütecAnis bir blok olan Türk milleti Olduğunu hatırlattıktan sonra, Atatürk’ün yabancılara ve eski rejime karşı muzaffer kılmayı bildiği şeyin işte bu gerçek olduğunU kaydetmektedir. Gazete, çökmüş bir memlekete mazisinin tarihi kıymetlerini ifade eden Atatürk tarafından başarılmış olan eserin önemini kaydederek diyor ki: “Yalnız bu iş bile, Atatürk adının, modern zamanların en cüretli ıslahatçıları arasına kaydedilmesi için kâfidir.”

Diğer bütün mühim İtalyan gazeteleri de aynı fikirde bulunmakta ve Atatürk’ün büyük çehresini asker, inkılâpçı, politik, sosyal ve ıslahatçı faaliyetinin ışığı altında göstererek yeni Türkiye’nin onun idaresi altında elde ettiği büyük terakkileri kaydetmektedirler.⁵⁴²

3.3.1.14. Danimarka’da Meydana Gelen Yankılar:

Danimarka Ajansı 15.11.1938 tarihinde yayınlanan gazeteler hakkında şunları bildirmektedir. Bu sabah çıkan gazetelerin hepsi Atatürk’ün ölümünden bahsetmektedirler.

Berlinske Tidende diyor ki:

“Atatürk ömrünün en mükemmel çağında ve işbaşında iken ölmüştür. Fakat onun hayatındaki eseri, tarihte kahramanlığın ikili destanî olarak yasayacaktır. Eserini O, bir muharip ve bir de devlet adamı olarak meydana getirmiştir. Kılıç sayesinde iktidar mevkiini kuranların birçoğundan tamamıyla farklı olarak O, zaferi kazandıktan sonra kılıcını çekmiştir. Atatürk’ün askerlik eserini iyice anlayabilmek için Cihan Harbinden sonraki Türkiye’nin vaziyetini hatırlamak lazımdır. Çökmüş bir devlet bozguna uğramış bir ordu, bitkin ve yeis içinde olan bir millet...

Buna rağmen Atatürk, karşısına çıkarılmış olan bütün orduları ezdikten sonra, Lozan’da 1923 Haziranında mağluplara, Milli Türkiye Devletini dikte etmişti. Atatürk, hudutlarını

⁵⁴² Aynı Tarihi, No:60, 1938, s.238–239

çizmiş olduğu Türkiye'nin ona, öncekinden daha büyük vazifeler yükleyeceğini biliyordu. O, arkasında garplılaşmış bir modern devlet bırakmıştır.

Şapka giymek, Arap harflerini atıp bizzat hocalığını yaptığı yeni Türk harflerini kabul etmek, gibi tamamı ile görünüşte sanılan yenilikler Türklerde ezelden beri mevcut olan muharip ruhu bugün de yaşamakta olmasına rağmen, kurulan yeni devlet, sulh politikasının en sağlam mesnedi olmuştur. Atatürk, Musul ve Hatay meselelerini halletmiş, memleket içinde enerjik bir surette ıslahat yapmış, endüstri ve demiryolları kurmuştur.”

Socialdemokraten gazetesi bir yazısında:

“Türkiye'nin şefi Atatürk, bütün devletlerin hiç beklemedikleri bir şeyi gerçekleştirmiş ve hasta adam diye anılan Türkiye'den güçlü, kuvvetli bir memleket yaratmıştır.”

Börsen gazetesi de, “Kemal Atatürk Sevr porselen diktasını kırarak, vatanını 18 yıl içinde yeniden kurmuş ve yeni Türkiye'yi yaratmıştır” demektedir, Mustafa Kemal'in “Askerler ilk hedefiniz Ak Denizdir” emrini ve ondan sonra da büyük bir enerji ile cumhuriyet rejimini kurmuş olduğunu hatırlatmaktadır.⁵⁴³

3.3.1.15. Norveç'te Meydana Gelen Yankılar:

Norveç'te de bütün gazeteler Atatürk'ün ölüm haberini yayınlamaktadırlar. Dagbladet gazetesi, “Bu gün Türkiye o kadar kuvvetlidir ki, hasta adam deyimi tamamıyla eski ve geçersiz olmuştur” şeklinde yazmıştır.

Af ten Posten gazetesi de “Atatürk muazzam bir eser vücuda getirmiştir” demektedir.

La Nation Agratre gazetesinde “ Bir adam, yeni bir Türkiye yarattı. Dikkate değer etkili, hareketi ile devlet reisleri arasında biricik vaziyete sahip olan Atatürk'tü” şeklinde yazılmıştır.

Le Morgen Bladet'te “Atatürk, tarihte memleketinin en büyük adamlarından biri olarak kalacaktır. Türkiye iyileşmiştir. Ve yeniden kuvvetlenmiş olarak Atatürk'ün eserine devam etmek hususundaki en müsait imkânlarla sahiptir.” Şeklinde yazarken Morges Handels gazetesi ise “Atatürk Türkiye'yi yeniden yaptı ve emin bir yol üzerinde ileri yürüyüşüne devam eden bir memleket bıraktı”⁵⁴⁴ yorumunu yapmaktadır.

⁵⁴³ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.245–246

⁵⁴⁴ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.250–251

3.3.2. Balkanlar'da Meydana Gelen Yankılar:

3.3.2.1. Bulgaristan'da Meydana Gelen Yankılar:

Bulgar ajansının bildirdiğine göre Atatürk'ün vefatı haberi gelir gelmez kral sarayı üstünde bulunan bayrak matem alâmeti olarak yarıya indirilmiştir. Kral Boris, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Cumhurbaşkanı Vekili'ne çok samimî taziyelerini telgrafla bildirmiştir. Ayrıca kralın emriyle, Başyaver General Çanev ve Başmabeyinci Panav, Türkiye Elçisi Berker'i ziyaret ederek kralın taziyelerini bildirmişlerdir.

Meclis Başkanı Moşanov, telgrafla Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine Bulgar parlâmentosunun taziyelerini bildirmiş ve bundan sonra Başkan Vekili Peşev beraberinde olduğu hâlde Türkiye Elçiliğine giderek Berker'e taziyede bulunmuştur.

Başbakan Köseivanof da Celâl Bayar'a taziyede bulunduğu gibi beraberinde Protokol Müdürü Staçev olduğu hâlde Türkiye Elçiliğine giderek hem kendisinin hem de Bulgar Hükümetiyle Bulgar milletinin taziyelerini bildirmiştir.⁵⁴⁵

Atatürk'ün vefatı Bulgar basınında da büyük yankı bulmuştur. Bulgaristan'da ki bütün gazeteler, Atatürk'ün hayatına ve ortaya koyduğu eserlerine, ayrıca ataşemiliter olarak Sofya'da geçirdiği günlere yer vermişlerdir. Bütün makaleler, Büyük Şefini kaybetmiş olan Türkiye'ye karşı sevgi ifadeleriyle doludur. Yazılmış olan bu makalelere, Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatına dair fotoğraflar eklenmiştir. Slovo gazetesi başyazarı Meçkarof tarafından yazılmış olan başmakalede, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda içerisinde bulunduğu durum özetlendikten sonra şunları yazmaktadır: “Osmanlı imparatorluğunun vücudunu merhametsiz bir surette kesmekte olan cerrahların bıçağını çekip alan Mustafa Kemal olmuştur. Millî enerjiyi harekete getirdi ve milletin iradesini canlandırdı. Yoldan çıkmış olan ve mukavemete muktedir olmayan hükümet merkezini terk ederek milletin hayatî kuvvetlerini aramak ve daha sonra Sakarya'da galip gelecek olan silâhı tavlama üzere Anadolu'ya geldi. Bununla beraber, silâh zaferiyle iktifa etmiyordu. Türkiye'yi kurtarmak, hatta büyük ve zengin etmek istiyordu. Onun kültür seviyesini yükseltmek istiyordu. Bütün milleti için kahramanlığın ve insan faziletlerinin sembolü olan O, diğerlerinden daha az müthiş olmayan bir mücadeleye başladı. Millî ve sosyal inkılâp mücadelesi... İşte on beş yıldır devam eden ve en büyük başarılarla tetevvüç eden inkılâp bu inkılâptı.”

Zora gazetesinde, gazete direktörü Krapçef tarafından yazılan Büyük Islahatçı Atatürk başlıklı makalede özetle şu ifadeler yer almaktadır: “Kemal Atatürk, açık kıvılcımlı gözlerini

⁵⁴⁵ *Ayn Tarihi*, No:60, 1938, s.5

hayata kapadı. Politik sahneden kudretli bir sima, tükenmez bir enerji çekiliyor. Büyük Türk ıslahatçısının eseri muazzamdır. Filhakika Türkiye'nin hudutlarını eski imparatorluk hudutlarından öteye genişletmedi, fakat dünya harbi esnasında parçalanan Türkiye'yi birleştirdikten sonra, halk kütlelerini yeni ve medenî bir hayata sevk için uyandırdı. Arkadaşlarıyla birlikte teokratik değil, sivil bir devlet teşkilâtı kurdu. Eserinin ebedî kalacağından kimse şüphe edemez. Fakat kendisiyle birlikte giden bir kaç şey var: Aevli mizacı, kuvveti ve tükenmez enerjisi, hareketli ve daima uyanık halde olan düşüncesi ve eğrilmez iradesi. Kemal Atatürk yalnız Türkiye Cumhuriyetinin esaslarını değil, aynı zamanda günlük politikasını da gösteriyordu. Türkiye'yi alâkadar eden her hâdisenin karşısında derhal ve enerji ile harekete geçiyordu..."

Utro gazetesi de başmakale yerinde eski Başbakan B. Muşanof'la yapılan bir mülakatı vermekteydi. B. Muşanof şunları söylemekteydi: "Türkiye, mevcudiyetinden beri en büyük ıslahatçısını kaybetmiştir. Atatürk, Türkiye'de büyüme ve gelişimin temellerini attı. Bazıları Bulgaristan'a teveccüh gösteren sadık ve zeki arkadaşlarının da yardımı ile adını yeni Türkiye'nin en büyük başarılarına bağladı. Ankara'yı resmen ziyaret ettiğimiz zaman, Atatürk bana Sofya'daki ikametine ait birçok güzel hatıralar anlattı. Selanik'te çocukken, birçok Bulgar dostları mevcut olduğunu söyledi. Bulgaristan hakkında en iyi hisler besliyordu. Bana dedi ki: Bulgaristan ve Türkiye dost olmalıdırlar. Bulgaristan'a hasım olan Türkiye'ye de hasımdır..."

Yarı resmî Dness gazetesi de başmakalesinde özetle şunları yazmaktaydı: "Atatürk öldü, fakat onun yeni Türkiye'de muazzam eserinde mündemiç bulunan ruhu daima yaşayacaktır. Atatürk tarihte Rusya'nın büyük Pier'inin safında büyük ıslahatçıların yerini alıyor. Hiç bir memleket, yeni Türkiye'nin Atası tarafından başarılan teceddüt kadar çabuk ve o kadar derin bir teceddüt görmemiştir. O, her tarafta dahi bir asker, müstesna bir ıslahatçı ve yurdunun kurtarıcısı olarak telâkki edilmektedir. Bu derecede insanlar asırlar içinde yalnız bir defa görülür. Şimdiki Türkiye'nin tarihi bu müstesna devlet adamının tarihidir..."

Gazete, Atatürk'ün hayatının büyük merhalelerini saydıktan sonra, makalesini şu şekilde bitirmektedir: "Bulgaristan, Atatürk'ün şahsında büyük bir dost kaybetmektedir. Matemimizi cenup komşumuzun matemiyle birleştiriyoruz. Atatürk, Balkan barışının amili idi. Yurduna millet fikrine dayanan yeni bir politik iman bırakıyor. Büyük eserinin esası bu iman üzerine müessesedir. Mukadderatı keza milliyet fikrinde mündemiç olan Bulgar milleti, Türk milletinin Kemal Atatürk'ün büyük eserini ebedileştirmesini temenni eder..."

Dvenik gazetesi de başmakalesinde, Atatürk ıslahatlarının öneminden bahsettikten sonra, ölen Cumhurbaşkanı'nın Bulgarlar arasında kendisini tanıyan ve hayranlıkla takdir eden birçok dostları mevcut olduğunu bildiriyor ve şunları yazıyordu: "Bu ölüm, Atatürk

tarafından başlanan esere nihayet vermemektedir. On beş yıl içinde yaratmağa muvaffak olduğu mesai arkadaşları zümresi bu esere devam edeceklerdir ve Türkiye buna devam için icap eden kuvvetlerden mahrum değildir.”⁵⁴⁶

3.3.2.2. Romanya’da Meydana Gelen Yankılar:

Atatürk’ün vefatı haberi Bükreş’te de çok derin bir teessür uyandırmıştır. Başmabeyinci Kral namına, Dışişleri Bakanı Kommen’de hükümeti namına Türk Elçiliği’ne gelerek taziyelerini bildirmişlerdir.

Başmabeyinci, Türk milletinin uğradığı kayıptan duyduğu çok derin ve samimî teessürü Türk millet ve hükümetinin bilmesini Kral’ın bilhassa arzu ettiğini söylemiştir. Dışişleri bakanı da cihan tarihinde o kadar büyük ve asil rol oynamış bir simanın kaybı ile kendilerinin de çok kıymetli bir dost kaybettiklerini belirtmiştir. Resmî dairelerde bayraklar matem alâmeti olarak yarıya indirilmiştir.⁵⁴⁷

Romanya Başbakanı Miron Türkiye Başbakanına gönderdiği telgrafta: “Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Büyük Şef Cumhurbaşkanı Atatürk’ün ölümünden derin bir surette üzgün olarak, gerek kendi adıma ve gerekse Romanya Kraliyet Hükümeti adına dost ve müttefik milletim elim bir surette maruz kaldığı mateme iştirak ettiğimizi ekselanslarına arz ve çok elemli hissiyatımı kabul buyurmalarını rica ederim. Aynı zamanda Romanya milletinin büyük Cumhurbaşkanı’nın hatırasını tazimle yâd etmekte olduğunu büyük Türk milletine bildirmelerini rica ederim.”⁵⁴⁸

Romanya basını da Atatürk’ün vefatını özel nüshalarda vermek suretiyle halkı haberdar etmişlerdir. Gazeteler daha sonraki sayılarında ise Atatürk’ün eserini tanıtmak maksadıyla fevkalâde nüshalar çıkarmışlardır.

Romanya hükümeti erkânı, ülkede bulunan yabancı elçiler, eski bakanlar, saygın pek çok zevat Türk Elçiliğine giderek açılmış olan özel defteri imzalamışlardır.⁵⁴⁹

Millî Savunma Bakanı yayınladığı emirde Atatürk’ün cenaze merasimine tesadüf eden pazartesi günü Romanya dâhilinde bütün askerî kıt’aların, askerî müesseselerin ve askerî binaların bayraklarını matem alâmeti olarak yarıya indirmelerini emretmiştir. Bütün Romanya dâhilindeki askerî kıt’alarda subaylar askerlerine Atatürk’ün hayatı hakkında konferanslar

⁵⁴⁶ **Tan Gazetesi**, 15 Kasım 1938 Salı Baskısı (EK-7)

⁵⁴⁷ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.5

⁵⁴⁸ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.9

⁵⁴⁹ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.5

verecek ve aynı zamanda Romanya'nın büyük bir dostu olan bu büyük devlet adamının tarihteki mühim rolünü efrada anlatacaktır.⁵⁵⁰

3.3.2.3. Yugoslavya'da Meydana Gelen Yankılar:

Atatürk'ün vefatının Yugoslavya'da duyulması üzerine Belgrat'ta ikinci ve üçüncü naipler Türkiye Büyükelçiliğine giderek Türkiye'nin büyük matemine iştirak ettiklerini bildirmişlerdir.

Başbakan Stoyadinoviç'de, Türkiye Büyükelçiliğine giderek hükümetinin ve Yugoslavya milletinin Türk'ün büyük matemine iştirak ettiklerini ve bu elemli ve kederli dakikayı Türklerle beraber yaşadıklarını bildirerek samimî taziyelerinin Türk Hükümeti'ne bildirilmesini rica etmiştir.⁵⁵¹

Başbakan ve Dışişleri Bakanı Stoyadinoviç Avala Ajansının temsilcisine 21 Kasım günü verdiği beyanatta Atatürk hakkında şunları söylemiştir:

“Yeni Türkiye'nin kurucusu büyük dostumuz Atatürk'ün cenaze merasiminin yapıldığı şu anda, Krallık hükümeti ve bütün Yugoslavya milleti namına, dost ve müttefik Türk milletine maruz kaldığı acı için en derin sempatilerimizi arz etmek isterim. Atatürk, devrimizin en büyük adamlarından biridir. Şahsında en yüksek şövalye ve büyük adam meziyetlerini taşıyordu. Türk tarihinin en vahim anlarında, yurdunun mevcudiyetini kurtararak ona yeni Türkiye'nin bütün sosyal, politik ve ekonomik hayatının ana ıslahatında daimi temeller verdi. Bu bahis ve onun idaresinde o kadar muvaffakiyetle yapıldı ki, modern Türkiye Cumhuriyeti dünyanın terakkisever devletleri arasında bugün mühim bir amil teşkil etmektedir. Atatürk, memleketimize karşı emin ve kıymetli dostluk hisleri besledi. Yugoslav milleti de yeni Türkiye'nin Ata'sına ve O'nun kahraman milletine karşı daima aynı hislerle mütehasıs olmuştur. Büyük ölünün katafalkı önünde fikren büyük bir acı ile eğilerek, Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü ve bütün Türk milletine derin sempati ve dostluk hislerimizi ve Atatürk eserinin gelecekte bütün insanlığın nefine yayılması temennisini arz ederiz.”⁵⁵²

3.3.2.4. Yunanistan'da Meydana Gelen Yankılar:

Atatürk'ün ölümü Yunanistan'da da büyük yankı bulmuştur. Lozan'dan kalan sorunların çözüme kavuşturulmasını müteakip iki ülke arasında olumlu yönde gelişen ilişkilerin

⁵⁵⁰ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.15

⁵⁵¹ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.5

⁵⁵² **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.75

sonuçlarına daha önce değinilmişti. Nitekim Yunanistan Atatürk'ün cenaze merasimine Başbakan seviyesinde katılarak Atatürk ve Türkiye'ye verdiği önemi göstermiştir.

Atina ajansı Atatürk'ün ölümüne ilişkin olarak şunları yayınlamaktadır: “Gazeteler, Ankara ve İstanbul'a gönderdikleri özel muhabirlerinin yazılarını yayınlamaya devam etmektedirler.

Yunanistan Başkanı Metaksas 13 Kasım'da Türkiye Başbakanı Celâl Bayar'a çektiği telgrafta şunları söylemiştir: “Dost ve müttefik Türkiye'yi pek acı bir surette üzen millî mateme kraliyet hükümeti, Elen milleti ve ben çok elemli bir heyecanla iştirak ediyoruz. Bu çok çetin imtihanda bütün Yunanistan'ın düşüncesi en derin, sempatisini izhar ve arz etmek için asil dost millete duygularını bildiriyor, Namdar Şefin, kahraman askerin ve Türkiye'nin münevver yaratıcısının tebci etmekte olan Yunanistan, Başkan Kemal Atatürk'ün Türk-Yunan ittifakının başlıca müessisi olmuş ve iki memleketi müşterek bir ideal ve barış mesai çerçevesi içinde birbirine bağlayan ve çözümlenmesine imkan mutasavver olmayan dostluk rabitalarını vücuda getirmiş olduğunu asla unutmayacaktır. Yunanistan, kuvvetli eseri asil Türk milletinin mukadderatını ebediyen tayin etmiş olan büyük ölü hakkında çok heyecanlı bir hatırayı sadakatle muhafaza etmiştir.”⁵⁵³

Büyük Şefin ölümü münasebetiyle dost ve müttefik Türk milletinin matemine iştirak etmek üzere Yunan Başvekilinin Ankara'ya müteveccihen yola çıkmasından bahseden gazeteler, Başbakan Mateksasın, Türkiye'nin yeni Reisicumhuruna Sa Majeşte Yunan Kralı'nın ve Yunan Hükümetinin taziyetlerini iblağ edeceğini yazmaktadırlar. Elenlerin teessürlerinin bu resmi ifadesine en küçük elen vatandaşından en büyük Elen vatandaşına kadar bütün Elen milletinin samimi hislerinin tezahürünün de mündemiç bulunduğunu söylemeğe lüzum var mıdır? Filhakika Yunan milleti, Türk-Yunan ittifakına fiilen iştirak etmektedir ve Ege denizinin iki sahilinde yaşamakta olan iki milletin ebediyen dost, müttefik bir medeniyet sahasında mesai arkadaşı olarak yaşayabileceklerine inanmıştır.”

Messenger d'Athens gazetesi: “August Von Kral'ın Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin dâhili siyasetinin ilham almış olduğu prensipleri anlatan kitabını parçalar halinde yayınlamaya devam etmiştir.”

Elefteron Vima gazetesi ise: “Bilhassa Atatürk'ün siyasi ve sosyal reformlarının batı sistemlerinin basit bir kopyası olmadığını belki Türk ibdaı olduğunu ve bu reformların kuvvet ve hayatîyetlerinin Atatürk'ün milletinin teceddüdü için hususi bir sistem bulması ve bunu tatbik etmesi keyfiyetinde mündemiç bulunduğunu yazmaktadır. Atatürk'ün ölümü ile

⁵⁵³ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.9

başlayan yeni devrin nişanesi, onun eserine bağlılık, onun direktiflerine bağlılık ve onun prensiplerini tatbik etmek olacaktır.” Şeklinde Türk inkılâbını tanımlamaktadır.

Messenger Athenes gazetesi yazarlarından Moschopoulos’un Kemalizm’in iktisadi doktrinleri hakkındaki bir makalesini yayınlamıştır. Yazar makalesinde Celal Bayar’ın Finansal Times’te yayımlanan bir makalesine işaret ederek: “Kemalist rejimin memleketin mutlak istiklalini temin ettikten, Türkiye’nin sosyal ve siyasi bünyesinde bütün reformları yaptıktan ve bu gün pek az milletin nail olduğu istikrar ve itimadı tesis ettikten sonra Türkiye’yi iktisadi bakımdan, en kısa müddet zarfında ve tamamıyla rasyonel vasıtalarla dünyanın en ileri memleketlerinin seviyesine çıkarmağı gaye edinmiş olduğunu yazmaktadır.”⁵⁵⁴

3.3.2.5. Arnavutluk’ta Meydana Gelen Yankılar:

Arnavut gazetelerinde Atatürk’ün ölümünün yankıları şu şekilde olmuştur. Drita gazetesi, yeni Türkiye’yi yaratan Atatürk’ün ölümü haberi ile fotoğraflarını birinci sayfasında ve ihtiram mevkiinde vermiştir. Bu gazete, yayınladığı bir makalede Atatürk’ün mevcut durumunu anlattıktan sonra yeni Türkiye’nin kuruluşu esnasında kat ettiği aşamaları hatırlatmakta ve O’nun inkılâpçı yapısını, memleketini bir garp devleti şekline koymak, hilâfeti ve dinî mahkemeleri ilga etmek, kadını tesettürden kurtarmak, beynelmilel takvimi kabul etmek, Lâtin harflerini ve medenî kanunu tatbik eylemek için yaptığı faaliyeti kaydetmektedir.

Bu gazete saydıklarının Kemal Atatürk’ün kayda değer eserlerinden sadece bir kaç olduğunu belirttikten sonra Arnavut milletinin, Türk milletinin, büyük kederine iştirak ettiğini de ifade etmektedir.

Ştîpi gazetesi, başmakalesinde şunları yazmaktadır: “Bütün Türk milleti matemdedir. Çünkü yeni Türkiye’nin yaratıcısı olan eşsiz şefini kaybetmiştir...” Bu gazete aynı zamanda Atatürk’ün hayatını ve bütün meziyetlerini naklettikten sonra, on beş senelik Cumhurbaşkanlığı esnasında meydana getirdiği inkılâpları övmekte ve son dakikaya kadar milleti için adeta bir “mabut” hükmünde olduğunu eklemektedir. Gazete, yazısına şöyle devam etmektedir: “Atatürk, nispeten pek kısa bir zaman zarfında, memleketinin çehresini tamamen değiştirmiş, eski Türkiye’den modern bir devlet çıkarmıştır. Türk milleti kendisine maddî ve manevî refahını borçludur. Arnavut milleti bu büyük ve elim kayıptan dolayı Türk milletinin duyduğu acıya iştirak etmektedir...”⁵⁵⁵

⁵⁵⁴ **Tan Gazetesi**, 21 Kasım 1938 Pazartesi Baskısı (EK-8)

⁵⁵⁵ **Tan Gazetesi**, 15 Kasım 1938 Salı Baskısı (EK-7)

Demokratia gazetesi de, “Asrımızın Mümtaz Siması Atatürk” başlıklı makalesinde, Atatürk’ün hayatı, ölümü ve eserlerinden bahsettikten sonra özetle: “Atatürk, asrımızın en mümtaz simasıdır. Filozofların muhtelif metafizik manalar vermiş ve şairlerin en güzel ve en yüksek sözlerle tasvir etmiş oldukları ideale O, realist nafhası ile can vermiştir. O, sözleri icraata kalbetmiştir ve büyük icraatın lisanı kendindedir”⁵⁵⁶ şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

3.3.3. Doğu ve Ortadoğu’da Meydana Gelen Yankılar:

3.3.3.1. Afganistan’da Meydana Gelen Yankılar:

Atatürk’ün ölümü üzerine Afgan Kralı Zahir Han, TBMM Başkanı ve Cumhurbaşkanı Vekili Abdülhalik Renda’ya uzun bir taziye telgrafi göndermiştir. Atatürk’ün ölümünden duyduğu derin üzüntüyü bildirmiş, Türkiye’nin milli yasını paylaşmıştır. Türkiye’nin Kabil Büyükelçiliği Başsağlığı için gelen Afganlılarla dolup taşmıştır. O güne kadar Afganistan’da başka hiçbir yabancı devlet büyüğüne gösterilmeyen büyük ve içten bir saygı Atatürk’e gösterilmiştir.

İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ise emniyet ve sevinçle karşılanmıştır. Büyükelçiliğe yapılan taziye ziyaretlerinde Sadrazam, Harbiye Veziri, Saray Veziri, Maarif Veziri, bütün diğer Vezirler, Ayan ve Mebusan Reisleri, Afgan generalleri bulunmuştur.

Afgan Kralı Atatürk’ün cenaze törenine, amcası ve Paris Büyükelçisi olan Prens Şah Veli Han’ı göndermiştir. Resmî heyetin haricinde eski Afgan Kralı Amanullah Han’da cenaze merasimine katılmıştır.⁵⁵⁷

3.3.3.2. İran’da Meydana Gelen Yankılar:

İran Dışişleri Bakanı Türkiye’nin Tahran Büyük Elçiliğine giderek Atatürk’ün vefatı haberinin seyahatte bulunan Şah’a telefonla bildirildiğini ve müteessir olan Şah Hazretleri’nin derhâl Büyükelçiliğe giderek kendileri namına taziyelerinin bildirilmesini emrettiklerini söylemiştir.⁵⁵⁸ Ayrıca, İran’da Şah ve hükümet bir ay süreyle resmî matem ilan etmişler, cenaze merasiminin sonuna kadar İran’da bulunan resmî ve askeri binalar üzerinde

⁵⁵⁶ **Tan Gazetesi**, 21 Kasım 1938 Pazartesi Baskısı (EK-8)

⁵⁵⁷ Şimşir B. N., 2002, s.388-391

⁵⁵⁸ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.5

bulunan yabancı memleketlerdeki temsilciliklerde bulunan bayrakların matem ifadesi olarak yarıya indirilmesini emir buyurmuş ve bu husus gazeteler aracılığıyla yayınlanmıştır.⁵⁵⁹

İran Pars Ajansı Atatürk'ün ölümü karşısında İran'da meydana gelen yankıları ve İran milletinin duymakta olduğu kederi aktaran gazetelerin yazılarını şöyle bildirmektedir:

“Atatürk'ün ölümü Türkiye için olduğu kadar İran için de pek büyüktür.

Yüksek askeri meziyetlere ve mülki işler hakkında derin bir vukufa sahip olan bu dahi, pek yakın bir tehlikeye maruz kalmış olan memleketini o tehlikeli anda kurtarmıştır. İran, Türkiye hakkında her zaman sempati hisleriyle mütehasıs olmuştur.

Atatürk, aynı azme sahip hükümdarlarımızla birlikte eski ihtilaflar yerine komşu ve kardeş iki millet arasında ebedi dostluk ve derin bir kardeşliğin temelini atmıştır.

Saadabat paktı, yalnız bu paktı imza etmiş olan dört devletin değil, aynı zamanda uluslar arası barışa da katkı sağlayan bir oluşum olmuştur.

İran milleti bu dakikada kardeş ve dost Türk milletinin içine düştüğü mateme iştirak etmekte haklıdır.

Bugün İran milletinin kederli kalbine teselli veren yegâne şey, büyük meziyetlere sahip ve Türk milletinin mergupu olan İsmet İnönü'nün Reisicumhur intihap edilmiş olmasıdır. Fazla olarak yeni Reisicumhur, eski Reisicumhur ile daima mesai arkadaşlığında bulunmuş ve siyasi faaliyetlerinde ve diğer sahalardaki icraatında ona müessir surette yardım etmiştir. Bu dakikada büyük Atatürk'ün şerefli hatırasını anıyor ve O'nun halefinin yüksek idaresi altında olacak Türkiye'nin daima gelişme yolunda ilerleyeceği ve kardeş millet olan Türkiye ile İran arasında derin dostluğun daha ziyade kuvvet bulacağını ümit ediyoruz.”⁵⁶⁰

İran gazetesi de başmakalesinde:

“Kahraman ve asil Türk milletinin uğramış olduğu derin matem, bugün en yüksek haddini bulmuştur. Zira Türk Milleti, bugün en şerefli ve en liyakatli evladını ebedi ikametgâhına götürmek mecburiyetinde bulunmaktadır. Güzel Ankara şehri, bugün ıstırap verici inlemeler beldesi haline gelmiştir. Bütün Türk milleti, mütemadiyen en hararetli temennilerinin mevzuu, en kuvvetli ilhamlarının membaı olmuş olan Şefinden ayrılmaya bir türlü karar veremediğinden en acı mihnetler içinde bulunuyor. Atatürk, yalnız kahraman milletinin büyük bir şefi olmakla kalmamıştır. O, aynı zamanda beşeriyetin de en büyük evladı olmuştur.”⁵⁶¹

⁵⁵⁹ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.8

⁵⁶⁰ **Tan Gazetesi**, 21 Kasım 1938 Pazartesi Baskısı (EK-8)

⁵⁶¹ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.262

3.3.3.3. Lübnan'da Meydana Gelen Yankılar:

Lübnan'da Büyük Atatürk'ün ölüm haberi Ankara radyosundan öğrenilmiştir. Bu haber Beyrut'ta büyük bir teessür ve hüznü uyandırmıştır. Haberin alınmasını müteakip Türk Başkonsolosluğuna akın hâlinde gelen halk ve cemaatler teessürlerini bildirmiş Atatürk'ün bayrağımıza sarılı resmi önünde eğilerek gözyaşları dökmüşlerdir. Fransız yüksek komiseri vekili, Lübnan Cumhurbaşkanı namına protokol müdürü, Lübnan Meclisi Başkanı, hükümet erkânı, Müftü, Cemaati İslâmiye ve Ulema, Amerikan Üniversitesi Rektörü, bütün konsololar, yerli cemaatlerin mümessilleri, şehrin eşraf ve ileri gelenleri Türk Başkonsolosuna derin taziye ve teessürlerini ifade etmişlerdir.⁵⁶²

3.3.3.4. Irak'ta Meydana Gelen Yankılar:

Bağdat'tan bildirildiğine göre, bütün şarkın kaybettiği Atatürk'ün ölümü, bütün Irak'ta acı teessürler uyandırmış ve herkesi mateme sevk etmiştir. Yüksek makamlar Ankara'ya taziye telgrafları çekmiş bütün Irak gazeteleri Atatürk'e ait mersiyeler yayınlamışlar, onun memleketine ve bütün şarka ifa ettiği büyük hizmetleri kaydetmişlerdir. Kralın temsilcisi, Başbakan, büyük devlet adamları, mebuslar, ayan, eşraf Türk Elçiliğine ziyarette bulunmuş ve taziye telgrafları çekmişlerdir. Irak Dışişleri Bakanının Irak Meclisine Atatürk'ün ölüm haberini vermesi üzerine Meclis tatil olunmuş ve uzun süren bir sükût içinde Atatürk'ün hatırasını anmıştır.⁵⁶³

3.3.3.5. Mısır'da meydana Gelen Yankılar:

Elehram gazetesi 11.11.1938'de, "Mustafa Kemal öldü yahut Atatürk öldü. O, Türk milletinin babası ve son asırların yetiştirdiği en büyük adam. Türkiye'yi kulluktan kurtaran, müstevlilere karşı saldırma ateşini yakan, savaş meydanlarında ona başbuğluk edip kurtulma sahiline çıkararak adam oldu. Milletini kendisini can yerine koyduğu, her emrine bas eğdiği, iradesi geri dönmeyen, büyük ıslahat yapan, milletini ilerlemelere süren adam oldu.

Muahedeleri yırtan, devletlerin kararlaştırdıklarını tanımayan, milletleri hürmet ettiren, milletini de o ihtiram mevkiine çıkararak, diğer milletlere saydıran adam oldu. Zayıf, kanadı kırık, düşkün, yorgun, yokluk, kulluk darbeleri altında inleyen bir milletten ileri, kuvvetli, muhterem, hep yükselen ve atılgan bir millet meydana getiren büyük adam öldü. Hakikat o,

⁵⁶² **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.8

⁵⁶³ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.12

bir vatan kurtarmış, bir milleti ıslah etmiştir. Atatürk'ün adı, her Türk'ün medarı hürmet ve iftiharı olarak kalacaktır. Bugün toprak, kahramanlığı destanı dillerde dolaşan bir adamı içine almış bulunuyor. Fakat tarih, onun adını ebedileştirecektir. Dünyanın birtakım büyükleri gelmiştir ki, bunlar hayatlarında nice müşküllerle çarpışmış ve son gayelerine vardırılmamış, ancak öldükten sonra koydukları eserler canlanmıştır. Hâlbuki Mustafa Kemal, koyduğu eserin semerelerini gözü ile gördü, vazifesini tamamladı da dünyadan öyle muvaffak ve muzaffer olarak çekildi. Bu adamın ölümü dolayısıyla bütün sark âlemi, Türk milletine en derin taziyetlerini sunar... Dün ölümünü öğrendiğimiz Atatürk'ün, dünyanın en büyük adamı olduğunu tarihin kaydetmesi hiç de uzak değildir. O, Hitler'den de, Mussolini'den de, Roosvelt'ten de büyüktür. Zira onlar, medeni, ilerlemiş, muntazam birer millet başında bulunuyorlar. Atatürk'e gelince, bu küçük, kaçak, sürgün zabıt, karşısında halince, siyasetçe, savaşa, iktisatça bitkin bir millet bulmuştu. Öyle bir millet ki ona 'ölü adam' ad verilmişti. O, bunu topladı, ona kendi ruhunu üfürdü, hayatını iade etti. Fakat nasıl bir hayat... O, hakikaten yeni Türkiye'nin yaratıcısı, istiklalinin bekçisi, yirmi seneden beri de başı idi."⁵⁶⁴

3.3.4. Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletlerinde Meydana Gelen Yankılar:

3.3.4.1. Sovyetler Birliğinde Meydana Gelen Yankılar:

Türkiye Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümü haberi Sovyetler Birliği'nde büyük bir etki yapmıştır. Sovyet efkârı umumiyesi, Türk milletinin maruz kaldığı ağır kayıptan dolayı büyük üzüntü duymuştur. Bu münasebetle hükümet üyelerinden Türkiye'ye samimî taziyeler ifade edilmektedir.

Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Meclisi Divanının Başkanı Kalinin, Türkiye Cumhurbaşkanı Vekili ve Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda'ya çektiği telgrafta taziyelerini bildirmiştir. Kalinin telgrafında dost cumhuriyetin, ismi büyük Türk milletinin istiklâl ve refahı için olan kahramanca mücadelesinin bütün devresini sembolize eden yüksek başkanı Atatürk'ün vefatı haberinden pek ziyade üzgün olduğunu belirtmiştir.

Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Başkanı Molotov da Celâl Bayar'a çektiği telgrafta Türk milletinin istiklâl mücadelesinin büyük önderi olan Cumhurbaşkanı Atatürk'ün şahsında maruz kaldığı büyük kayıptan dolayı hükümetin taziyelerini bildirmiştir.

Hariciye Komiseri Litvinov ise Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'a şu telgrafı çekmiştir: "Türkiye istiklâlinin ve barış davasının yorulmaz mücadelesinin ve Türk-Sovyet dostluğunun

⁵⁶⁴ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.265

mimarı yüksek devlet adamı Kemal Atatürk'ün ölümü haberinden pek ziyade müteessir ve üzgün olarak samimî ve candan taziyelerimizi arz eylerim.”⁵⁶⁵

Journal de Moscou gazetesi, “Türkiye matem içinde” başlığı altında Türkiye Reiscumhuru Kemal Atatürk'ün ölümüne tahsis etmiş olduğu bir makalede şöyle yazmaktadır:

“1920 senesinde Türkiye, çetin ve şiddetli bir mücadelenin eşiğinde bulunuyordu. Emperyalistler, bu memleketi yeniden esarete mahkûm etmek, tamamıyla Türk olan topraklarını kendisinden koparıp almak, kapitülasyonlar mali kontrol rejimini idame etmek için kendi aralarında ve padişahla anlaşmaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal, sempati ve yardımı yalnız bir taraftan, Lenin ve Stalin'in idare etmekte oldukları Sovyetler memleketinden gördü. Sovyetler memleketi, yalnız Sovyet rejiminin teessüs ettiği günün ertesinde Türkiye'nin taksiminde dair olan gizli muahedelerin geçersizliğini ve milletlerin kendi mukadderatlarına sahip olmaları suretindeki yeni prensiplerin, uygulamaya girdiğini ilan etti. Çok tarihi bir önem kazanmış olan Türk-Sovyet dostluğunun temelleri de 1920 tarihinde atılmıştır. Türk milleti, Mustafa Kemal'in rehberliği altında, büyük bir zafer kazandı. Emperyalistlerin esaret zincirlerini kırdı, Sultan tarafından imza edilmiş olan Sevr Muahedesi'ni yırttı, düşman kuvvetlerini Türk topraklarından attı ve memleketin istiklalini temin etti. Neticesi, Türkiye'nin siyasi ve yenileşmesi olan derin ıslahat da Mustafa Kemal'in sevk ve idaresi altında tahakkuk ettirildi. 1 Ekim 1922'de saltanat kaldırıldı ve 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edildi, 3 Mart 1924'te de hilafet kaldırıldı. Türkiye milli sanayisinin kurulmasını, ulaşım yollarının geliştirilmesini, beynelmilel vaziyetin ağırlık kazanmasını Mustafa Kemal'in enerjisine, zekâsına ve siyasetine borçludur. Uğrunda Türk milletinin kanını dökmüş olduğu milli istiklal hissini, kalbinde her şeyden üstün tutan Mustafa Kemal, bir bütün olan barışın ve ortak güvenliğin bir şampiyonu addetmekte olduğu Sovyetler Birliği ile dostluğunu takviye ve inkişafa mazhar etti. Mustafa Kemal'in Türkiye'de fevkalade bir saygınlığı, halk arasında müstesna bir sevgisi vardı. Atatürk'ün ölümü, Türkiye'de büyük halk kütlelerini ve memleketlerinin istiklal ve hürriyeti kendileri için pek aziz olan kimseleri derin kedere gark etmiştir. Müstakil Türkiye'nin dostları, Sovyet kamuoyu ve diğer memleketlerdeki terakki taraftarı bütün çevreler Türk milletinin matemine samimi surette iştirak etmektedir. Reiscumhurluk makamında Atatürk'e halef olan zat onun en yakın silah arkadaşı olan İsmet İnönü, İstiklal Harbi'nde Atatürk'ün yanı başında harp etmiş, hemen hemen 14 sene Cumhuriyet Hükümetinin Başvekilliğinde bulunmuş, bu makamda Türkiye'nin iktisadi bakımdan ıslah ve imarı ve hariç ve dâhil vaziyetin güçlendirilmesi için

⁵⁶⁵ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.5

büyük bir enerji göstermiştir. Sovyet kamuoyu, 1932 senesinde Sovyet Rusya'ya yapmış olduğu seyahati ve hükümetin başında bulunduğu müddetçe hararetli bir müdafii olmuş olduğu cihan sulhu ve Sovyet-Türk dostluğu lehinde parlamentoda söylemiş olduğu nutukları dolayısıyla İsmet İnönü'yü pekiyi tanır. Bütün bunlar, Kemal Atatürk'ün, bütün muhtemel düşmanlara karşı Türkiye'nin müdafaası eserinin emin ellere tevdi edilmiş olduğunu göstermektedir.”⁵⁶⁶

Ayrıca, Ankara'daki Sovyet kolonisi, 15 Kasım günü Ulus Meydanı'nda bulunan Atatürk Anıtı'na giderek üzerinde “Ankara'daki Sovyet Kolonisinden Atatürk'e” ibaresi yazılı bir çelenk koymuş ve Büyük Şefin hatırasına iki dakika saygı duruşunda bulunmuşlardır.⁵⁶⁷

3.3.4.2. Amerika Birleşik Devletlerinde Meydana Gelen Yankılar:

Amerika Birleşik Devletlerinde Atatürk'ün ölüm haberi duyulunca Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Türkiye'nin Washington Büyükelçiliğine giderek Atatürk'ün vefatlarından dolayı Amerikan Hükümeti'nin fevkalâde müteessir bulunduğu ve bu kaybın yalnız Türk milletine ve hudutlarına inhisar etmeyerek sahasının çok geniş bulunduğunu bildirmiştir.⁵⁶⁸

New York World Telegram gazetesinde 11.11.1938'de Atatürk'ün ölümüne ilişkin şunlar yazılmıştır:

“Türk Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Atatürk öldü. İnsanlığın kalan bölümünü kendi ölçütlerimizle ölçmeye eğilimli olan biz Amerikalıların bu habere ehemmiyet vermeden geçmesi muhtemeldir. Fakat Atatürk çok harikulade bir adamdı. Onun ismi haklı olarak tarihte yasayacaktır. Bin bir gece hikâyelerini, adetlerini ve alışkanlıklarını andıran bir ülkede nispi fakru zaruretten ve ehemmiyetsiz bir vaziyetten yükselerek hakikatte hem sultan ve hem de halife oldu. Mağlup ve parçalanmış bir Türkiye'nin içinde bulunduğu yerden, evvela memleketin arta kalmış kısımlarını da mahvetmek üzere galiplerce yapılan müşterek teşebbüslere meydan okudu ve sonra da yirmi seneden daha az bir zaman içinde milletini birçok hususlarda değiştirdi ve iki bin sene ileriye götürdü. O ve etrafındaki adamlar Türkiye'yi tarihte malum olan en mustebid sultanlıklardan birisi halinden çıkarıp nispeten modern bir devlet haline dönüştürdüler. Onlar bir Anayasa kaleme aldılar ve milli meclisi kurdular, erkekler gibi kadınlara da seçme hakkı verdiler, birden çok kadınla evlenmeyi ve esareti ilga ettiler, din müessesesini ıslah ettiler, medeni nikâhı mecburi yaptılar, fes ve çarşafı kaldırdılar, harem ile kadınları tecrit etmek âdetini ölü bir mazinin berzahına attılar.

⁵⁶⁶ *Ayn Tarihi*, No:60, 1938, s.237-238

⁵⁶⁷ *Ayn Tarihi*, No:60, 1938, s.11

⁵⁶⁸ *Ayn Tarihi*, No:60, 1938, s.5

İslam'ın ananevi tatil günü olan cuma yerine, hafta istirahat günü olarak pazar kabul edildi. Greguar takvimi, metre sistemi ve keza Latin alfabesiyle basitleştirilmiş bir lisan ikame edildi. En nihayet ırk ve mezhep farkına bakılmaksızın azınlık hakları tanındı ki bu cihet şimdi dahi ihmal edilemez. Bu sebeple bütün şeyler göz önünde tutulursa görülür ki, Türkiye'nin "New Deal"(batılıların görüş birliğine vardığı uygarlık kuralları) Garp medeniyetinde asırlarca süren ıslahat ve inkılâplara lüzum gösteren her şeyi ihtiva ediyor.⁵⁶⁹

3.3.5. Uzakdoğu'da Meydana Gelen Yankılar:

3.3.5.1. Çin'de Meydana Gelen Yankılar:

Çin Dışişleri Bakanı Wang-Chung-Hui 13 Kasım'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na taziye maksadıyla şu telgrafi göndermiştir: "Kardeş Türk milletinin, büyük yeni Türkiye'nin babası Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün şahsında uğramış olduğu elim kayıptan pek derin bir surette müteessir olarak ekselansınıza hükümetimin ve bütün Çin milletinin ve şahsımın en samimî taziyelerini arz ederim."⁵⁷⁰

CheWai Ajansı 18.11.1938 tarihi ile şunları bildirmektedir:

Çin gazeteleri, büyük Atatürk'ün ölümü hakkında mütalaalar yayınlamaya devam etmektedirler. Tchung Yang Ye Pao, hükümetin organı olan bu gazete şunları yazmıştır:

"Yeni Türkiye'nin milli kahramanı Reiscumhur Atatürk, öldü. Derin bir kedere gark olmuş olan ve vatanın bu sevgili babasına hep birden ağlayan Türk milleti için ne acı bir zıya. Bu acı, biraz da bizin acımızdır ve bu matem biraz da bizim matemimizdir, zira Türkiye'nin kendisiyle iftihar ettiği, bizim ırkımızın ve bizim kıtamızın da müftehir bulunduğu bu büyük şefi ve dostu seviyor ve hakkında hayranlıklar besliyorduk. Kemal Atatürk, vatanını kurtarmış, ecnebi müstevlileri kovmuştur. Zaferden sonra kısa bir zamanda en asri devletlerden biri haline gelmiş olan memleketinin imarına kendisini adamıştır. Atatürk, büyük bir askerdir, büyük bir askeri şeftir, fakat sulhu sever ve bütün komşu memleketlerle dostluk tesis eder. Onun sayesinde ki, Çin'den Tuna havzasına kadar bütün milletler, aynı idealin etrafında kardeşçesine birleşmişlerdir. Bu ideal sudur: Hürriyeti ve milli istiklali emperyalistlere ve ecnebi müstevlilere karşı her ne bahasına olursa olsun müdafaa etmek ve modern bir devlet vücuda getirmeye çalışmak. Büyük ölü, bu iki işin birincisini tamamıyla ve

⁵⁶⁹ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.268

⁵⁷⁰ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.9

ikincisini de kısmen yapmıştır. Namdar halefi olan Reiscumhur İsmet İnönü, aynı kıratıda bir devlet adamıdır ve hiç şüphesiz bu ikinci işi ikmal edecektir.”⁵⁷¹

3.3.5.2. Japonya’da Meydana Gelen Yankılar:

Uzakdoğu’nun revizyonist ülkesi Japonya’da yankılar şu şekilde gelişmiştir. Japon İmparatoru’nun mabeyincisi ve İmparatorun kardeşi Prens Takamatsu’nun genel sekreteri, Türkiye’nin Tokyo Büyükelçiliğine giderek Atatürk’ün vefatı dolayısıyla taziye ve derin üzüntülerini beyan etmişlerdir.

Ayrıca Prens Takamatsu, TBMM Başkanlığına bir taziye telgrafi çekmiş ve cenaze töreninde namına bir çelenk konmasını Japonya’nın Ankara Büyükelçisine emretmiştir.⁵⁷²

Görüldüğü gibi Gazi Mustafa Kemal’in cenaze merasimi çok görkemli olmuştur. Cenaze merasimine yurt içi ve yurt dışından oldukça geniş bir katılım olmuştur. Katılımın bu düzeyde fazla oluşunu Atatürk’ün bütün dünyanın takdir ve sevgisini kazanmış kişiliğine yorumlayabiliriz. Aşağıdaki olay O’nun neden bu denli sevildiğini anlatan en güzel örneklerden birini teşkil etmiştir.

“Çanakkale mntıkasında teftişe gidecek olan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya veda için ziyaret ettiği zaman Atatürk şöyle demiştir:

— Çanakkale’yi ziyaret ettiğin zaman aziz şahitlerimizi de ziyaret edeceksin. Bu vazifeyi yapacağına şüphe yok. Yalnız nasıl bir nutuk söyleyeceksin. Ben söyleyeyim. Burada yatan aziz şahitlerimiz! Sizi hürmetle, saygı ile anıyoruz, diyeceksin. Mehmetçik abidesinin başında, dilinin bütün talâkatıyla konuşacaksın. Burada rahat ve huzur içinde yatınız, diyeceksin. Siz olmasaydınız, siz göğüslerinizi çelik kalelere siper etmeseydiniz, bu boğaz aşılır, İstanbul işgal edilir, vatan toprakları istilâya uğradı, diyeceksin.

— Evet, böyle konuşacağım!

— Hayır, hayır... Sen böylenin üstünde, çok daha başka konuşacaksın. Dünyaya hitap edersine konuşacaksın. Orada, Çanakkale’de yalnız bizim şehitlerimizi değil, bu toprak üstünde kanlarını döken insanları da o kahraman muharipleri de hürmetle, saygıyla anacaksın.

— Paşam, ben bunu yapamam; çünkü bu sözler ancak sizin söyleyebileceğiniz yüksek sözlerdir.

— Söyleyeceksin. Çanakkale’den cihana karşı böyle konuşacaksın. Senin böyle konuşman lâzım.

⁵⁷¹ **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.267-268

⁵⁷² **Ayn Tarihi**, No:60, 1938, s.7

Şükrü Kaya, Atatürk'ün yanından ayrılmış ve gece tekrar buluşmuşlardır. Atatürk, Şükrü Kaya'ya uzun bir kâğıt uzatmış ev bunun Çanakkale'de söyleyeceği nutuk olduğunu belirtmiştir. Atatürk bizzat hazırladığı nutku alıp Çanakkale'ye giden Şükrü Kaya orada Mehmetçiğin mezarı başında bu nutku okumuştur. Nutukta Şükrü Kaya'nın yabancı muhariplere hitaben belirttiği cümleler şunlardır:

— Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatanının toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlâtlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlâtlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra, artık bizim evlâtlarımız olmuşlardır.

Şükrü Kaya, Atatürk'ün toprağında yendiği milletlere karşı gösterdiği yüksek insanlık hislerinin ifadesini taşıyan cümleleri Çanakkale'de söylemiş ve Ankara'ya dönmüştür.

Mehmetçik Abidesi'nin başında söylenenleri zapt eden birkaç gazeteci bu sözleri gazetelerine bildirmişler ve nutuk dünyaya yayılmıştır. Aradan hafta geçmeden Şükrü Kaya'ya telgraflar yağmıştır. Avustralya, Yeni Zelanda'dan günlerce sonra gözleri yaşlı analardan, kardeşlerden, siyasî şahsiyetlerden, askerlerden Şükrü Kaya'yı bu konuşmasından dolayı tebrik ve takdir eden mektuplar gelmiştir..

Oysaki söz, Büyük Asker'e aittir. O Büyük Asker, dün yendiği milletlere karşı düşmanlık hissi beslememekte, en insani, en medeni hislerle, dostluk elini uzatmaktadır ve bunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin İçişleri Bakanı'na söyletmektedir.”⁵⁷³

Bu kadar alçak gönüllü, bu kadar insanlık düşkünü ve bu kadar barışsever bir insanın bütün dünyada sevilmesi, sanki her ulusun bir ferdi gibi görülmesi çok doğaldır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı bütün dünya ülkelerinde etkisini göstermiştir. Bütün ülkeler Gazi'nin ölümünü üzüntüyle karşılamıştır. Ancak yapılan yorumlarda farklılıklar görülebilmektedir. Bir kısım ülkede dünya barışına yaptığı katkı ön plana çıkarılmış, bir kısmında ise inkılâpları anlatılmış, bazılarında ise Atatürk'ün kişilik özelliklerinden bahsedilmiştir. Yorumlarda bulunan farklılıklar Mustafa Kemal Atatürk'ün “Barış Adamlığı” asgari müşterekinde buluşmaktadır ki bu durumun kendisi ve Türk Milletinin dünya barışına katkısını ve karakterini ortaya koyan çok önemli değerlendirmedir.

⁵⁷³ İğdemir U., **Atatürk ve Anzakar**, TTK Basımevi, Ankara, 1978, s. 4.

3.4. Atatürk Dönemi Dış Politikasının Genel Değerlendirilmesi:

Millî Mücadele ile birlikte başlamış olan Atatürk Dönemi, dış politika açısından dengeli, gerçekçi, barışçı bir dönem özelliği göstermektedir. Takip edilmiş olan politika dönemsel olarak hedefleri itibarı ile farklılıklar göstermiştir. Ancak değişmeyen husus ilkelerdir. Öyle ki bir ulusun ölüm kalımını ve yeniden yar oluşunu simgeleyen Kurtuluş Savaşı esnasında bile her fırsatta barışı sağlamaya dönük çabalar sarf edilmiştir. Başta Büyük Önder Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türk Milleti geçmişten miras kalmış, bir takım unsurlara tabi ve ipotek altında bulunan dış politikanın yabancı ülkelerdeki yansımalarını silmeye çalışmıştır.

Millî Bağımsızlığın kazanılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Türkiye'nin ufku açılmış ve takip etmekte olduğu dış politika da buna bağlı olarak hedefleri açısından değişime uğramıştır. Artık dünya siyasî hayatında bağımsız, onurlu, güçlü bir Türkiye vardır. O Türkiye ki Atatürk'ün önderliğinde geçmişten miras kalmış iç ve dış sorunlarını çözmüş, dimdik ayakta duran ve küçük büyük bütün devletlerin yanlarında görmek istedikleri bir Türkiye..

Tabi ki dünyada ki bu etkiyi sağlayan en önemli unsur takip edilen “Yurtta Barış Dünyada Barış!” ilkesinin sonsuz iyi niyetle uygulanması olmuştur Atatürk 1933'te, A.B.D. Devlet başkanı Roosevelt'in Türkiye Cumhuriyeti'nin Onuncu Yıldönümü dolayısı ile Türk Milletine gönderdiği mesaja verdiği cevapta da bu ilkeye değinmektedir:

“Türkiye Cumhuriyetinin en esaslı umdelerinden biri olan “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” gayesi, insaniyetin ve medeniyetin refah ve terakkisinde en esaslı amil olsa gerektir. Buna elimizden geldiği kadar hizmet etmiş ve etmekte bulunmuş olmak bizim için iftihara medardır.”⁵⁷⁴

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi Millî Mücadele döneminin başından itibaren ve yeni Türkiye'nin kuruluşundan itibaren izlenmeye başlayan bir devlet politikası olmuştur. Ancak belirtilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Millî Mücadele yıllarında ki ana hedef, Misak-ı Millîde sınırları belirlenmiş olan vatan topraklarını işgalden kurtarmak, bağımsızlığı sağlamak, Türk millî menfaatlerine saygılı âdil ve kalıcı bir barış yapmaktır. Bu Türk Milletinin en doğal, en masum hakkıdır. İşgal altında bulunan, bağımsızlığı sınırlandırılmış ülkelerde ki yaşananları yakın tarih ve günümüzde canlı olarak görmekteyiz.

⁵⁷⁴ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1964, s.560

Millî Mücadele sırasında izlenen dış politikanın başka bir gerçekçi yönü de, düşmanlarımızın düşmanlarıyla işbirliği yapmak ve düşmanlarımızı savaşa varmayan yollardan, diplomatik yöntemlerle bertaraf etmeye çalışmaktı. Mustafa Kemal, kendisinden çok farklı bir dünya görüşü ve devlet anlayışına sahip bir kimseye, zamanın Sovyet önderi Lenin'e, ortak düşmana karşı işbirliği önerisinde bulunmuş ve bu konuda başarıya ulaşmıştı. Böyle bir öneride bulunabilmek ancak dünya koşullarının çok iyi bilinmesi ile mümkün olabilirdi.⁵⁷⁵

Millî Mücadele yılları içinde Atatürk konuşmalarında öncelikle vatanın kurtuluşuna önem vererek, devamlı ve istikrarlı bir barışın sağlanmasını buna bağlamıştır. Çeşitli konuşmalarında da bu konuya ağırlık vererek, millî siyasetimizin esaslarını da belirlemiştir.⁵⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Temmuz 1920 tarihinde TBMM'de yaptığı bir konuşmada belirttiği gibi, "Efendiler, biz bir maksat takip ediyoruz. Bu maksadımız öteden beri muhtelif vesileyle ifade edilmiştir. Ben şimdi onu tekrar ediyorum. Millet, devletin istiklâlini muhafaza etmek. Bunun içinde namus ve şeref tamamen mündemiç olacaktır. Müstakil olarak milletimizin muayyen hudutlar dâhilindeki tamamîyetini muhafaza etmektir. Bunun için muharebe ediyoruz"⁵⁷⁷ sözleri bu gerçeği ifade etmektedir.

TBMM Reisi ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, harp tarihine misal olacak Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılmasından sonra 19 Eylül 1921 günü şu açıklamada bulunmuştur:

"Şüphesiz, hukukumuzu temin edinceye kadar silahımızı elden bırakamayız. Fakat bundan bizim müfrit harp taraftarı olduğumuz zannolunmasın. Böyle bir telâkki kadar büyük haksızlık olamaz. Biz bilakis herkesle sulh yapmak istiyoruz. Efendiler! Sulhen hukukumuzu temin etmek için her vasıtaya tevessül ettik. Bu hususta hiçbir kusur etmedik. Fakat bizim bütün hüsnü niyetlerimizi, ciddiyetimizi âlemi medeniyet nazarında gizlediler. Ve ancak akvam-ı iptidaiye ye tatbik edilebilir muamele ile ve çocukça birtakım manasız tehditlerle bizi karşıladılar. Efendiler! Bütün cihanın bilmesi lazımdır ki: Türkiye halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümeti, uşak muamelesine tahammül edemez. Her medenî millet ve hükümet gibi varlığının, hürriyet ve istiklâlinin tanınması talebinde katiyen musirdir. Ve bütün davası da bundan ibarettir. Biz cenkçi değiliz. Sulhperveriz. Ve bir an evvel sulhun teessüsünü girmek ve ona yardım ve hizmet etmek isteriz."⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Gönübol M., "Atatürk ve Dış Politika", AAM Dergisi, C.VIII, Sayı:24, AKDITYK, AAM Yay., Ankara, Temmuz 1992, s.440

⁵⁷⁶ Eroğlu H., Mart 1985, s. 439-440

⁵⁷⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, AAM Yay., Ankara, 1997, s.78

⁵⁷⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s.180-181

Bu açıklamalar, çok geniş yetkileri olan TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından açıkça ilan edilmektedir. “Biz cenk değil, sulh istiyoruz. Sulh yapmaya hazırız ve bence buna mâni hiçbir sebep yoktur”⁵⁷⁹ diyerek de bir defa daha aynı konuşmasında konuyu dünya kamuoyuna duyurmuştur.

Atatürk, “Biz kimsenin düşmanı değiliz, yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanıyız”⁵⁸⁰ sözüyle, insan sevgi ve saygısına, barış ve güvenlik içinde yaşayan insanlığa verdiği değeri dile getirmiştir. 1937’de Romanya Dışişleri Bakanı Antenesku ile yaptığı konuşmada:

“İnsan mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar, bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletinin saadetine ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletlerinin saadetine hâdim olmağa elinden geldiği kadar çalışmalıdır. Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzur ve saadetini temine çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında sükûn, vuzuh ve iyi geçim olmazsa bir millet kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurundan mahrumdur... En uzakta zannettiğimiz bir hadisenin bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz”⁵⁸¹ demektedir. Bu sözler, günümüzde yaşanan ve gelişen olayların 70 yıl öncesinden görülerek ifade edilmesinden başka bir şey değildir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün uygulanmasını öngördüğü dış politika, her şeyden önce millî bir dış politikadır. Gerçekçi ve akılcı temellere dayanan, çok yönlü ve çok boyutlu uygulanabilen bir politikadır. Barışçı niteliği, en güzel şekilde “yurtta barış, cihanda barış” ifadesiyle kendisini göstermektedir. Atatürk’ün barış anlayışının bir özelliği de tarihte örneği defalarca görüldüğü ve günümüzde de yaşandığı gibi hayalci bir anlayışa dayanmamasıdır. Şu sözleri O’nun barış ilkesine bağlılığı hususundaki içtenliğini çok iyi anlatmaktadır: “Ben harpçi değilim; çünkü harbin acıklı hallerini herkesten iyi bilirim”, ”Harp zaruri ve hayati olmalı, öldüreceğiz diyenlere karşı ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. Lâkin milletlerin, hayati tehlikeye maruz kalmadıkça harbe yönelmeleri bir cinayettir.” Mustafa Kemal, milli bir devlet kurma hedefini olanak ölçüsünde kan dökülmeden, diplomasi yollarını kullanarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Millî Mücadele hareketinin daha başlarında Birinci Dünya Savaşı’ndan galip çıkan ve Osmanlı Devleti’ni parçalayan ülkelerle, Türk Ülkesini terk etmelerini sağlayacak başarılı görüşmeler yapmıştı. Millî Mücadele sırasında sadece

⁵⁷⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s.181

⁵⁸⁰ Kocatürk U., 1984, s.313

⁵⁸¹ Kocatürk U., 1984, s.327–328

Yunanlılarla savaşılmaması, diğer işgalcilerin büyük ölçüde savaşılmadan bertaraf edilmesi bu sayede mümkün olabilmıştır.⁵⁸²

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, zekâ ve deha sahibi kişiliği, en büyük hasleti olan realistik ve ileri görüşlülüğü ile askerlik alanında olsun, siyasî alanda olsun hiçbir zaman ihtiyatı elden bırakmamış, lüzum ve zaruret sınırlarını aşmamış, ülke işini kadere ve talihe bırakmamıştır.⁵⁸³ Birçok konuda olduğu gibi, izlemiş olduğu dış politikada da örnek bir davranış biçimi göstermiştir. Millî Mücadele sırasında savaşı diplomasi ile birlikte yürüterek ülkeye ve halka en az zarar vererek hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır. Millî Mücadeleyi izleyen yıllarda ise içeride ve dışarıda izlediği akılcı politikasıyla, ülkede ve dünyada barışın kurulmasına ve sürdürülmesine özel bir özen göstermiş ve bu yolda büyük başarılar elde etmiştir.⁵⁸⁴ Günümüzde “kriz yönetimi”* olarak adlandırılan olguyu daha o günlerde uygulamaya başlamış ve kurduğu Cumhuriyet ile bu husustaki başarısını ortaya koymuştur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde 19 Mayıs 1919'da, Samsun'da başlatılan Millî Mücadele, sadece askerî boyutlarıyla ele alınıp yürütülecek, başarıya ulaştırılabilecek bir harekât değildi. Askerî mücadelenin yanında, ondan çok daha zor ve güç koşullarda yürütülmesi ve mutlaka başarılması gereken bir diplomasi mücadelesine ihtiyaç vardı. Bu diplomasi mücadelesi bir yandan Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın amaçlarını, gerekçelerini, sınırlarını, Türk Milleti'nin kararlılığını tüm dünyaya anlatabilecek, diğer yandan da böylesi bir mücadele için gerekli olan maddî ve manevî desteği sağlayacak nitelik ve nicelikte olmalıydı. Bu çok zor ama mutlaka başarılması gereken dış politika mücadelesi, gerek Heyeti Temsiliye döneminde, gerekse TBMM Hükümeti döneminde ve gerekse de müteakip dönemde bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından yönetilmiş ve başarıya ulaştırılmıştır.⁵⁸⁵

Lozan Barış Anlaşması'ndan 1938 yılında Atatürk'ün ölümüne değin geçen süre içinde izlenen dış politikadaki temel amaç ise önce yeni Türk Devleti'nin dışarıda tanınmasını sağlamak, sonra da eski düşman devletlerle Lozan'dan arta kalan sorunları halletmek ve bunlarla normal ilişkiler kurmak idi.⁵⁸⁶

Atatürk'te Türk Dış Siyasetinin esaslarını şu şekilde açıklamaktadır:

⁵⁸² Gönübol M., Temmuz 1992, s.440

⁵⁸³ Akşin A, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, AKDITYK, TTK Yay., Ankara, 1991, s.23.

⁵⁸⁴ Gönübol M., Temmuz 1992, s.439

* *Kriz Hali: Devletin ve Milletın bölünmez bütünlüğü ile milli hedef ve menfaatlerine yönelik düşmanca tutum ve davranışların meydana geldiği hallerdir.*

Kriz Yönetimi: Bir kriz durumunun zamanında teşhisi, gerekli yönlendirici kararların alınması, takip edilecek usullerin önceden tespiti, uygulanması, takip ve kontrolü gibi bir takım faaliyetler serisidir.

⁵⁸⁵ Özgüldür Y., “TBMM Hükümetinin Dış Politikası”, AHA, 10 Kasım 2000, Gnkur. ATASE Bşk. Yay., Ankara, 2000, s:59

⁵⁸⁶ Gönübol M., Temmuz 1992, s.441

“Hudud-u milliyemiz dâhilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafaza-i mevcudiyet ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve umranına çalışmak... Tûl emeller peşinde milleti işgal ve ızrar etmemek... Medeni cihandan medeni ve insani muameleye ve mütekabil dostluğa intizar etmektir.”⁵⁸⁷

Bütün bu ifadelerin ışığında, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının temel niteliklerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

Gerçekçilik: Atatürk’ün dış politikası gerçekçidir. Maceracılıktan uzak durmayı hedeflerken boş hayaller peşinde koşmamayı kendine ilke olarak edinmiştir. Ancak milli çıkarların gerçekleştirilmesinde ise kararlı olmayı amaçlamaktadır. Atatürk’ün kendi deyişiyle “Büyük hayali işler yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden dünyanın düşmanlığını, kötü niyetini, kinini bu milletin ve memleketin üzerine çektik... Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskılarını arttırmaktan ise, tabii duruma meşru duruma dönelim. Haddimizi bilelim...” diye özetlemektedir.⁵⁸⁸

Sonuçta bu anlayışa uygun olarak, Türk milletinin gücünü ve imkânlarını bilmek kadar karşısındaki devletlerin ne yapacaklarını veya ne yapamayacaklarını gerçekçi ve doğru şekilde değerlendirmiş olan bir uygulama görülür. Şüphesiz bu gerçekçilik beraberinde şartlar ne olursa olsun sonuna kadar direnmeyi öngören cesur ve onurlu bir gerçekçiliktir. Burada teslimiyetçilik ve yılgınlık yoktur.⁵⁸⁹

Atatürk’ün bu konudaki kararlılığının en güzel göstergesi 8 Temmuz 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmadır. Bu konuşmasında:

“Memleketimizin ellide biri değil, her tarafı tahrip edilse her tarafı ateşler içinde bırakılsa biz bu toprakların üzerinde bir tepeye çıkacağız ve oradan savunma ile meşgul olacağız” demiştir.⁵⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa olaylara gerçekçi yaklaşımı ile nerede durması gerektiğini bilmiştir. Bu kapsamda Misak-ı Milli’de sınırlarımız içerisinde gösterilmiş olmasına rağmen Musul’dan bile fedakârlık etmiştir.

Bağımsızlık: Bu ilke ile sadık kalınan en önemli husus diğer ülkelerle olan ilişkilerde genç Cumhuriyetin eşitlik temelinden hareketle bağımsızlığının korunmasıdır. Osmanlı Döneminden miras kalmış olan iktisadi, siyasi, mali kısacası her yönden dışa bağımlılığı yeni Türkiye Cumhuriyetinde yaşamamak için bu ilke çerçevesinde gerekli her türlü mücadele

⁵⁸⁷ Karal E. Z., *Atatürk’ten Düşünceler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s.128

⁵⁸⁸ Karal E. Z., 1986, s.124

⁵⁸⁹ Yılmaz M., “*Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)*”, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti*

Tarihi, (Editör) Kılıçkaya M.D., 260-268, Siyasal Yay., Ankara, 2004, s.262

⁵⁹⁰ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, 1997, s.82

yapılmıştır. Burada kastedilen bağımsızlık siyasi, iktisadi, mali, askeri ve kültürel açıdan bağımsızlıktı ve bunlardan ödün verileyecekti. Atatürk'ün sözlerinden ifadesini bulduğu üzere:

“Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin gerçek manasında bütün bağımsızlığından mahrumiyet demektir.”⁵⁹¹

Bu ilke “Ya İstiklâl Ya Ölüm” parolası ile Millî Mücadelenin temel hedefi olmuş, müteakip dönemde bağımsızlık ilkesinden en ufak taviz verilmemiştir. Yabancı ülkelerin dayatmaları hiçbir zaman kabul edilmemiş fakat Balkan Paktı, Saadabat Paktı gibi oluşumlara ise tamamen kendi hür iradesi ile dâhil olmuştur. Zaten bir ülkenin bu tür paktlar içerisinde kendi hür iradesi ile bulunmasını bağımsızlığı zedeleyen bir husus olarak görmemek gerekir. Çünkü ilgili ülke şartları bilerek pakta dâhil olmuş ve bağımsız hür iradesi ile ve ortak kararlar paktın gereklerini yerine getirmeyi taahhüt etmiştir. Doğal olarak da bu durum bağımsızlığa engel teşkil edecek bir durum değildir.

Barışçılık: Barışçı esaslar Atatürk döneminde takip edilmiş olan dış politikanın en önemli esaslarından birini oluşturmuştur. Millî Mücadele döneminde bile her fırsatta barışın sağlanması çalışılmıştır. Atatürk, İstiklâl Savaşı sırasında mücadele ederken bile düşmanla diyalog kapısını aralık bırakmıştır. Anadolu'nun hedeflerinin iyi anlatılması için ve bu amaçlar gerçekleştirildiği anda da savaşa son vermek üzere, düşmanla barışçı temaslara daima hazır olmuştur.⁵⁹² Hayatı cephelerde geçmiş olan ve harbin en acıklı hallerini herkesten iyi bilen Mustafa Kemal Paşa bir sözünde:

“Harp zaruri ve hayati olmalı... Öldüreceğiz diyenlere karşı, ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. Lâkin millet hayatı tehlikeye uğramadıkça harp bir cinayettir”⁵⁹³ diyebilecek kadar harbe karşı olduğunu ifade edebilmiştir.

Millî Mücadeleye giriştiği günden vefatına kadar geçen süre zarfında “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesine bağlı kalmış ve bu ilkeyi gelecek nesillere miras bırakmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Kore ve Kıbrıs Barış Harekâtı müstesna harp ortamına girmemiş olan Türkiye Büyük Önderden miras kalan bu ilkeye sadık kaldığını göstermiştir.

Güvenlik Politikası ve İttifaklar Sistemi: Başarılı bir asker ve iyi bir devlet adamı olan Mustafa Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyetinin kendini koruyabilmesi için gerekli güvenlik önlemlerini almasının gerekliliğine inanmıştır. Bu maksadı gerçekleştirmek için Türk

⁵⁹¹ Atatürk M.K., **Nutuk**, 1999, s.624

⁵⁹² Özdemir H., **Atatürk ve İngiltere “Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi”**, AKDITYK, AAM Yay., Ankara, 2004, s:3

⁵⁹³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, 1997, s.128

milletinin kendi gücüne dayalı askeri ve ekonomik yapılanmasını yeni ve sağlam esaslara dayandırmak istemiş, askeri harcamalar ve ordunun modernleştirilmesi ile ülkenin ekonomik yapılanmasını eş zamanlı olarak yürütmüştür.

Atatürk bir ülkenin kendini savunacak güç ve iradeye sahip olması gerekliliğini şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Bugün vardığımız barışın ebedi barış olacağına inanmak safdillik olur. Bu o kadar önemli bir gerçektir ki, ondan bir an bile gaflet, milletin hayatını tehlikeye sokar. Şüphesiz hukukumuza, şeref ve haysiyetimize saygı gösterildikçe mukabil saygıda asla kusur etmeyeceğiz. Fakat ne çare ki, zayıf olanların hukukuna saygının noksan olduğunu veya hiç saygı gösterilmediğini çok acı tecrübelerle öğrendik. Onun için her türlü ihtimallerin gerektireceği hazırlıkları yapmakta asla gecikmeyeceğiz.”⁵⁹⁴

Burada öngörülen askeri alandaki güçlülük saldırı amaçlı değildir. Dışarıya karşı yeterince güçlü olduğunuzu göstererek haklarınıza tecavüzü önleme maksadıyla güçlü olmayı öngörmektedir. Hatta gerektiğinde bu maksadı gerçekleştirmek için uluslar arası oluşumlar içerisinde yer almayı bile gerekli görmektedir.

Batıcılık: Millî Mücadele tamamen batılı güçlere karşı yapılmıştır. Buna rağmen her fırsatta batı ile yakınlaşmaya çalışılmıştır. Çağdaş uygarlığın batıda olduğu bilinciyle hareket edilmiş ve hedef olarak “en gelişmiş ülkeler düzeyine çıkma ve onların ötesine gitme” belirlenince, dış politikada da bu doğrultuda batılı ülkelerle ilişkileri geliştirmek esas olarak benimsenmiştir.⁵⁹⁵ Atatürk ve yeni Türkiye Cumhuriyetinin takip etmiş olduğu bu ilke birçok batılı ülke tarafından da desteklenmiştir. Bu kapsamda ülkenin hukuki, ekonomik ve idarî yapılanması batıdan örnek alınarak yeniden düzenlenmiştir.

Akılcılık: Atatürk Dönemi dış politika anlayışı ideolojik doğmalara, önyargılı saplantılara değil, akli ve bilimi esas alan bir çizgi üzerine oturtulmuştur. Bu bağlamda uluslararası ilişkilerde, geçmişten gelen düşmanlıklar yerine millî ve karşılıklı menfaatler dikkate alınmıştır. Bunun bir göstergesi olarak Atatürk, farklı özelliklere sahip ülkelerle dostluklar kurabilmiştir. Ülkeyi işgal etmeye çalışan Yunanistan’la bile ilişkiler en üst düzeyde kurulabilmiştir.⁵⁹⁶

Taktikte ustalık: Atatürk, stratejide olduğu kadar, taktikte de başarılıdır. Karşılaştığı problemlerin hepsine birden el atmayıp bunları öncelik sırasına koyması, bu ustalığın temel göstergesidir. Hatay sorununun halledilmesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi Atatürk tarafından sergilenmiş taktiksel başarıların en güzel örnekleridir.

⁵⁹⁴ Yılmaz M., 2004, s.264

⁵⁹⁵ Yılmaz M., 2004, s.265

⁵⁹⁶ Yılmaz M., 2004, s.265

Dünü, bugünü, yarını başarılı kavrayış: Tarih bilgisinin diplomaside ki önemini bilen Atatürk, bu alanda da çok okuyan ve geçmişte meydana gelmiş olaylarda geleceğe ilişkin gerekli dersleri çıkarabilmiştir. Geçmişte yaşanmış olan hayali faaliyetlerden ders almış, Ülkenin Birinci Dünya Savaşına nasıl sokulduğundan dersler çıkarmış ve yeni Türkiye Cumhuriyetini hayaller peşinde koşturmamıştır.

Güvenilirlik: Başarılı diplomasinin temel bir özelliği olan güvenilirlik unsuru da, Atatürk'ün dış politikasında önemli bir yere sahiptir.⁵⁹⁷ Takip edilen güvenilir dış politika ile bütün dünyada saygınlık kazanmış olan Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk Dönemi ve takip eden yıllarda diğer ülkelerin birlikte hareket etmek istediği, ittifak arayışı içerisinde oldukları ülke konumuna gelmiştir.

Yukarıda sıralanmış olan ilkeler her biri ayrı birer ilke olarak açıklanmış olmakla beraber uygulanan dış politika esnasında “Yurtta Barış Dünyada Barış” ilkesi her zaman ana ilke olma özelliğini korumuştur. Günümüzde Türkiye Cumhuriyetinin takip ettiği dış politikanın da ana ilkesi bu ilkedir.

⁵⁹⁷ Özdemir H., 2004, s:3

4. SONUÇ:

Avrupa'nın "Hasta Adamı" Osmanlı İmparatorluğu, tül emeller peşinde koşan yöneticileri sayesinde Birinci Dünya Savaşına girmiş, günün şartlarında Kahraman Ordunun sayesinde birçok cephede mücadele etmiş, elde ettiği zaferler ile savaşın seyrini değiştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşında mücadele ettiği cephelerin çokluğu, savaş öncesinde Balkan ve Trablusgarp buhranlarının yaşanmış olması ve çok kötü idare ediliyor olmasına rağmen genel bir başarısızlığın söz konusu olmadığı değerlendirilebilir. Ülkenin kıt ve sömürülen kaynakları göz önüne alınmadan girilen bir savaş ve savaşa girdikten sonra da üst düzey yöneticilerin genel harp prensiplerine uymadan orduyu çok farklı cephelerde muharebeye sokmuş olmaları nedeniyle göreceli bir başarısızlığı peşinden getirmiştir.

Müttefikleri olan ülkelerin savaştan kayıtsız ve şartsız olarak mağlup çıkmalarının peşi sıra Osmanlı İmparatorluğu da önce Mondros Mütarekesi ve müteakibinde de Sevr ile tarihin karanlık sayfalarında yerini almak üzere savaşın galip devletlerinin insafına bırakılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, Batı'nın sömürgeci ve emperyalist devletlerince I. Dünya Savaşı sonunda müttefikleri yenilgiye uğradığı için kendisi de yenilmiş sayılan, yöneticilerinin basiretsizliği yüzünden ümitsizlik içinde kendi alın yazısının tecellisini bekleyen ve ölmüş sayılan bir ulusu, en zor, en imkânsız ve en tehlikeli şartlar altında yeniden canlandırmıştır.

Gerçekten Birinci Dünya Savaşından önceki döneme inhisar eden yaklaşık elli yıllık dönem değerlendirildiğinde ülkenin iş gücü, ordu gücü, yetişmiş insan gücü, özetle milli gücünü oluşturan yaklaşık beşyüzbin (500.000) kişilik bir kitle sözde vatan uğruna anlamsızca şehit veya kayıp verilmiştir. Günümüzde modern Türk Silahlı Kuvvetlerinin yaklaşık personel gücünün beşyüzbin kişi ve ülkenin nüfusunun yetmiş milyon olduğunu göz önüne alırsak onbir milyon içinde beşyüzbinin kıymeti daha iyi anlaşılacaktır.

Mustafa Kemal Atatürk 19 Mayıs 1919'da Türk Kurtuluş Savaşını başlattığında ülke Birinci Dünya Savaşının büyük yıkımı neticesinde moral motivasyonunu kaybetmiş bir durumdaydı. Bu durumda yapması gereken milletin psikolojik güç açısından tekrar canlanmasını sağlamaktı ve O'da öncelikli olarak milletin yaşama hırsını, cesaretini ve tarihsel gücünü tekrar ortaya çıkarmış ve aşılamıştır.

Türk Milleti önderi Mustafa Kemal ile dünyanın en güçlü ve Dünya Savaşının galibi, kendisinin ölüm fermanının yaratıcısı olan devletlere meydan okumuş, o devletlere ve kukllarına karşı başarılı bir ölüm-kalım savaşı vermiştir.

Bu savaşın eldeki mevcut kuvvetlerle sınırlı ölçüde yürütülebileceğini veya sonuçta başarısızlığın söz konusu olabileceğini değerlendiren Atatürk, mücadele esnasında mutlak

suretle alternatif arayışlar içerisine girmiştir. Neticede kendi ülkesi gibi Batılı devletler ile mücadele halinde bulunan ülkelerle öncelikli olarak ilişki kurmuştur. Burada bir Türk atasözünde de ifadesini bulduğu üzere “düşmanımın düşmanı benim dostumdur” yaklaşımı ile Sovyetler Birliği ile ciddi temaslar içerisine girilmiş ve yine bu ülkeden ciddi boyutta lojistik destek sağlandığı gibi, yeni kurulan bir ülkenin dışarıda tanınması açısından da dış politika alanında güçlü bir dayanak olmuştur. Yine aynı dönemde Türkiye’deki yeni oluşumu eşitlik ve saygı çerçevesinde karşılayan bütün ülkeler ile bağlantı kurulmaya, ülkenin mücadelesinin haklılığı ve hedefleri anlatılmaya çalışılmış, gerektiğinde düşmanları ile de farklı platformlarda diyalog içerisine girilerek bu ülkelerin kendine karşı birliktelikleri bozulmaya çalışılmıştır. Fransa ve İtalya’nın İngiltere’den ayrı politika takip etmeye başlamaları uygulanan bu siyaset sayesinde mümkün olabilmiş, ilerleyen zaman içerisinde bu ülkelerden bile Kurtuluş Savaşının lojistik desteği sağlanabilmiştir.

Tabii ki bütün bu dış politika faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğunun bırakmış olduğu bir miras değildir. Zaten ülkenin içine düşürülmüş olduğu durum özellikle dış politika alanında takip edilmeye çalışılan tutarsız faaliyetlerin bir neticesi değil midir?

Kurtuluş Mücadelesi esnasında takip edilmiş olan dış politika Mustafa Kemal Atatürk tarafından günün şartlarına göre ortaya konulmuş ve yönlendirilmiş olan yeni bir politikadır. Yukarıda da belirtildiği üzere günün ve ülkenin şartlarını iyi değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla takip edilen dış politika artık savaşmaktan bıkmış ancak mevcut durum içerisinde savaşmaktan başka seçenek bırakılmamış bir milletin bir devletin takip ettiği bir politikadır.

Neticede, Dünya Savaşının hiçbir mağlubunun başaramadığını Türk Milleti, önderi Mustafa Kemal Atatürk ile başarmış, uluslararası bir konferansta, eşit düzeyde diplomatik bir mücadele vererek günümüzün modern Türkiye’sinin egemenliğini, özgürlüğünü ve toprak bütünlüğünü sağlamıştır. Aslında ülkemizin gerçekten sahibi olmaya başladığımız dönem de bundan sonraki dönemdir. Geçmişte hiçbir yatırımın yapılmadığı ülke toprakları Kurtuluş Savaşını müteakip gerçek anlamda sahiplenilmiş ve toprak “Vatan” olmaya başlamıştır.

Atatürk’ün bir destan olarak değerlendirilmesi gereken bu başarısı, dünyanın her yanında yankı bulmuştur. Boyunduruk altında bulunan halklar, toplumlar ve uluslar için, bugün bile, örnek alınmaktadır. O’nun bütün dünyada kabul görmesinin sebebi nedir? Buna verilebilecek en güzel cevap Kurtuluş Savaşı ve takip eden dönemlerde bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından yönlendirilmiş ve gerektiğinde fiilen uygulanmış olan iç ve dış siyasettir. Atatürk’ün engin kişiliği ve dehası sadece Türk Milleti için değil, yıllarca emperyalizmin kölesi olmuş nice milletlerin tarihlerini yeniden yazmalarına, kaderlerini tayin etmelerine yardımcı olmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nı takip eden dönem, Mustafa Kemal Atatürk'ün yıllardır üzerinde düşündüğü, Milli Mücadele sırasında temellerini attığı Cumhuriyet fikrinin uygulamaya geçirildiği dönemdir. 29 Ekim 1923'de ilan edilen Türkiye Cumhuriyeti başlangıç döneminde yine yeni kurulan bir devletin çektiği sıkıntıları çekmiştir. Öyle ki ülkenin başkenti bile dış kamuoyunda sorun teşkil etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti 1923–30 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğundan ve Lozan Barış Antlaşmasından kalmış kalan sorunlar, takip edilen onurlu, barışçı, gerçekçi ve akılcı dış politika sayesinde milli çıkarlar çerçevesinde çözüme kavuşturulmuştur. Sorunların barışçı yolla çözülmüş olması takip edilen “Yurtta Barış Dünyada Barış” ilkesinin tavizsiz uygulanması ile mümkün olmuş, bu durum Atatürk ve Türkiye Cumhuriyetinin barışçı siyaseti ile dünya barışına sağladıkları katkının bütün dünya tarafından kabulü sonucunu doğurmuştur.

Bu arada Lozan Barış Antlaşmasının çözümlenmeden veya tam olarak istediğimiz şekilde çözemediği bir takım sorunların halledilmesi de bu döneme rastlamaktadır. Musul sorunu maalesef istendiği gibi çözülememiştir. Ancak akılcı ve gerçekçi bir yaklaşımla ülke tekrar bir savaş durumuna sürüklenmemiştir. Dış politikada günümüzde uygulanmaya başlanan “kazan kazan” yaklaşımı Atatürk tarafından daha o yıllarda uygulanmaya başlanılmıştır. Peki, ne kazanılmıştır?

İngiltere'nin istediği şekilde çözümlenen Musul sorunu müteakip zamanın süper gücü ve eski düşmanımız ile aradaki buzları eritmiştir. Sıra Türkiye'nin arzularına gelmiş ve takip eden yıllarda bir Musul kadar önemli olan Boğazlar ve Hatay sorunları İngiltere'nin desteği ile tamamen Türkiye lehine çözülmüştür.

Gelişen durumlar Atatürk tarafından çok yakinen takip edilerek iç ve dış siyasi ortam en uygun sonucu doğuracak şekilde şekillendirilmiştir. Bunun yanında gerektiğinde suni krizler yaratılmış ve kriz ortamında yapılan ustaca manevralarla olayın lehimize sonuçlanması sağlanmıştır. Günümüzde süper güç tabir edilen ülkelerin ortamı şekillendirmek adına yarattıkları suni krizleri bizzat kendi krizleri haline dönüştürmelerinin aksine Atatürk, zaman ve mekân faktörlerini ustaca kullanmış, günümüzde yapılmaya çalışılıp becerilemeyenleri o günlerde kiskanılacak seviyede başarmıştır. Dış politikanın uygulayıcılarını ihtiyaç duydukça uyarmış ve yönlendirmiş, gerektiğinde yurt içinde oluşturduğu kamuoyu ile hükümeti dış politika alanında zorlamıştır. Bu uygulamalarını Montrö ve Hatay öncesinde açık olarak görmekteyiz.

Atatürk, sağlığının ciddi şekilde bozulduğu dönem olan 1936–1938 yılları arasında bile Türk dış politikasında ki etkin konumunu kaybetmemiştir. Özellikle Hatay'ın Anavatana bağlanmasını kendisi için bir onur meselesi haline getirmiş ve gerçekten de onurlu bir şekilde,

yerine göre sağlığı pahasına meseleyi çözmüştür. Hiç şüphesiz Atatürk'ün ortamı şekillendirmedeki başarısı, halkla ilişkiler ve psikolojik harekâta ki ustalığı Hatay meselesinde de kendisini göstermiştir. O'nun kararlılığı karşısında mesele devamlı gündemde tutulmuş ve aşamalar halinde sonuca kavuşturulmuştur.

Atatürk, takip ettiği dış politika ilkeleriyle o zamanın ve günümüzün dünya liderleri tarafından saygı ve takdirle karşılanmıştır. Öyle ki kendisi hiçbir yurt dışı seyahat gerçekleştirilmemiş olmasına rağmen İngiliz Kralı dâhil birçok devlet ve hükümet başkanının ziyaretine mazhar olmuştur. Bu durum bile O'nun ne kadar sevilip sayıldığına göstergesidir. Vefatını müteakip ortaya konulan tepkiler de Atatürk'e ve nezdinde Türkiye Cumhuriyetine verilen değerin göstergesi olmuştur.

Türkiye'nin coğrafî konumuna bağlı olarak Sovyetler Birliği ile komşu oluşu, boğazların Türkiye'nin kontrolünde oluşu ve Türkiye'nin ekonomik ve stratejik açıdan bir köprü görevi gören bir Ortadoğu ülkesi olması, Türk dış politikasına yön veren etkenlerden olmuştur. Dış politika belirlenirken ülkenin sahip olduğu bu konum göz önünde bulundurulmuş ancak Atatürk'ün ortaya koyduğu temel ilkelere bağlı politikalar üretilmiştir.

Kısaca Atatürk döneminde takip edilen Türk dış politikası dünya siyasetinde Türkiye olarak en etkin olabildiğimiz dönem olmuştur. Özellikle Atatürk'ün vefatından önce ki son iki dış politika alanında takip edilen çok önemli olayları içermiştir. Bu dönemde gerçekleştirilmiş olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ülkenin bağımsızlığı adına tehdit oluşturan Boğazların statüsünü Türkiye lehine çeviren son adımı oluşturmuştur. Yine bu dönemde imzalanmış olan Saadabat Paktı gelişen dünya olayları çerçevesinde ülkenin güvenliğini sağlamaya yönelik önemli bir adımını teşkil etmiştir. Hatay sorununun çözümü ise Misak-ı Milli'nin son aşamasının gerçekleştirildiği, öz Türk olan ve Anavatandan ayrılmak istenen bir vatan toprağının silahlı mücadele olmadan fakat diplomasi ile Anavatana katılmasını teşkil etmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Vatan ve Milletine olan büyük sevgisi ve bağlılığı ile çalışma azmini bir an olsun kaybetmemiştir. Kendisini ölüme götüren hastalığı tespit edildiği halde bir an olsun çalışmaktan yorulmamıştır. Özellikle Türkiye üzerinde Batılı devletlerin oynadığı oyunun son perdesi olan Servin bozulduğu Lozan'da elde edilmiş bağımsızlık ve güvenliğinin Montrö ile perçinlendiği ve Misak-ı Milli'nin bir parçası olan Hatay'ın Anavatana katılma sürecinde hastalık bahanesi ile istirahat etmesi karakterine uymayan bir davranış olurdu. O, Ölümünden hiç korkmamış adeta dalga geçmiştir. Bu dönem içerisindeki tek hassasiyeti planlayıp da yapamadıkları olmuş, Hatay'ın Anavatana katılışını görememiş olması nedeniyle gözleri açık vefat etmesine rağmen O'nun miras bıraktığı ilkeler ışığında yürüyen Türk Milleti ölümünün üzerinden bir yıl geçmeden ruhunu şâd etmiştir.

KAYNAKÇA KISALTMALAR LİSTESİ

AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
AHA	: Atatürk Haftası Armağanı
AKDITYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
C.	: Cilt
Gnkur. ATASE Bşk.	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayını/Yayınları

KAYNAKÇA

I.I. Arşiv Belgeleri:

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Mesaj Emri, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk'ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitriini No:34 (EK-1)

Atatürk'ün cenaze merasimine iştirak edecek yabancı harp gemileri listesi, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk'ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitriini No:34 (EK-3)

I.II. Yayınlanmış Belgeler:

Atatürk'e yapılacak cenaze töreni programı, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk'ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitriini No:34 (EK-2)

Atatürk'ün cenaze törenine iştirak edecek ecnebi heyetler listesi, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk'ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitriini No:34 (EK-4)

Ayn Tarihi, No:6, 1923.

Ayn Tarihi, No:60, 1938.

İhtiram nöbeti tamim ve listesi, MSB Genel Arşiv Müdürlüğü, Atatürk'ün Cenaze Merasimi Dosyası, Müze Sergi Vitriini No:34 (EK-5)

Resmi Gazete, Sayı 3374, 05.08.1936, (Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi ve Ekleri)

TBMM. Gizli Celse Zabıtları, C.I-IV, İş Bankası Yay., Ankara, 1985.

TBMM, Zabıt Cerideleri, Devre I, C.I., TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem, 1919–1923, C.II, (Hazırlayan: Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu-Fahri Çoker), TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1994.

Türk Parlamento Tarihi, II. Dönem, 1923–1927, C.I, (Hazırlayan: Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu-Kazım Öztürk), TBMM. Vakfı Yay., Ankara, 1993-1995.

II. Gazeteler:

Hadisat, 12 Nisan 1335/1919.

Hakimiyet'i Milliye, “Pontus Rum Cemiyet-i Hafiyesi”, 30 Mart 1337/1921.

Hakimiyet-i Millîye, “Pontus Meselesi ve Safhaları”, 17 Mart 1338/1922.

Tan Gazetesi, 11 Kasım 1938 Cuma Baskısı (EK-6)

Tan Gazetesi, 15 Kasım 1938 Salı Baskısı (EK-7)

Tan Gazetesi, 21 Kasım 1938 Pazartesi Baskısı (EK-8)

III. Araştırma Eserleri, Kitaplar, Hatıratlar:

- Akşin A., **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, AKDITYK, TTK Yay., Ankara, 1991.
- Armaoğlu F., **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İş Bankası Yay., Ankara, 1993.
- , **Siyasi Tarih (1789-1960)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1973.
- , **20.Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995**, Alkım Yay., İstanbul, 1995.
- , **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri**, TTK Yay., Ankara, 1991.
- Atalay B., **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2001.
- Atatürk M.K., **Nutuk**, Akvaryum Yay., 2005.
- , **Nutuk**, Alfa Yay., 2006.
- , **Nutuk**, TTK Yay., 1999.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III**, AAM Yay., Ankara, 1997.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV**, AAM Yay., Ankara, 1964.
- Ateş T., **Türk Devrim Tarihi**, Der Yay., İstanbul, 1984.
- Bayur Y.H., **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, TTK Yay., Ankara, 1973.
- Dağıstan A., **Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992.
- Demirkan T., **Macar Turancıları**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.
- Dewey J., **Report and Recommendation upon Turkish Education**, New York, 1924.
(Aktaran: Akbulut M.,2000)
- Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1973.
- Dilan H. B., **Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)**, Alfa Yay., İstanbul, 2005.
- Dündar C., **Sarı Zeybek Atatürk'ün Son 300 Günü**, Milliyet Yay., İstanbul, 1996.
- Erkun V., **Budapeşte'den Ankara'ya**, Türk – Macar Dostluk Derneği Yay., Ankara, 1999.
- Eroğlu H., **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yay.,1990.
- Esmer A.Ş., **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1953.
- Feyzoğlu O.G., **Atatürk İlkeleri ve İnkılâbımız**, MEB Yay., İstanbul, 1982.
- Gönlübol M. Sar C., **Olaylarla Türk Dış Politikası, C.I, (1919-1973)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1987.

- , **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, AKDITYK, AAM Yay., Ankara, 1990.
- , **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1969.
- Göze A., **İnkılap Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1985.
- Hale W., **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, (Çeviren: Petek Demir), Mart Matbaası, İstanbul, 2003.
- Hatipoğlu M. M., **Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988.
- Himmetoğlu H., **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları, C.II**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975.
- İğdemir U., **Atatürk ve Anzakar**, TTK Basımevi, Ankara, 1978.
- İnan, Y., **Türk Boğazları'nın Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Turhan Kitapevi, Ankara, 1995.
- İnönü İ., **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1946.
- , **Hatıralarım-II**, (Yayıma Hazırlayan: Sebahattin Selek), Bilgi Yay., Ankara, 1987.
- Karal E. Z., **Atatürk'ten Düşünceler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.
- Karabekir K., **İstiklâl Harbimizin Esasları**, İstanbul, 1957.
- Kennedy P., **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çeviren: Birtane KARANAKÇI), İş Bankası Yay., Ankara, 1990.
- Kinross L., **Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çeviren: Necdet Sander), Sander Yay., İstanbul, 1978.
- Kocatürk U., **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, AAM Yay., Ankara, 1999.
- , **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, AAM Yay., Ankara, 1999.
- Koçak C., **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- Kodal T., **Paylaşılmayan Toprak Türk Basımına Göre (1923-1926) Musul Meselesi**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005.
- Kurtcephe İ., **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK Yay., Ankara, 1995.
- Melek A., **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK Yay., Ankara, 1991.
- Meray S., **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler-I, Kitap I**, İstanbul, 1969.
- Oran B., **Türk Dış Politikası**, İletişim Yay., İstanbul, 2005.
- Öke M.K., **Musul-Kerkük Dosyası**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1991.
- Önder M., **Atatürk Evleri**, TTK Yay., Ankara, 1983.

- Özdemir H., **Atatürk ve İngiltere “Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi”**, AAM Yay., Ankara, 2004.
- Özerdin S.N., **Bilinmeyen Atatürk**, Varlık Yay., İstanbul, 1980.
- Özgüldür Y., **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Gnkur. ATASE Bşk. Yay., Ankara, 1993.
- Sabis A. İ., **Harp Hatıralarım**, C.V, Nehir Yay., İstanbul, 1993, s.7
- Sonyel R. S., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- Soyak H. R., **Atatürk’ten Hatıralar II**, Yapı Kredi Bankası Yay., Ankara, 1973.
- Soysal İ., **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, TTK Yay., Ankara, 1983.
- , **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yay., İstanbul, 1993.
- , **“Türk Boğazları ve 1936 Montreux Sözleşmesi”**, Boğazlardan Geçiş Güvenliği ve Montreux Sözleşmesi, İstanbul, 1994.
- Sökmen T., **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Yay., Ankara, 1992.
- Sperco W., **Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)**, (Çeviren Zeki ÇELİKKOL), Bilgi Yay., Ankara, 2001.
- Şehsuvaroğlu H.Y., **Atatürk’ün Sağlık Hayatı**, Hür Yay., İstanbul, 1981.
- , **Tarihçi Gözüyle Atatürk**, Varlık Yay., İstanbul, 1963.
- Şimşir B. N., **Atatürk’ün Hastalığı**, TTK Yay., Ankara, 1989.
- , **Atatürk ve Afganistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2002.
- , **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C.III, TTK Basımevi, Ankara, 2001.
- Tekin M., **Hatay Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2000.
- , **Hatay Basımında Atatürk**, Kültür Ofset Basımevi, Antakya, 1994.
- Tengirşek Y. K., **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.
- Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.
- Ünal T., **Türk Siyasi Tarihi**, Kamer Yay., İstanbul, 1998.
- Verel O., **Atatürk’ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti, Sabiha Gökçen**, Türk Hava Kurumu Yay., İstanbul, 1982.
- Velidedeoğlu H.V., **Devirden Devire**, Bilgi Yay., Ankara, 1974.
- Yılmaz M., **“Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)”**, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Editör) Kılıçkaya M.D., 260-268, Siyasal Yay., Ankara, 2004

IV. Makaleler ve Bildiri Metinleri:

Akbulut M., “*Türk-Amerikan İlişkileri 1923-1938 ve Sonrası Sorunlar ve Beklentiler*”, **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi Bildirileri**, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, AAM Yay. Ankara, 2000, s.959-964.

Akşin S., “*Atatürk’ün Dış Siyaset Modeli*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yayına Hazırlayan: İsmail SOYSAL), Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, TTK Yay. Ankara, 1999, s.275-279

Alantar Ö.Z., “*Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi*”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Derleyen:Faruk SÖNMEZOĞLU), Der Yay., İstanbul, 1994, s.49-78

Altuğ Y., “*Atatürk’ün Dış Politikası*”, **Uluslararası Atatürk Konferansı Bildirileri**, 10-11 Kasım 1980, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1980.

Armaoğlu F., “*Atatürk ve Amerika Birleşik Devletleri*”, **Üçüncü Uluslar arası Atatürk Sempozyumu Bildirileri**, 3-6 Ekim 1995, Gazi Mağusa, KKTC, AAM Yay., Ankara, 1998, s.55-89.

-----., “*Lozan Konferansı ve Musul Sorunu*”, **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, AKDITYK, AAM Yay., Ankara, 1998.

Avcı C., “*Türk Sovyet İlişkileri (Milli Mücadele Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti)*”, **Uluslararası 4.Atatürk Kongresi Bildirileri**, 25-29 Ekim 1999, C.I, Türkistan-Kazakistan, AAM Yay., Ankara, 2000, s.719-725.

Barlas D., “*Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Politikası*”, **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri**, 3-6 Ekim 1995, Gazimağusa, KKTC, AAM Yay., Ankara, 1998, s.834-838

Cöhce S., “*Atatürk Dönemi Türk-Afgan Münasebetleri*”, **Atatürk 4.Uluslararası Kongresi Bildirileri**, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, C.II, AAM Yay., Ankara, 2000, s.1131-1161

Efendiyeva N.Z., “*Güney Anadolu’da Fransa İşgaline Karşı Türk Ulusunun Savaşı*”, (Çeviren: Olcay Çankaya),**Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 36, Ocak 2000.

Ekinci N., “*ABD Arşiv Belgeleri ve Değişen Dünya Siyasal Konjonktürünün ışığında Mac Arthur’un Türkiye Ziyareti, Bunun İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Amerikan İlişkilerine Olumlu Etkisi*”, **Atatürk 4.Uluslararası Kongresi Bildirileri**, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, AAM Yay., Ankara, 2000, s.965-975.

Eroğlu H., “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*”, **AAM Dergisi**, C.I, Sayı:2, AKDITYK, AAM Yay., Mart 1985, s.435-449.

- Gönlübol M, “*Atatürk ve Dış Politika*”, **AAM Dergisi**, C.IV, Sayı:24, AAM Yay., Ankara, Temmuz 1992, s.439-442.
- Gönlübol M. Kürkçüoğlu Ö., “*Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*”, **AAM Dergisi**, C.1, Sayı 2, AAM Yay., Mart 1985, s.451–473.
- Güner Z., “*Atatürk Dönemi Balkanlar Politikası ve Balkan Antantı*”, **Atatürk 4.Uluslararası Kongresi Bildirileri**, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, AAM Yay., Ankara, 2000, s.345-356
- Hakov C., “*Atatürk ve Bulgaristan ile Türkiye Arasında Yeni Siyasal-Diplomatik Münasebetler*”, **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu Bildirileri**, 9-11 Eylül 1991, Bildiriler, C.II, Ankara, 1996.
- Ilgar İ., “*Lozan Konferansın başarısızlığa uğraması halinde Türk Genel Kurmayının Gizli Harekât Planı*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı :36, Eylül 1970.
- Kocatürk U., “*Atatürk’ün hastalığı, son günleri ve ölümü hakkında Prof. Dr. Nihat Reşat Belger’in notları*”, **AAM Dergisi**, C.I, Sayı:2, AAM Yay., Ankara, Mart 1985, s.543-553
- Köstüklü N., “*Atatürk Dönemi Türkiye Bulgaristan İlişkilerine Dair Bazı Tespitler (1919-1938)*”, **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2002 Bildirileri**, Gnkur. ATASE Bşk. Yay., Ankara, 2002.
- Önder M., “*Atatürk’ün Almanya Gezisi*”, **AAM Dergisi**, C.VIII, Sayı:24, Temmuz 1992, AAM Yay., Ankara, 1992, s.562-573.
- Özgiray A., “*Türkiye – Macaristan Siyasi İlişkileri*” (1923–1938), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1997.
- , “*Atatürk ve Dış Politika*”, **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri**, 3-6 Ekim 1995, Gazi Mağusa, KKTC, AAM Yay., C.I, Ankara, 1998, s.217-242.
- , “*İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1919-1938)*”, **AAM Dergisi-XI/33**, AAM Yay., Ankara, 1995, s.685-697.
- Özgüldür Y., “*TBMM Hükümetinin Dış Politikası*”, **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2000 Bildirileri**, Gnkur. ATASE Bşk. Yay., Gnkur. Basımevi, Ankara, 2000, s.59 – 67.
- Potskhveriya B., “*1921 Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması İmzalanmasının Nedenleri*”, **Uluslararası 2.Atatürk Sempozyumu Bildirileri**, 9–11 Eylül 1991, Ankara, C.I, AAM Yay., Ankara, 1999, s.1077–1082.
- Sonyel Ş., “*Kurtuluş Savaşı Yıllarında Doğu Siyasamız*”, **Bellekten**, C.41, No:164, 1977, 657-731
- Soysal İ., “*Avrupa’da Kuvvet Dengeleri*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yayına Hazırlayan: İsmail SOYSAL), Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, TTK Yay., Ankara, 1999, s.293-294

-----., “1936 Montreux Sözleşmesi ve Sonradan Çıkan Sorunlar”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yayına Hazırlayan: İsmail SOYSAL), Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, TTK Yay. Ankara, 1999, s.309-325

-----., “1937 Saadabat Paktı”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yayına Hazırlayan: İsmail SOYSAL), Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, TTK Yay. Ankara, 1999, s.327-342

Şen F., “Atatürk Dönemi Türk-Alman İlişkileri”, **Atatürk 4.Uluslararası Kongresi Bildirileri**, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, AAM Yay., Ankara, 2000, s.549-569

Şimşir B. N., “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri”, **Bellekten**, C.XLV/1, Sayı: 177, Ocak 1981, s.199-202.

Yüksel Y., “Atatürk ve Roosvelt”, **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri**, 3-6 Ekim 1995, Gazi Mağusa, KKTC, AAM Yay., Ankara, 1998, s.283-289.

E K L E R

EK-1

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
III. Şube I. Ks.
Şube : I-16182
Sayı :
Evrak :

Ankara
10/11/1938

Özü:

M.M.Vekaletine

Y.T.K.H.
2956
10-11-1938
H.S.

Büyük Türk Ordusu , Sevgili arkadaşlarım.

İlişigi

- 1- Hükümetin bayrammasından anlaşıldığı üzere Cumhuriyetimizi kurmuş olan (Atatürk) her fani gibi hayata geçmelerini kapadı. Bakî olan Türk vatanına Türk milletini her tegebbsünde masaf-fer kılmak undemizdir.
- Türk Ordusunun vazife ve disiplin aşkı , Aziz vatanımızın yine en büyük istinatgâhi olarak yaşayacaktır.
- Teşkilatı esasıya kanunu dairesinde tegekklî eden hükümetimiz yükselmesine devam ederken Ordumuzun dahilî ve Haricî tehlike-lere karşı vatani korusaktan ibaret olan vazifesini yapacağına, her yerde güvenilir bir kuvvet olarak takdir edileceğine emini Bütün orduyu taziye ederken hiç bir uygunsusluğa meydan kalmayacak surette mahallî hükûmete zahir olmasını dilerim.
- 2- Orduya tamin edilmiştir.

Genelkurmay başkanı
aregal

Y. T. K. H.

1
13944
10-11-278

10-11-38

5377 I S
10-11-1938

EK-2-1

T. C.
HARİCİYE VEKÂLETİ
Protokol Dairesi

ATATÜRK'E

Yapılacak Cenaze Törenine ait esas
programdır.

ANKARA

1938

ATATÜRK'E

Yapılacak Cenaze Törenine ait esas
programdır.

I.

İstanbul'da Yapılacak Tören

16 Senteşrin 1938 Çarşamba günü :

Dolmabahçe Sarayında ATATÜRK'ün ilk defa halk mümessillerini kabul buyurdıkları salonda vücuda getirilen Katafalk'ın bulunduğu salonun kapuları Senteşrinin 16 ıncı Çarşamba sabahı saat 10 dan itibaren, aşağıda izah edildiği surette, ziyaretlere açık bulundurulacaktır.

Üstü Türk Sancağı ile mestur, etrafı girland şeklinde güllerle muhat ve altı oku temsilen yanan altı meşalenin yanlarında kılıçları çekik olarak tazim vaziyetini almış bulunan General, Amiral, Kara, Deniz ve Hava Albay ve Yarbay-

- 2 -

larından müteşekkil altı yüksek rütbeli Subayın nöbet beklediği Katarfak'ın önünden berayi tazim, aşağıdaki sırayı takiben geçilecektir.

1 — İstanbul Vilâyetinde bulunan teşrifata dahil askerî erkân,

2 — Teşrifata dahil mülkî erkân,

3 — Rektör, dekanlar ve profesörler başda olmak üzere Üniversite ve yüksek okul talebeleri,

4 — Kumandanları, öğretmenleri ve subayları başda olmak üzere Harp Akademisi ve müteakiben Yedek Subay Okulu talebeleri,

5 — Halk Partisi erkânı,

6 — Halkevleri idare heyetleri,

7 — Malt, ticarî ve idarî teşekküllerin ileri gelen erkânı,

8 — İzciler,

Saat 14'den itibaren halk geçmeğe başlayacak ve Sontesrinin 17-inci Perşembe ve 18-inci Cuma günleri saat 10'dan başlayarak saat 24 e kadar bu tazim geçidi mekteplilere ve halka inhisar ettirilecektir.

- 3 -

II.

İstanbul'dan Hareket19 Şentegün 1938 Cumartesi günü :

Tabut, sabah saat 8.30 da on iki General tarafından kaldırılacak ve Dolmabahçe Sarayının dış kapusu önünde bulundurulan top arabasına vazedilecektir.

1 — Tören Alayının ilerisinde yolu törene açık bulundurmak üzere, geniş safda olarak, atlı polis kı'tası ilerliyecektir.

2 — Tören alayının başında atlı olarak Tören Komutanı,

3 — Mızraklı bir suvari alayı,

4 — Bir pıyade taburu, (Bandosu önde olarak)

5 — Bir topcu taburu,

6 — Bir deniz taburu, (Bandosu önde olarak)

7 — Çelenkler,

8 — Cenazenin mevzu bulunduğu top arabası,

9 — Arabanın sağ ve sol taraflarında altı-şardan on iki General,

- 4 -

10 — ATATURK'ün Harp ve İstiklâl maddiyalarını taşıyan General,

11 — ATATÜRK'ün ailesi efradı,

12 — Başvekil,

13 — Büyük Millet Meclisini temsilen Ankara'dan gelen heyet.

14 — İstanbul Vali ve Belediye Reisi ile Mevki ve Deniz Komutanları,

15 — İstanbul'da bulunan ecnebi Konsoloslar,

16 — İstanbul Vilâyetinin teşrihata dahil askerî ve mülki erkânı ile Halk Partisi erkânı,

17 — Rektör, dekanlar ve profesörler başda olmak üzere Üniversite ve Yüksek Okul talebeleri,

18 — Kumandanlara, öğretmenleri ve subayları başda olmak üzere Harp Akademisi,

19 — Halkevleri idare heyetleri,

20 — Malî, ticarî ve idarî heyetler mümessilleri,

21 — İstanbul'da mevcut İzcî teşekkülleri,

22 — Yedek Subay okulu talebeleri,

23 — Bir piyade taburu, (Bandosu önde olarak)

24 — Halk.

Hava filomuz törene havadan iştirak edecektir. Bu tarzda teşekkül edecek olan Cenaze

- 5 -

alayı saat 9 da hareketle Tramvay yolunu takiben Tophane, Karaköy, Köprü yolile Eminönü meydanı, Bahçekapı, Sirkeci ve Salkım Söğüt üzerinden Gülhane parkına ve park içindeki yolu takiben Sarayburnuna varacaktır.

Cenaze alayının Dolmabahçe'den Sarayburnuna kadar olan güzergâhının iki tarafına asker, Jandarma kıt'alarıyla mektepler ve halk dizileceklerdir.

Cenaze alayının kolbaşı Saryburnu rıhtımına geldiği vakit alay duracak, kıt'alar yolun sağ kenarına çekilecekler ve Cenazeyi taşıyan top arabası geçerken resmi tazimi ifa edeceklerdir.

Alaya iştirak eden zevat ve izciler tabutu hamil olan top arabasını rıhtıma kadar takip edeceklerdir. Alayın sonundaki tabur da bulunduğu yerde kalacaktır.

Tabutu taşıyan top arabası rıhtıma yaklaşacak ve tabut Generaller tarafından top arabasından kaldırılarak rıhtımdaki dubaya yanaşacak olan Gür veya Dumlupınar denizaltı gemilerinden veyahut Zafer veya Tınaztepe destroyerlerinden birisine irkâb edilecektir.

Tabutu hamil bulunan denizaltı gemisi veya destroyer Selimiye veya Haydarpaşa açıklarında akıntısız bir mahalle demirlemiş bulunan Yavuz'a yanaşmak üzere ağır ağır yol alacaktır.

- 6 -

Tabut Yavuz'a nakledilerek Yavuz'un arka taret topları önüne konulacak ve bir müfreze ihtiram vaziyetinde bekliyecektir.

Cenazenin Dolmabahçe'den hareketi anında Galata Kulesindeki (Vardabandıra) tarafından verilecek işaret üzerine Yavuz her beş dakikada bir top atacaktır.

Cenazenin gemiye irkâbını müteakip Yavuz top endahtı suretile selâm resmisi ifa ederek hareket eyliyecektir. Limanda bulunan ecnebi harp gemileri bu selâm resmine aynı suretle iştirak eyledikten sonra Yavuz'u Ada açıklarına kadar takip edeceklerdir.

Gerek karada yürüyüş halinde iken ve gerek denizde seyir esnasında hava filolarımız da Cenaze törenine iştirak edeceklerdir.

Seyir esnasında İzmit'e kadar on beşer dakika fasıla ile top atılarak rasime selâm ifasına devam olunacaktır.

Yavuz Zırhlı Kruvazörüne, Deniz Komutana ve Amirallerin iştirakile, İzmit'e kadar Donanmamıza mensup denizaltı ve destroyerler refakat edecektir.

ATATÜRK'ün aileleri efradile cenazeye refakat edecek olan zevatın nakilleri için Ada hattına tahsis edilmek üzere Denizbank tarafın-

- 7 -

dan bu kerre celbedilen yeni vapörlardan biri Sarayburnunda bulundurulacaktır.

Diğer taraftan Cenaze alayına refakat eden memurlarla halkın da ATATÜRK'e yapılacak olan bahri merasime iştirakini mümkün kılmak üzere saat 13 de Sarayburnundan ve köprünün Şirket ve Akay iskelelerinden ikişer vapor hareket ettirilecektir. Bu vapourlarla İstanbul'a gelmiş bulunan ecnebi harp gemileri Büyük Ada açıklarına kadar Filoya refakat ve bilâhare avdet eyliyeceklerdir.

Başvekil İstanbul'dan Ankara'ya kadar Cenazenin yanında bulunacaktır.

III

İzmit'e muvasalat

Yavuz Zihri Kruvazörü İzmit önlerinde demirliyecek ve Cenaze bir denizaltı gemisine veya bir destroyer'e naklen Mayın iskelesine çıkarılacak ve orada bulundurulacak olan bir top arabasına vazedilecektir.

Cenaze bu suretle İzmit istasyonuna götürülerek ATATÜRK'ün zatî kompozisyonlarına bağlanacak olan hususî vagona irkâb edilecektir.

İzmit'de yapılacak törene Vilâyet erkânı ve

- 8 -

başda komutanları olmak üzere kara ve deniz kuvvetlerine mensup kıtaat ile mektebliler ve halk iştirak edecektir. Bu vagon iki büyük Türk Sancağı ve gayet zengin bir surette defne dallarıyla tezyin edilmiş bulunacaktır.

Cenazeye refakat edecek olan zevat bu trene bineceklerdir.

İzmit'den Ankara'ya nakli esnasında altı subay Cenaze'yi bekliyecektir.

Cenaze'yi nakledecek olan katarın gece geçeceği istasyonlarda meşaleler yakılacak ve katar kasaba ve köylere yakın olan istasyonlardan geçerken, mahallin en büyük mülkiye memuru ve askeri bulunduğu halde, kasaba ve köy halkı tarafından selâmlanacaktır.

Cenaze'yi hamil trenin Eskişehir'e muvasalatında askerî merasim yapılacak ve bir ihitiram kıtası selâm resmini ifa ederken bandosu da matem havalarını çalacaktır. Bu törene Vilâyet askerî ve mülkî erkânı iştirak eyliyecektir, istasyon peronunun münasib mahallerinde meşaleler bulundurulacaktır.

Tiren Polatlı ile Ankara arasındaki istasyonlardan gündüz geçeceğinden mahallî köy ve kasaba mektepleri talebesi de istasyonlarda Cenazeyi selâmlayacaklardır.

Ankara Vali ve Belediye Reisi Cenaziyi Vilâyet hududundan karşılayacaktır.

- 9 -

IV.

Ankara'ya muvasalat

20 Sontesim 1938 Pazart günü :

Cenazeyi taşıyan tren saat 10 da Ankara İstasyonuna muvasalat edecek ve Reiscümhur, Büyük Millet Meclisi Reisi, Mareşal, İcra Vekilleri Heyeti ve Saylavlar tarafından merasimle karşılanacaktır. Bu karşılama merasimine bir piyade taburu iştirak edecektir.

Tabut vagondan indirilecek ve bu esnada ihtiram kitasına refakat eden bando tarafından Chopin'in matem marşı çalınacaktır. Tabut, 12 General tarafından kemali tazimle istasyonun büyük holünden geçirilerek istasyon merdivenleri önünde bulundurulacak olan top arabasına vazedilecektir.

Top arabası istasyon caddesini takiben Büyük Millet Meclisine doğru ilerleyecektir.

İstasyondan Ulus meydanına giden caddenin iki tarafına asker dizilecektir.

Tabutun top arabasına nakli esnasında 101 pâre top atılacaktır.

- 10 -

Tabut frak giymiş 12 Saylav tarafından top arabasından indirilecek ve Kamutay binasının methalinde önceden hazırlanan mahalli mahsusa vazedilerek bir Katafalk vücuda getirilecektir. Katafalk'ın iki tarafına altı oku temsilen altı meşale konulacak ve bu meşalelerin yanlarında sağ ve solda birer General, birer Subay ve Er'den müteşekkil altı kişilik bir heyet büyük üniformalarını lâbis ve kılıçları çekilmiş bir vaziyette tazim nöbeti bekliyeceklerdir.

Saat 10¹⁰den itibaren İstanbul'da yapıldığı veçhile Reiscümbur, Büyük Millet Meclisi Reisi, Başvekil, İcra Vekilleri Heyeti, Saylavlar, başda Mareşal olmak üzere kara, deniz ve hava kuvvetleri mensubları ile mülki erkân, Cümhuriyet Halk Partisi erkânı, Dekan ve Profesörleri başda olmak üzere Ankara'daki Fakülteler, Harb Okulu ve diğer Yüksek Okullar talebeleri, memurlar, malî, ticarî ve idarî teşekküller mensupları, matbuat mümessilleri ve arzu eden halk Katafalk'ın önünden geçerek resmi tazimi ifa edeceklerdir.

- 11 -

V.

Cenaze Töreni21 Şubatın 1938 Pazartesi günü :

Cenazeyi takip edecek zevat saat 9.45'e kadar Kamutay binasına gelmiş bulunacaklardır. Ecnebi, Murahhas heyetleri Ankara Palas holünde toplanacaklar ve bilâhare kendilerine tahsis edilen yerleri işgal edeceklerdir.

Top arabasının önünde gidecek olan kıtalar, kolbaşısı Halk sineması önünde bulunmak üzere, Çankırı caddesi boyunca yürüyüş kolunda toplanmış bulunacaklardır. Yabancı kıtalar Parti binası ile Halk sineması arasında kendilerine gösterilecek yerde yürüyüş kolu nizamında hazır olacaklardır.

Saat 10 da Tabut, frak giymiş 12 Saylav tarafından kaldırılarak, Kamutay binası önünde bulundurulacak olan top arabasına vaz'edilecektir. Bu esnada, Cenazeye refakat edecek olan 12 General, top arabasının iki tarafında, kılıçlarını çekerek mevki alacaklardır.

Tabut top arabasına vaz'edildikten sonra,

- 12 -

verilecek işaret üzerine, kıtaat yürüyüşe başlayacak ve Cenazeyi selâmlayarak 1 numaralı krokide gösterilen yerlerini almak üzere ilerleyeceklerdir. Bu yürüyüş esnasında kıtaata refakat eden bandolar çalınacaktır.

Cenaze Alayının nihayetinde gedecek olan Piyade Taburunun kolbaşı Halk sineması önüne gelince Tabur duracaktır. Müteakiben, yabancı kıtalar da harekete geçerek Top Arabasının önündeki yerlerini işgal edeceklerdir. Bunun üzerine Cenazeyi takip edecek olan zevat 2 numaralı krokide gösterildiği vechile, yerlerini alacak ve arkalarına, alayın nihayetini teşkil edecek olan Tabur ilerleyerek korteji kapıyacaktır.

Bu suretle teşekkül eden Cenaze Alayı, verilecek bir işaret üzerine, hareket eyleyecektir. Bu esnada, Riyaseticümbur bandosu Chopin'in matem marşını çalmağa başlayacak ve diğer bandolar münavebe ile ve Alaydaki sıralarına göre matem havaları çalacaklardır.

Alayın yürüyüşe başlamasından itibaren Cenazenin Müzeyeye muvasalatına kadar her 5 dakika bir adet top atılacaktır.

Alay kıtaatının kolbaşı Bahriye Caddesi hizasına varınca kıtalar 3 numaralı krokide

- 13 -

işaret edilen yerleri alacaklardır. Topçu taburu krokide işaret edilen mahalle yaklaşırken yolun sağına yanaşacak ve tam mevkiine gelince duracaktır. Türk piyade kıtaatı ile ecnebi kıtaatı yürüyüşe devam ederek krokide gösterilen yerlerini yola tevcihi cephe ederek işgal edecekler ve Cenaze geçerken selâmlayacaklardır.

Cenazeyi taşıyan Top Arabası ve bunu takib eden heyet ilerileyerek Etnoğrafya Müzesinin methaline takarrup edecekler ve 3 numaralı krokide gösterildiği üzere ahzı mevki eyleyeceklerdir.

Tabut Generaller tarafından mahalli mahsusuna nakledilecek ve tören burada bitim bulacaktır.

Cenaze Alayı şu suretle teşekkül edecektir

- 1 - Mızraklı bir Suvarı Alayı,
- 2 - Topçu taburu,
- 3 - Alay Sancığı ve Bandosu ile Muhafız Alayı,
- 4 - Alay Sancığı ve bandosu ile Harbiye Alayı,
- 5 - Ecnebi kıtalar: (alfabe sırasile),

- 14 -

- 6 — Bandosu ile bir deniz müfrezesi,
 7 — İki tarafında kılıç çekmiş vaziyette
 12 General bulunan ve Cenazeyi taşıyan Top
 arabası,
 8 — ATATÜRK'ün Harp ve İstiklâl
 Madalyalarını taşıyan General ve onu takip eden
 Riyaseticümhur Erkânı,
 9 — ATATÜRK'ün aileleri efradı,
 10 — Reiscümhur,
 11 — Büyük Millet Meclisi Reisi, Başvekil,
 Mareşal,
 — Protokol —
 12 — Ecnebi Misyon şefleri,
 13 — Kordiplomatik ve Misyon şeflerine
 merbut heyetler,
 — Protokol —
 14 — İcra Vekilleri Heyeti,
 — Protokol —
 15 — Saylavlar,
 Protokol —
 16 — Barem 3 üncü dereceye kadar askerî
 erkân,
 17 — Barem 3 üncü dereceye kadar mülkî
 erkân,
 18 — Bir piyade taburu.

EK-3-1

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Dairesi Şefliği

U. No. 24414
H. No. 811
Lef: 811

Ankara 17 Şubat 1938 183

Buldu: _____

Genelkurmay Başkanlığına

ATATÜRK'ün Cenaze törenine iştirak etmek üzere
17 - 19 Şubatın 1938 tarihlerinde İstanbul limanına gelecek
olan ecnebi sefaini harbiyesinin bir listesi leffen takdim
kılınmıştır.

D2.
S. 11
18-11-38
63154

Hariciye Vekili J.

750 1/2

18-2-Şub-1938

Genelkurmay Başkanlığı
Evvel İskan
Sayı: _____

EK-3-2

<u>İsmi</u>	<u>Mensub olduğu Devlet</u>	<u>Ton</u>	<u>İstanbul muvazzafat tarihi</u>
Smile Bertin	Fransa	3863	19/11/1938 Saat
Malaya Kruvazörü	İngiltere	31.000	18 " " 7
Leskevs	Sovyet	8030	17 " " 10
Regins Maria Destroyeri	Romanya	1850	18 " " 11
Hydra	Yunanistan	1350	18 " " 18 de
Raden	Almanya	5400	Karadenizden saat 17 de Büyükdere önünde

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Üçüncü Daire Reisliği
3. Şube

24520
532

Ankara 20.11.1938 195

Halter

Genelkurmay Başkanlığına

25.11.1938 Tarihli ve 24662/822 numaralı yazıya
ekdir :

ATATÜRK'e yapılan cenaze törenine iştirâk etmek
üzere İstanbul limanına geldikçe isimleri payderpey arzolu-
nan yabancı harp gemilerinin Akdeniz ile Karadeniz'e dönüş
tarihlerini gösteren liste aşağıda arz olunmuştur :

<u>İsim</u>	<u>Bandıra</u>	<u>İstikamet</u>	<u>Dönüş tarihi</u>
Emden	Alman	Akdeniz	14.11.1938
Malaya	İngiliz	"	" " "
Howk	"	"	28 " "
Emile Bertin	Fransız	"	24 " "
Regina Maria	Rumen	Karadeniz	15 " "
Maskova	Sovyet	"	26 " "

Hariciye Vekilli y.

Nihal Bey

T.C.
Genelkurmay Başkanlığı
Evrak Kalemi
Birim

20-11-38

714 1/2

20-11-38
67 790

Yüksek Hariciye Vekâleti ve Bahilive

Cenaze Törenine İştirak Eedecek Ecnebi Heyetler

Afgan Heyeti :

Muvasalat tarihi: İstanbul 18/11/1938
Cuma sabahı
(Heyet Paristen geliyor)
Ankara

Heyetin Teşekkülü:

- 1— Altes Mareşal Şah Veli Han (Kıral'ın amcasıdır).
- 2— Ekselans Sultan Ahmet Han, Afganistan Ankara Büyük Elçisi.
- 3— İslâm Bey Han, Paris Sefareti Müsteşarı.

Mihmandarları

Kurmay Albay Rahmi Eğemen Harp Akademisinden.
Deniz Binbaşı Halil Aydın Harp Akademisinden.

Alman Heyeti :

Heyetin Teşekkülü:

- 1— Fon Noyrat.
- 2— Korgeneral List.
- 3— Yarbay Fon Rost.

Mihmandarları

Kurmay Albay Salih Erkuş Harp Akademisinden.
Kurmay Binbaşı Asım Eren Harp Akademisinde.

6 yalı Hakkı Atıl. Ankara.

— 2 —

İngiliz Heyeti:**Muvasalat tarihi:****DİKKAT:** Heyet ve kıt'a ayrı ayrı geleceklerdir.Edirneye, 18/11/1938, Saat 0009
İstanbul, 18/11/1938 Cuma saat 7,35
Ankara, 20/11/1938*A) Heyet:**Heyetin Teşekkülü:*1— Mareşal Lord Bridwood.*Maiyeti:*2— Yarbay Whitefoord.
3— Bir Uşak.*B) Kıtaat:***Muvasalat tarihi:** İstanbul; Denizden 18/11/938 saat 8 de
Ankara: 20/11/938*Kıtaatin Teşekkülü :*1— Amiral Sir Dudley Pound, Bahrisefid Filosu komutanı.
2— Deniz Mülâzim Duff ve iki uşak.
3— 12 Subay, 120 Deniz eri, 60 silâh endaz, 56 kişilik bando muzika.**Mihmandarları**Deniz Albay İhsan Özel Harp Akademisinden.
Deniz Albay Necati Özdeniz Harp Akademisinden.
Deniz Binbaşı Emin Harp Akademisinden.**İrtibat Subayı**

Deniz Yüzbaşı Rahmi Yalım Harp Akademisinden.

— 3 —

Bulgar Heyeti:

Muvasalat tarihi: İstanbul; 18/11/1938
Ankara:

*A) Heyet:**Heyetin teşekkülü:*

- 1— General Panof, Saray Nazırı.
- 2— General Daskalof.
- 3— General Bukachi.

B) Kıtaat:

Muvasalat tarihi: İstanbul : 18/11/1938
Ankara

Kıtaatın teşekkülü:

- 5 Subay.
- 6 Yarsubay.
- 72 Nefer.

Mihmandarları

Kurmay Albay Nihat Bürhan Genelkurmaydan.
Deniz Binbaşı Bürhanettin Alparslan Harp Akademisinden.

İrtibat Subayı

Hava Yüzbaşı Enver Akoğlu İzmirden.

Fransız Heyeti:**A) Heyet:****Heyetin teşekkülü:**

- 1— B. Albert Sarraut, Dahiliye Nazırı, Fransanın sabık Ankara Büyük Elçisi.
- 2— General Georges.
- 3— Amiral Laborde.

B) Kıtaat:

~~4~~ Subay. 13
180 Er. 220 Protokol dairesi telefon.

Mihmandarları

Albay Raşit Harp Akademisinden.
Binbaşı Ali Kemal Harp Akademisinden.

İrtibat Subayı

Celâl Erikan Harp Akademisinden.

Polonya

Çeş. Zygmunt Rokhoroski.

İst. K. 1 Albay verecek.

— 5 —

İran Heyeti :

Muvasalat tarihi: Ankara; 17/11/938
Perşembe sabahı

(Heyet 15/11/1938 Salı günü Telköçek'den hareket ediyor).

Heyetin teşekkülü:

- 1— Ekselans Khalil Fahimi, İran Ankara Büyük Elçisi.
- 2— Orgeneral Nakhdjevan.
- 3— Korgeneral Koupal.
- 4— Albay Arfaa.

Kıtaatın Teşekkülü:

1	Binbaşı.	}	Şah Muhafız kıtaatından.
2	Yüzbaşı.		
57	Er.		

Muvasalatları İran hududundan 17/11/938 Saat 18 de hareket edecek Toros ekspresile.

Mihmandarları

Kurmay Albay Asım Aksoley Genelkurmaydan.
Deniz Binbaşı Abdurrahman Benliol M. M. V. den.

İrtibat Subayı

Hava Yüzbaşı Hüseyin Turgut Eskişehirden.

— 6 —

Yunan Heyeti:**A) Heyet:**

Muvasalat Tarihi: Eythion: 19/11/938 Cumartesi
 Saat 8
 İstanbul: 19/11/938 Cumartesi
 Saat 20 de
 Ankara:

Heyetin teşekkülü:

- 1— Ekselans General Metaxas Başvekil.
- 2— General Demestichas, Saray askerî komutanı.
- 3— General Papadimas, Harbiye Nezareti Müsteşarı.
- 4— Ekselans R. Raphael, Yunanistan'ın Ankara Elçisi.
- 5— Bay Androurlis, Başvekâlet Hususî Kalem Müdürü ve Hariciye Nazırı.
- 6— Bay Syndica, Yunanistan Ankara Sefaret Müsteşarı.
- 7— Deniz Albay Joannudis, Yunan Deniz Ataşesi.
- 8— Yarbay Zumbulakis, Ataşemiliter.
- 9— Yarbay Nobelis, General Metaxas'ın Yaveri.
- 10— Yüzbaşı Korokas, General Metaxas'ın Yaveri.
- 11— Bay Tendis, Ankara Elçiliği Kâtibi.
- 12— Bay Kavalyeratos, Yunan Hariciye Nezaretinde Ataşe.

B) Kıtaat

Muvasalat Tarihi: İstanbul: 19/11/938 Cumartesi
 Saat 20
 Ankara

Kıtaatın Teşekkülü

4 Subay,
 100 Nefer.

Mihmandarları

Kurmay Albay Hüsnü Bilge M. M. V.
 Deniz Binbaşı Süruri Akalın Genelkurmaydan.

İrtibat Subayı

Kurmay Yüzbaşı Şeref Ünal Genelkurmaydan.

— 7 —

İtalya Heyeti:*A) Heyet:*

Muvasalat tarihi: İstanbul 19/11/1938
Cumartesi sabahı
Orient ekspresle
Ankara:

Heyetin teşekkülü:

- 1— Ekselans Baron Pempeo Aloizi.
- 2— General Currio Barbazetti.
- 3— Amiral Alberto Lais.

Maiyet:

- 2 Emir subayı.
- 1 Hariciye Nezaretinde kâtip.
- 1 Çavuş.
- 3 Kâtip.
- 1 Uşak.

Mihmandarları

Albay Vahit Harp Tarihinden.
Binbaşı Hüseyin Genelkurmaydan.

Şifalı St.

D. A. Müsteşarın Haricinin İsmiyle
Yzb Cemil Arac, Huzbelik

— 8 —

Macar Heyeti:*A) Heyet:*

Muvaslat tarihi: İstanbul 19/11/938
Ankara:

- 1— Ekselns Zoltan Mariassy de Batizfalva, Macar Ankara Sefiri.
- 2— Tuğgeneral Eugene Buszkay.
- 3— Albay Emerich Nemeth.
- 4— Albay Alexander Magyarossy.

Mihmandarları

Yarbay Hamdi Turgay Genelkurmayda.

Romanya Heyeti:*A) Heyet:*

Muvasalat Tarihi: İstanbul: 19/11/938
Ankara:

Heyetin teşekkülü:

- 1— General Paul. Teoderesco, Hava ve Bahriye Nazırı.
- 2— General Motaş, Ordu Umumi Müfettişi.
- 3— General Traian Grigoresco.
- 4— Ekselans Telemaque, Romanya Ankara Elçisi.

Maiyet :

- 5— Bay Elliad Romanya Sefaret Müsteşarı
- 6— Yarbay T. Teoderesco, Ataşemiliter.

— 9 —

B) Kıtaat**Muvasalat Tarihi:** İstanbul: 19/11/938
Ankara:**Kıt'amn Teşekkülü:**60 Nefer.
1 Veya bir kaç Subay. *Sl. S. L.***Mihmandarları**Hava Kurmay Albay Celal Yakal İzmirden.
Hava Binbaşı Hidayet Göksel Eskişehirden.**İrtibat Subayı**

Kurmay Yüzbaşı Refik Tulga Genelkurmaydan.

Sovyet Cümhuriyeti Heyeti:**A) Heyet****Muvasalat Tarihi:** İstanbul: Karadenizden Dastroyerle
17/11/938 sabah

Ankara:

- 1— General Potemkin.
- 2— Amiral Yumaşef, Karadeniz filosu Komutanı.
- 3— Bay Terentiyev, Sovyet Ankara Büyük Elçisi.

B) Kıtaat :4 Subay. 3
100 Erat. 40*Protokol.***Mihmandarları**Kurmay Albay Ömer Lutfi Köksal Harp Akademisinden.
Deniz Binbaşı Tefvik Samırkaş Genelkurmaydan.**İrtibat subayı:***Hava*
Kurmay Yüzbaşı Hıfzı Ömer Genelkurmayda. *H.V. Ö.*

— 10 —

Yugoslavya Heyeti:**A) Heyet:**

Muvasalat tarihi: İstanbul 19/2. Teşrin/1938
Ankara 20/2. Teşrin/1938

Heyetin teşekkülü

- 1— General Milutin Nedie, Harbiye ve Bahriye Nazırı.
- 2— Ekselans Brank Adzemoviç, Yugoslavyanın Ankara Elçisi.
- 3— Amiral Dragutin, Prica, Yugoslavya Kıralı Fahri Yaveri.

Heyetin maiyeti :

- 4— Kolonel Yevromoviç, Harbiye ve Bahriye Nazırımın Kalemi Mahsus Müdürü.
- 5— Yarbay Deter Tomac, Yugoslav Ataşemiliteri.
- 6— Deniz Önyüzbaşı Nikita Taranonki.

B) Kıtaat

Muvasalat tarihi: İstanbul 19/2. Teşrin/1938
Ankara 20/2. Teşrin/1938

Kıt'anın teşekkülü

- 4 Subay.
4 Yarsubay.
80 Nefer.

Mihmandarları

Kurmay Albay Haydar Dünkut Harp Akademisinde.
Deniz Binbaşı Kemal Enginol Harp Akademisinden.

İrtibat Subayı

Yüzbaşı Emin Çobanoğlu Muhafız A. 9. Bl. K.

T. C.
M. M. V.
Ordu Dairesi
Şube: 1 Ks. 3
Sayı: 3058

Ankara
18/2. Teş/1938

Büyük Atamızın cenazeleri başındaki ihtiram nöbetine dair **Tamim**

- 1— Büyük Atamızın cenazeleri Büyük Millet Meclisindeki mahsus mahalline konduktan sonra beklenecek ihtiram nöbetine her rütbedeki subayların katılması münasip görülmüştür. Nöbet kıyafeti büyük üniformadır. (Sırma apolet, kemer, kılıç, çizme).
- 2— Bir nöbet postası muhtelif sınıf ve rütbeli (6) altı subaydan müteşekkil olup bir posta için nöbet müddeti yarım saattir. Nöbette kılıç çekilmiş olarak durulacaktır.
- 3— Ankara garnizonundaki birlik, daire ve müessese subayları tarafından tutulacak olan ihtiram nöbetinin sıra ve zamanını gösterir cetvel ilişiktir. Nöbet sırasına dikkat edilecektir.
- 4— İhtiram nöbeti, 20/2. Teşrin/938 Pazar günü saat 10,30 da başlayacak ve 21/2. Teşrin/938 Pazartesi günü saat 9 da bitecektir. Saat 9 dan sonra nöbet, cenazeye refakat eden Generallere devir edilecektir.
(Nöbetin başlama zamanı cenazenin Büyük Millet Meclisindeki mahalli mahsusuna konmasına tabi olduğundan ilk ve müteakip nöbet postalarının bu hususu göz önünde bulundurarak ona göre sıraya girmeleri lâzımdır).
- 5— Her nöbet postası vaktında Büyük Millet Meclisi binasına gelecek ve Kamutay daire müdürlüğünce bu iş için tahsis edilmiş olan odada nöbet sırasına intizar edecektir. Nöbet postaca değiştirilecektir. Değiştirici posta gelmeden nöbetteki posta mevkiini bırakmayacaktır. Değişen nöbet postasının 6 numaralı müteakip nöbet postasının yedeğini teşkil edecektir.
- 6— Nöbetçi subay postalarının, vazife almadan evvel, nöbete intizar edecekleri Meclis Binası dahilindeki mahalli Meclis daire müdürlüğünden öğrenmeleri lâzımdır.
- 7— Bu tamimden ve cetvelden nöbete dahil bulunan her subaya birer tane verilecektir.
- 8— Genelkurmay Başkanlığına ve bilgi için Başvekâlet ve Vekâletlere arzedilmiş ve ilgili makamlara tamim olunmuştur.

M. M. V.
K. Özalp

EK-5-2

T. C.
M. M. V.
Ordu Dairesi
Şube: 1 Ks. 3
Sayı : 3058

Ankara
17/2. Teş./1938

Atatürkümüzün Cenazeleri Başında
Subaylar Tarafından Tutulacak İhtiram
Nöbeti Hakkındaki Emir

ve

Nöbet Listesi

Ankara
Genelkurmay Matbaası
1 9 3 8

Nöbet sırasını gösterir liste

1

Saat 10,30 dan 11 e kadar

- 1— Gaz Genel K. Tümgeneral Hüsnü Rıza
- 2— Ayniyat Teftiş Dairesi II. Ş. de Topçu Yarbay Kazım
- 3— Ordu dairesi Ş. III. de Kurmay Binbaşı Rasım Akkılıç
- 4— Deniz Teçhizat şubesinden Deniz Yüzbaşı Enver Gürkan
- 5— Muhafız Alayı Bl. 1 Takım subayı Üsteğmen Cihat
- 6— Harp okulu süvari grubundan teğmen Mehmet Ali Oker

2

Saat 11 den 11,30 a kadar

- 1— Deniz Müsteşarı Tuğbay Hüsnü Gökdenizer
- 2— Fen ve San'at Umum Müdürlüğü topçu Yarbay Hakkı Erenköy
- 3— Hava Malzeme Deposu Müdürü Hava Binbaşı Ömer Göksoy
- 4— Harp Okulu Talebe Süvari Bölük K. Süvari Yüzbaşı Fikri Derin
- 5— Harp Okulu Topçu Talebe bölümünde Topçu Teğmen Alaeddin
- 6— A. 32 Bl. 1 de Takım subayı Teğmen Şemseddin

3

Saat 11,30 dan 12 e kadar

- 1— M. M. Vekâleti Hava Müsteşarı Hava Albay Zeki Doğan
- 2— Deniz Müsteşarlığı Donanma şubesi müdürü deniz Yarbay Nail Ul
- 3— Genelkurmay T. Hv. da Kurmay Hava Binbaşı Asum Uçar
- 4— Harp Okulu komutanlığı Ş. I. Mülbakı Süvari Yüzbaşı Zeki Alpanat
- 5— Topçu 8. Alay 6. Bölük de Topçu Üsteğmen Gani
- 6— Kınva Taburunda Topçu Teğmen Taceddin

— 2 —

4

Saat 12 den 12,30 a kadar

- 1— Zat İşleri Dairesi Piyade Şubesi Müdürü Albay Hayri Arın
- 2— Harp Okulunda âğretmen Topçu Yarbayı Hıfzı
- 3— Hava Müdafaa Genel Komutanlığı Emir Subayı Topçu Binbaşı Münim
- 4— Harp Okulu Talebe Süvari Bl. K. Yüzbaşı Ziya Bozok
- 5— 32. A. 7. Bl. Takım Subayı Üsteğmen Faruk
- 6— Jandarma Genel K. Daire Müdürü Binbaşı Tevfik Özbey

5

Saat 12,30 dan 13 e kadar

- 1— Harbiye Dairesi Reis Muavini Kurmay Albay Cemil Kandemir
- 2— Ayniyat Teftiş Dairesi II. Ş. de Muhabere Yarbayı Cemil Akgün
- 3— Zat İşleri Dairesinde Topçu Şubesinde Topçu Binbaşı Kemal
- 4— Deniz Zat İşleri şubesinde Deniz Yüzbaşı Feridun Gazioglu
- 5— Muhafız A. 9. Bl. Takım Subayı Üsteğmen Galip
- 6— 32. A. 10. Bl. Takım Subayı Teğmen Nureddin

6

Saat 13 den 13,30 a kadar

- 1— Harbiye Dairesi Topçu Şubesi Müdürü Albay Nizameddin
- 2— Zat İşleri Süvari Şubesi Müdürü Yarbayı Hüseyin Akkırman
- 3— Ordu Dairesi I. Şube Mülhaki Piyade Binbaşı Zekâi Özyalım
- 4— Topçu Müfettişliği Mülhaki Topçu Yüzbaşı Rauf
- 5— Muhafız A. 3. Bl. Takım Subayı Üsteğmen Yahya
- 6— 32. A. 12. Bl. Takım Subayı Üsteğmen Nuri

7

Saat 13,30 dan 14 e kadar

- 1— M. M. Vekâleti Harbiye Dairesi Reisi Tümgeneral Hayrullah Fişek
- 2— Deniz Zat İşleri Şubesi Müdür vekili Yarbayı Nevres Tümer
- 3— Topçu Müfettişliğinde Topçu Binbaşı Hilmi
- 4— Muhafız Alayı 3. Bl. K. Yüzbaşı Tayyar.
- 5— 32. A. 12. Bl. Takım Subayı Üsteğmen Tahsin
- 6— Muhafız Alayı 6. Bl. Takım Subayı Teğmen Naci

— 3 —

8

Saat 14 den 14,30 a kadar

- 1— M. M. Vekâleti Ordu Dairesi Reisi Tümgeneral Apti Pandır
- 2— Ankara Konak Komutanı Piyade Yarbay Nail Tenik
- 3— Harp Okulunda Öğretmen Topçu Binbaşı Musa
- 4— Genelkurmay H. Hv. da Hava Bnibaşı Ekrem Eğitimci
- 5— Harp Okulunda Topçu Talebe Bl. K. Topçu Yüzbaşı Nuri
- 6— Muhafız Alayı 11. Bl. Takım subayı Üsteğmen Zeki

9

Saat 14,30 dan 15 e kadar

- 1— Hava Müdafaa Genel K. da Kurmay Albay Emin Nihat Sözeri
- 2— Ordu Dairesi I. Ş. de Yarbay Hüsnü Omurtay
- 3— Harbiye Dairesi VI. Ş. de İstihkâm Binbaşı Ferit Sungur
- 4— M. M. Vekâleti Donan Şubesinde Yüzbaşı Salahaddin Kızılyel
- 5— 32. A. 1. Bl. Üsteğmen Fahri
- 6— Muhafız Alayı 8. Bl. Teğmen Adnan

10

Saat 15 den 15,30 a kadar

- 1— Levazım İşleri Dairesi Reisi Tümgeneral Avni Ülker
- 2— Harbiye Dairesi Süvari Şubesi Müdürü Yarbay Muhiddin Süalp
- 3— Harbiye Dairesi Topçu Şubesinde Binbaşı Kemal
- 4— Harp Okulu Talebe Bölüğü K. İstihkâm Yüzbaşı Bedreddin Güral
- 5— Harp Okulu Talebe Süvari Bölüğünde Üsteğmen Süleyman Demet
- 6— Muhafız Alayı 12 Bl. Takım Subayı Teğmen İhsan

11

Saat 15,30 dan 16 a kadar

- 1— Askeri Temyiz Mahkemesi Azasından Tuğbay İsmail Heklioğlu
- 2— İstihkâm Müfettişliğinde İstihkâm Yarbay Cemal
- 3— Askeri Fabrikalarda Topçu Binbaşı Emin Ali
- 4— Muhafız Alayı Süvari Grubunda Yüzbaşı Talat Bayraktaroğlu
- 5— Muhafız Alayı 12. Bl. Takım Subayı Üsteğmen Nadir
- 6— 32. A. 3. Bl. Takım Subayı Teğmen Nihat

— 4 —

12

Saat 16 dan 16,30 a kadar

- 1— Genelkurmay IV. Ş. Müdürü Kurmay Albay Hüsnü Aslan
- 2— Zat İşleri Piyade Şubesi Piyade Yarbay Örfi Kaya
- 3— Harp Okulunda Öğretmen Topçu Binbaşı Şerafeddin
- 4— Genelkurmay IX. Ş. de Deniz Yüzbaşı Adni Alkan
- 5— Harp Okulu Süvari grubunda Üsteğmen Osman Tilev
- 6— Jandarma Genel Komutanlığında I. Ş. Mühlakı Binbaşı Sadık Balkır

13

Saat 16,30 dan 17 e kadar

- 1— Askeri Temyiz Mahkemesi Azasından Süvari Albay Vahit Çadırcıoğlu
- 2— Harp Okulunda Öğretmen Topçu Yarbay Nuri
- 3— Muhafız Alayı 3. Tb. K. Piyade Binbaşı Ziya Alpdoğan
- 4— 32. A. 2. Bl. K. Yüzbaşı Fethi
- 5— Jandarma Genel komutanlığı IV. Ş. Müdürü Binbaşı Ahmet Rifat
- 6— Harp Okulu Süvari Grubunda Teğmen Tevfik

14

Saat 17 den 17,30 a kadar

- 1— 32. A. K. Kurmay Albay Galip Ulaş
- 2— 32. A. K. Muavini Kurmay Yarbay Nuri Uçman
- 3— Deniz Teçhizat Şubesinde Deniz Binbaşı Saim Besbelli
- 4— Genelkurmay İstihbarat Şubesinde Hava Yüzbaşı Seyfi Alok
- 5— Harp Okulu 1. Bl. Takım Subayı Üsteğmen Bahaeddin
- 6— Muhafız Alayı Süvari Grubunda Teğmen Niyazi Kurtay

15

Saat 17,30 dan 18 e kadar

- 1— 8. Tuğay Komutanı Tuğbay Cevat Yalım
- 2— Muhafız Alayı Komutanı Muavini Yarbay Sami Mater
- 3— Harp Okulu Süvari Grubu K. Binbaşı Rıza
- 4— Harp Okulu Talebe Bölük K. Muhabere Yüzbaşı Fehmi Okan
- 5— Muhafız Alayı 3. Bl. Takım Subayı Teğmen Rıza
- 6— Harita Umum Müdürlüğünde Sitaçier Deniz Üsteğmen Hayri Atasü

— 5 —

16

Saat 18 den 18,30 a kadar

- 1 — Askerî Temyiz Mahkemesi Azasından Tuğbay Yusuf Kâmil Aktuğ
- 2 — Harp Okulunda Öğretmen Topçu Yarbay Nail
- 3 — 32. A. 3. Tb. K. Binbaşı Nazmi
- 4 — Harp Okulu Fen Bölüğü K. Muhabere Yüzbaşı Hilmi Öben
- 5 — Harita Genel Direktörlüğünde Sitajier Topçu Üsteğmen Safer
- 6 — Muhafız Alayı Süvari Grubunda Teğmen Haşim İncü

17

Saat 18.30 dan 19 a kadar

- 1 — Askerî Temyiz Mahkemesi Azasından Tuğbay Şemseddin Erkuş
- 2 — Deniz Zat İşleri Şubesinde Deniz Yarbay Şakir Tunççapa
- 3 — Zat İşleri Kıdem Şubesinde Piyade Binbaşı Celâl
- 4 — Harp Okulu Süvari Grubunda Yüzbaşı Ruhi
- 5 — Harp Okulu 2. Bölük Üsteğmen Reşit
- 6 — Harp Okulu 3. Bölük Tekmen Nureddin

18

Saat 19 dan 19,30 a kadar

- 1 — Ordu Dairesi II. Şube Müdürü Piyade Albay Faik Timo
- 2 — Harbiye Dairesi Topçu Şubesinden Topçu Yarbay Necati
- 3 — Genelkurmay XII. Şubede Deniz Binbaşı Kemaleddin Derkut
- 4 — Harp Okulunda Fen bölüğü K. İstihkâm Yüzbaşı Kadri Erbulak
- 5 — Harp Okulunda Süvari Bölüğünde Süvari Üsteğmen Burhan
- 6 — Harp Okulu 5. Bl. Takım Subayı Üsteğmen Kemal

19

Saat 19,30 dan 20 e kadar

- 1 — Genelkurmay VIII. Ş. Müdiri Albay Abdülhalim Oruz
- 2 — Ankara Askerlik Daire Mühlaku Piyade Yarbay Fevzi
- 3 — İstihkâm Müfettişliğinde İstihkâm Binbaşı İhsan Beşergil
- 4 — Harp Okulu Süvari Grubunda Süvari Yüzbaşı İrfan Boyla
- 5 — Harp Okulunda 4. Bl. Takım Subayı Üsteğmen Mehliş
- 6 — Fakülte Talim Taburu 2. Bl. de Teğmen Salahaddin

— 6 —

20

Saat 20 den 20,30 a kadar

- 1 — Ayniyat Teftiş Dairesi II. Ş. Müdürü Topçu Albay Kemal
- 2 — Harbiye Dairesi Piyade şubesinde Piyade Yarbay Ali
- 3 — Deniz Zat İşleri Şubesinde Deniz Binbaşı Hilmi Eroğul
- 4 — Topçu 8. A. 5. Bl. K. Topçu Yüzbaşı Tevfik
- 5 — Harp Okulu Talebe Bölüğünde Süvari Üsteğmen Zeki Dura
- 6 — Harp Okulu 6. Bl. Takım Subayı Üsteğmen Mehmet

21

Saat 20.30 dan 21 e kadar

- 1 — Genelkurmay XII. Ş. Müdürü Kurmay Albay Hâmit
- 2 — Harbiye Dairesi Ankara Topçu Mühimmat Deposunda Yarbay Behcet
- 3 — Muhafız Alayı Süvari Grubu Komutanı Binbaşı Yaşar Güçlü
- 4 — Harbiye Dairesi V. Ş. de Muhabere Yüzbaşı Ö. Lütfi Kolat
- 5 — Harp Okulu 7. Bl. Takım K. Üsteğmen Cavit
- 6 — Muhafız Alayı Süvari Grubunda Teğmen Suat

22

Saat 21 den 21,30 a kadar

- 1 — Askeri Temyiz Mahkemesi Azasından Tuğbay Lâtif Ulutaş
- 2 — Harbiye Dairesi V. Ş. Müdürü Muhabere Yarbay Eşref
- 3 — Genelkurmay VII. Ş. de Süvari Binbaşı Rifat Yüksel
- 4 — 32. A. 8. Bl. K. Yüzbaşı Rahmi
- 5 — Harp Okulu Süvari Grubunda Süvari Üsteğmen Emin Özcan
- 6 — 32. A. 4. Bl. Takım K. Teğmen Reşat

23

Saat 21,30 dan 22 e kadar

- 1 — Harp Okulu Alay Komutanı Kurmay Albay Behzat Göker
- 2 — Zat İşleri Seferberlik Şubesi Yarbay Edip Tokat
- 3 — Harbiye Dairesi Topçu Şubesinde Binbaşı Remzi
- 4 — Muhafız Alayı Süvari Grubunda Süvari Yüzbaşı Salahaddin
- 5 — Harp Okulu 8. Bl. de Üsteğmen Mehmet
- 6 — Muhafız Alayı 10 Bl. de Takım K. Teğmen Fahreddin

— 7 —

24

Saat 22 den 22,30 a kadar

- 1 — Birinci Ordu Müfettişliğinde Kurmay Albay İsmail Hakkı Turan
- 2 — Hava Genel Komutanlığı II. Ş. Müdürü Topçu Yarbay Sadi
- 3 — Süvari Müfettişliğinde Süvari Binbaşı Recep Vehbi
- 4 — Genelkurmay VI. Ş. de Yüzbaşı Kemaleddin Arkun
- 5 — Genelkurmay II. Ş. de Muhabere Yüzbaşı Hakkı Uçkun
- 6 — Harp Okulu Topçu Takım K. Üsteğmen Hüseyin

25

Saat 22,30 dan 23 e kadar

- 1 — Genelkurmay Harp Tarihi Encümeninde Piyade Albay Hulusi Sakarya
- 2 — İstihkâm Müfettişliğinde İstihkâm Yarbay Necati Çetinkök
- 3 — ~~Ordu Dairesi IV. Ş. de Deniz Binbaşı Necati Ökten~~ *as. B. m. de subay*
- 4 — Harp Okulu 6. Bl. K. Yüzbaşı Halit
- 5 — Harp Okulu Süvari Grubunda Üsteğmen Mesut
- 6 — Muhafız Alayı 1. Bl. den Teğmen Sıdkı

26

Saat 23 den 23,30 a kadar

- 1 — Harbiye Dairesi VIII. Ş. Müdürü Kurmay Albay Abdüsselam Savaş
- 2 — Deniz K. İmalât Şubesinde Deniz Yarbay Ali Rıza Ülgezer
- 3 — Genelkurmay VII. Ş. de İstihkâm Binbaşı Fahri Semizoğlu
- 4 — Süvari Müfettişliğinde Yüzbaşı Yaşar
- 5 — Harp Okulu 1. Bl. de Üsteğmen Ahmet
- 6 — Harp Okulu 2. Bl. de Üsteğmen Mazhar

27

Saat 23,30 dan 24 e kadar

- 1 — Genelkurmay VI. Ş. den Deniz Kurmay Yarbay Münir Öney
- 2 — Jandarma Genel K. III. Ş. de Binbaşı Ziya
- 3 — Genelkurmay VII. Ş. de Muhabere Binbaşı İsmail
- 4 — Muhafız Alayı 4. Bl. K. Yüzbaşı Şefik
- 5 — Genelkurmay Sitaşier Süvari Yüzbaşı Nüzhet
- 6 — 32. A. 6. Bl. de Takım K. Teğmen Fahreddin

— 8 —

28

Saat 24 den 0,30 a kadar

- 1— İstihkâm Müfettişliği Erkân Reisi Kurmay Albay Neriman Talimcioğlu
- 2— Deniz Teçhizat Şubesi Müdürü Deniz Yarbay Fuat Tüzkan
- 3— Genelkurmay Harekât Reisi Emir Subayı Binbaşı Yaşar
- 4— Muhafız Alayı 8. Bl. K. Yüzbaşı Tahsin
- 5— Muhafız Alayı Süvari Grubunda Üsteğmen Ekrem
- 6— 32. A. 8. Bl. Takım K. Teğmen Mehmet

29

Saat 0,30 dan 1 e kadar

- 1— Jandarma Genel K. Kurmay Başkanı Albay Dursun Atatunc
- 2— Genelkurmay Harp Tarihi Encümeninde Piyade Yarbay Süreyya
- 3— Harbiye Dairesi Süvari Deposu Müdürü Süvari Binbaşı Behcet Oktay
- 4— Deniz İmalât Şubesinde Yüzbaşı Cevat Çekli
- 5— 32. A. 9. Bl. de Teğmen Zühtü
- 6— Harp Okulu 5. Bl. de Teğmen Orhan

30

Saat 1 den 1,30 a kadar

- 1— Genelkurmay Yüksek Müdafaa Meclisi Brosu Md. Kur. Tuğ. Nuri Sayım
- 2— Genelkurmay İstihkâm Müfettişliğinde Deniz Yarbay Talat Tolun
- 3— Fakülte Talim Taburu K. Piyade Binbaşı Mehmet Ali
- 4— Birinci Ordu Müfettişliği Muhabere Mülhâkı Binbaşı A. Fehmi Şander
- 5— Muhafız Alayı Süvari Grubunda Teğmen Dünder
- 6— 32. A. 3. Bl. de Teğmen Şakir

31

Saat 1,30 dan 2 e kadar

- 1— Askeri Temyiz Mahkemesi Azasından Kurmay Tuğbay İhsan Hün
- 2— Zat İşleri Seferberlik Şubesinde Yarbay Adil Kıvanç
- 3— İstihkâm Müfettişliği Muhabere Binbaşı Alaeddin
- 4— Jandarma Genel K. Müfettişlik Mülhâkı Binbaşı Muhtar Adalı
- 5— İstihkâm Müfettişliği İstihkâm Binbaşı Hadî Kiper
- 6— Muhafız Alayı Süvari Grubunda Üsteğmen Muzaffer

— 9 —

32

Saat 2 den 2,30 a kadar

- 1— Harp Tarihi Encümeni IV. Ş. de Piyade Albay Ahmet Acarer
- 2— Harbiye Dairesi Ankara Depolar K. Topçu Yarbay Mehmet Ali
- 3— Hava Müsteşarlığı İnşaat Şubesi Müdürü İstihkâm Yarbay Fikri Ateş
- 4— Deniz İmalât Şubesinde Yüzbaşı Niyazi Alobe
- 5— 32. A. 3. Bl. K. Yüzbaşı Kâzım
- 6— 32. A. 11. Bl. Teğmen Muzaffer

33

Saat 2,30 dan 3 e kadar

- 1— Ankara Askerlik Dairesi Reisi Piyade Albay İsmail Hakkı Özen
- 2— Jandarma Genel K. I. Ş. Müdürü Kurmay Yarbay Musa Kâzım
- 3— Süvari Müfettişliğinde Süvari Binbaşı Rıza
- 4— Hava Müsteşarlığında Binbaşı Halis Başkan
- 5— 32. A. 1. Bl. K. Yüzbaşı Kadri
- 6— Harp Okulu Havan Bölüğünde Üsteğmen Mazlum

34

Saat 3 den 3,30 a kadar

- 1— Jandarma Genel K. da Tuğgeneral Osman
 - 2— Gümrük Muhafaza Genel K. Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Zeki Argun
 - 3— Ankara Orman Taburu K. Piyade Binbaşı Lütfi Sipahi
 - 4— Hava Müsteşarlığı İnşaat Ş. İstihkâm Binbaşı Sait
 - 5— Hava Müsteşarlığı İnşaat Ş. İstihkâm Binbaşı Refih
 - 6— Muhafız Alayı 2. Bl. Takım K. Teğmen Necdet
- 3. ve 4. maddeler için: Bu iki maddelerin yerine diğer iki maddeden biri konulmuş D. K. 9. maddesiyle ilgili olarak tebliğ edilmiştir.*

35

Saat 3,30 dan 4 e kadar

- 1— Gaz Genel K. III. Ş. Müdürü Piyade Albay Hakkı Demiral
- 2— Harp Tarihi Encümeni I. Ş. Müdürü Kurmay Yarbay Saim Arcan
- 3— Genelkurmay I. Ş. de İstihkâm Binbaşı Sırrı Cenklı
- 4— Fakülte Talim Taburu 1. Bl. K. Yüzbaşı Zeki
- 5— Harp Okulu Top. Takım K. Üsteğmen Ali Rıza
- 6— 32. A. 4. Bl. Takım K. Teğmen Nidai

— 10 —

36

Saat 4 den 4,30 a kadar

- 1— Genelkurmay XI. Ş. Müdürü Kurmay Albay Bahaeddin Kuban
- 2— Harp Okulu İstihkâm Öğretmeni İstihkâm Yarbay Hasan Basri
- 3— Genelkurmay III. Ş. de İstihkâm Binbaşı Abdülkadir Şengezer
- 4— Genkur. Talim ve Terbiye Reis Mvn. Emir Sb. Bnb. Rahmi Uluğ
- 5— Hava Genel K. I. Ş. de Topçu Binbaşı Murat
- 6— Harbiye Dairesi Topçu şubesinde Topçu Binbaşı İhsan

37

Saat 4,30 dan 5 e kadar

- 1 Genelkurmay II. Ş. Müdürü Kurmay Albay Eşref Hıfzı Alepdoğan
- 2— 32. A. K. Muavini Yarbay Lutfi (Orduevi Müdürü)
- 3— Harp Okulu 2. Ş. Müdürü Piyade Binbaşı Süleyman Fuat
- 4— Harbiye Dairesi Topçu Şubesinde Binbaşı Fevzi
- 5— Genelkurmay VII. Ş. de Topçu Binbaşı Nuri
- 6— Fakülte Talim Taburu 4. Bl. K. Yüzbaşı İsmail Nuri

38

Saat 5 den 5,30 a kadar

- 1— Zat İşleri Seferberlik Şubesi Müdürü Kurmay Albay Mehmet Sami Koçak
- 2— Ankara Askerlik Şubesi Reisi Piyade Yarbay Hamdi
- 3— Genelkurmay X. Ş. Topçu Binbaşı Kemal
- 4— Harp Okulu Muhabere Öğretmeni Muhabere Binbaşı Nazmi Arıkan
- 5— Harbiye Dairesi Topçu Şubesinde Topçu Binbaşı Hasip
- 6— Fakülte Talim Taburu 3. Bl. K. Yüzbaşı Nafiz

39

Saat 5,30 dan 6 a kadar

- 1— Fen ve San'at Umum Müdürlük Muavini Tuğgeneral Taşar
- 2— Harbiye Dairesi V. Ş. de Muhabere Binbaşı Yusuf Akif Güner
- 3— Hava Genel K. IV. Ş. Mülhaki Piyade Binbaşı Kâzım
- 4— Genelkurmay II. Ş. de Topçu Binbaşı Atıf
- 5— Genelkurmay VIII. Ş. de Topçu Binbaşı İsmail Müştak
- 6— Genelkurmay I. Ş. de Topçu Binbaşı Hayreddin

— 11 —

40

Saat 6 dan 6,30 a kadar

- 1 — Harbiye Dairesi Piyade Şubesi Müdürü Piyade Albay Hilmi Çoruh
- 2 — Genelkurmay I. Ş. Müdür vekili Kurmay Yarbay Mehmet Refik Yüce
- 3 — Harbiye Dairesi Ankara Mühimmat deposundan Topçu Binbaşı Mehmet
- 4 — Genelkurmay III. Ş. de Topçu Binbaşı Rifat
- 5 — Genelkurmay Harp Tarihi Encümeninde Topçu Binbaşı Behcet
- 6 — Harp Okulu İstihkâm Öğretmeni İstihkâm Binbaşı Şükrü

41

Saat 6,30 dan 7 e kadar

- 1 — 32. A. K. Kurmay Albay Galip Ulaş
- 2 — Harp Okulu Ordu Bilgisi Öğretmeni Piyade Yarbay Sezai
- 3 — Harbiye Dairesi VIII. Ş. de Topçu Binbaşı Nuri
- 4 — Harp Okulu Komutanlık Mühlakı Topçu Binbaşı Süreyya
- 5 — Genelkurmay II. Ş. de Topçu Binbaşı Ethem
- 6 — Gaz Genel K. İstihkâm Binbaşı Müfit

42

Saat 7 den 7,30 a kadar

- 1 — Harp Okulu komutanı Kurmay Albay Hamit Doğruer
- 2 — 8. Tüm. II. Ş. müdürü Piyade Yarbay Fehmi
- 3 — Muhabere Müfettişliği Muhabere Binbaşı Fuat Yalaz
- 4 — Muhabere Müfettişliği Muhabere Binbaşı Nuri Erten
- 5 — Zat İşleri Dairesi Emir Subayı Binbaşı Medeni
- 6 — Hava Müdafaa Genel K. Muhabere Binbaşı Mehmet Ali

43

Saat 7,30 dan 8 e kadar

- 1 — 32. A. K. Muavini Kurmay Yarbay Nuri Uçman
- 2 — 12. Jandarma mntaka K. Muavini Yarbay Tahsin Sungur
- 3 — M. M. Vekâleti Kara Müsteşarı Emir Subayı Topçu Binbaşı Eset
- 4 — Deniz Teçhizat Ş. Deniz Yüzbaşı Enver Gürkan
- 5 — Genelkurmay XI. Ş. de Hava Yüzbaşı Seyfi Alok
- Harita Umum Müdürlüğü Emrinde Stajyer Deniz Üsteğmen Kenen Öñhan

— 12 —

44

Saat 8 den 8,30 a kadar

- 1— Harbiye Dairesi Topçu Şubesi Müdürü Topçu Albay Nizameddin
- 2— Harbiye Dairesi VI. Ş. de İstihkâm Binbaşı Ferit Sungur
- 3— Harp Okulunda Öğretmen Topçu Binbaşı Musa
- 4— Genelkurmay X. Ş. de Yarbay Halit Özgüç
- 5— Deniz Müsteşarlığı Donanma Şubesinde Deniz Yüzbaşı Salahaddin
- 6— Muhafız Alayı 11. Bl. Takım K. Üsteğmen Nuri

45

Saat 8,30 dan 9 a kadar

- 1 Hava Müdafaa Genel K. Kurmay Başkanı Kurmay Albay Emin Nihat Sözeri
 - 2 - Ankara Konak K. Piyade Yarbay Nail Tenik
 - 3 - M. M. Vekâleti Ordu Dairesi 1. Ş. Mülhâkı Yarbay Hüsnü Omurtay
 - 4— Genelkurmay Matbaa Müdürü Topçu Binbaşı Hüsnü Cıvanoğlu
 - 5 - Harbiye Dairesi Piyade Şubesinde Piyade Yarbay Ali
 - 6 - Genelkurmay I. Ş. de Topçu Binbaşı Hayri
-

CUMA
11
1938TAN
YAZAN, İZMİR, İSTANBUL
TELEFON: 4410, 3110, 3111
DİJİTALİZASYON: 74 7100
S. KURUS**TAN**
GÜNLÜK SİYASİ HALK GAZETESİ

İç sayfalarda:

1938
1938
1938

Babamızı Kaybettik

Büyük Şefimiz Atatürk Dün Sabah Hayata Gözlerini yumdu

Büyük Matemimiz

Yazan: M. Zekiya SERTEL

Ölümünde ülke her tarafında bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

Yeni bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

Yeni bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

Yeni bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

Yeni bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

Yeni bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

Yeni bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

Yeni bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

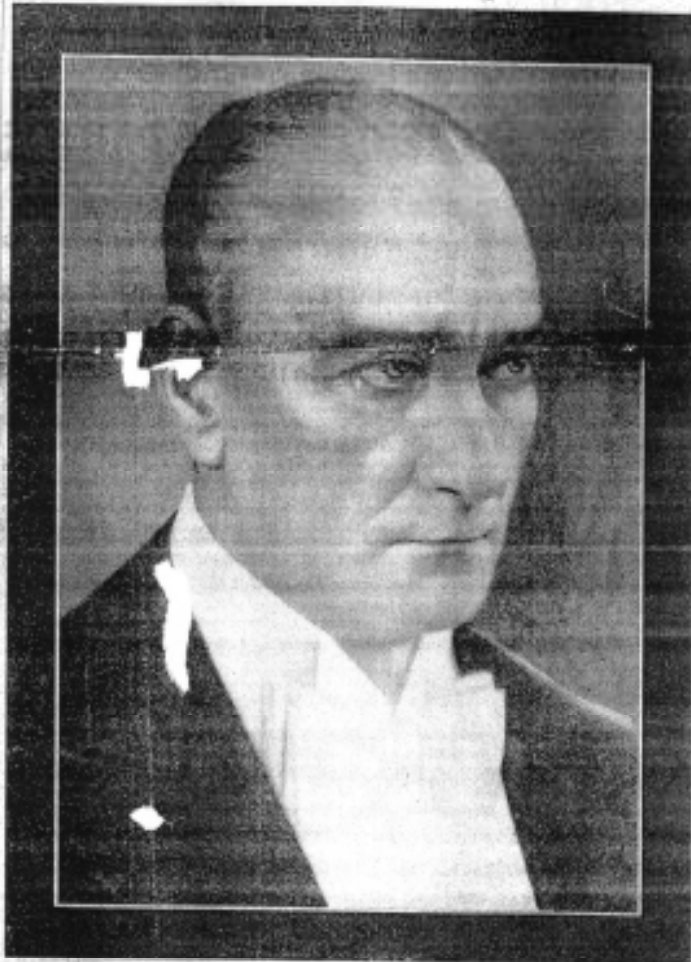
Yeni bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

Yeni bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

Yeni bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

Yeni bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

Yeni bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu. Herkesin yüreğinde bir anlığına yaslı oldu.

Millet Meclisi, Bugün Saat 11 de Bir Toplantı Yapararak Yeni Reisi cumhuru Seçecek

BUGÜN

Günün Dünyanın Hürmet Ehiği Büyük Türk

Yazın Özer Kız DOĞRUL

Şüphesiz büyük şahsiyetlerdir ki... Büyük Türk...

Devletin en büyük... Büyük Türk...

Büyük Türk... Büyük Türk...

Büyük Türk... Büyük Türk...

Büyük Türk... Büyük Türk...

Büyük Türk... Büyük Türk...

Büyük Türk... Büyük Türk...

Büyük Türk... Büyük Türk...

Büyük Türk... Büyük Türk...

Büyük Türk... Büyük Türk...

Hükümetin Tebliği

Atatürk Türk Milletine Çok Güvendi. Türk Milleti Onun Eserlerini Ve Türk Gençliği Onun Vedisini Olan Türkiye Cumhuriyetini Ebediyen Yaşatacaktır.

İstanbul 10 (A.A.) — Türkiye Cumhuriyeti hükümeti... Atatürk...

Büyük Türk... Atatürk... Hükümetin Tebliği...

Atatürk... Hükümetin Tebliği... Atatürk...

Doktorların Raportarı

İstanbul 10 (A. A.) — Atatürk'ün rahatsızlığı ve tedavisi... Doktorların Raportarı...

Meclis Toplanıyor

Bugün Saat 11 de Aktedilecek İçtimada Yeni Reiscümhur Intihap Olunacak

Başvekil Ankarada

Celal Bayarın Başvekil Heyeti Vekile Derhâ... Başvekil Ankarada...

Ankara 10 (A.A.) — Başvekil Celal Bayar... Celal Bayarın Başvekil Heyeti Vekile Derhâ...

Başvekil Celal Bayar... Celal Bayarın Başvekil Heyeti Vekile Derhâ...

Başvekil Celal Bayar

Albert Sarraut'nun Mahalesi

Atatürk'ün Ölümü Sulh Davası İçin Çok Elimdir

Atatürk'ün Kahramanlığı Türkigenin İstiklâlini Yaratmış ve Kalkınmasını Başarmıştır

Paris 10 (A.A.) — Her ne kadar... Atatürk'ün Ölümü Sulh Davası İçin Çok Elimdir...

Atatürk'ün Ölümü Sulh Davası İçin Çok Elimdir... Atatürk'ün Kahramanlığı...

Ankaramda Derin Teessür

Heyet-i Milliye'nin Ankara'ya gelmesi... Ankaramda Derin Teessür...

Ankaramda Derin Teessür... Heyet-i Milliye'nin Ankara'ya gelmesi...

Ankaramda Derin Teessür... Heyet-i Milliye'nin Ankara'ya gelmesi...

Ankaramda Derin Teessür... Heyet-i Milliye'nin Ankara'ya gelmesi...

GODUŞLED

Türkiyenin Büyük Adanı

Yazın: Süleyman Zuhurî Serdar

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Türk milletinin en büyük... Süleyman Zuhurî Serdar...

Pazartesi 21 Ocak 1938 5 KURUS

TAN
GÜNLÜK SİYASİ HALK GAZETESİ

Cenaze Merasimi
Halkın Ankarada yapılacak cenaze merasiminde katılmak ve cenazeye gidecek yerleri haberleri için bu sayfa takip edilmelidir.

Büyük Matem Günümüz

Atatürkün Cenazesi, Büyük Merasimle Ebedî Medfenine Tevdi Ediliyor

Ankarada yapılan cenaze merasimi. (Sağda) Atatürk'ün cenazesi Ankara'da yapılacak büyük matem gününde.

Ankarada Yapılan Merasim Ulumuzun Hâtirası İçin

Dün, Bütün Ankara Aziz Bugün Yurtta Matem Şefin önünde Ağladı Resmigeçidi Yapılacak

Cenaze, Halkın Hiçkırıkları Arasında İstasyondan Millet Meclisi Binasına Nakledildi

Ankara, 20. Ocak. (TAN Haberleri) — Büyük ve ebedî nefes kesilmez bir anıdır. Ankara'da yapılan büyük matem gününde, Atatürk'ün cenazesi, halkın hiçkırıkları arasında istasyondan Millet Meclisi Binasına nakledildi.

Atamız Ankarada

Her beyazın yüzlük köylüler, siyahların birer ömür gülsün çarpan, çarpan yaradık kardeşliği yaban meşahilleri Büyük Atalarımızı selâmlıyor.

Saat 16 da Türkiyenin Her Yerinde 3 Dakikalık İhtiram Vakfesi Yapılacak

Büyük matem gününde, Türkiye'nin her yerinde saat 16 da üç dakikalık ihtiram vakfesi yapılacaktır.

MATEM TEZAHÜRATI:

Bu matem gününde bütün Türkiye'de saat 16 da üç dakikalık ihtiram vakfesi yapılacaktır.

SEHRİMİZDEKİ MİRASIM

Bu matem gününde, Türkiye'nin her yerinde saat 16 da üç dakikalık ihtiram vakfesi yapılacaktır.

TREN GELİYOR:
Saat 16. Tren ağır ağır gidiyor. Büyük bir sessizlik içinde, yavaş yavaş, bütün Ankara'yı geçiyor. Her pencere önünde, her adamın elinde bir bayrak, her kadın ve çocukun ellerinde birer çiçek. Herkesin yüzünde birer gözyaşı. Herkesin gözünde birer ateş. Herkesin kalbinde birer vatan.

Ankara'da yapılacak büyük matem gününde, Atatürk'ün cenazesi, halkın hiçkırıkları arasında istasyondan Millet Meclisi Binasına nakledildi.

İsmet İnönü B. Mecliste Kabul Etti

Ankara, 20. Ocak. (TAN Haberleri) — İsmet İnönü, Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Atatürk'ün cenazesi için yapılacak büyük matem gününde, Türkiye'nin her yerinde saat 16 da üç dakikalık ihtiram vakfesi yapılacaktır.

Ankaradaki Merasimin Programı

Cenaze Alayı Saat Tam 9 da Hareket Edecek

Alay Yürüyüşe Geçtikten Sonra Müzeye Kadar Her Beş Dakikada Bir Top Atılacak

Ankara 23 (Yen) aydınlatılması — Eski (Yen) Ankarada — Ankarada, yavaş (Yen) saat 9 da Mevlâ-i Milliye meydanında toplanacak olan cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır.

Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır.

Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır.

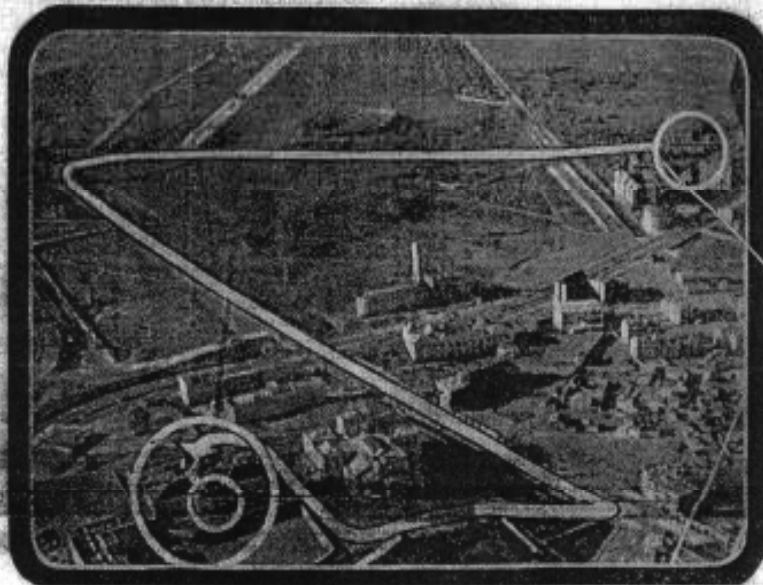
Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır.

Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır.

Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır.

Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır.

Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır. Top atılacak olan her beş dakikada bir top atılacaktır.

Ulaş raskininin katıldığı bir törenin ardından, Eskişehir'e hareket eden cenaze alayı, saat 9 da Mevlâ-i Milliye meydanında toplanacak ve saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır.

Be serisinde yalnız Halkoğlu, Eskişehir'e hareket eden cenaze alayı, saat 9 da Mevlâ-i Milliye meydanında toplanacak ve saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır.

İspanyol Heyeti de Dün Akşam Ankaraya Gitti

Ankara'da bugün İspanyol heyeti, saat 9 da Mevlâ-i Milliye meydanında toplanacak ve saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır.

İspanyol Heyeti de Dün Akşam Ankaraya Gitti

Ankara'da bugün İspanyol heyeti, saat 9 da Mevlâ-i Milliye meydanında toplanacak ve saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır.

İspanyol Heyeti de Dün Akşam Ankaraya Gitti

Ankara'da bugün İspanyol heyeti, saat 9 da Mevlâ-i Milliye meydanında toplanacak ve saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır.

İspanyol Heyeti de Dün Akşam Ankaraya Gitti

Ankara'da bugün İspanyol heyeti, saat 9 da Mevlâ-i Milliye meydanında toplanacak ve saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır.

İspanyol Heyeti de Dün Akşam Ankaraya Gitti

Ankara'da bugün İspanyol heyeti, saat 9 da Mevlâ-i Milliye meydanında toplanacak ve saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır.

İspanyol Heyeti de Dün Akşam Ankaraya Gitti

Ankara'da bugün İspanyol heyeti, saat 9 da Mevlâ-i Milliye meydanında toplanacak ve saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır.

İspanyol Heyeti de Dün Akşam Ankaraya Gitti

Ankara'da bugün İspanyol heyeti, saat 9 da Mevlâ-i Milliye meydanında toplanacak ve saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır.

İspanyol Heyeti de Dün Akşam Ankaraya Gitti

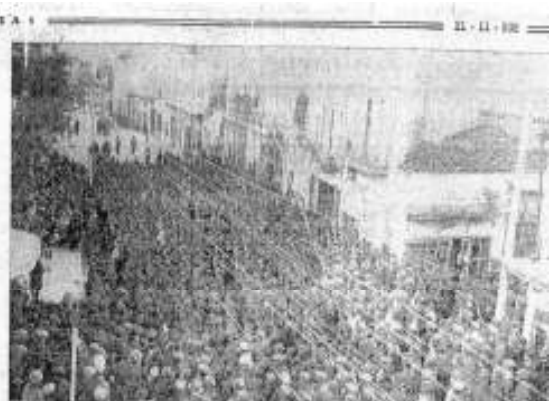
Ankara'da bugün İspanyol heyeti, saat 9 da Mevlâ-i Milliye meydanında toplanacak ve saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır.

İspanyol Heyeti de Dün Akşam Ankaraya Gitti

Ankara'da bugün İspanyol heyeti, saat 9 da Mevlâ-i Milliye meydanında toplanacak ve saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır. Cenaze alayı, saat 9 da hareket etmeye başlayacaktır.

Tanzimde, Atatürk'ün rahatsız olduğu bir diğer anı

Edirne'de Atatürk'ün rahatsız olduğu bir diğer anı

HARIÇTEKİ AKISLER

Bütün Dünya, Büyük Şefin Şerefli Hatırasını Tebcil ve Taziz Ediyorlar

Yunan (10.11.41) — Yunan Akisleri Atatürk'ün vefatı hakkında çok sayıda yazı yazmışlardır. Bu yazılarda Atatürk'ün şahsi hayatı, çalışmaları ve Türkiye için yaptığı hizmetleri anlatılmıştır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır.

Atatürk, yeni bir Türkiye'yi kurmak için büyük çabalar göstermiştir. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır.

Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır.

İspanyada:

Berlin'de 10.11.41 — İspanya'da Atatürk'ün vefatı hakkında çok sayıda yazı yazılmıştır. İspanya'da Atatürk'ün vefatı hakkında çok sayıda yazı yazılmıştır.

İspanya'da Atatürk'ün vefatı hakkında çok sayıda yazı yazılmıştır. İspanya'da Atatürk'ün vefatı hakkında çok sayıda yazı yazılmıştır. İspanya'da Atatürk'ün vefatı hakkında çok sayıda yazı yazılmıştır.

Yunanlılarda:

Atina'da 10.11.41 — Yunan Akisleri Atatürk'ün vefatı hakkında çok sayıda yazı yazmışlardır. Yunan Akisleri Atatürk'ün vefatı hakkında çok sayıda yazı yazmışlardır.

Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır.

Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır.

Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır.

Ankarada Feryad

"Atatürk Gidiyor!,"
Ve biz, seni uyandırmak hakkını kendimize bulamadığımız içindir ki, o gittiğin âlemin sağ kulaklarını paralayacak kadar eşi duyulmamış bir feryat haline gelmişiz!

YAZAN:
Naci Sadullah

Atatürk geliyor!
Dünyeli bu kahraman, yürekli ve cesur bir liderdir. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır.

Atatürk gidiyor!
Dünyeli bu kahraman, yürekli ve cesur bir liderdir. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır.

Arnavutlukta:

Tirana'da 10.11.41 — Arnavutluk'ta Atatürk'ün vefatı hakkında çok sayıda yazı yazılmıştır. Arnavutluk'ta Atatürk'ün vefatı hakkında çok sayıda yazı yazılmıştır.

Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır.

Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır.

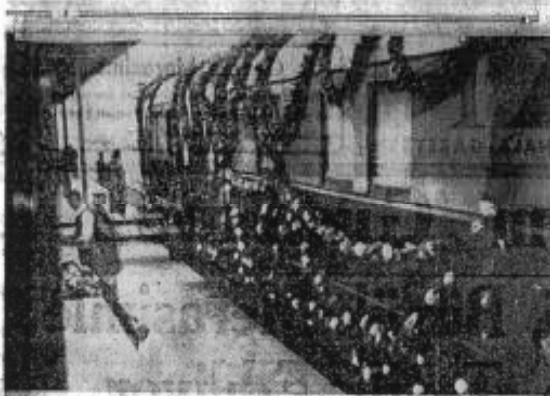
Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır. Atatürk'ün vefatı Türkiye için büyük bir kayıptır.

Atatürk'ün vefatı üzerine düzenlenen bir tören

Atatürk'ün vefatı üzerine düzenlenen bir tören

Ticaret Arkasında Saklılar: Riyaseti Cürklar Arası İstiyor

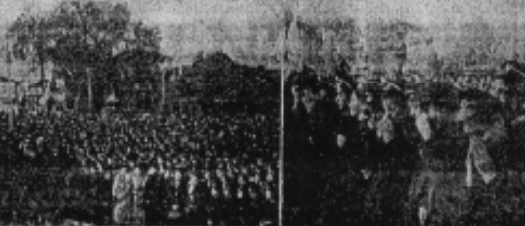
Ticaret Arkasında Saklılar: Riyaseti Cürklar Arası İstiyor

O zaman da, gövde, elini...
 O zaman da, gövde, elini...
 O zaman da, gövde, elini...

Izmitten Geçerken..

Kadınlar Göğüslerini Parçalayarak, Çocukları Hıçkırarak, İhtiyarlar İçlerini Çökerek Ağlıyorlar. Ve O Omuzların Üstünde, Gözlerde Yerini Dağıtıran Güneş Gibi Gidiyor

O zaman da, gövde, elini...
 O zaman da, gövde, elini...
 O zaman da, gövde, elini...

Ticaret Arkasında Saklılar: Riyaseti Cürklar Arası İstiyor

O zaman da, gövde, elini...
 O zaman da, gövde, elini...
 O zaman da, gövde, elini...

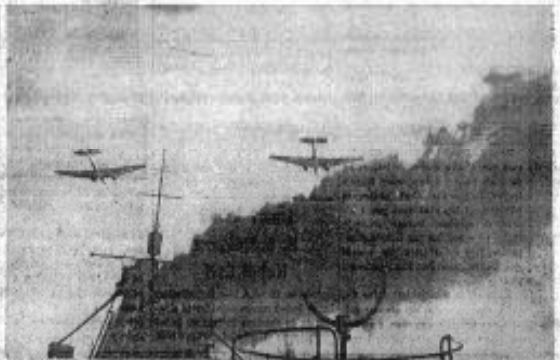
FELEK

Elem!
 Yasser R. FELEK

Elim el bilmez Garp sözlü sömürsüne İhtis diyor ki:
 "Sanki insanlar bilmezler kah-kahın..."
 "Sanki insanlar bilmezler kah-kahın..."
 "Sanki insanlar bilmezler kah-kahın..."

Ticaret Arkasında Saklılar: Riyaseti Cürklar Arası İstiyor

Ticaret Arkasında Saklılar: Riyaseti Cürklar Arası İstiyor

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Hanifi Doğan

Doğum Tarihi ve Yeri : 02.05.1969

Medeni Durumu : Evli

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Kuleli Askeri Lisesi

Lisans Diploması : Kara Harp Okulu

Yükseklisans Diploması :

Tez Konusu : Dış Gelişmeler Işığında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Son İki Yılı (1936-1938)

Yabancı Dil / Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :1991 Yılında Kara Harp Okulu'ndan Jandarma Teğmen olarak mezun oldum. Üç yıllık mesleki eğitimimi müteakip 1994 yılında fiili meslek hayatıma başladım. Jandarma Teşkilatında geçen 16 yıllık meslek hayatımda Tim Komutanlığı, Bölük Komutanlığı, İlçe Jandarma Komutanlığı, Şube Müdürlüğü görevlerinde bulundum. Görev safahatımda Ankara, Adıyaman, Emirdağ/Afyon, Çukurca/Hakkâri, Tekirdağ, Bitlis'te görev yaptım. Halen Ankara'da Jandarma Okullar Komutanlığı'nda Halkla İlişkiler / Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi öğretmeni olarak görev yapmaktayım.

Adres : Jandarma Okullar Komutanlığı
Öğretim Başkanlığı
Sosyal Dersler Bölüm Başkanlığı
Beytepe/Ankara

Tel. No : 0.505.5192460
0.312.4645755